شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى

7

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

029200 000732
(W)
K294.4/1

شىنجاڭ
تارىخ ماتېرىياللىرى

جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى
ش ئۇ ئا ر كومىتېتى تارىخ
ماتېرىياللار تەتقىقات ھەيئىتى

7

كىتابنى توۋەندە يېزىلغان ۋاقىت ئىچىدە قايتۇرۇش لازىم
下列最后之日期本书必须归还

爱护图书	还期交
كىتابۇنى ئاسراپ	مۇددەتىدە قايتۇرايلى

新疆图书馆

شىنجاڭ خەلق

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى

7

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تارقىتىدۇ
شىنجاڭ گېزىتى بېسىش زاۋۇدىدا بېسىلدى
1982 - يىل 10 - ئاي 1 - نەشرى
1983 - يىل 1 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 8000 —— 1
كىتاپ نومۇرى: M 11098·108
باھاسى: [illegible] يۈەن
(ئىچكى جەھەتتە تارقىتىلىدۇ)

مۇندەرىجە

شاڭشىسەينىڭ ئىشپىيونلۇق كونتۇرولۇغدىكى شىنجاڭ
ۋېن پېيرەن 1
كېرىم ھاشىم تەرجىمىسى
شىنجاڭ ئولكىلىك جامائەت خەۋپسىزلىگى باشقارمىسىنىڭ
قۇرۇلۇشى، تەرەققى قىلىشى ۋە ئاخىرلىشىشى 47
جاۋجيەنفېڭ ۋە باشقىلار
خېۋىر تومۇر تەرجىمىسى
تۇرمىدىكى 8 يىل ..... جۇدۇڭجياۋ 88
ئادىل ئەخمەت تەرجىمىسى
تۇرمە ھاياتىدىن ئەسلىمە ..... شى لەنخۇا 167
دىلدار تەرجىمىسى
شاڭشىسەي تۇرمىسىدىكى ھاياتتىن پارچە ..... لاڭداۋخېڭ 192
ئىدرىس تەرجىمىسى
شاڭشىسەي تۇرمىسىدىكى يۇز كۈن ..... ئەن يۈنشىڭ 199
ئىدرىس تەرجىمىسى
تۇرمىدە كورگەن-ئاڭلىغانلىرىمدىن پارچە ..... سەي خېڭسىڭ 207
ئىدرىس تەرجىمىسى
تۇرمىدە كورگەن - ئاڭلىغانلىرىم ..... لىيۇدېخې 222
سائىتخان تەرجىمىسى
سەي ئويدۇرۇپ چىقارغان ئاتالمىش سۇيىقەستلىك
ۋېلاڭ قوزغاش ئەنزىسىنىڭ ھەقىقى سىرى
سەي خېڭسىڭ 234
سائىتخان تەرجىمىسى

شمك شمسه ينمك ئاتالمش «چوك سۆيمقه ستلمك ئه نزسى»
گه بىر نه زه ر ..... جمن گۆجهن
ئابلىمت ئه خمه ت ته رجمه سى 245

باسمخانىدىن «شىنجاڭ گېزىتى» گمچه ..... زەن يۆيلىن
ئىبراهىم روزى ته رجمه سى 272

قۆمۇلدا كورگه ن - ئاڭلىغانلىرىم ..... شۇي جى
ليۇجىنجا ته رجمه سى 287

شىنخه ي ئىنقىلاۋى دەۋرىده ئىلمدىكى بىر نه چچه
يادىكارلىقتىن ..... ۋېي جاڭخۇڭ
ليۇجىنجا ته رجمه سى 299

شمك شمسه ينمك ئىشپىيونلۇق كونتۇرولىغىدىكى شىنجاڭ

ۋېن پېيره ن

1. شمك شمسه ينمك ئىشپىيونلۇق هوكۇمرانلىغى

سمياسى ئالدامچى شمك شمسه ي تويماس نه پسىنى قاندۇرۇش ۋه مۇرات-مه قسىدىگه يېتمش ئۈچۈن، ئىلغارلىق نىتابىغا ئورۇنۇۋېلىپ، ساختىپه زلىك قىلىپ، نۇرغۇنلىغان كومپۇنىستلار بىلەن ئىلغار زاتلارنى بىر مه زگىل ئالدىغان ئىدى. بىراق يولداش چېن تەنچېۋ 1939-يىلى يولداش فاڭ لىننىڭ خىزمىتىنى ئوتكۇزۇۋالغان چاغدىلا شمك شمسه ينمك ئادەم يه يدىغان يۈزى قارا نىيه تچى ئىكه نلىكىنى ئېنىق تونۇپ يه تكه ن ۋه شمك شمسه يگه «ئۇنمك كېلىپ چىقمشىدىن ئېيتقاندا پومىشىك - مىلىتارىست، ئىديمسىدىن ئېيتقاندا يه رلىك خاقان بولۇشنى ئويلايدۇ. ئۇنمك هه ركىتىدىن قارىغاندا چوشقىدىن تۇغۇلغان بوره كۆچۈگى» دەپ باها به رگه ن ئىدى.

شمك شمسه ي شىنجاڭدىكى هوكۇمرانلىق ئورنىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىش ئۈچۈن، باش كوتىرىپ چىقمشتىن بۇرۇنلا ئاخبا-

رات خىزمەتنىڭ چىڭ تۇتقان ئىدى. ئۇ، شىنجاڭ ھەربى مەكتىپىنى تەڭدە ئوقۇتقۇچى بولغان مەزگىلىدە، ئۇزىنى قوللايدىغان ئوقۇغۇچىلاردىن پايدىلىنىپ، ھەر تەرەپتىن جەڭشۇرىن ۋە ئۇنىڭ يېقىنلىرىنىڭ ئۆزىگە تۇتقان پوزىتسىيەسىنى ئىگەللەن ئىدى. خۇاڭ ھوسۇن شىنجاڭغا كېلىش بىلەنلا، شىڭ شىسەي ئارمىيە ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىشپىيون لويۇيلىندىن پايدىلىنىپ، جەڭشۇرىننى ئاغدۇرۇشتا توھپە كورسەتكەن تاۋمىڭيۇي، چەڭجۇك، لى شاۋتيەنلەرنى جايلىۋەتتى ھەمدە شەرقىي شىمال ئارمىيىسىدىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىك ھەربى ئەمەلدارلارنى ئۆزىگە قارىتىۋېلىپ، ئۇلارنى يۇقۇرى دەرىجىلىك جىياڭلىڭلارنى نازارەت قىلىشقا سالدى. شىڭ شىسەي ئۆزىنىڭ ھوكۈمرانلىق ئورنىنىڭ كۈنسايىن مۇستەھكەملىنىۋاتقانلىقىنى كورۈپ، تارقاق ئىشپىيونلارنى سىستېمىلاشتۇرۇپ، ئىشپىيونلۇق ئورگىنى قۇردى.

بىرىنچى بولۇپ قۇرۇلغان ئىشپىيونلۇق ئورگىنى—دۇبەن مەھكىمىسىدىكى رازۋېتكا ئەترىدى بولۇپ، 1934-يىلى ئەتىيازدا قۇرۇلغان، ئۇنىڭ دۇيجاڭى ۋاڭ يۈيشۇ ھەربى مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چېغىدىلا شىڭ شىسەينىڭ كوز-قۇلىغى بولغان ئىدى. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، جاڭ پېيىۋەننىڭ قول ئاستىدا تۇرۇپ دەرىجىلىك كوماندىر بولۇپ ئىشلىگەن بولسىمۇ، جاڭ پېيىۋەننىڭ ھەركەت ئەھۋالىنى شىڭ شىسەيگە دائىم دوكلات قىلىپ تۇراتتى. رازۋېتكا ئەترىدىنىڭ قارمىغىدا بەش تارماق ئەترەت بولۇپ، خادىملىرىنى شىڭ شىسەي ئۆزى تاللايتتى. ئۇلارغا قويۇلىدىغان شەرت: سىياسىي جەھەتتە نادان، ھەركەتتە تەمكىن، ۋەزىپە تاپشۇرۇلغاندا بۇيرۇققا شەرتسىز بويسۇنۇپ، قارغۇلارچە ئىجرا قىلىۋېرىدىغان بولۇشى شەرت ئىدى. ئۇلارنىڭ تەركىۋىدىكى شەرقىي شىمالىدىكىلار بىلەن يەرلىكلەر تەڭ نىسبەتتە بولۇپ، زەربە بېرىش ئۇيۇشقىنى—ئارمىيە بىلەن ھوكۇمەت باشلىقلىرى ئىدى، بولۇپمۇ شەرقىي—شىمال ئارمىيىسىنىڭ يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى مۇھىم نۇقتا قىلىنغان ئىدى. باندىت شىڭ شىسەي ۋاڭ يۇشۇنى ئۆزىگە ئەڭ يېقىن، ئەڭ ئىشەنچلىك دەپ قاراپ، دائىم ئۇنى چاقىرىۋېلىپ، دوكلات ئاڭلايتتى ياكى ۋەزىپە ئورۇنلاشتۇراتتى. سۇرۇشتۇرۇشكە تېگىشلىكلەرنىڭ ھەممىسىگە سۇرۇشتۇرۇش ئەنزىسى تۇرغۇزۇلاتتى. مەخسۇس ئەنزىلەرنىڭ ھەممىسىنى شىڭ شىسەي ئوقۇپ چىقىپ تەستىقلايتتى. ئىچكىرى ئولكىلەردىن كەلگەنلەر (باندىت شىڭ شىسەينىڭ تۇققانلىرىمۇ بولۇپ ئىچىدە) ھەممىسى دىگۈدەك تەكشۇرۈلەتتى.

گەرچە ۋاڭ يۇشۇ بىر مەزگىل دەۋر سۈرگەن بولسىمۇ، ئاقىۋەتتە تۇرمىدە يېتىش تەقدىرىدىن قېچىپ قۇتۇلالمىدى. ئۇ تۇرمىدىمۇ كورەكلەپ، ئۆزىگە تەمەننا قويۇپ، «شىڭ دوبەن ھاڭا زىيانكەشلىك قىلمايدۇ، بۇنىڭغا ئىشەنچەم كامىل. كۇنلەرنىڭ بىرىدە يەنە باش كوتىرىپ چىقىمەن» دەيتتى. ۋاڭ يۇشۇنىڭ بەزەن سوزلىرى مەن ئۆزۈندىن بۇيان يىغىلمىغان بىر تېپىشماقنى يېشىپ بەردى. مەسىلەن، مەن ئىچكى مۇڭغۇلىيە يايلىغى ئارقىلىق شىنجاڭغا كەلگەن. يول بويى كۇموش پۇل خەجلەپ، ئاخىرىدا بىرقانچە سەر لاكۇموش تەڭگە قالغان. بىر كۇنى نەنىڭ بىر كىچىك بىر ئۇيغۇر سەررافنىڭ دۇكىنىغا بېرىپ قەغەز پۇلنى كۇموش پۇلغا ئالماشتۇردۇم. بۇنى شۇ كۇنلا باندىت شىڭ شىسەي ئاڭلاپتۇ، ئۇ تېلېفوندا مەندىن: «سەن تۇرمۇشتا قىينىلىپ قالدىڭمۇ؟» دەپ

سوربدی. «یاق» دەپ جاۋاپ بەرسەم ئۇ: «ئۇنداق بولسا سەن تىگىشمە .....» دەپ بولۇپ، گېپىنىڭ ئايىغىنى ئۇگەتمەيلا، «ھىم» دەدىدە تېلېفون تىروپكىسىنى تاشلاپ قويدى. بۇ ئىشتىن ئىنتايىن بۇرۇختۇرمىلىق ھىس قىلىپ، كۈندۈزى دەرس ئوتۇۋاتسام كېچىدە گېزىت تەھرىرلەۋاتسام، بىر قېتىم تاسادىپى كوچىغا چىققانغا ئەگ يۇقۇرى دائىرىلەرنىڭ چوچۇپ كېتىشكىنى قانداق ئىش دەپ ئويلىغان ئىدىم. ۋاگ يۇيشۇنىڭ تۇرمىدە ماڭا قىلغان پاراكىلىرىنىڭ ئۇرانىدىن ئەھۋالنىڭ ماھىيىتىنى چۈشىنىپ يەتتىم.

ئىككىنچى بولۇپ قۇرۇلغان ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتى — شىنجاگ سىياسى تەپتىش باشقارمىسى 1937 - يىلى كۈزدە قۇرۇلۇپ، دۇبەن مەھكىمىسى رازۋېتكا ئەترىدىنىڭ ئورنىنى باسقان ئىدى، ۋاگ يۇيشۇ ئۇنىڭ مۇۋەققەت باشلىغى بولدى، باشقارما تەركىۋىدە رازۋېتكا بولۇم، سوراق بولۇم، خارجى بولۇم، ھەربى ئىشلار بولۇمى، سىياسى بولۇمدىن ئىبارەت 5 بولۇمچە بار ئىدى، كېيىن ئۇنىڭ نامى ئامانلىق ساقلاش ئىدارىسىگە ئۆزگەرتىلىپ، شىنجاڭ شىسەي ئوزى قوشۇمچە باشلىق بولدى، مۇئاۋىنلىققا تەينىلەنگەن جاگ يەۋۇ شىنجاڭ شىسەيگە ۋاكالىتەن ھوقۇق يۈرگۈزەتتى. جاگ يەۋۇ موسكۋا ئالىي دەرىجىلىك ئاتقۇچىلار مەكتەۋىدە ئوقۇش تۈزگەتكەندىن كېيىن، ئەفغىرىستانىڭ تۇنۇشتۇرۇشى ئارقىلىق شىنجاڭغا كەلگەن ئىدى. ئامانلىق ساقلاش ئىدارىسىنىڭ باش كاتىۋى جاگ لىشاگ ستالىن ئەۋەتكەن كومىنتېرىن كىشىلىرىدىن بولۇپ ئۇنىڭ ھوقۇقى جاگ يەۋۇدىن چوگ ئىدى، ئامانلىق ساقلاش ئىدارىسىنىڭ تايانچلىرى ئۈچ قىسىم كىشىلەردىن تەركىپ تاپقان ئىدى، بىر قىسمى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەنلەر بولۇپ، ستالىن تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەن پاكى ئۇلار ئوتكۈزۈۋەتكەنلەر ئىدى،

ئىككىنچى قىسمى باندىت شىڭ شىسەيىنىڭ يۇرتداشلىرى، ساۋاقداشلىرى 10 چوگ دوكتۇر دەپ ئاتالغانلاردىن ۋاگ يەنلىك، لاگ داۋخېگ، چېگ دۇگمەي قاتارلىقلار ئىدى، ئۇلار ئادەتتىكى ئىشپىيونلۇق ۋەزىپىلىرىنى ئادا قىلغاندىن تاشقىرى يەنە شىڭ سەيىنىڭ يېقىن مۇرتلىرى بولغانلىقتىن، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەنلەرنى كۈزىتىش ۋەزىپىسىنىمۇ ئوتەيتتى. ئۈچىنچى قىسمى يەرلىكلەر، مەسىلەن، قازاقتىن ئاباۋ، ئۈيغۇردىن قادىر ھاجى، ياسىن، خەنزۇدىن لى جى، لېۋ ۋېنشۇەن قاتارلىقلار ئىدى. ھەممىلا ناھىيىلەردە بۇ ئىدارىنىڭ شوبىلىرى تەسىس قىلىنىپ، شىنجاگ بويىچە ئىشپىيونلۇق تورى شەكىللەنگەن ئىدى.

مەن توتىنچى تۇرمىدە، بۇرۇن ئامانلىق ساقلاش ئىدارىسىنىڭ رازۋېتكا بولۇمىدە ئىشلىگەن خۇ پېڭجۇي بىلەن بىر مەزگىل بىر كامىردا ياتتىم. ئۇ ماڭا، 80 نەچچە ئىشپىيونغا بىۋاستە رەھبەرلىك قىلغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ كوپىنچىسى مەمۇرى ئورگانلار بەلەن مەدەنى ماۋارىپ تارماقلىرىنىڭ خىزمەتچىلىرى ئىكەنلىگىنى، ھوكۈمەتنىڭ ھەر بىر خادىمى ئۇچۇن مەخسۇس سۇرۇشتۇرۇش ئەنزىسى تۈرگۈزۈلگانلىقىنى، ھەتتا باندىت شىڭ شىسەيىنىڭ سىڭلىسىنىڭ ئېرى يېڭجىيۇەنمۇ بۇنىڭ سىرتىدا قالمىغانلىقىنى سۆزلەپ بەرگەن ئىدى. گومىنداڭ شىنجاڭغا ئەۋەتكەن گاۋشىبىڭ بەلەن يېڭ شاۋشەن دېگەن 2 نازىرنىڭ ئەتراپىغا ئىشپىيونلار ھەر دەيدىگ ئولىشىپ، ئۇلارنى نوۋەت بىلەن، بۇ ئىككىسىنىڭ ھەر بىر سۆز - ھەركىتىنى تەپسىلى خاتىرىلىگەن. دىمەك شىڭ شىسەي شىنجاڭغا ھوكۈمرانلىق قىلغان 12 يىل داۋامىدا ئوز ئورنىنى ئىشپىيونلۇق ئورگانلىرىنىڭ كۈچىدىن پايدىلىنىپ مۇستەھكەملە-

گەن ئىدى ئۇ هوكۇمەت ئورگانلىرىدىكى يۇقۇرى دەرىجىلىك كادىرلار بىلەن قىسىملاردىكى هەربىي ئەمەلدارلارنىڭ تۇرمۇشى، يېمەك-ئىچمەك قوپۇشى، سوز هەركەتلىرىنى 5 قولدەك بىلىپ تۇراتتى. ئىككىنچىدىن گاۋ شىبىڭ بىلەن پىڭ شاۋشەننى قورقىتىپ قاچۇرۇۋەتكەنلىكى ئارقىلىق، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭنى ئىلكىگە ئېلىۋېلىش قەستىنى ئىشقا ئاشمايدىغان قىلىپ قويغان ئىدى. ماجۇڭ يىڭنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشى، ئاق رۇسلارنىڭ هەركەت پائالىيەتلىرى، ئەنگلىيە - گېرمانىيە چېركاۋلىرى بىلەن ئۇيغۇر - خۇيزۇلار-نىڭ مېچىتلىرىدىكى هەممە هەركەتلەرنى ئىگەللەپ تۇراتتى. شۇنىڭدەك ئارقا - ئارقىدىن يۇرگۈزۈلگەن ئۇچ قېتىملىق چوڭ كۆلەمدە تۇتقۇن قىلىش ئارقىلىق ئادەتتىكى خىزمەتچى خادىملار بىلەن خەلق ئاممىسىنى هالسىزلاندۇرغان ئىدى. ئۇچىنچىدىن، چېگرا مۇداپىەسىنى كۈچەيتىپ، ئىچكى ئەهۋاللارنى قامال قىلىپ، گومىنداڭ بىلەن تاشقى دۇشمەنلەرنىڭ سىڭىپ كىرىشىنى توسۇش-ئۈچۈن ئىدى. توتىنچىدىن چېگرا ئىشلار باشقارمىسىنىڭ ئاخبارات-ئالاقىنى ئىدى. ئۇلار باندىت شىڭ شىسەينىڭ «ئۇلۇغۋار» پىلانىغا پۈتۈنلەي ماسلىشىپ هەرقانداق «توپىلاڭ قوزغاشقا ئۇرۇنۇش ئەنزىسى» دېگەنلەرنى خوجىسىنىڭ كۆڭلىدىكىدەك ئويدۇرۇپ چىقىراتتى. ج خ باشقارمىسىنىڭ باشلىغى ئالماشتۇرۇلۇپ، ئادىيو-تانتلار باشلىغى جاۋجيەنفىڭ جاڭ يىۋونىڭ خىزمىتىنى ئوتكۈزۈۋالدى. لى يىڭچى جاۋجيەنفىڭدىن خىزمەت ئوتكۈزۈۋالدى، ئىشلىگەن ۋاقتى ئەڭ ئۇزۇن، «توهپە» سى ئەڭ كوپ بولغىنى لى يىڭچى ئىدى.

شىڭشىسەي هاكىمىيىتى ماهىيەتتە ئىشپىيونلار هوكۇمرانلىقى

لىمى تېخىمۇ كېڭەيگەن، ئىشپىيونلىرى هەممە بۇلۇڭ-پۇشقاقلارغىچە تارقالغان ئىدى، هەتتا ئادەتتىكى ئاممىنىڭ ئارقىسىغىمۇ ئەگىشىدىغان ئادەملەر ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئىدى، ئىدارە-ئورگانلار بىلەن ئاممىۋى تەشكىلاتلارنىڭ بىرىنچى قول ۋە مۇئاۋىن باشلىقلىرىدىنمۇ شىڭ شىسەي ئايرىم - ئايرىم پايدىلىناتتى، ئۇلار ئوز ئارا بىر - بىرىنى نازارەت قىلىپ، بىر - بىرىنى چېقىشتۇرۇپ تۇراتتى. 1937 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ كومىنتېرىننىڭ ئىشەنمەيدىغان بولدى. ج خ باشقارمىسىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن كادىرلار يوتكەپ كېتىلدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تەسىرىدىن پۈتۈنلەي قۇتۇلغان شىڭ شىسەي خىيالىغا كەلگەننى قىلىشقا باشلىدى، بۇ چاغدا چوڭ ئىشپىيون لى يىڭچى بىلەن لى بۇلاڭ ئالاهىدە ئىلتىپاتقا ئېرىشىپ، باندىت شىڭ شىسەي هاكىمىيىتىنىڭ ئاساسلىق 2 تايانچىسى بولۇپ قالدى، بۇ 2 ئەبلەخ ئەقىلسىز نان قېپىلاردىن بولسىمۇ، لېكىن ئۇسۇلىنىڭ ياۋۇزلۇغى ۋە قەبىھ - ۋەهشىيانىلىغى جەھەتتە ماسلاشمىز ئىدى. ئۇلار باندىت شىڭ شىسەينىڭ «ئۇلۇغۋار» پىلانىغا پۈتۈنلەي ماسلىشىپ هەرقانداق «توپىلاڭ قوزغاشقا ئۇرۇنۇش ئەنزىسى» دېگەنلەرنى خوجىسىنىڭ كۆڭلىدىكىدەك ئويدۇرۇپ چىقىراتتى. ج خ باشقارمىسىنىڭ باشلىغى ئالماشتۇرۇلۇپ، ئادىيوتانتلار باشلىغى جاۋجيەنفىڭ جاڭ يىۋونىڭ خىزمىتىنى ئوتكۈزۈۋالدى. لى يىڭچى جاۋجيەنفىڭدىن خىزمەت ئوتكۈزۈۋالدى، ئىشلىگەن ۋاقتى ئەڭ ئۇزۇن، «توهپە» سى ئەڭ كوپ بولغىنى لى يىڭچى ئىدى.

غى ئىدى. مەمۇرى كادىرلارنىڭ كوپىنچىسى مەنسەۋى بار ھوقۇ-
قى يوق ئورۇندا تۇراتتى. ناھىيىلەردە ج خ ئىدارىسىنىڭ باشلى-
غى ھاكىملارغا قوماندانلىق قىلاتتى، شاردىقان تۇرمىدە ياتقان-
دا ماڭا: «مەن ئالتاينىڭ ۋالىسى بولغىنىم بىلەن، قىلچىمۇ ھو-
قۇقۇم يوق ئىدى، ھەممە ئىشلار ج خ ئىدارىسىنىڭ باشلىغى ساۋ
تيەنجۇبنىڭ چىرايىغا قاراپ يۈرگۈزۈلەتتى، ۋالى مەھكىمىسىنىڭ
بىرنەچەر بولۇم باشلىغى قولغا ئېلىنغاندا، شۇ كېچىسىلا ئۇنىڭ
ئايىلىغا ج خ ئىدارىسىنىڭ بىر خىزمەتچىسى باسقۇنچىلىق قىل-
تۇ. خورلانغان ئايال ماڭا پۈتۈن جەريانىنى سوزلەپ بەردى.
مەن ئاڭلاپ ئاچچىقىم كەلگەن بولسىمۇ، ئەمما شىڭ دۇبەنگە
دوكلات قىلىشقا پېتىنالمىدىم. چۈنكى 1936- يىلى دۇبەن مەج-
لىسىنە ئادەم ئىشلىتىش ئولچىمى توغرىسىدا توختىلىپ: «ھاكى-
مىيەتكە پايدىلىقلا ئادەم بولىدىكەن، خاتالىغى بولسىمۇ، ياكى قا-
بىلىيەتسىز بولسىمۇ ئەتىۋالاپ ئىشلىتىۋېرىش كېرەك، ئۇنىڭ ئەك-
سىچە بولسا، تاغنى تالقان قىلغىدەك قابىلىيەتلى بولسىمۇ گۇمان-
لىق قاراپ، كوزدىن يوقىتىش كېرەك» دېگەنلىكىنى ئاڭلىغان
ئىدىم. دېمەك ئادەم ئىشلىتىشنىڭ ئولچىمى مۇشۇنداق تۇرسا،
ھەق-ناھەق توغرۇلۇق سوزلىگەنىڭ نېمە پايدىسى؟ دېگەن
ئىدى.

باندىت شىڭ شىمسەيىنىڭ ئىشپىيونلۇق ھوكۇمرانلىقىنى يەنمۇ ئىل-
گىرىلەپ چۇشۇنۈۋېلىش ئۈچۈن خۇيزۇدىن چىققان مىللىي مۇناپىق
چوڭ ئىشپىيون لېۋبىكدې ھەققىدە توختىلىپ ئوتۇش زورۇر. ئۇ-
نىڭ باندىت شىڭ شىمسەي ھاكىمىيىتىدىكى ئورنى لى يىڭچى،
لى بولىڭلار بىلەن باراۋەر ئىدى. باندىت شىڭ شىمسەي 4- تور-

مىنىڭ ھويلىسىغا لېۋبىكدېغا ئاتاپ ئالاھىدە ئىككى قەۋەتلىك
بىنا سالدۇرغان. ئادەمگە قاراپ ئىش ئورۇنلاشتۇرۇپ، تەپتىش
باشقارمىسى قۇرۇپ، لېۋبىكدېنى باشلىق قىلىپ تەيىنلىگەن، ئۇچ-
رىغانلا ئەھۋاللارنى توپلاپ تەھلىل - تەتقىق قىلىشنى ۋەزىپە قىلغان
ئىدى. خىزمەتچىلىرىنىڭ ھەممىسى تۇرمىدىن ئېلىپ چىققان يۈزلۈرى
دەرىجىلىك زىيالىلار بولۇپ، ئۇلارغا «خىزمەت كورسىتىپ گۇناھىنى
يۇيۇش» نى شەرت قىلغان ئىدى. شۇڭا ئۇلار ئالاھىدە كۈچۈ-
نۈپ ئىشلەيتتى، لېۋبىكدې پۈتۈن زېھنى - قۇۋۋىتىنى ئىشقا سېلىپ،
شىڭ شىمسەيگە تېخىمۇ ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن، ئوز چاغلىلى-
دىكى تەپتىش باشقارمىسىنى «ئۇلۇغ داھىمىزنىڭ ئۇلۇغ كەش-
پىياتى» دەپ ماختاپ كوككە كوتىرەتتى، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى
دەۋرىدە لېۋبىكدې ئوزىچە باتۇرلۇق قىلىپ، ئېغىر ۋەزىپىلەرنى
ئوزىگە تاپشۇرۇشنى تەلەپ قىلغان. گومىنداڭ ئۇنى تەشۋىق-تە-
شەللى ھەيئىتى سۇپىتىدە غولجىغا بېرىپ ئاممىنى پارچىلاشقا
ئەۋەتكەندە، ئىنقىلاۋىي ئامما ئۇرۇپ ئولتۇرۇۋەتكەن.

شىڭ شىمسەي ئوزى تەسىس قىلغان ئورگانلارغىمۇ پۈتۈن-
لەي ئىشىنىپ كەتمەيتتى، ئۇنىڭ بىلەن ئايرىم ئالاقىلىشىدىغان
ئىشپىيونلار شاخماتنىڭ ئۇرۇغدەك ھەممىلا يەرگە ئورۇنلاشتۇ-
رۇلغان ئىدى. مەسىلەن، ئۇنىڭ كاتىۋى جاڭ ۋېنتىيەن، ھەربىي
مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىسى گاۋمىڭسەن، ئالتاي ئالتون كان ئىدارە-
سىنىڭ باشلىغى جوۋ ۋەنشىڭ، دورا شىركىتىنىڭ جىڭلىسى لى-
پېيكې ..... ۋە باشقىلار. شەرقىي شىمال ئارمىيىسىنىڭ قوماندا-
نلىرىنىڭ كوپىنچىسى جوۋەنجىڭنىڭ قولىدا ھالاك بولغان، دۈ-
چۈگيەن ئەنزىسىدىكى «جىنايەتچى» لەرنىڭ كوپىنچىسى لىپېيكې

نىك بەتنام چاپلىشىغا ئۇچرىغان، ئومۇمەن ئېيتقاندا ئىشچىيونلار-
نىك ھوكۇمرانلىغىدىكى شىنجاڭدا «جان ساقلاش تەس ئىدى.
ئولگەنلەرلا ئارام ئالالايتتى!» باندىت شىك‌شەپ ئىشچىيونلىرى-
نىك سىرتىمغى دەستىدىن قىسىلىپ ھاسراپ قالغان ھەرمىللەت
خەلقى خۇددى قۇرۇق يەرگە چىقىپ قالغان بېلىق، سۇغا تەشنا
بولغاندەك، ئەركىن-ئازادە نەپەس ئېلىشقا ئىنتىزار بولغان
ئىدى.

2- شىك‌شەپ ئويدۇرۇپ چىققان سۇيىقەستلىك ئەنزىلەر

بىرىنچى قېتىملىق توپىلاڭ قوزغاش سۇيىقەستى ئەنزىسى دېگەن
ئويۇن 1937 - يىلى 8 - ئايدا باشلاندى. 7 - ئىيۇل ياپون
باستۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنى قوللاش ئامما‌ۋى يىغىندىن كې-
يىن، شىك شەپ بىرقانچە نەپەر كومىنتېرىن ئەزالىرى بىلەن
«شىنجاڭ گېزىتى» تەھرىرلىرىنى چاقىرىۋېلىپ، ئامما‌ۋى چوڭ
يىغىن ئېچىلىۋاتقاندا بىر سۇيىقەستچى سەھنىگە چىقىپ، ماڭا
پىچاق سېلىپ ئولتۇرمەكچى بولغان دەپ سوزلەپ كەتتى. بىراق
يىغىن خاتىرىسىنى جاك ۋېنتېيەن بىلەن ئىككىمىز يازغان ئىدۇق.
ئولتۇرغان ئورنىمىز شىك‌شەپىگە يېقىن ئىدى. كومىنتېرىن ئە-
زالىرى بىلەن گېزىتخانا تەھرىرلىرىمۇ رەئىس سەھنىسىدە ئول-
تۇرغان ئىدى. ئۇنداق سۇيىقەستچىنى ھېچقايسىمىز كۆرمىدۇق.
يىغىن تەرتىپلىك ئېچىلغان ئىدى. مەجلىستىن يانغاندا مەن
كومىنتېرىن مەسئۇللىرىدىن بولغان ۋاك شۇۋۇچىڭدىن سورىسام
ئۇ كىشى: «سىياسەت دېگەن مۇرەككەپ بولىدۇ. مەسىلىگە ھا-

دىسىدىنلا قارىغان بىلەن بولمايدۇ» دەپ بىر ئېغىزلا جاۋاپ
بەردى. گەرچە ئۇ كىشى كونكىرىت تەھلىل قىلىپ چۈشەندۈر-
مىگەن بولسىمۇ، شىك شىسەينىڭ كىشىلەرنى چاقىرىپ كېلىپ
مۇنداق دېيىشتىكى مەقسىدى سىياسى ئېھتىياج ئۈچۈن جامائەت
پىكرى ھازىرلاشتىن ئىبارەت ئىكەن، دېگەن مۇجمەل چۈشەنچە-
گە ئېگە بولدۇم. شۇنىڭغا ئۇلاپلا ج خ باشقارمىسى ئادەم تۇ-
تۇشنى باشلىدى. بىرىنچى بولۇپ جاك شىننىڭ ئويىدىن يېڭىلا
خىزمەتتىن بوشىغان جاك جيۇگاۋ ئىسىملىك بىر ھاكىمنى تۇ-
تۇپ كەتتى. جاك شىننىڭ يۇرتدىشى خې پەمىلىك سەيىپۇك
بىلەن جاك شىننىڭ مائارىپ نازارىتىدىكى كاتىۋىنى (جاك پا-
ملىك) تۇتۇپ كەتتى .... قىسقىسى، بۇلارنىڭ ھەممىسى
جاك شىننىڭ ئېتراپىدىكى كىشىلەر ئىدى. تۇتۇلغانلار جازا قو-
رالىرى ئالدىدا ئاغزىغا كەلگەننى جويلىگەن. سوديەلەرنىڭ
كورسەتمىسى بويىچە، ئۇلارنىڭ ھەممىسى جاك شىن تۇپىلاڭ
پىلانلىدى، ھوكۇمەتنى ئاغدۇرماقچى بولدى. بىر مەھبۇسنى سې-
تىۋېلىپ، 7 - ئىيۇلدىكى ئامما‌ۋى يىغىندا سەھنىگە چىقىپ، دو-
بەنگە پىچاق سېلىپ ئولتۇرمەكچى بولدى، دېگەندەك ئىقرارنامە-
لارنى بەردى. جاك شىن گەرچە كونا ئەمەلدار بولسىمۇ لېكىن
ئۇز ئالدىغا كوزقارىشى بار، قارىسىغىلا ئەگەشمەيدىغان ئادەم
بولۇپ، ياك زىڭشىننى ئولتۇرۇش ۋە جەك شۇرىننى ئاغدۇرۇۋې-
تىشتىن ئىبارەت ھەر 2 قېتىملىق سىياسى ئۇزگىرىشكە قاتناش-
قان، سۇيىقەست پىلانلاشقا ماھىر دەپ داك چىقارغان ئىدى.
شۇنىلاشقا بىرىنچى قېتىملىق توپىلاڭ [illegible]
بىرىنمىسى جاك شىننى قولغا ئېلىشتىن [illegible]

جى كېڭىمۇبردىپ، 1937 - يىلى 9 - ئايغا بارغاندا، دۇبەن مەھـ
كىمىسى بىلەن ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ ئاساسلىق كادىرلىرى
ئارقا - ئارقىدىن قولغا ئېلىندى. شىنجاڭ «12 - ئاپرىل» ۋەقە-
سىگە قاتناشقان خەلق ئىشلار نازىرىنىڭ مۇئاۋىنى لەن يەنشۇ
تۇرمىدە ماڭا مۇنداق سوزلەپ بەرگەن: 1937 - يىلى 8 - ئايدا
ھەربى سوت باشلىغى فېن لياڭ كېلىپ، «مەن دۇبەنىڭ بۇيرۇ-
غىنى يەتكۈزگىلى كەلدىم. ياپون جاھانگىرلىگى بىلەن گومىنداڭ
ئەكسىيەتچىلىرى شىنجاڭدا توپىلاڭ قوزغاشنى پىلانلىغان. تېخى-
جىندىن كوپ مىقداردا پۇل ئەۋەتىپ نۇرغۇن ئادەملەر سېتىۋې-
لىنغان، بۇنىڭغا سەن قاتنىشىپسەن، يۇڭاشلىق بىلەن تاپشۇرۇ-
شىڭىلا رۇخسەت قىلىندۇ. دۇبەنىڭ كەڭچىلىك بىلەن بىر تە-
رەپ قىلىشىنى قولغا كەلتۈرگەن، مۇكاپاتلاشقىمۇ بولىدۇ» دېگەن.
بۇ تۇيۇقسىز ھۇجۇم ئالدىدا لەن يەنشىۋ قورقۇپ، داڭقېتىپلا
قالغان. خېلىدىن كېيىن ئېسىگە كېلىپ، «مەن بۇنداق
ئىشنىڭ بارلىغىنى بىلمەيدىكەنمەن» دېيىلگەن، لەن يەنشىۋ
تەشۋىشلىنىپ بىرقانچە كېچىنى ئويقىسىز ئوتكۈزگەن، كېيىن
فېن لياڭ يەنە بىر قېتىم كېلىپ ئۇنى قىستىغان. ئەڭ ئاخىرىدا
لەن يەنشىۋ قەتئىيلىك بىلەن كەسكىن جاۋاپ بېرىپ؛ «دۇبەنگە
يەتكۈزۈپ قويۇڭ، «12 - ئاپرىل» سىياسى ئوزگىرىشىدىن كې-
يىن، مەن تېچلىق يولىغا مېڭىپ، قۇرۇلۇش بىلەن شۇغۇللىنىپ،
ھوكۇمەتنى باشتىن ئاياق ھمايە قىلىپ كەلدىم. ھەرقانداق
ئەكسىيەتچىل تەشكىلاتلارغا قاتناشقىنىم يوق» دېگەن، 8 - ئاي-
نىڭ ئاخىرىدا لەن يەنشىۋ قولغا ئېلىنغان. 9 - ئاينىڭ
بېشىدا فېن لياڭمۇ قولغا ئېلىنغان. قېيىن - قېستاق

ئاستىدا فېن لياڭ بۇرۇن لەن يەنشىۋغا چاپلىغان جىنايى بەت-
ئاملارنىڭ ھەممىسىنى ئوز زىممىسىگە ئارتىۋالغان ۋە بىرقانچە
يۇز ئادەمنى چىشلەپ تارتقان. ئىشقىلىپ ئىسمىنى بىلىدىغانلىكى
كىشىلەرنىڭ بىرىنمۇ قالدۇرماي ئوزىنىڭ ئىقرارنامىسىگە تىزىپ
چىققان. سوراق ئۇستىدە ئولۇپ كەتسە سۇرۇشتۇرمەسلىك شەر-
تى ئاستىدا، ئاخىرى لەن يەنشىۋنىڭ ئىقرارنامىسى ئويدۇرۇپ
چىقىرىلغان.

7 - ئىيۇل ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش پارت-
لىغاندىن كېيىن، شىڭ شىسەي ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى
تۇرىدىغانلىقىنى بىلدۇرۇپ، ئاتالمىش «جۇڭياڭغا ساداقەت بىل-
دۇرۇش تېلېگراممىمز» دېگەن بىرنىمىنى يوللىدى. شۇنىڭ
بىلەن جياڭ جېيشى باندىتلار گۇرۇھىنىڭ شىنجاڭنى ئىلكىگە
ئېلىۋېلىش شىرىن چۇشىنىڭ رىيالىققا ئايلىنىش ئېھتىمالى
پەيدا بولدى ۋە 1937 - يىلى 10 - ئايدا چوڭ ئىشپىيون چېن
لىفۇ شىنجاڭغا كەلدى، ئۇنى قارشى ئېلىش ئۇچۇن ئالاھىدە
ئوتكۈزۈلگەن زىياپەتتە شىڭ شىسەي چېن لىفۇغا ھاراق تۇتتى.
رومكىنىڭ سوقۇشتۇرۇلۇشى بەلگە ئىدى. نەق مەيداندىلا خوجا-
نىياز ھاجى قاتارلىق بىر تۇركۇم يۇقۇرى دەرىجىلىك كادىرلارنى
قولغا ئالدى. بۇنداق ئەھۋالدا قاتتىق قورقۇپ چىرايى قەغەز-
دەك تاتىرىپ شاخنا قويۇۋەتكەن چېن لىفۇ قۇيرۇقنى خادا قى-
لىپ نەنجىنگە قېچىپ بېرىۋالدى، بىرىنچى قېتىملىق سۇيىقەست-
لىك ئەنزە دېگەن نىممىسى خوجانىياز ھاجىنىڭ قولغا ئېلىنىشى
بىلەن يۇقۇرى دولقۇنغا كوتىرىلدى، 1937 - يىلنىڭ ئاخىرىغا
كەلگەندە، شىنجاڭدا خىزمەت قىلىۋاتقان كومىنتېرىن ئەزالىرى-
دىن ۋاك باۋچيەندىن باشقىلار تامامەن قولغا ئېلىندى.

1940 يىلى 4 - ئايدا خوجانىياز ھاجى سوراق قىلىندى.
ئۇ ئىقرار نامىسىدە مۇنداق يازغان ئىدى: «ھەرتۈرلۈك قىيناش-
لارغا ئۇچرىدىم. ھەمدە ئۇزەمنىڭ ئاساسلىق پىلانلىغۇچى ئىكەن-
لىگىمنى ئېيتىراپ قىلدىم. ئۇز ھاياتىمنى قۇربان قىلىشنى خالاي-
مەنكى، باشقىلارغا زىيانكەشلىك قىلىشنى خالىمايمەن». ئاندىن بىر-
قانچە كۈن ئوتكەندە ياسىن بىردوۋە ھوججەتلەرنى كوتىرىپ كېلىپ
ماڭا: «ساڭا يارەملەشكىلى كەلدىم، خۇاڭخەنجاڭ، جاڭشىن، فېنلياڭ،
شۇيلىيەنلەرنىڭ ھەممىسى ئېيتتى، سەن ئېيتمايدىغان بولساڭ ھەم-
مە جىنايەت ساڭا ئارتىلىدۇ. ئېيتساڭ ھوكۈمەتكە پايدىلىق بو-
لىدۇ» دىدى. «ھوكۈمەتكە ھەرقانچە پايدىلىق بولسىمۇ، كىشى-
لەرگە ئۇۋال قىلىدىغان ئىشنى قىلالمايمەن» دېسەم، ياسىن
يەنە، ھوكۈمەتنىڭ سىياسىتى شۇنداق بولغاندىن كېيىن، سەن-
مۇ شۇنداق قىلىۋەرسەڭ بولىدۇ، دىدى. كېيىن مەن كامىرغا
قايتىپ بېرىپ، ياسىننىڭ ئېيتقان گەپلىرىنى بىر كامىردا ياتـ
قانلارغا سوزلەپ بەردىم. لى رىنسى دېگەن بىرەيلەن ماڭا نە-
سىھەت قىلىپ، ھوكۈمەت بەلكىم جېنىڭنى ئالماس، باشقىلار ئېيتـ
قاندىن كېيىن سەنمۇ ئېيتمۇھرمەمسەن، دىدى. شۇندىن كېيىن
يالغان گەپ قىلىش قارارىغا كەلدىم. ياسىن ئاغزىمغا سېلىپ بەر-
گەن گەپنى جۇملىمۇ- جۇملە تەكرارلىدىم. ياسىننىڭ دېگىنىبو-
يىچە سوزلىگەن بولساممۇ يەنىلا تولۇق بولماپتۇ، شۇندىن كېيىن
ياسىن ماڭا ۋاكالىتەن سوزلەۋەردى. شۇنداق قىلىپ قۇراشتۇ-
رۇپ چىققان ماتېرىيال يەنىلا ياسىن قويغان تەلەپنىڭ ئوندىن
بىرىگىمۇ يەتمەپتۇ.
دۇكخۇايۇەن (شەرقىي باغچا)دا ئېتىلغان مىلتىق ئاۋا-
زىدىن تارتىپ① بىرىنچى قېتىملىق ئاتالمىش سۇيىقەستىدىن

زىسى تامام بولغانغا قەدەر، 12 - ئاپرىل ئوزگىرىشىدە خىز-
مەت كورسىتىپ شىڭ شىسەينىڭ تەختنى - بەختنى قۇرۇپ
بەرگەن شەرقىي شىمال پىدائىي قوشۇنلارنىڭ باشلىقلىرى،
جاڭ پېيۇەننى يوقىتىپ جەنۇبىي شىنجاڭنى قايتۇرۇۋېلىشتا خىز-
مەت كورسەتكەن لېيۇ بىڭ قاتارلىقلارنى ئوز ئىچىگە ئالغان ھال-
دا، شىنجاڭغا كېلىپ خىزمەت قىلغان بولۇم باشلىغىدىن يۇقۇرى
قەلەم ئەمەلدارلىرى، مايۇردىن يۇقۇرى ھەربىي ئەمەلدارلارنىڭ
ھەممىسى دېگىدەك پاجىەلىك تۇردەناھەق تۇرمىدە ياتتى. ئۇلارنىڭ
بەزىلىرى يوقىتىلدى. كومىنتېرىن ئەزالىرىنىستالىن ئېلىپ كەتتى.
ئايرىملىرى :بانا تېپىپ قېچىپ قۇتۇلدى. ئومۇمەن ئېيتقاندا بۇ
قېتىمقى ئاتالمىش سۇيىقەست ئەنزىسىنىڭ كولىمىنىڭ چوڭلۇغى
شىنجاڭ تارىخىدا مىسلىسىز ئىدى. شىڭ شىسەيىنىڭ ھەيۋىسە-
دىن «دوستلار كورۇشكەندە سوزلەشمەيدىغان، بازارلار جىم-
جىت، ئات - ئۇلاقلار شالاڭ، بالىلار يىغلاشقا پېتىنالمايدى-
غان، بېشىمخوتۇنلارمۇ ئۇنلۇك جىدەل قىلىشقا جۇرئەت قىلالمايدىغان،
ئىتلار قاۋىماي، توخۇلار چىللىمايدىغان بولۇپ قالغان
ئىدى.
بۇ قېتىمقى ناھەق تۇرمىگە ئېلىشنى پىلانلاشتا مۇنداق
ئۇچ مەقسەتنى: بىرىنچى، ئاتاق - ئابرويى، ئىناۋىتى بار، ئىجتى-
مائى تەسىرى بار كىشىلەرنىي يوقىتىپ، يۇقۇرى بېسىم ئىشلىتىش
بىلەن يالالانمىلار ھوقۇق تۇتۇش ئوزئارا بىرلەشتۈرۈلگەن سى-
ياسەتنى يولغا قويۇش. ئىككىنچى، پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ، نىشان-

① دۇكخۇايەن تاۋ مىگيۇي قاتارلىقلارغا ئولۇم جازاسى
بەرگەن ۋەقە كوزدە تۇتۇلغان.

نى بۇراپ، كومىنتېرنىدىن ۋاز كېچىش ئارقىلىق جۇڭگو كوم-
پارتىيەسىنى ئالداش، ئۇچىنچى، ھەرمىللەت خەلقلىرىنىڭ مال-
مۇلۇكلىرىنى تارتىۋېلىپ، ئۇزىنىڭ قېلىۋېلىشىنى كوزلىگەن ئىدى،
شۇڭ شىمسەي ئۇچۇن «مۇسادىرە قىلىنغان مالىلار»نى ئېنىقلاپ بې-
رىدىغان ۋۇيۇنجۇ دېگەن بىر ئادەم بار ئىدى، (مانجۇ، لاك
داۋخىنىڭ دادىسى) ئۇ ماڭا ئوز ئاغزى بىلەن: شۇڭ شىمسەي
شىنجاڭدىن نەچچە يۈزمىڭ سەر ئالتۇن، ئىككى تونىنا بۆكەن
مۇڭگۈزى، نەچچە يۈزدانە ئالماس ئېلىپ كەتكەنلىگىنى، بۇ
نەرسىلەرنى شىنجاڭ يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىنىڭ جىڭلىسى
تىيەكۈن قوغداپ ئىچكىرىگە يەتكۈزۈپ بەرگەنلىگىنى ئېتىپ بەر-
گەن ئىدى.

ئىككىنچى قېتىملىق ئاتالمىش سۇيىقەست ئەنزىسى 1940-
يىلى يۇز بەردى. بۇ ئەنزە باندىت شۇڭ شىمسەي داۋراڭ سالغان
دوچۇڭيۇەننى مەركەز قىلغان ۋاڭ جىڭۋى ۋەتەن خائىنلىرىنىڭ
ئەنزىسى ئىدى. ۋاڭ چۇڭۋېينىڭ دوجىڭيۇەننى شىنجاڭغا ئەۋە-
تىشى، ھەمدە دوچۇڭيۇەننىڭ تونۇشتۇرۇشى ئارقىلىق شىنجاڭغا
كەلگەن مەدىنىيەت‌ۋەماۋاربىپ خىزمەتچىلىرى، دېموكراتىك زاتلار
شىنجاڭنىڭ ئارمىيە ھوكۇمەت مەدىنىيەت، ماۋاربىپ قاتارلىق
ھەرقايسى ساھەسىدىكى زاتلار ئوزئارا تىل بىرىكتۇرۇپ ئۇچ ئې-
قىم شەكىللەندۇرگەنىدى. بۇنىڭ بىرى ج خ باشقارمىسىدىكى
مۇئاۋىن باشلىق قۇربانىنىيازنى يادرو قىلغان «جاھانگىر-
تىروتىسكىچىلارنىڭ جاسۇسلۇق ئەنزىسى» بولۇپ، ئازسانلىق
مىللەتلەر ئىچىدىن چىققان ئەمەلدارلار بىلەن چوڭ سودىگەر-
لەر بۇنىڭ ئىچىگە كىرەتتى. ئىككىنچى، شاربىقان باشچىلىغىدە-

كى «ئالتاي توپىلاڭ ئەنزىسى بولۇپ، بۇنىڭغا ئالتاينىڭ مەمۇ-
رى، ئىقتىسادىي، مەدىنىيەت، ماۋاربىپ قاتارلىق ھەرقايسى ساھە-
دىكى ئىدارە ئورگانلارنىڭ باشلىقلىرى بىلەن يۇقۇرى قاتلام
دىنىيزاتلار، چارۋىدار ۋە بەزى ئادەتتىكى چارۋىچىلارمۇكىرەت-
تى. ئۇچىنچىسى چېگرا ئىشلار باشقارمىسىدىكى چىن پېشىك (ئەس-
لى ئىسمى لىيۇ جىجۇك) بىلەن ۋۇزۇجۇن باشچىلىغىدىكى «جاھان-
گىرلارنىڭ جاسۇسلۇق ئەنزىسى» بولۇپ، چېگرا ئىشلار باشقار-
مىسىنىڭ تايانچىلىرى، ئارمىيە-ھوكۇمەت ساھەسىدىكى باشلىقلار
ۋە ئادەتتىكى كادىرلارمۇ بۇنىڭ ئىچىگە كىرەتتى. دېمەك باند-
ىت شۇڭ شىمسەي ئىلان قىلغان يۇقۇرىدىكى ئۇچ سېستىمىغا
چېتىلمايدىغان قالغانلار ئىنتايىن ئاز ئىدى.

باندىت شۇڭ شىمسەي تېخىمۇ ئالجىپ: بۇ سۇيىقەستچىلەر
1939 - يىلى 18 - سېنتەبىردە قورالىق توپىلاڭ قوزغىماقچى،
ياكى 1940 - يىلى 12 - ئاپرېلدا قوزغالماقچى بولغان دەپ
داۋراڭ سالدى، بۇ قېتىمقى قولغا ئېلىنغانلار ئىچىدە دو
چۇڭيۇەن ۋە ئۇنىڭ سۇك پەمىلىك كاتىۋى. قۇربان نىياز
ۋە ئۇنىڭ يېقىن ئادىمى رەۋەيدۇللا، شاربىقان ۋە ئۇنىڭ يې-
قىن ئادىمى شېرىپ قاتارلىقلار بار ئىدى. چىن پېيىشىك لەنجۇ-
غا بېرىپ يوشۇرۇنۇۋالغانلىغى ئۈچۈن ئامان قېلىپ، ئۇنىڭ ئو-
قۇغۇچىسى مېڭ شىيەنجاڭ بىلەن مۇئاۋىن باشقارما باشلىغى ۋۇ-
زوجۇن قولغا ئېلىنغان ئىدى. بۇ كىشىلەر ئىككىنچى تۇرمىگە
تاشلىنىپ ئىنتايىن ۋەھشىيانە قىينىلىشلارغا ئۇچرىغانلىقتىن، نەتى-
جىدە ھەممىسلا باندىت شۇڭ شىمسەينىڭ ئالدىن-ئالا تەييارلاپ
قويغان پىلانى بويىچە ئوزلىرىنىڭ ئىقرارنامىلىرىنى يېزىپ
چىقتى.

بۇ يەردە ئاساسلىق ئادەم دەپ قارالغان دو چۈگيۇەننى تونۇشتۇرىمىز. بۇ ئادەم ياپون باستۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشتىن بۇرۇن شائخەيدە «يېڭى هايات» ژورنىلىنى نەشر قىلىپ، ياپون باستۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش بىلەن بىللە جياڭ جيېشىنىڭ مۇداراتىسىلىغان «قۇرۇق گەپچى پادىشا» سەرلەۋھىلىك ماقالە ئېلان قىلىپ، جياڭ جيېشى باندىتلىرىنىڭ جېنىغا تەككەنلىكتىن، گومىنداڭ ئۇنى ۋەتەنپەرۋەر يەتتە جاناپ بىلەن بىرگە قولغا ئالغان ئىدى. قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن 1937 - يىلى 10 - ئايدا شىنجاڭغا كەلدى، «تيانشاندىن ئۈچ قېتىم ئوتۇش»، «شىمالىي شىنجاڭ»، «شىمالىي ۋە يېڭى شىنجاڭ» . . . . قاتارلىق شىمالىي شىنجاڭ كوكىكە كوتىرىلىغان ماقالىلارنى يازدى. ھەتتا قولغا ئېلىنىشتىن بىركۈن بۇرۇن، شىنجاڭ دارىلفۇنۇن ئوقۇغۇچىلىرىغا شىمالىي شىنجاڭ مەھمان ماندوست، پەزىلەتلىك دەپ ماختاپ، ئۇزىنى ئالى مېھمان سۈپىتىدە كوتۇۋالغانلىغىنى، «6 بۆيۈك سىياسەت دەرسلىگى» نى تەۋزۇشكە تەكلىپ قىلغانلىغىنى، سوزلەپ ماختانغان ئىدى. بۇ سوزنىڭ ئاخىرى تۇگىمەيلا، ئىككىنچى قېتىملىق سۈيىقەست ئەنزىسىدىكى ئاساسلىق ئادەم ھىساپلىنىپ قولغا ئېلىندى.

دوچۇگيۇەن ئەنزىسىنى ئويدۇرۇپ چىقارغۇچى كىشى شىمالىي شىنجاڭ بىلەن مەخسۇس ئالاقىلىشىدىغان چوڭ ئىشپىيون لى پېيكې ئىدى. لى پېيكې دۇ چۇگيۇەنگە زىيانكەشلىك قىلغاندىن كېيىن، ئۇزىمۇ دوچۇگيۇەن بىلەن بىللىلا هالاك بولدى. ئۇ ئەنزە ئاغدۇرۇشنىمۇ ئويلىغان. ئۇنىڭ ئىقرارنامىسىدە مۇنۇلار يېزىلغان: «ئۇلار مېنىڭ دوچۇگيۇەن بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىمنى سوريدى.

مەن دوچۇگيۇەننىڭ ئەدە تۇرىدىغانلىغىنىمۇ بىلمەيتتىم. مېنى يەتتەكچە - كۈندۈز ئورە تۇرغۇزۇپ قويۇپ قېيندى. ئۇخلاتمىدى. پۇتلۇرۇم كۇپتەك ئىششىپ كەتتى. ئىككى سوتچى مېنى سوراق قىلدى. پاكىت بولمىغانلىقتىن جاۋاپ بېرەلمىدىم. شۇنىڭ بىلەن پەردە ئايرىپ تۇرۇپ بىر ئادەم بىلەن يۈزلەشتۇردى. ئۇ ئادەم سوزلىدى. تۇرمە نازارەتچىسى مېنىڭ سوز قىلىشىمغا يول قويمىدى. «ملىتى ئادەمنىڭ سوزلىگەنلىرى مېنىڭ ئاغزاكى ئىقرارىم بولۇپ قالدى . . . .»

دو چۇگيۇەن ئەنزىسىدە، باستۇرۇش ئوبېكتىسى ئاساسەن ياش ئوقۇغۇچىلار ئاربىسىدا مەلۇم ئىناۋىتى بار كىشىلەر ئىدى. كىم دەرسنى ياخشى ئوتسە، كىم رولنى ياخشى ئېلىپ چىقسا، كىمنىڭ نوتقى ئادەمنى ئوزىگە جەلپ قىلغان بولسا، شۇ كىشى زور جىنايەت ئوتكۈزگەن هىساپلىناتتى. شۇڭلاشقا ئاتاغلىق ئارتىستلاردىن جاۋدەن، شۇيتاۋ جۇ جىنىمىڭ، ۋاڭ ۋېيىي . . . لار دو چۇگيۇەن بىلەن بىللە قولغا ئېلىندى. باندىت شىمالىي دائىم زىيالى ياشلارنى چاقىرىۋېلىپ سوھبەتلىشىپ تۇراتتى. ئۇ خېلى بۇرۇنلا: «زىيالىلار ئىسيان كوتىرىشكە ئامراق كېلىدۇ. خۇاڭ چياۋ بۇنىڭ مىسالى بولالايدۇ» دىگەن ئىدى. بىر سوھبەتتە، چەتئەلدە ئوقۇپ كەلگەن لىيۇ جىگيۇەن دىگەن بىرەيلەن: «يەنئەندىن قايتىپ كەلگەنلەر يوللۇق سوزلەيدىكەن» دەپ بىر ئېغىزلا گەپ قىلغان، باندىت شىمالىي ماجىلياڭ دىگەن يەنە بىر ياشتىن ئارزۇيۇڭ نىمە؟ دەپ سورىغاندا، «ئاڭ ئاخىرقى بار يېرىم يەنئەن» دەپ جاۋاپ بەرگەن. بۇ ئىككىسى ئاشۇ سوزلەرنى قىلغانلىغى ئۈچۈنلا پاجىەلىك تۇردە ئولتۇرۇلدى.

ئاتالمىش ئۇچىنچى قېتىملىق سۇيىقەست ئەنزىسى يەنە ئاتالمىش «12- ئاپرېل توپىلاڭ قوزغاش سۇيىقەستلىك ئەنزىسى»

بۇ قېتىمقى ۋەقەنى باندىت شىك شىسەي ئوز ئىنىسى شىك شىچىنى ئېتىپ ئولتۇرۇش بىلەن باشلىدى. شىك شىچىنىك ئو- لۇمى توغرىسىدا قىلىنغان سوزلەرنىك تەزىنى باسسا مەزى چە- قىپ، قولاشماي قالدى، 1942 - يىلى 3- ئايدا ئوتكۇزۇلگەن تەز- يە يىغىندا باندىت شىك شىسەي «ئىنىمنىك ئوغلى تاپانچىنى ئويناپ ئولتۇرۇپ ئوق چىقىپ كېتىپ ئولدى» دىگەن ئىدى. ئارىدىن بىرئاي ئوتكەندە «يېڭى شىنجاڭ» ژورنىلىغا بېسىلغان جىن يۇك ئىمزالىق ماقالىدا «12 - ئاپرېل توپىلاڭ قوزغاش سۇيىقەستى ئولكىمىزنىك ئەڭ ئالى ئەمەلدارىنى قەستلەپ ئولتۇرۇش، شۇن- داقلا ھوكۇمەتكە سادىق ئارمىيە ھوكۇمەت خىزمەتچىلىرىنى قەستلەپ ئولتۇرۇشنى مەقسەت قىلغانلىقتىن، بەختكە قارشى لۇيجاڭ شىك شىچى شۇ تەشكىلاتنىك سۇيىقەستىگە ئوچ- رىدى . . . . شىك لۇيجاڭ ئولتۇرۇلگەندىن كېيىن، ئۇنىك ئول- تۇرۇلىشى ۋە يارا ئېغىرلىقى، ئولۇشىنىك ئالدى- كەينىدىكى سىياسى - ھەربى جەھەتلەردىكى بەلگە ئالامەتلەرنى رازۋېتكا قىلىپ، تەكشۈرۈپ كورگىنىمىزدە، بۇ ھەرگىز ئاداۋەت مەسىلىسى بولماي، پەقەت سىياسى جەھەتتىكى سۇيىقەست ئىكەنلىگى ئېنىق- لاندى. ئاساسلىق جىنايەتچىلەردىن زاڭ گۇۋىنىك، لى يىڭۇقاتار- لىقلارنى سوراق قىلىش ئارقىلىق، پۈتۈن سۇيىقەستلىك ئەنزى- نىك پىلانى ۋە مەقسىدى بىر - بىرلەپ قولغا چۈشتى. ئولارنىك مەقسىدى ئالتە بۇيۇك سىياسەتنى ئاغدۇرۇپ، جۇڭگودىن ئايرىل-

غان قورچاق ھاكىمىيەت قۇرۇشتىن ئىبارەت. بۇنىڭغا قاتناشقان ئاساسلىق ئادەملەر: خەلق ئىشلار نازارىتىنىك نازىرى جۇ بىك (ماۋزېمىن)، خوتەن گارنىزۇن قوماندانى پەن بۇنەن. ۋالىسى لوشۇلىك. قەشقەر ۋالىسى چېن فاكبو، شىنجاڭ گېزىتخانىسىنىك رىداكتورى ۋاڭ باۋچېمەن. قارا شەھەر ۋالىسى يۈي دېيى، مالىيە تەپتىش ھەيئىتىنىك مۇدىرى ۋاڭ چىشۇن. ھەربى مەكتەپنىك سەنمۇجاڭى گودېچى، تۇسەن گۇڭسىنىك جىڭلىسى ما جاۋ، مۇئاۋىن جىڭلىسى شاۋ زۇشىن. مىخانىكلاشقان بىرىگادىنىك سەنمۇجاڭى پىك خۇەنگې، تۇەنجاڭى جاۋ جىڭتاڭ قاتارلىقلار. ھازىر بۇلار داۋاملىق سوراق قىلىنمۇاتىدۇ . . . . .»

ھەقىقى ئەھۋال قانداق بولغان؟ شىياۋ زۇشىنىك ئىقرا- رىدا: «كومپارتىيىنىك كۆرسەتمىسى بويىچە، چېن شيۇيىك بىلەن پاھىشۋازلىق قىلدىم. ئاندىن چېن شيۇيىڭنى × × ×گە تونۇش- تۇرۇپ ئوتتۇنۇپ بەردىم» دىيىلگەن. شياۋزۇشىنىك ئىقرارنامە- سى يېزىلغان ۋاقىت دەل چېن شيۇيىڭنىك شىك شىچىغا ھەمرا بولۇپ موسكۋادىن قايتىپ كېلىپ يېڭىلا كوز يورۇپ، قەرقى توشىمغان ۋاقىت ئىدى. ئۇنىك ئۇستىگە شياۋزۇشىن ئىقرارىدا چېن شيۇيىڭنىك تۇرۇۋاتقان يېرىنىمۇ ئېيتىپ بېرەلىمگەن. چېن شيۇيىڭنى سوراق قىلىشتا، دەھشەتلىك قىيناش بىلەن ئالداپ ئېزدىقتۇرۇشنى تەڭ قوللانغان ئىدى. شۇنداق زۇلۇم قىلسىمۇ شياۋفەمىلىك بەرەيلەن كوزىگە ئىسسىق كورۇنۇپ يۇرگەنلىگىنى، لېكىن بۇنىك كومپارتىيە بىلەن ھەچقانداق ئالاقىسى يوقلىغىنىلا ئېيتتى. ئاخىرىدا شياۋ بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى پۈتۈنلەي ئىنكار قىلدى.

ئەمدى بىز ۋەقەنى ئۇزكۇزى بىلەن كورگەن ئىككى ئادەمنىڭ تونۇشتۇرۇشىغا قاراپ باقايلى: چېن ۋىنفەن دېگەن ئادەم مەسلىھەتچىلەر باشقارمىسىنىڭ مەسلىھەتچىسى بولۇپ، شىڭ شىچى بىلەن كوگلى يېقىن بولۇپلا قالماي، ئۇزئارا مۇناسىۋەتلىمۇ بەك قويۇق ئىدى. 1941 - يىلنىڭ ئاخىرى، سوۋېت گېرمان ئۇرۇشى تازا جىددىلەشكەن پەيتتە، باندىت شىڭ شىسەي خەت - تېلېگراممىنى يوللاپ، موسكۋا قىزىل ئارمىيە داشۇيسىدە ئوقۇۋاتقان شىڭ شىچىنىڭ قايتىپ كېلىشىنى سۇيلىگەن ئىدى، ئۇ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن شىڭ شىسەي بىلەن پات - پاتلا جىدەللىشىپ، بەزىدە ھەتتا جوزا مۇشلۇشۇپ ئۇز ئارا تىللىشىپ كېتەتتى، شىڭ شىچى ئۇلتۇرۇلۇشتىن بىرقانچە كۈن بۇرۇن باندىت شىڭ شىسەي ئۇنىڭ ئويىگە كەلگەندە شىڭ شىسەينىڭ پوزىتسىيىسى مۇلايىم گەپلىرى يۇمشاق بولۇپ، شىڭ شىچىغا سىياسى پوزىتسىيىسىنى ئۇزگەرتىش توغرىسىدا نەسىھەت قىلىپ، «گېرمانىيە، ياپونىيە، ئىتالىيە ئۈچ دولەت ئىتتىپاق تۈزدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىدىن ئۈمىت يوق. گومىنداڭ جۇڭگونى قۇتقۇزالمايدۇ. گۇڭچەندا ئۆمۇ جۇڭگونى قۇتقۇزۇپ قالالمايدۇ. بىز ئېقىمغا ماسلىشىشىمىز كېرەك. ھازىر ۋەزىيەت داۋالغۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. جىددى پەيتلەر كېلىۋاتىدۇ. ئاكا - ئۈكىلىق ھورمىتى ئۈچۈن بوران چاپقۇندا بىرگە بولايلى» دېگەن. شىڭ شىچى كوزىگە ياش ئېلىپ، تاكى سۆلالىسى دەۋرىدىن قالغان: «چوكۇپ كەتسە بىر كېمە قالغىنى كېتىۋېرەر، قۇرۇپ قالسا بىرەر دەرەخ، ئورمانلار كوكلەۋېرەر» دېگەن ئىبارىنى ئوقۇپ، يېڭى تۇغۇلغان شەيئىلەر يېڭىلىمەيدۇ، غەرپتە ستالىن، شەرقتە ماۋزېدۇڭ بار. گەرچە فاشىستلار بىر مەھەل غالجىرلاشسىمۇ، كەلگۈسىدە ھامان ھالاك بولىدۇ، ھەربى ئادەم جەڭنى ئۇز كەسپى دەپ بىلىدۇ، مەغلۇپ بولساق دولەتنىڭ زىممىنى يوقىلىدۇ، سەن ئۇزبىلگىنىڭنى قىلىۋېرىدىغان بولساڭ قېرى ئاپامنى يېتىلمۇبلىپ تىلەمچىلىك قىلىشنى خالايمەنكى، تەسلىم بولۇپ ئۇزدىمزنى نابۇت قىلىدىغان يولغا ماڭمايمەن! دېگەن.

3 - ئاينىڭ 29 - كۈنى چېن شىۋېيڭ ئويدە يوق ئىدى. چېن ۋىنفەن شىڭشىچىنىڭ ياتاقخانىسىدا پاراڭ سېلىپ ئولتۇراتتى. شىڭ شىسەي كانۇيىمى ياڭ بىگۈنى ۋەۋاڭ فەمىلىلىك يەنە بىر كانۇيىمنى ئەگەشتۇرۇپ كېلىپ قالدى، چېن ۋىنفەن باندىت شىڭ شىسەي بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىشتىن ئۇزىنى قاچۇرۇپ ئاشخانىغا كىرىپ يوشۇرۇنۇۋالدى، ياڭ بىگۈي سىرتتا گۇزەتچىلىكتە تۇرىدۇ. باندىت شىڭ شىسەي بىلەن ۋاڭ فەمىلىلىك كانۇيىمى شىڭشىچىنىڭ ياتاق ئويىگە كىرىپ كېتىدۇ. ئارىدىن تەخمىنەن ئون مىنۇت ئوتۇپ، شىڭ شىسەي بىلەن ياڭ بىگۈي ئەمدىلا هويلىغا چىقىشىغا ياتاقخانىدىن تاپانچا ئېتىلغان ئاۋاز ئاڭلىنىدۇ. چېن ۋىنفەن نەق مەيدانغا كىرىشكە پېتىنالمىغان بولسىمۇ، شىڭ شىسەي ئىنسىنى ئېتىپ ئولتۇرۇۋەتتى دەپ ھوكۇم قىلىدۇ. چېن ۋىنفەن سەنمۇلار باشقارمىسىغا قايتىپ كېتىۋاتقاندا ياڭ بىگۈي كورۇپ قالغان ئىدى. شۇ سەۋەپتىن شۇ كۈنى كەچتە چېننى قولغا ئېلىپ، 5 - تۇرمىدە مەن ياتقان كامېرغا ئەكىلىپ سولىدى. ئۇ ئۇز كوزى بىلەن كورگەن ئەھۋاللارنى ئەينى بويىچە ماڭا ئېيتىپ بەرگەن ئىدى.

ۋەقەنى ئۇز كوزى بىلەن كورگەن يەنە بىركىشى مەخانىكىلار

لاشقان بىرىگادىدىكى يۇي سەنەمۇنىدى، ئۇشبۇ شىچىنغا ئەھۋال دوكـ
لات قىلىش ئۈچۈن، دەل شۇ شىچىنغا ئوق تەككەنلىك ئۈستىگە
بىرىپ قالىدۇ. ئۇ كىرىپ، ئولگۈچىنىڭ كارۋات بىلەن دىۋان ئوتـ
تۇرىدىغان ياتقانلىغىنى، ئوق باشلىنىڭ ئارقىسىدىن تەككەنلىگىنى
كۆرگەن ئىكەن. چىن شىۋېيلىڭ يۇي سەنەمۇدىن كېيىن كېلىپلا
چەسەتنى قۇچاقلاپ يىغلاپ بىر قانچە قېتىم ھۇشىدىن كېتىدۇ.
كۆرگۈچىلەرنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇلار ئەر-خوتۇن ناھايىتى ئىناق ئوتكەن،
ھېچقاچان توقۇنۇشۇپ ياكى تاكالللىشىپ باقمىغان ئىكەن، كارۋاتـ
تا بىردانە تاپانچا قالغان ئىكەن. بۇ تاپانچىنىڭ ماركىسى
شىڭ شەسەي ئادەملىرىنىڭ تاپانچىلىرى بىلەن ئوخشاش ئىدى.
مېنىڭ تەھلىل قىلىشىمچە، شىڭ شەسەي قاتىلغا، شىڭ شىچىنى
ئېتىپ ئولتۇرغەندىن كېيىن، تاپانچىنى كارۋاتقا تاشلاپ چىقىشـ
نى تاپشۇرغان. بۇنىڭدىن مەقسەت، شىڭ شىچىنىڭ بالىسى تاپانـ
چىنى ئۇيناپ ئولتۇرۇپ ئوق چىقىپ كېتىپتۇ دەپ توگىتىشتىن
ئىبارەت ئىدى. ئەپسۇسلىنارلىغى شۇكى، تاپانچا ئويىندى دەيدىـ
غان بالا شۇ كۈنلەردە چوڭ دادىسىنىڭ ئويىدە ئىدى. دېمەك
بۇ خۇددى بۇيەردەئۇچ يۈز سەرتە ئگگە يوق دېگەندەك ئىش بولۇپ چىقتى.
شىڭ شەسەي ئوز قەلىمى بىلەن ستالىنغا يازغان خەتتە: چىنـ
شىۋېيلىڭ بىلەن غەيرى نورمال مۇناسىۋەتتە بولغان بىر كىشى شىڭ شىچىنى
قەستلەپ ئېتىپ ئولتۇرغەن. بۇ بىر سۇيىقەست. جاھانگىرلار ۋە
گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ شىنجاڭدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا،
كومموئنىزىمغا، ئالتە بۇيۇك سىياسەتكە قارشى ئېلىپ بارغان
ھەركىتى دەپ يېزىلغان. جىياڭ جېيشىغا ئېيتقان بولسا:
„شىڭ شىچىنىڭ ئولتۇرۇلۇشى كومموئنستىك پارتىيىنىڭ شىنجاڭـ

ددىكى سۇيىقەستى» دەپ يېزىلغان. بىرلا ئەنزىنى بىر تەرەپكە ئاق،
يەنە بىر تەرەپكە قارا كورىستىش شىڭ شىسەيىنىڭ ئادىتى ئىدى.
دوچۇگىيۇەننىڭ ئەنزىسىددىمۇ شۇنداق نەيرەڭ ئىشلەتكەن.

3 - قېتىملىق ئاتالمىش توپىلاڭ قوزغاش سۇيىقەستى ئەنـ
زىسىنى پىلانلاشتىن مەقسەت، كومموئنستىك پارتىيىگە قارشى
تۇرۇش ئىدى. 20 - ئەسىرنىڭ 30 - 40 - يىللىرى ئاربلىغىدا،
جۇڭگو كومموئنستىك پارتىيىسى بىرلىكسەپ پىرىنسىپىغا ئاساسەن،
شىنجاڭدا ھاكىمىيەت خىزمىتىگە قاتنىشىپ، فېئودالىزىم تۈسى
قويۇق بولغان شىنجاڭنى يېڭى تۈسكە كىرگۈزگەن ئىدى. جاھانـ
گىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى ۋە مەدەنىيەت، مائارىپ
تارماقلىرىنىڭ ئاساسلىق مەسئۇللىرىنىڭ كوپىنچىسى كومپارتىيە
ئەزالىرى بولۇپ، ئىدىئولوگىيە خىزمىتىگە پارتىيە رەھبەرلىك قىلغان
ئىدى. ئۇلارکەڭ ياشلاربىلەن خەلق ئاممىسى ئارىسىدا بارغانسىرى
چوڭقۇر تەسىر كورسەتكەنلىكتىن باندىت شىڭ شىسەي ئوچمەنلىك
قىلىشقا باشلىغان. دەسلەپتە تىرناق تۇۋىدىن كىر ئىزلەپ
يۇردى. كېيىنچە بەتنام چاپلاپ، زىيانكەشلىك قىلىپ، كومـمۇـ
نىستىك پارتىيىنىڭ يۇزىنى توكمەكچى بولدى. 1939 - يىلى يولـ
داش لىن جىلۇ 7 - ئىيۇل ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنى
خاتىرىلەش ئۈچۈن ياپون باستۇنچىلىرىغا قارشى بىر قىسىم ناخـ
شىلار توپلىمىنى باستۇرغان. توپلامنىڭ بېشىغا ماركس، لېنىن،
ستالىن، ماۋزېدۇڭ، جۇدې ۋە شىڭ شىسەيىنىڭ سۇرەتلىرى ئورۇنـ
لاشتۇرۇلغان ئىدى. بىراق، شىڭ شىسەيىنىڭ ئورنى ئەڭ ئاخىرىغا
تىزىلىپ قالغانلىغى چوڭ جىنايەت بولۇپ ھىساپلاندى. شىڭ شـ
سەي ئۆزىنى ئولۇغ داھى دەپ ئاتاپ، ئىزچىل ھالدا سەنمىنجۇيى،

كومموئنزم، ئالته بۇيۇك سىياسەت جۇڭگونىڭ ئۇچ زور سىياسى سىستىمىسى، گومىنداڭ ئارمىيىسى، 8 - ئارمىيە، شىنجاڭدىكى جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئارمىيىسى بولسا ئۇچ چوڭ ھەربى گۇرۇھ دەپ داۋراڭ قىلاتتى. ئۇنىڭ دىمەكچى بولغىنى ئۇزۇنى باشقىلاردىن توۋەن قويماسلىق ئىدى، غەزەپلەنگەن شىڭ شىسەي: „شىنجاڭ دارىلفۇنۇنىنىڭ ئىلمىي مۇدىرى لىن جىلۇ تەستىقتىن ئوتكۈزمەيلا ئوز بېشىمچىلىق بىلەن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرىدىغان ناخشىلار توپلىمىنى بېسىپ تارقىتىپ، ئالتە بۇيۇك سىياسەتكە خىلاپ كېلىدىغان ئېغىر سىياسى خاتالىق ئوتكۈزدى. ئەسلىدە چېگرىدىن قوغلاپ چىقىرىشقا تېگىشلىك ئىدى. ئەمما بۇ ئادەمنىڭ بەزىبىر توھپىسى بارلىغىنى نەزەرگە ئېلىپ، يېنىكلىتىپ چارە كورۇپ، بىر چوڭ گۇنا يېزىشنى بۇيرۇيمەن" دەپ بۇيرۇق چۈشۈردى. بۇنىڭ ئارقىسىدىلا، خۇاڭ خۇچىڭ، لىن جىلۇ، لى يۇنجىڭ قاتارلىق يولداشلارنى سوھبەتكە چاقىرىپ: شىنجاڭدا فېئودالىق تۈس ئىنتايىن قويۇق. يەنىمۇ تىنىك ئۇسۇللارنى كوچۇرۇپ كېلىشكە بولمايدۇ. سىلەر سولچىل تەۋەككولچىلىك خاتالىغى ئوتكۈزدىڭلار ..... ئالته بۇيۇك سىياسەتنىڭ ئوزى كومموئنىزم. كومموئنىزمنى يەنىمۇ تىنىدىن ئېلىپ كېلىشنىڭ ھاجىتى يوق" دىگەن. شۇنداق قىلىپ يولداش لىن جىلۇنى جەنۇبىي شىنجاڭغا يوتكەۋەتتى.

كومموئنىستىك پارتىيە خۇددى مەزمۇت قەد كوتىرىپ تۇرغان قارىغايدەك جۇدۇن چاپقۇنلارنىڭ ئېغىر سىناقلىرىغا بەرداشلىق بېرىپ، نەگە بارسا شۇ يەردە چىچەكلەپ مېۋە بېرەلەيتتى. يولداش لىن جىلۇ شىڭلى يۇدۇپ كۇچارغا خىزمەتكە بارغانلىغى

قۇغرىسىدىكى ھىكايىلەر خۇددى رىۋايەتكە ئوخشاش جەنۇبىي شىنجاڭدا كەڭ تارقالغان ئىدى. كومپارتىيە ئەزاسىنىڭ ئالى پەزىلىتى قەدىمقى كوسەن دولىتىدە شانلىق نۇرىنى چېچىپ، دۇشمەنگە قارشى كۇرەشنى بىرەمۇ توختاتمىغان. ئۇ پومىششىكلار زىيانكەشلىك قىلىپ قامۇۋەتكەن مەھبۇسلارنى قويۇپ بېرىپ، قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان پومىششىكلارغا، باي - بەگلەرگە، بولۇپمۇ دىنىي تونغا ئورۇنۇۋالغان ئەكسىلىنقىلاۋىي ھەرىكەت ئېلىپ بارغان ئىشانلارغا زەربە بەردى. شىڭ شىسەي كومپارتىيىنىڭ ئاممىۋى ئارىسىدىكى تەسىرىنى تارايتماقچى بولغان. لېكىن، لىن جىلۇنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭغا بېرىشى نەتىجىسىدە، تەسىرى تېخىمۇ كېڭەيىپ كەتكەن. شىڭ شىسەينىڭ شىڭ شىچىنى ئولتۇرۇپ، چېن شيۇيىڭدىن پايدىلىنىپ، كومپارتىيىنىڭ ئىناۋىتىنى يوق قىلىشقا ئۇرۇنۇشى، كومپارتىيىدىن ئاممىنى ئاجرىتىۋېلىش ئۈچۈن قوللانغان ئەڭ پەسكەش، ئەڭ رەزىل، ئەڭ زەھەرلىك سۇيىقەستى ئىدى. شىڭ شىسەي نەمە ئۈچۈن ئىلغارلىق نەقابىنى تاشلىۋېتىپ، كوممۇنىستىك پارتىيىگە ئاشكارا قارشى تۇردى؟ 1942 - يىلى گېرمانىيە فاشىستلىرى ئوكرائىنانى بېسىۋېلىپ، موسكۋانى قورشىۋالغان، ئامېرىكا - ئەنگلىيە جاھانگىرلىگى ئوزلىرىنىڭ ئۇرۇش يۈكىنى يېنىكلىتىش ئۈچۈن، جۇڭگونى قۇربان قىلىۋېتىش ھېسابىغا ياپونىيىگە ياخشىچاق بولۇشنى قارار قىلىشقان؛ جاھانگىرلارنىڭ غالچىسى بولغان جاڭ جېيشى بولسا جەنۇبىي ئەنخۇي ۋەقەسىنى قوزغاپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇۋاتقان يېڭى 4 - ئارمىيىنى يوقىتىۋېتىش خام خىيالىدا بولغان؛ جاڭ جېيشى ئىلكىدىكى رايونلاردا كومپارتىيىگە قارشى دولقۇن ئەۋج ئالغان بىر مەزگىل ئىدى. بۇ ۋاقىتتا شىڭ شىسەي ۋەزىيەتنى خاتا مولچەرلەپ، فاشىستلار

لار غەلىبە قازىنىدۇ، سوتسىيالىزىم غۇلاپ كېتىدۇ، كومپارتىيەمۇ جۇڭگودا پۈت تىرەپ تۇرالمايدۇ، دەپ قاراپ، پومىششىك مىللەت تارىستلىق ئەسلى تەبىئىتىدىكى ئەسەبىلىگى قايتا قوزغىلىپ، غالجىرلاشقان ئىدى. مانا بۇ ئاتالمىش "12- ئاپرىل توپلاڭ قوزغاش سۆيىقەستلىك ئەنزىسى"نى پەيدا قىلىشتىكى ئاساسىي سەۋەپ، شۇنداقلا ئىچكى تاشقى سىياسى ئارقا كۆرۈنۈشتۇر. كومۇنىستىك پارتىيىنى يوقىتىپ، جاڭجيېشى باندىتلىرىغا يېقىنلىشىپ، گومىنداڭنى ۋاستىچى قىلىپ، فاشىزىم ئوق مەركىزىگە قاتنىشىپ، گېتلىر، مۇسسۇلىنى، دۈڭتاۋلارنىڭ سېپىگە قوشۇلماقچى بولغان شىڭ شىسەي، كىشىلەرنىڭ كوز - قۇلىغىنى ئېتىش ئۈچۈن، قارىسىغا ئەگەشمەيدىغان ئىنىسى شىڭشىچنى ئولتۇرگەن ئىدى.

ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسى بىلەن قوراللانغان جۇڭگو كومپارتىيەسى، شىنجاڭدا ئۇشتۇمتوت يۈز بېرىدىغان ئۆزگىرىشنى ئالدىنئالا سېزىپ، بىر تەرەپتىن، بىرلىكسەپ پارچىلىنىشتىن بۇرۇن شىڭ شىسەيگە قارىتا ئەڭ ئاخىرقى قولغا كەلتۈرۈش خىزمىتى ئىشلىسە، يەنە بىر تەرەپتىن يولداشلارنى قەيسەرلىك بىلەن كۆرەش قىلىشقا رىغبەتلەندۈرگەن ئىدى. 1942 - يىلى كۈز پەسلىدە يولداش چېن تەنچىۇ پارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئىستىل تۈزىتىش ئۇگىنىشىگە رەھبەرلىك قىلىپ، ئۇگىنىش ئۈيۈشمىلىرى قۇردى. تۇڭەندە نۇرغۇنلىغان شوبە ئۈيۈشمىلارنى تەسىس قىلدى، ھەر بىر شوبە ئۇيۇشما بىر جەڭگىۋار كوللېكتىپ بولۇپ شەكىللىنىپ، ۋەقەنىڭ ئۆزگىرىشىگە تاقابىل تۇرۇش تەييارلىغىنى كورگەن ئىدى. تۇرمىدە دۇشمەنگە قارشى قىلىنغان بارلىق كۆرەشلەرنى ئۇگىنىش ھەيئىتى تەشكىللىگەن ئىدى.

1942 - يىلى 8 - ئايدا يولداش چېن تەنچۇ نەزەر بەنت

قىلىنغان پارتىيىلىك يولداشلارغا: "شىنجياڭنىڭ تېيانشان تېغىغا بىرپايان دېڭىزغا ئوخشايدۇ، قانات بولسىمۇ ئۇچۇپ ئوتۇش تەس، بىز ھەر قاچان قولغا ئېلىنىشىمىز مۇمكىن، . . . . . بىزدە نامراتلاشقاندا تەۋرەنمەيدىغان، باي بولغاندا چىرىپ كەتمەيدىغان، ھەيۋە ئالدىدا تىز پۈكمەيدىغان پولاتتەك ئىرادە بولۇشى كېرەك. باش كەتسىمۇ ئىرادىدىن قايتمايدىغان جەڭگىۋار روھ بىلەن ھەر قانداق قىيىنچىلىققا تاقابىل تۇرۇشىمىز لازىم" دېگەن ئىدى. دەرۋەقە، 1942- يىلى 9- ئايدا باندىت شىڭشىسەي زەھەرلىك قولىنى سېلىپ، شىنجاڭدا خىزمەت قىلىۋاتقان 150 نەچچە نەپەر كومپارتىيە ئەزاسىنى ئائىلە- تەۋەلىرى بىلەن قوشۇپ قولغا ئالدى. يولداش ماۋزېمىن، يولداش لىن جىلو ۋەكىللىگەندىكى جۇڭگو كومپارتىيە ئەزالىرى يولداش چېن تەنچىۇنىڭ روھى بويىچە قەتئى تىز پۈكمەستىن تۇرمىدە دۇشمەنگە قارشى كۈرەشنى قانات يايدۇردى.

3. شىڭشىسەي تۇرمىدە قوزغىغان ئۇچ قېتىملىق ناھەق قىرغىنچىلىق

بىرىنچى قېتىملىق تۇرمە قىرغىنچىلىغى 1938- يىلى ئەتىيازدا باشلاندى. ئاتالمىش بىرىنچى قېتىملىق توپلاڭ قوزغاش سۆيىقەست ئەنزىسىدىن كېيىن، زور كۆلەمدە تۇتقۇن قىلىش بولدى، گەرچە يېڭىدىن بەش تۇرمە كوپەيتىلگەن بولسىمۇ، يەنىلا يېتىشمىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر تۇركۈم كونا جىنايەتچىلەرنى ئولۇمگە ھوكۇم قىلدى. ئالدى بىلەن فۇچۇەن دېگەن

كەشى توغرىسىدا توختىلىپ ئۆتەيلى: جەن‌شۇربىن شىڭشەينى باش قوماندانلىققا تەينىلىگەن چاغدا، شىڭشەسى ئەسكىرى يوق قوماندان بولۇپ، بۈيرۇغى ئوتتۇدىغىنى فۇچۇەن بىرىگادىسى ئىدى. شىڭشەسى تەختكە چىققاندا فۇچۇەن قېرىپ كەتكەنلىكى، ئوزىنى بوشىتىپ يۈرتىغا قايتۇرۇشنى قايتا-قايتا ئوتۇنگەندە، شىڭشەسى ئۇنىڭ ئوزلۇگىدىن ئەسكەر تاپشۇرغىنىغا خوش بولۇپ، تۇرمۇشىغا ئېتىۋار بېرىش يۇزىسىدىن ئولكىلىك جامائەت خەۋپسىزلىگى ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىغىغا تەينىلىگەن، كېيىن توھپەكورسەتكەن ئەمەلدارلارنى قىرغىن قىلىش خىيالىغا كەلگەندە، فۇچۇەننى شەرقىي شىمال ئارمىيەسىنىڭ ئەمەلدارلىرى بىلەن قوشۇپ قولغا ئالغان ئىدى. 1938 - يىلى مەن فۇچۇەن بىلەن بىر كامىردا يېرىم يىل بىللە ياتتىم. ئۇ ماڭا ئوز ھاياتىنىڭ غېرىپچىلىقىنى ئوتكەنلىگىنى، خوتۇن-بالىلىرىنى، ئوي-بىساتىنى يوق بويتاق ئىكەنلىگىنى، شۇنىڭدەك شىنجاڭ تارىخىغا مۇناسىۋەتلىك نۇرغۇن ۋەقەلەرنى سوزلەپ بەرگەن ئىدى. ئۇ شىڭشەسىنىڭ ئوزىگە زىيانكەشلىك قىلمايدىغانلىغىغا قەتئى ئىشىنەتتى. چۈنكى شىڭشەسى ئۇنىڭ قوماندانلىغىدىكى ئەسكىرىي كۈچكە تايىنىپ ماجۇگيېڭنى يەڭگەن ئىدى. ئۇ، شىڭشەسىنىڭ ئوزىگە يازغان بىر پارچە خېتىنى گوھەردەك ئەتىۋالاپ ساقلاپ يۈرەتتى. شىڭشەسى ئوز قەلىمى بىلەن: «سىياسى جەھەتتىكى ئېھتىياج كوزدە تۇتۇلغانلىقتىن، ۋاقتىنچە ئازار يەيدىغان بولدىڭىز، ئەنسىرىمەي خاتىرجەم بولغايسىز!» دەپ يازغان ئىدى. 1938- يىلى كۈزدە ئۇنى كامىردىن ئېلىپ چىقىپ‌غان چاغدا، يۈزلىرىدىن كۈلكە يېغىپ، كوزلىرىدىن خوشاللىق نۇرلىرى چاقناپ، كوتىرەڭگۈ، روھلۇق-تەنتەك بولۇپ، مەن بىلەن قول ئېلىشىپ خوشلاشتى. ئۇنىڭ كەيپىياتىدىن تۇرمىدىن بوشىتىلىش شاتلىغى ئۇرغۇپ تۇراتتى. 1942- يىلى ئەتىيازدا مەن پەۋقۇلئادده تۇرمىگە يوتكەلدىم. بۇ تۇرمە باندىت شىڭشەينىڭ قىرغىنچىلىق مەيدانى ئىكەنلىگىنى بىلەتتىم. بۇ يەردىكى كورۇمسىز قارا تامدا ئۇششاق قىلىپ ئويۇلغان بىر قانچە خەت تۇرغانلىغىغا كوزۇم چۈشتى. يېتىمن بېرىپ قارىسام، «ئوخشاش ئەنزىدىكىلەرنىڭ كوپىنچىسى مەشەدىن كەتتى، دۇبەن ماڭا زىيانكەشلىك قىلمايدىغان بولسا، بۇ يەرگە نېمە ئۈچۈن كېلىپ قالدىم؟ فۇچۇەن. 27- يىل 8- ئاي» دېگەن خەتلەر ئىكەن. ئۇ ئېيتقان ئوخشاش ئەنزىدىكىلەردىن جىڭرۇنچىك، يىڭجەنبياۋ، ياڭياۋجۇن قاتارلىق شەرقىي شىمال ئارمىيەسىنىڭ ھەربىي ئەمەلدارلىرى‌بولۇپ شىڭشەسىي‌تەختكە چىقىپ ھاكىمىيەت قۇرۇشتا توھپە كورسەتكەنلەر ئىدى. شىڭشەسىينىڭ ئۇلارغا بەرگەن مۇكاپاتى: ئالدى بىلەن بېشىغا كالتەك ئۇرۇپ ھۇشىدىن كەتكوزۇپ، ئاندىن كېيىن بويىنىغا سىرتماق سېلىپ داغا ئېسىپ قويۇشتىن، ياكى بىر تۇركۇم كىشىلەرنى تۇرمىنىڭ ھويلىسىغا ئەچىقىپ پىلىموت بىلەن قىرىپ تاشلىغاندىن كېيىن، تۇرمىدىن قېچىشقا ئۇرۇندى دېگەن بەدنامنى چاپلاپ، كىشىلەردە ئۇلارنىڭ تۇرمىدە ئولتۇرۇلگىنى ھەق بوپتۇ دېگەن قاراشنى پەيدا قىلىشتىن ئىبارەت بولدى.

تۇرمىنى ئىككىنچى قېتىم قانغا بويىاش ۋەقەسى 1942- يىلىنىڭ 3- 4- ئايلىرى ئارىلىغىدا يۈز بەردى. چۈنكى دۇچۇڭ-يۈەن ئەنزىسى يۈز بېرىپ، تۇرمىگە يەنە ئادەم سىغمىغىلى قالدى، بۇ قېتىمقى قىرغىن قىلىش ئوبېكتىلىرىنىڭ كوپىنچىسى 1937-

يىلدىن 1938- يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا قولغا ئېلىنغانلار ئىدى. شىنجاڭدىكى ئاتاقلىق ئەرباپ، قۇمۇل ۋالىسى لىزۇڭلىن، ئول- كىلىك هوكۇمەتنىڭ باش كاتتىۋى خۇاڭخەنچاڭ، مائارىپ نازىرى جاڭشىن،قۇرۇلۇش نازىرى شىچاڭ، خەلق ئىشلار نازىرى ماشاۋ- ۋۇ، مالىيە نازىرى خوشۇڭكاڭ، دىخانچىلىق- كانچىلىق نازىرى يۈنۈۋسىبەك، قەشقەر ئامانلىق ساقلاش ئىدارىسىنىڭ باشلىغى شيۇڭشاۋيۈەن، ئىلى ۋالىسى چېن‌دېلى ۋە مېنىڭ سەپ- دىشىم يەنىي مەن بىلەن بېيجىڭدا يەر ئاستى خىزمەت ئىشلىگەن كومپارتىيە ئەزاسى گاۋيۈيمۇ بار ئىدى. بۇ قېتىمقى چوڭ قىرغىنچىلىققا تۈرمە باشلىغى چېن‌شۇبجۇڭ، جاڭسىشىن، لۇجۇيكۇي، ۋاڭجاۋشياڭ، لىچۇنشىڭ، لۇدىيەنكۇي قاتارلىق جاللاتلار قاتناشتى. قىرغىنچىلىق ئۇسۇلى ئالدىنقى قېتىمغا ئوخشايتتى. ئولتۇرۇلگۈچىلەر ئىچىدە تۈرمە باشلىغى بىلەن شەخسى ئاداۋىتى بارلار بولسا، ئالدى بىلەن ئۇنىڭ ئانا (ئارتىرىيە) تومۇرىنى كېسىپ تاشلايتتى، بۇلارنىڭ قېنى ئېقىپ تۈگىگەندىن كېيىن قىينىلىپ ئولۇپ قالاتتى، قەبىھ ۋاستە بىلەن ئەڭ پاجىەلىك تۈردە قىيناپ ئولتۇرۇلگەن ئىككى ئادەمنىڭ بىرسى شىڭشىسەينى يولەپ تەختكە چىقارغان ياڭشۇتاڭ ئىدى. ئۇ تۈرمە باشلىغى ۋاڭجاۋشياڭنى تىللىغان ئىكەن. شۇ سەۋەپتىن ياڭشۇتاڭنى دارغا بىر ئېسىپ بىر چۈشتىپ، يەتتە- سەككىز قېتىم تەكرارلاپ ئولتۇرگەن، يەنە بىرسى قازاقنىڭ ئىنقىلاۋىي قەھرىمانى شاربېقان بولۇپ، ئۇ، ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىنلا ماركسىزىم - لېنىنىزىمنى تەشۋىق قىلىش بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇ، ئىگىز بويلۇق، گەۋدىلىك ئادەم بولۇپ، كالتەك بىلەن ئۇر- غاندا يىقىلماي قارشىلىق كۆرسەتكەن. ياۋۇزلۇقتا يىرتقۇچ

هايۋانلاردىن قېلىشمايدىغان تۈرمە ئەھلىدارلىرى قولىغا بىردىن قىلىچ ئېلىپ ئۇنى قىلىچلاپ ئولتۇرۇۋەتكەن.

ئولتۇرۇلگەنلەرنىڭ ئىسمىغا شىڭشىسەي ئۇزى بەلگە ئۇر- راتتى. تۈرمە قىرغىنچىلىغىدىن بۇرۇن ھەر قايسى تۈرمىلەر ئىسىملىك يوللايتتى، قىزىل بەلگە ئۇرۇلغىنى ئولتۇرۇلەتتى، قىزىل بەلگە ئۇرۇپ بولۇپ ۋاقتىنچە كېچىكتۈرۈش زورۇر دەپ قارىسا، قىزىل بەلگىنىڭ ئۈستىگە كوك سىيا بىلەن × بەلگىسى سىزىپ قويىاتتى. مەيلى قانداق قەھرىمان شەخس بولسۇن، مەيلى ئۇ خەلق ئۈچۈن قانچە زور توھپە كورسەتكەن بولسۇن، ئىسمىغا قىزىل قەلەم سىزىلسىلا تۈگىمىشەتتى. شىڭشىسەيگە ئىگىلىك يار- تىپ بەرگەنلەردىن ياڭشۇتاڭ، نيۇجىنخەن، مادىشەنلەر، جاڭ پېيۈەننى يوقىتىپ، جەنۇبىي شىنجاڭنى قايتۇرۇپ ئېلىپ بەرگەن لىيۇبىڭ، جىن شۇرېننىڭ قايتۇرما ھۇجۇمىنى چېكىندۈرۈشكە قو- ماندانلىق قىلغان خايۇيلياڭ، ئۇزى بىلەن جاپا- مۇشەققەتتە بىللە بولغان جاۋتيەمىنلەر بار ئىدى. ئۇنىڭ كىچىك قېينانىسى ياۋجىجۇڭ، ئوز ئېرى چيۈزۈڭجۇننىڭ قېرى قىزى ۋۇرۇينى ئوي خىزمەتچىسى قىلىپ ئېلىشىغا ئۇنىمىغانلىغى ئۈچۈنلا توپىلاڭ قوزغاش ئەنزىسىگە چېتىلغان دەپ، دارغا ئېسىپ ئولتۇرۇلدى. ياندىت شىڭشىسەي باشقىلارنىڭ ئاغزىنى ئېتىش ئۈچۈن، ئەھۋالنى بىلىدىغان چېن‌ۋىنخەن، يۈيسەنمۇ، شىڭشىچىنى ئېتىپ ئولتۇر- گەن قاتىل ۋاڭ قاتارلىقلارنى سوراقتا تارتىپ ئولتۇرمايلا ئو- لۇمگە هوكۇم قىلمۇەتتى.

ئۈچىنچى قېتىملىق تۈرمە قىرغىنچىلىغى 1943- يىلى كۈزدە جياڭجېيشى ئەۋەتكەن سۇن‌مېيلىك، دۇڭشيەنگۇاڭ قاتارلىق يان-

دىتلارنىڭ كورسەتمىسى بويىچە ئېلىپ بېرىلدى. مۇنەۋۋەر كوم-
پارتىيە ئەزاسى، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقلىرى ئۈچۈن
ئۈچەس زور توھپە يارانقان چېن تەنچىۋ، ماۋزېمىن، لىن جىلۇ
قاتارلىق يولداشلار شۇ قېتىمدا زىيانكەشلىككە ئۇچرىدى. بۇ
باندىتلار خوجايىنغا چوڭ گەپ قىلىپ، جۇڭگو كومپارتىيىسى-
نىڭ شىنجاڭدىكى مەسئۇللىرىنى كومپارتىيىدىن ۋاز كەچتۇرىمىز،
ياكى پارتىيىدىن ئاجرىتىۋېتىمىز دەپ، قاراڭغۇ تۇرمىگە قاماش،
قامچا بىلەن ساۋاش، كومۇرنىڭ ئىسىدا بۇرۇختۇرما قىلىش،
جىسمانىي جەھەتتىن نابۇت قىلىپ خورلاش، ۋەھشىلەرچە قىيناپ
ئۆرۈش ۋە باشقاخىلمۇ-خىل قىيناش ئۇاستىلىرى ئارقىلىق قىلمە-
خنى قالمىدى. بۇ يولداشلار بولسا قەتئى تەۋرەنمەس ئىرادە
بىلەن ئۆز مەيدانىدا چىڭ تۇردى. دۇشمەنلەر لەنەتتىن باشقا
ھىچنەرسىگە ئېرىشەلمىدى. بۇ بىر ناھەق ئەنزىنى ئايىاقلاشتۇ-
رۇشنىڭ ھىچ بىر ئامال چارىسى قالمىغاندا، دۇشمەن ئىزا-
ئەلمىنى غەزەپكە ئايلاندۇرۇپ، ئۇلارنى ئاغامچا بىلەن بوغۇپلا
ئولتۇرۇۋەتتى (1943- يىلى 9- ئاينىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر قا-
راڭغۇكېچىدە چوڭ ئىشپىيۇن لىيېڭچى، جاڭ سىشىن، ياڭ يوغانباش
قاتارلىق باندىتلار شىڭشىسەيىنىڭ كورسەتمىسى بويىچە
ئىبلىس چاڭگىلىنى سالغان ئىدى). يولداش ماۋزېمىن زىيان-
كەشلىككە ئۇچراشتىن بۇرۇن مۇنداق دېگەن ئىدى: ۋەتەننى،
ئىنقىلابنى دەپ بىزنىڭ ئائىلىدىن يەڭگەم، سىڭلىم، ئىنىم قۇر-
بان بولدى. مېنىڭ سىلەرگە بولغان ئۇچەنگىلىگىم دېڭىزدىنمۇ
چوڭقۇر. سىلەرنىڭ مېنى پارتىيىدىن ئايرىۋېتىشكە ئۇرۇنۇشۇڭلار
خام خىيال!».

غالجىرلاشقان مۇناپىق شىڭشىسەي شىڭشىچىنى ئولتۇر-
گەندىن كېيىن، جاۋاپكارلىقنى باشقىلارغا ئىتتىرىپ، چېن شىۋ-
يىڭ ئارقىلىق كومۇنىستىك پارتىيىگە توھمەت چاپلاپ، زىيان-
كەشلىك قىلماقچى بولدى. بۇ يىرتقۇچلار چېن شىۋېڭنى زادىلا
قويۇۋەتمىدى. شياۋدۇگلياڭدىكى كاتولىك چېركوسى تۇرمىگە
ئوزگەرتىلگەندىن كېيىن، ئۇ يەرده 137- نومۇرلۇق بىر قاپ- قا-
راڭغۇ كامىر بولۇپ، بۇ كامىر ئاساسلىق جىنايەتچىلەرنى سوراق
قىلىدىغان سورۇن ئىدى. چېن شىۋېڭ شۇ يەرگە قامالدى. بىر-
قانچە قېتىملىق قىيناش ئارقىلىق، ئۇنىڭ بەدىنىده ساق يەر
قالمىغان ئىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭدىن ھىچنىمە ئۇندۇرۇپ ئا-
لالمىدى. ئەڭ ئاخىرىدا ئۇنىڭ چوڭ يەڭگىسى (شىڭشىسەيىنىڭ
خوتۇنى) چېۋىۋېفاڭنى ئىشقا سالدى. چېۋىۋېفاڭ 137- نومۇرلۇق
كامىرغا كېلىپ چېن شىۋېڭغا: «سىز كىچىك ئوغلىڭنى سېغىنە-
غانسىز؟ ئىقرار قىلىڭلا بالىڭنى ئەكىلىپ بېرىمىز، سىزنى
قويۇۋېتىشكىمۇ بولىدۇ» دەيدۇ. چېن شىۋېڭ بالىسىنى بىر كورۇ-
ڭىلىش ئۈچۈن شياۋزۇشەن بىلەن بىر- بىرىنى ياخشى كورۇشۇپ
يۈرگەنلىگىنى ئېتىراپ قىلىسىۋ، بۇ ئىش بىلەن كومپارتىيىنىڭ
ھىچبىر ئالاقىسى يوقلۇغىنى قايتا- قايتا تەكىتلەيدۇ. چېۋىۋېفاڭ
گېپىنده تۇرۇپ، شىڭشىچىنىڭ كىچىك ئوغلىنى 137- نومۇرلۇق
كامىرغا ئەكىلىپ بېرىدۇ. چېۋىۋېفاڭ ئازراق نەرسىگە ئېرىشكەنـ
دىن كېيىن تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ چېن شىۋېڭنى قىستاشقا باشلايدۇ:
«سىز شياۋ بىلەن..... بولغاندىن كېيىن كومپارتىيە بىلەن....
قىلماي قويامسىز، بۇنداق بولغاندا ئىش تۈگىمەيدۇ-دە! پەقەت
سىز × × × بىلەن جىنسى مۇناسىۋەت ئوتكۈزگەنلىگىڭىزنى بوي-

ئىگىزغا ئالسىگىزلا ھەر قانداق شەرتىگىزنى ئورۇنلاپ بېرىمىز.

سىزنى × × × بىلەن يۇزلەشتۈرىمىز. يۈزلەشكەندە ئۇنىڭ چىرايىنى كورۇشنىڭ ھاجىتى يوق. پەقەت سىزدىن سورىغاندا «بولغان» دېسىگىزلا ھەممە مەسىلە بىراقلا ھەل بولۇپ كېتىدۇ. بۇ سىزنىڭ زور بىر توھپىگىز بولىدۇ. باللىرىگىزنىڭ تەقدىرى ئۈچۈن بولسىمۇ سىز ماقۇل دەڭ» دەيدۇ. چېن شيۇيىڭ ئاغزىنى بۈزۈپ تىللايدۇ: «گەپلىرىڭ ئوسۇرۇق! ئۇنداق ئىپلاس ئىشلار پەقەت سىلەرنىڭ چىۋ فەملىكلەرنىڭ ئويىدىنلا چىقىدۇ. كومۇنىست شەرەپلىك ھايات كوچۇرىدۇ. ئولۇسىمۇ پاك كېتىدۇ. ماڭا بالىنىڭمۇ كېرىگى يوق. ئولۇپلا قۇرتۇلسام دەيمەن. تەنتەنە بىلەن شۇنى جاكالايمەنكى، ھېلىقى شياۋ پەملىڭ كىشىنى پەقەتلا تونۇمايمەن.» قانخور چىۋيۇيفاڭ قۇرغان قاپقان كارغا كەلمەي، سۈيىقەستى بەربات بولغانلىغىنى كورۈپ، جان - جەھلى بىلەن غەزەپكە كېلىپ، دۇنيادىكى باشقا جاللاتلار ئويلاپ يەتمەيدىغان ھۇدھىش جازا ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، جىنسى يولغا لامپۇچكا كىرگۈزۈپ توك ئوتكۈزىدۇ. كېيىن يەنە پۇتۇن كىيىمىنى سالدۇرۇپ تاشلاپ، يۈك ئاغامچا بىلەن چاتراقنى ھەرىدەيدۇ. تاكى گوش كېسىلىپ سوڭەك كورۈنگەنده، چېن شيۇيىڭ چىلىقلاپ ئاققان قان ئىچىدە جان ئۈزىدۇ.

ئەسلىدە، سوك مېيلىك بىر سوراقچىلار ئومىگىنى باشلاپ شىنجاڭغا كەلگەن ئىدى. باندىت شىڭ شىسەي چىيۇيفاڭلار بىر توزاق قۇرۇپ، پەردە ئارقىلىق يۈزلەشتۈرىدىغان بىر ئويۇن تەييارلاپ سوك مېيلىڭغا كورسەتمەكچى، شۇ ئارقىلىق چېن شيۇيىڭنىك كومۇنىستلار بىلەن پاھىشە قىلغانلىغى راست ئىكەنلىگىنى، شىڭ شىچىنىڭ كومۇنىستلار تەرىپىدىن يوشۇرۇن قەستلەپ ئولتۇرۇلگەنلىگى راست ئىكەنلىگىنى، ئۇنداق بولغاندىن كېيىن ئاتالمىش «12 - ئاپرىل» توپلاڭ قوزغاش سۈيىقەست ئەنزىسىنىڭمۇ راست ئىكەنلىگىنى ئىسپاتلىماقچى بولغان ئىدى. گەرچە چېن شيۇيىڭ كومپارتىيە ئەزاسى بولمىسىمۇ لېكىن كومۇنىستىك پارتىيىنى قىزغىن سۈيەتتى. پارتىيىمىزنىڭ ئابروي - ئىناۋىتىنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن، خېيىم - خەتەردىن قورقماي، ئادەتتىكى كىشىلەر چىدىيالمايدىغان ئازاپ - ئوقۇبەتكە بەرداشلىق بېرىپ، ئوز ھاياتى بىلەن فاشىستلارغا قارشى تۇرۇشتا ئىنقىلاۋىي قۇربان بولۇشقا مۇناسىپ ئىش قىلغان. مۇشۇ ۋەقەنىڭ ئوزىلا مەردانىلىق بىلەن يېزىلغان تارىخىي داستاندۇر.

4. شىڭ شىسەي شىنجاڭدىن قانداق كەتتى؟

ماۋجۇشى: بىزگە مۇنداق تەلىم بېرىدۇ: «مىللىي ئىنقىلابنى ئىنقىلاۋىي قۇربانلار خەلقنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن بىزنىڭ ئالدىمىزدا باتۇرلارچە قۇربان بولدى. ئۇلارنىڭ بايرىغىنى ئىگىز كوتىرىپ، ئۇلارنىڭ قان ئىزلىرىنى بېسىپ، ئالغا چامدايلى!» ھەقىقەتەنمۇ شۇنداق بولدى، بىرلىكسەپ تۈزۈش جەريانىدا، شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقى كومۇنىستىك پارتىيىنىڭ چوڭقۇر تەسىرىگە ئۇچرىغانلىغى ئۈچۈن باندىت شىڭ شىسەي بىلەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ خالىغىنىچە زوراۋانلىق قىلمۇھىرىشىگە مۇتلەق يول قويمىدى. چېن تەنچىمۇ، ماۋزېمىن، لىن جىلۇ قاتارلىق يولداشلار قولغا ئېلىنغاندىن كېيىن، ئىستىخىيىلىك قوزغىلاڭلار ئۈزلۈكسىز كوتىرىلىپ تۇردى. بولۇپمۇ 1944 - يىلى ئەتىيازدا، سىتالىن رەھبەرلىك قىلغان فاشىزىمغا قارشى ئۇرۇش غەربىي سەپتە غەلىبە قىلغىنى، شىڭ شىسەي ئىنىڭ ئۆزىنى ئىتتىپاقچى دۆلەتلەرگە ئوخشىتىپ، ئۆزىنى ئىتتىپاقچى دۆلەتلەرنىڭ ئەلچىسى دەپ ئاتىغانلىغى ئۈچۈن، ئۇ ئىتتىپاقچى دۆلەتلەرنىڭ ئەلچىسى ئۈچۈن ئىمتىياز بېرىشكە مەجبۇر بولدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇ ئىتتىپاقچى دۆلەتلەرنىڭ ئەلچىسى ئۈچۈن ئايروپىلان ئەۋەتىپ، ئۇنى ئۈرۈمچىگە ئېلىپ كەلدى. ئۇ ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئىتتىپاقچى دۆلەتلەرنىڭ ئەلچىسى ئەمەسلىكى ئاشكارا بولدى. ئۇ ئۈرۈمچىدە ئىككى كۈن تۇرۇپ، ئۈرۈمچىدىن ئايروپىلان بىلەن ئۇچۇپ كەتتى.

دى. خېلى بۇرۇنلا تەييارلىق كۆرۈپ قويۇلغان ئوچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى 1944 - يىلى 5 - ئايدا ئىلىنىڭ نىلقا ناھىيىسىدە قوزغىلىپ، بىرىنچى ئوق ئېتىلدى، كېيىنكى يىلى 10 - ئايدا نىلقا ناھىيىسى ئازات قىلىندى. گومىنداڭ توپىلاڭنى تىنجىتىش بانىسى بىلەن زور تۈركۈمدىكى ھەربى كۈچنى شىنجاڭغا كىرگۈزدى. جياڭجيېشى باندىتلىرى شىنجاڭنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋېلىشنىڭ پۈرسىتى پىشىپ يېتىلمىگەنلىگىنى كۆرۈپ، غەربىي شىمال مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ مۇدىرى جۇشاۋلياڭنى ئەۋەتىپ، شىڭ شىسەينى ئىچكىرىگە يوتكەش غەرىزىنى ئوقتۇردى ۋە گومىنداڭ مەركىزىي ھوكۇمىتىنىڭ دېخانچىلىق - ئورمانچىلىق مىنىستىرى بولۇش ھەققىدە نەسىھەت قىلغۇزدى. شىڭ شىسەي كۆرۈنۈشتە ئوستۇرۇپ ئەمىلىيەتتە چۇشۇرىدىغان مەنسەپنى ئاسانلىقچە قوبۇل قىلمايتتى. ئىشپىيونلار ھوكۇمرانلىغىغا تاينىپ 12 يىل ئولتۇرغان يەرلىك خاقانلىق تەختىدىن ئوڭايلىقچە ئايرىلغۇسى كەلمەيتتى. ئۇنىڭ ئايلىنىپ قالغان بېشىدا يېڭى شىرىن خىيالىلار پەيدا بولدى. ئۇ بىر تەرەپتىن ستالىنغا ناماقۇل بولۇپ توۋە قىلىپ، يارىدەم بېرىش تەلەپ قىلىنغان مەخپى ئىلتىماسىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدىكى باش كونسۇلىغا تاپشۇرۇپ بەردى. مۇبادا گومىنداڭ بىلەن ئۇرۇشۇپ قالسا، قىزىل ئارمىيە ئاسمان زېمىنىنى قاپلاپ يېتىپ كېلىشىنى ئۇمىت قىلدى. ئىككىنچى تەرەپتىن، يەنە بىر رەت ئاتالمىش توپىلاڭ قوزغاش سۈيىقەست ئەنزىسىنى ئويدۇرۇپ چىقىرىپ، گومىنداڭ قىلىنىڭ پارتىيە - ھوكۇمەتتىكى چوڭ ئەمەلدارلىرىنى تۇتقۇن قىلماقچى بولدى. 1944 - يىلى 6 - ئاينىڭ 24 - كۈنى چۈشتىن كېيىن، پۈتۈن شەھەردىكى ئالى ئوتتۇرا مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇغۇ-

چىلىرىنى يىغىپ، «ھازىر يەنە بىر قېتىملىق توپىلاڭ قوزغاش سۈيىقەست ئەنزىسى سېزىلدى. سىلەرنىڭ ئاراڭلاردىمۇ بۇنىڭغا قاتناشقانلار خېلى كوپ. ھوكۇمەت ئىسپات - پاكىتلارنى تولۇغى بىلەن قولغا چۈشۈردى، ھازىر سىلەرگە يېڭىۋاشتىن ئادەم بولۇش يولى كورسىتىپ بېرىمەن. ئۇزىنى مەلۇم قىلىپ، مەسىلىسىنى تاپشۇرغانلارغا ھوكۇمەت چوقۇم كەڭچىلىك بىلەن چارە كورىدۇ» دەپ نەسىھەت قىلىپ، ھەممەيلەنىنى رەتلىك تىزىپ، ئالدىنئالا تەييارلاپ قويۇلغان جوزىنىڭ ئالدىدىن ئوتكۈزدى، جوزىنىڭ ئۇستىگە قەغەز - قەلەم قويۇلغان بولۇپ، ئۇنىڭغا «توپىلاڭ قوزغاش سۈيىقەست ئەنزىسىگە قاتناشقانلار ئوزلۈكىدىن ئىسمىنى يازسۇن» دېگەن خەت يېزىلغان ئىدى. ھەممە ئادەم جوزا ئالدىدىن ئوتتى. لېكىن بىرمۇ ئادەم ئىسىم يازمىدى. شىڭ شىسەي غالجىرلىق بىلەن داۋراڭ سېلىپ: بۇ كىشىلەر ئوزلۈكىدىن ئىقرار قىلمىشنى خالىمىغانلىقتىن، ھوكۇمەت قانۇن بويىچە قولغا ئېلىشنى قارار قىلدى، دەپلا يانچۇغىدىن بىر قەغەزنى چىقىرىپ، ھەش-پەش دېگىچە يوز ئادەمنىڭ ئىسمىنى ئوقۇدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە تېخى بالاغەتكە يەتمىگەن گودەك بالىلاردىن خېلى بار ئىدى. ئۇلار ئۇن سېلىپ يىغلاشقا باشلىدى، بۇ چاغدا ئالدىنئالا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇلغان ئىشپىيونلار بۇ ياش بالىلارنى ماشىنىغا سوراپ چىقىرىپ تۇرمىگە ئاپىرىپ قامىۋەتتى. تەبىىكى، بۇ چاغدا لېيۇبىكدې باشچىلىغىدىكى تەپتىش باشقارمىسىنىڭ توپىلاڭ قوزغاش ئەنزىسىنى ئويدۇرۇپ چىقىرىدىغان مۇتەخەسسىسلىرى جىددى ئىشقا كىرىشىپ كەتكەن ئىدى.

ئاردىدىن ئىككى ئايمۇ ئوتمۇپ كەتتى، ستالىنغا ئەۋەتىلگەن تېلېگراممىلارنىڭ ئۇچۇرى بولمىدى، شىڭ شىسەينىڭ توپىلاڭ

قوزغاش سۈيقەست ئەنزىسى ھامىلدار بېتىمچە توختاپ قالدى، گومىنداڭ ئالدى بىلەن قول سالدى، بىر تەرەپتىن ئوقيا قىلىچ-لىرىنى تەييارلاپ پۈتۈن كۈچى بىلەن ئېلىشىپ باقىدىغانلىقىنى بىلدۈرسە، يەنە بىر تەرەپتىن شاڭ شىسەيىنى توھپىسى بار دەپ ماختايدىغان تەشۋىقات پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇردى. شاڭ شىسەيىنىڭ مەركىزىي دېخانچىلىق - ئورمانچىلىق مىنىستىرلىگە-نىڭ مىنىستىرلىقىغا تەيىنلەنگەنلىكىنى گېزىتتە چوڭ خەت بىلەن ئېلان قىلدى. شاڭ شىسەي ئوزىنىڭ زاۋالغا يۈزلىنىپ، تۈگمە-شىكە باشلىغانلىقىنى سېزىپ، توپلىغان مال - دۇنياسى بىلەن كوپ قېتىملىق توپلاڭ قوزغاش سۈيقەست ئەنزىسىدە مۇسادىرە قىلىۋالغان قىممەتلىك بايلىقلىرىنى ئايرۇپلان ماشىنىلارغا تولدۇ-رۇپ قاچىلاپ ئات - توگىلەرگە ئارتىپ، گومىنداڭ مەركىزىي ھوكۇ-مىتىگە ئېلىپ بېرىپ ياخشىچاق بولۇشتىن باشقا يول تاپالمىدى.

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋى پارتىلىمىسا، گومىنداڭ شىنجاڭغا ئەسكەر كىرگۈزەلمەيتتى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى شىنجاڭغا كىر-مىسە، 12 يىل ھوكۇمرانلىق قىلغان يەرلىك خاقان شاڭ شىسەي تەختىدىن ھەرگىزمۇ ۋاز كەچمەيتتى.

دېمەك ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ باشلىنىشى شاڭ شىسەيىنىڭ شىنجاڭدىكى ھوكۇمرانلىقىنىڭ بەربات بولۇشى ئىدى.

شاڭ شىسەيىنىڭ تارىخقا يېزىلماي قالغان ئىشلار

شاڭ شىسەيىنىڭ شىنجاڭغا ھوكۇمرانلىق قىلىش ئەھۋالى ھەقتىدە ئۇزەمنىڭ بىلىدىغانلىرىمنىڭ مۇھىملىرىنى ئوتتۇرىغا

قويدۇم. ماۋزۇنىڭ سىرتىدىكى بەزى ئىشلارنىمۇ، شاڭ شىسەيىنى تەھلىل قىلىشتا قوشۇمچە بولۇپ قالار دەپ يېزىپ قويماقچىمەن.

1 - شاڭ شىسەيىنىڭ قىياپىتىنى سېزىشتا، ئۇنىڭ خەتەر-لىك، ۋەھشى ۋە زەھەرلىك ئىكەنلىگىنى بىر قەدەر كەڭ ھەجىدە تەسۋىرلىگەن بولسامۇ، لېكىن بەزىلەر يەنىلا ئۇنىڭ تۇرمۇشتىكى ئومۇمى قىياپىتىنى بىلمەسلىگى مۇمكىن. شاڭ شىسەيىنىڭ يۈز-لىرىنى يېرىك ساقال باسقان، يۇمۇلاق كوزلىرى ئويناپ تۇرىدە-غان، كوز ئېقى سىرتىغا چىقىپ تۇرىدىغان، غورا قاپاق، گۈماڭ-خور بىر نەرسە ئىدى. ئۇ دائىم ھەربى كىيىم بىلەن يۈرەتتى. بىلىگە قىسقا خەنجەر ئېسىۋالاتتى، ئۇنىڭ سوزلىرى، رەڭگى - روھى كىشىلەرگە خۇددى ئۇ ئادەم ئولتۇرۇشكىلا تۇغۇلغاندەك، ئادەم يەپلا چوڭ بولغاندەك بىر خىل سۈرلۈك تۇيۇلاتتى. ئۇ دائىملا ئادەم ئولتۇرۇشنى ئويلاپ، ئادەم ئولتۇرۇش بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئۇ ھەر دائىم باشقىلارنىڭ پېيىگە چۈشەتتى. كۈنلەرنىڭ گۈتۈۋېرىشى بىلەن بۇ بىر تۈرلۈك شەرتلىك رېفلىكسىكە ئايلىنىپ قالغان ئىدى. ئۇنىڭ كانۇيى جاڭ ۋېنتيەن تۇرمىدە ياتقاندا ماڭا: «ئۇنىڭغا كوپ يىل ئەگىشىپ يۈرۈش نەتىجىسىدە، شاڭ شىسەيىنىڭ كىشىلەر بىلەن سوزلىشىشتىكى مەلۇم قانۇنىيەتلىرىنى بىلىۋالدىم. سوزلەشكەن ئادەمدىن رازى بولسا ساقلىنى سى-لايدۇ، گۈمان قىلسا بۇرنىنىڭ قاڭشىرىنى ئۈگىلايدۇ. ئەگەر سوز-لىشىۋېتىپ ئويىنىڭ تورۇسىغا تىكىلىپ قارىسا، ئۇ ئادەمنىڭ ئول-تۇرۇلۇش ئوبىكتىسى ئىكەنلىگى مەلۇم بولىدۇ» دېگەن ئىدى.

2 - شاڭ شىسەيىنىڭ تۇرمۇشتىكى پارچە - پۈرات ئىش-لىرىدىن قارىغاندا، ئوي ئىچىدە ئۇ چېۋىۋېيفاڭنىڭ باشقۇرۇشىغا

ئىتائەتمەنلىك بىلەن يۈزدە - يۈز بويسۇناتتى. چىۋىيۇيفاك ئايال-
لار جەمئىيىتىنىڭ جۇربىنى بولۇپ، پۈتۈن زېھنى قۇۋۋىتىنى ئايال-
لار خىزمىتىگە قاراتقان ئىدى. ئۇ، «بالا كېلىن بېقىشقا قارشى
تۇرايلى، دېدەك - چاكارلارنى كىچىك خوتۇن قىلىۋېلىشقا
قارشى تۇرايلى» دېگەندەك بىرمۇنچىلىغان جاراڭلىق شوئارلار-
نىمۇ ئوتتۇرىغا قويغان ئىدى. لېكىن بۇ شوئارلار ئۇنىڭ ئاتىسى-
نى ئۇز ئىچىگە ئالمايتتى. ئۇنىڭ ئاتىسى چىۋىزۇگجۇنىنىڭ ئىككى
خوتۇنى بولسىمۇ، يەنىلا قانائەت قىلماي، ژۇرۇينى كۇتكۇچىلىككە
ئالمەن دەپ چىڭ تۇرۇۋالغاندا ئىش ئەپلەشمەي قېلىپ، ئىككى
ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولدى. دېمەك، شۇڭ شىسەي تىكلىگەن
قانۇنمۇ ئۇنىڭ يەككە قارا نىيىتى ئۈچۈنلا خىزمەت قىلاتتى.
ئەلۋەتتە، ئايالىلار جەمئىيىتى بەزى ئىشلارنىمۇ قىلدى، ئۇلار
پومىششىك - زومىگەرلەر، كونا ئەمەلدارلارنىڭ ئىشىگىدىن بىر
تۇركۇم ئاياق - ئاستى قىلىنغان قىزلارنى ئازات قىلىپ، بىر
قۇتقۇزۇش بولۇمى قۇرغان ۋە ئوقۇش يېشىدىكى قىزلار ئۈچۈن
بىر كەسپىي مەكتەپ ئېچىپ بەرگەن ئىدى، لېكىن چىۋىيۇيفاك ئازات
قىلىنغان قىزلار ئېچىدىن بەدىنى ئاق، چىرايى، تەقتى - تۇرقى
كېلىشكەن قىزلارنى شۇڭ شىسەي ۋە چىۋىزۇگجۇنىنىڭ ھەرەمخا-
نىسىغا تاللاپ ئەكىرگەن ئىدى. بۇ قىزلار دىدەكمۇ ئەمەس.
ئوردا خوتۇنىمۇ ئەمەس، بېقىۋالغان كېلىنمۇ ئەمەس،
لېكىن ھەر بىرىگە ئايرىم بولمە ئاجرىتىپ بەرگەن ئىدى، كىشى
لەرنىڭ ئېيتىشىچە شەن يۈيغۇ، جۇدىكخۇك ۋە چىن يۈيشۇاك دېگەن
قىزلارنى تۇرمۇشتا ئالاھىدە كۇتۇپ غەمخورلۇق قىلغان ئىكەن.
بىراق ئۇلارنى جەمئىيەتتىن ئايرىپ، ئەركىنلىكتىن مەھرۇم قىل-
غان ئىدى. شۇڭ شىسەينىڭ قىز بالا بېقىۋېلىشتىكى ھەقىقى مەق-

سىدىنى ئوڭايلىقچە بىلگىلى بولمايتتى. بىر خىل ئالامەت جەمئى-
يەتنىڭ دىققەت ئېتىۋارىنى قوزغىغان ئىدى؛ ھەر ھەپتىنىڭ شەنبە
كۈنلىرى باندىت شۇڭ شىسەي ئولتۇرىدىغان پىكاپ بىر تۇركۇم
بېقىۋېلىنغان قىزلارنى تېيەنچى كولىگە يۈيۈندۇرۇشقا ئاپىراتتى.
ئەترابىنى پوسلار ئوردۇالغان. ھېچكىم يېقىنلىشالمايتتى. شۇڭ
شىسەينىڭ بېقىۋالىدىغان قىزلىرىنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. بىرى
كەتسە يەنە بىرى ئىز بېسىپ ئالمىشىپ تۇراتتى. ئاڭلىشىمىزچە
چىۋىيۇيفاك بۇ قىزلارنى بەكمۇ قاتتىق باشقۇرغان ئىكەن. ئۇ-
لارنى ئۇز ئالدىغا شۇڭ شىسەي بىلەن پاراڭلىشىشقا يول قوي-
مايدىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدىن بىلەن شۇڭ شىسەينىڭ ئۇلارغا
كوڭلى چۈشۈپ قېلىشىدىن ئەندىشە قىلىدىكەن. شۇڭ شىسەي
ھوكۇمرانلىق قىلغان 12 يىل مابەينىدە، بېقىۋېلىنغان قىزلار
كوپ قېتىم ئالماشقان ئىدى.

چىۋىيۇيفاك ياتاقخانىدا تۇرغۇزۇۋېرىشنى نالايىق دەپ ھە-
ساپلىغانلارنى باندىت شۇڭ شىسەينىڭ كانۇيىلىرىغا ھەدىيە
قىلىپ بېرىۋېتەتتى، ئايرىملىرىنى بولسا شۇڭ شىسەينىڭ ئىشەنچە-
لىك كادىرلىرىغىمۇ ياتلىق قىلىپ بېرەتتى.

شۇڭ شىسەينىڭ تۇرقىدىن قارىغاندا ئادەمدەك كورۇنگىنى
بىلەن ئۇنىڭ خۇسۇسى تۇرمۇشى ھايۋاندىن بەتتەر رەسۋا ئىدى.
مەن بىلەن شىنجاڭغا بىللە كەلگەن بىر كىشى ئىسمىنى مەخپى
تۇتۇپ كەلگەنلىكتىن ھېلىقى جاناپ دەپ ئاتىلاتتى. ھېلىقى
جاناپنىڭ خوتۇنى بۇرۇن بېيجىڭ شىيېخې دوختۇرخانىسىنىڭ
سېستىراسى ئىدى. رەڭگى ئاق - سېمىز، گۈزەل ئىدى، مەن
ئۇنىڭغا يۈيخۇەن (ياقۇت) دەپ ئات قويغان ئىدىم. سۇييۇەندىن

شىنجاڭغا كەلگىچە ئۇزۇن يولدا شۇنداق ئاتاۋەردىم. ئۇمۇخاپا بولمايدىغان بولۇپ قالدى، ئۇنى ياقۇت خېنىم دەپ چاقىرسام خۇددى كىچىگىدىنلا ئىسمى شۇنداقتەك «ھە» دەپ جاۋاپ بېرەتتى. ئۇرۇمچىگە كېلىپ ئۇزۇن ئوتمەيلا ھېلىقى جاناپ ئولكىلىك دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇتقۇچى بولۇپ، مەن بىلەن بىر ھويلىدا تۇردى. يۇيخۇەن قىزلار مەكتىۋىنىڭ باشلانغۇچ سىنىپلىرىغا مۇئەللىم بولدى. ئۇ قىزلار مەكتىۋىنىڭ مۇدىرى چيۇيۇيفاڭنىڭ ئويىگە بارغان بولسا كېرەك. شۇڭا شەسەي ئۇنىڭ بىلەن تونۇشۇپ قاپتۇ. ئىككى قېتىم پىكاپ بىلەن ئېلىپ كېتىپ، قونداق قىلىپ ئۇرۇمچىدە قالدى، بۇنىسى سەرتقا قارىتا «شۇڭا شەسەينىڭ ئاپىسىنى يېڭىنە بىلەن داۋالىدى» دىدى. بىركۈنىسى ھېلىقى جاناپ يوقاپ كەتتى. بىرپارچە خەت قالدۇرۇپ كېتىپتۇ. خېتىدە: «مۇنداق مۇھىتقا زادىلا چىداپ تۇرالمىدىم، شۇڭا چىقىپ كەتتىم» دەپ يېزىلغان ئىدى. يۇيخۇەن خەتنى كورگەندىن كېيىن ئالدىراپ تېنەپ يېتىپ كېلىپ مەلۇم قىلدى. مەن نۇرغۇنلىغان ئوقۇغۇچىلارنى چىقىرىپ ئىزدەتتىم. ھېلىقى جاناپنى شەرقىي تاغ باغرىدىن تېپىپ كېلىشتى. كېيىن ئۇقسام ھېلىقى جاناپ تاغ ئاچچىقىغا بەس كېلەلمەي ئۇرۇمچىنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى تاغ ئىچىگە بېرىپ ئوزىنى ئولتۇرۇۋالماقچى بولغان ئىكەن. شۇڭا شەسەي 3- قېتىم پىكاپ ئەۋەتكەندە ھېلىقى جاناپ ئاللىقاچان جاننى ئالقىنىغا ئېلىپ قويغان ئىدى، ئۇ، ماشىنىنىڭ ئالدىنى توساپ، ماشىنا ئېلىپ كەلگەن فۇگۇەنگە: «ئۇرۇمچىدە ئالى دەرىجىلىك ئوقۇغۇچىلار بىلەن سوۋېت مۇتەخەسسىسلىرى تولۇپ تۇرساڭ، مېنىڭ خوتۇنۇمنىلا ئېلىپ بېرىشىڭلا زادى قانداق گەپ؟

دۇبەنگە يەتكۈزۈپ قويۇڭلار، مېنىڭ ئايالىم بارالمايدۇ» دىدى. ھېلىقى جاناپنىڭ تەقدىرىدىن ئەنسىرەپ، پىشانەمدىن سوغاق تەر چىقىپ كەتتى. شۇڭا شەسەي ئۇنىڭدىن ئوچ ئالارمىكىن دەپ قاتتىق قورقتۇم. ئەمما ھېلىقى جاناپ ھېچ ئىشقا يولۇقماي تېپ - تېنچ يۇرۇۋەردى. مەلۇم ۋاقىت ئوتكەندىن كېيىن تېخى ھېلىقى جاناپنىڭ مەنسۇي ئوستۇرۇلدى. ئۇ چوچەك ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىغى، قوشۇمچە چوچەك ئوتتۇرا مەكتىۋىنىڭ شياۋجاڭى قىلىپ ئەۋەتىلدى، مېنىڭ ئەندىشىلىرىم ئارتۇقچە بولۇپ چىقتى. 1937 - يىل 8 - مارت ئايالىلار بايرىمىدا، ئايالىلار خىزمىتىگە كوكۇل بولىدىغان شۇڭا شەسەي، ئادىتى بويىچە سەھەنگە چىقىپ نۇتۇق سوزلىدى. ئۇ نۇتقىدا ئومۇمەن، «يېڭى ھوكۈمەت پارىخورلۇققا قارشى تۇرۇش سىياسىتىنى تەشەببۇس قىلىدۇ. سىلەر ئايالىلار تېجەشلىك تۇرمۇش كەچۈرۈڭلار، ئوزەڭلارغا پەداز قىلىپ، غەلىتە غارايىپ ياسانماڭلار. 12-ئاپرېلدىن كېيىن بىزدە ئايالىلار ئۆيۇشمىسى قۇرۇلدى. بۇنىڭ مەقسىدى ئايالىلارنى ئازات قىلىش. شۇنىڭ ئۈچۈن كوپ خوتۇنلۇق بايۋەچچىلەر بىلەن چورە - دىدەكلىرى كوپ بيۇروكىراتلارنى قويماي يوقىتىش كېرەك. ئاجىز ئايالىلارنى خورلاپ ئايالىق ئاستى قىلىدىغان قانۇنسىز ئۇنسۇرلارنى قەتئى باستۇرۇش لازىم. بىز ماركسىزىم - لېنىنىزىمغا ئېتىقات قىلىمىز. بىر ئەر - بىر خوتۇنلۇق تۇزۇمنى تەشەببۇس قىلىمىز ۋە ئۇنىڭغا ھورمەت قىلىمىز. سىلەر ئايالىلارمۇ ئوزەڭلارنى قەدىرلەپ پاك يۇرۇڭلار، مەن فېودالىلىق ئەدەپ - قائىدىلەرنى ياقتۇرمايدىغان. لېكىن تەلىمچىلەرنىڭ تەلىماتىدا ئاچلىقتىن ئولۇش ھېچگەپ ئەمەس. ئوزىنى بۇلغاش چوڭ مەسىلە دېيىلمىدۇ. بىر ئائىلىنىڭ نورمال

مۇناسىۋىتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن مۇشۇنداق بولغىنى توغرا دەپ ھېسابلايمەن» دىدى. بۇ چاغدا مەن ھېلىقى جاناپ بىلەن بىر يەردە ئولتۇرغان ئىدىم. ئۇنىڭ چىرايى قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ كەتكەنلىگىنى، قولىدىكى گېزىتنى مەقسەتلىك تۇردە يىرتىپ تاشلىغانلىغىنى كوردۇم .... شىمالىي شىمالىنىڭ تۇرمۇشىدىكى مۇشۇ پارچە - پۇرات ئىشلار ئۇنىڭ ئوكتەم ۋە زالىم پادىشا بولۇپلا قالماستىن، ۋەھشى ياۋۇز بورە ئورۇغىدىن بولغان چوشقا ئىكەنلىگىنى، ئۇنىڭ ئۇستىگە يەنە ئايالالرنى ئايىاق - ئاستى قىلىپ خورلايدىغان ئەڭ پەسكەش ھارامزادە لۇكچەك ئىكەنلىگىنى تېخىمۇ ئىسپاتلاپ بېرەلەيدۇ.

3 - شىنجاڭ تارىخىي ماتېرىياللار تاللانمىسىنىڭ 2 - توپىدىن مەلۇم بىر يولداش يازغان «مەن بىلىدىغان شىنجاڭ پادىشاسى شىمالىي» دىگەن ماقالىنى ئوقۇپ كورسەم ئۇنىڭدا شىمالىي شىنجاڭنىڭ چاقماقتەك تېز ھەركەت قوللىنىپ پاكلاشتۇرۇش ۋە ئەپيۇن چەكلەش سىياسىتىنى يولغا قويغانلىغى يېزىلمپتۇ. شىمالىي شىنجاڭنىڭ ئاشكارا نوتۇقلىرىدا نەپرەت بىلدۈرۈپ قارشى تۇرغان نەرسىلىرى دەل خەقلەردىن يوشۇرۇنچە ئوزى قىلىۋاتقان ئىشلار ئىدى، تارىختىكى ئەكسىيەتچىل ھوكۇمرانلار سىنىپىنىڭ شەرمەندىچىلىكلىرىگە، بۇزۇقچىلىق تېپىلمىغا باش ۋەكىل بولغان شىنجاڭنىڭ يەرلىك خاقانى شىمالىي شىمالىي مانا شۇنداق رەزىل ئىدى!

1980 - يىل، 4 - ئاينىڭ 20 - كۈنى.

شىنجاڭ ئولكىلىك جامائەت خەۋپسىزلىگى باشقارمىسىنىڭ قۇرۇلۇشى، تەرەققى قىلىشى ۋە ئاخىرلىشىشى

ئەسلىمىنى سوزلەپ بەرگۈچى ۋە رەتلىگۈچىلەر:
جياۋجيەنفېڭ، شېن جۇنزاۋ، لىۋدېخې، شۇي تەيخې، جېن گوجېن

كىرىش سوز

ۋەتىنىمىزنىڭ كەڭ، گۈزەل ۋە باي چېگرىسى بولغان شىنجاڭ، دولىتىمىزنىڭ غەربىي شىمالىدىكى مۇھىم دولەت مۇداپىە بازىسىدۇر. ئوتمۇشتىكى ھوكۇمران سىنىپلارنىڭ جاھالەت سىياسىتى ئاستىدا بۇ يەردىكى مىللەتلەر مەدەنىيەتتە ئىلگىرىلىمەي - سەۋىيىسى تۆۋەن بولغانلىقتىن، ئەنگلىيە، ياپونىيە ۋە رۇسىيە قاتارلىق جاھانگىر مەملىكەتلەر بۇ مۇنبەت جايىنى يۇتۇۋېلىش ياكى مۇستەملىكە قىلىۋېلىش ئۈچۈن ئۈزلۈكسىز يوسۇندا بۇ رايوندا پىتنە - ئىغۋا تارقىتىپ بولگۇنچىلىك سېلىپ ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدىكى يۇقۇرى قاتلام ئۇنسۇرلارنى قۇتراتتىش ئارقىلىق مىللى بولگۇنچىلىكلەرنى تۇغدۇرۇپ كەلدى. بولۇپمۇ ئوتمۇشتە شىنجاڭغا ھوكۇمرانلىق قىلغان مانجۇ، خەنزۇ

ئەمەلدارلار، خىيانەت قىلىپ، خەلقنە زۇلۇم ئېكسپىلاتاتسىيە سىياستى يۈرگۈزۈپ، چىرىكلىشىپ ئاز سانلىق مىللەتلەرنى كۆزگە ئىلماي يەكلەپ كەلگەنلىكتىن، شىنجاڭدا چوڭ قالايمىقانچىلىقلارنىڭ پەيدا بولۇشىغا، مىللى قىرغىنچىلىقلارنى كەلتۈرۈپ چىقىشقا سەۋەپ بولدى. 1933 - يىلى 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى شىنجاڭدىكى ھەربىي ۋە خەلقلەر چىرىكلەشكەن جىن شۇرېن ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، شىڭ شىسەينى ۋاقىتلىق دوبەندىلىككە تەيىنلىدى. بۇ زالىم ھىلىگەر سىياسى ئالدامچى ھاكىمىيەت بەشىغا چىققاندىن كېيىن ھىلە - مىكىرلىك ۋاستىلەرنى قوللىنىشقا باشلىدى. سىياسى جەھەتتە ئالدى بىلەن ئۇزۇنىڭ ياپونىيىدە بىللە ئوقۇغان ئاتالمىش "ئون چوڭ پروفېسسور" دەپ ئاتالغان ساۋاقداشلىرى بىلەن جۈڭگو كوممۇنىستلىرى ۋە ئىلغار زاتلارنى شىنجاڭغا تەكلىپ قىلدى. ئاتالمىش شىنجاڭنى ئىسلاھ قىلىش، جۈڭگونى ئازات قىلىش، جاھانگىرلارنى يوقىتىش تېمىن ئىبارەت ئۇچ بويۇك ۋەزىپە بىلەن ھەممە مىللەت ھوقۇقتا باراۋەر بولۇش، دىنىي - ئېتىقاتتائەركىن بولۇش، ئىدارە ئىشلىرىنى ساغلام يۈرگۈزۈش، ئەدلىيە - قانۇننى ئىسلاھ قىلىش مالىيىنى تەرتىپكە سېلىش، يېزا ئىگىلىگىگە ياردەم بېرىش، مائارىپنى كېڭەيتىش، ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشتىن ئىبارەت 8 مادداىلىق خىتاپنامىنى ئوتتۇرىغا قويدى. شۇنىڭدەك جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، مىللەتلەر ھوقۇقتا باراۋەر بولۇش، تېچلىقنى ساقلاش، شىنجاڭنى ئىسلاھ قىلىشتىن ئىبارەت ئالدىدىكى 5 مۇھىم ۋەزىپىلەرنى تۇزەپ چىقتى. كېيىن بۇنىڭغا، پارىخورلۇققا قارشى تۇرۇش مادداسىنى قوشۇپ 6 بۇيۇك سىياسەتنى شەكىللەندۈردى.

شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭنىڭ رەھبەرلىگىنى رەت قىلىپ، گومىنداڭ پىرقىسىنى ياپتۇرۇۋەتتى. گوڭ بىچىڭ، ۋۇئەيچەن قاتارلىقلارنى ئارقىدۇ - ئارقا شىنجاڭدىن كېتىشكە مەجبۇر قىلدى. بۇنىڭ ئارقىدىنلا: "جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى" قۇرۇپ، "ئالتى بۇيۇك سىياسەت" ۋە شىنجاڭنى جۇڭگونىڭ مەڭگۈ ئايرىلماس زېمىنى ئىكەنلىگىنى تەشۋىق قىلىدىغان كادىرلارنى تەربىيىلىدى. شۇنىڭدەك مالىيە تەپتىش ھەيئىتى ۋە ھەر مىللەتنىڭ مەدىنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرى ھەمدە شىنجاڭ مىللەتلەر بىرلەشمىسى ئۇيۇشمىلىرىنى قۇرۇپ چىقتى. مائارىپ ۋە رەتلەش ئىشلىرىنى شۇ تەقلىتتە ئىشلەش ئارقىسىدا شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائى كەيپىياتى بىلەن سىياسى ۋەزىيىتىنى يېڭى تۈسكە كىرگۈزدى. سەھىيە، مەدىنىيەت، مائارىپ، دېخانچىلىق، چارۋىچىلىق، سودا-سانائەت جەھەتلەردە يېڭى ئىلگىرىلەش بولدى. پارىخورلۇق، زۇلۇم-ئېكسپىلاتاتسىيە، ئەپيۇن چېكىش، قىمار، پاھىشە قاتارلىق چۇشكۈنلەشكەن ئىستىللارنى تازىلىدى، ھەربى جەھەتتە: قىسىملارنى رەتكە سېلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ھەربى مۇشاۋىر ئوقۇتقۇچىلار تەكلىپ قىلىپ، ھەربى تەلىم-تەربىيە ۋە تېخنىكى خىزمەتلەرگە يېتەكچىلىك قىلدۇردى، ھەربىلەرنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلاندۇردى، ماجۇگىيىڭ، جاڭ پېيىۋەن مەھمۇت مۇھىتنىڭ تۇغدۇرغان قالايمىقانچىلىقلىرىنى بېسىقتۇرۇپ، جاھانگىرلارنىڭ شىنجاڭدىكى قالدۇق كۈچلىرىنى يوقاتتى، كورۇنۇشتە ئوستۇرۇپ يوشۇرۇن جازالاشنى ئۇزۇنارا بىرلەشتۇرۇشتىن ئىبارەت ئۇسۇللىرى قوللىنىپ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ئاممىسىنى بويسۇندۇرۇپ، ساغلام، جۇشقۇنلۇق، خاتىرجەم ئىشلەپچىقىرىش قۇرۇلۇش

ۋەزىيەتنىى بارلىققا كەلتۈردى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ ئولكىسى مەملىكەت بويىچە بىر مەزگىل ئىلغارئولكىگە ئايلىنىپ ئىچكى ئولكىلەردىكى ياشلار بىلەن زىيالىلارنى شىنجاڭغا كېلىپ خىزمەت ئىشلەشكە جەلپ قىلدى، بۇ يېڭى مىللىتارىست شىنجاڭ خانلىق دەۋرىنى باشلاش ۋاقتىدىكىساختا كورۇنۇشلىرىنىڭ بىر تەرىپى. ساۋساۋنىڭ «مەن ھېچكىمگە بويسۇنمايمەن، ھەممە ئادەم ماڭا بويسۇنۇشى كېرەك» دېگىنى بىلەن جياڭ جيېشىنىڭ «بىر ئادەمنى قولدىن چىقىرىپ قويماسلىق ئۈچۈن، مىڭ ئادەمنى خاتا - ئولتۇرسەممۇ مەيلى» دېگەن سوزى بويىچە ئىش كورگەن شىڭ شىسەي، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ فېودالىزىم ۋە بۇرژۇئازىيە سىنىپىنى تازىلاش ۋە «گېنفو» تەسىرى ئاستىدا قورقمىش ئۈسۈللىرىنى قوللىنىپ ھەرخىل ئاتالمىش سۇيىقەست ئەنزىللىرىنى ئۈزلۈكسىز ئويدۇرۇپ چىقارغانلىقىنىڭ ئۈستىگە، ياپون جاھانگىرلىگىنىڭ قۇيرۇغى، جاسۇس، خائىن، تىرۇتمسكىچى دېگەندەك جىنايى قالپاقلارنى كىيگۈزۈپ، خائىنلار ۋە خائىنلارنىڭ ئائىلە - تاۋابىئاتلىرى دەپ، شىنجاڭدا ئۇنىڭ ئۈچۈن خىزمەت كورسەتكەن ھەر تەبەقىدىكى ھەربىي ۋە مەمۇرى ئەمەلدارلارنى، ھەرمىللەت ئاممىسىنى قاتتىق تەقىپ ئاستىغا ئالدى، رەھىمسىزلىك بىلەن قىرغىن قىلىپ تالان - تاراج قىلدى، بۇ قانخور يالماۋۇز، ھەقىقەتەن قان ئىچكۈچى جاللات ئىدى، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقلىرى شىڭ شىسەينىڭ زۇلۇمىغا شۇ قەدەر غەزەپلىنىدۇكى، ئۇنىڭ گوشىنى چاينىاپ پۈركۈپ تاشلىسىمۇ دەردى چىقمايدۇ.

شىڭ شىسەي 6 بۈيۈك سىياسەتنى يولغا قويغاندا، «شىنجاڭدا گومىنداڭنىڭ سەنمىنجۇيىسى يوق، شۇنداقلا گۈچەنداڭ

مۇ يوق، پەقەت 6 بۈيۈك سىياسەتلا بار. 6 بۈيۈك سىياسەتنى بوتۇن جۇڭگوغا قانات يايدۇرغىلى بولىدۇ،» دېگەن ئىدى. ئۇ شۇ ۋاقىتتا دولەت بايرىغىنىلا قوللاندى. كوك ئاسمان ئاق كۈن بايرىغىنى قوللانغىنى يوق. گومىنداڭ پىرقىسىنىڭ ئورنىغا جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۈيۈشمىسىنى، دولەت ئارمىيىسىنىڭ ئورنىغا جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئارمىيىسىنى دەسسەتمەي، ئۇزىنى «ئۇلۇغ داھى» دەپ ئاتىغان ئىدى، ئۇ، ئوز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن قۇرغان جامائەت خەۋپسىزلىك ئورگانلىرى توۋەندىكىچە:

1 - دۇبەن مەھكىمىسىدە تەپتىش باشقارمىسىنىڭ قۇرۇلۇشى

(1934 - يىلى 6 - ئايدىن 8 - ئايغىچە)

1934 - يىلى 6 - ئايدا، شىڭ شىسەي ئوز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ئوزىنىڭ فۇگۇەنجاڭى (ئادىيوتانتلارباشلىغى) جياۋجەنفىڭغا بىر مەخپى تەكشۈرۈش ئورگىنى قۇرۇپ، ھەرقايسى نازارەت، باشقارما، ئىدارە، مەكتەپ، ھەربىي قىسىملاردىكى كىشىلەرھوكۈمەتكە نارازى سوز - ھەركەتلەردەبولدىمۇيوق، 6 بۈيۈك سىياسەتنى ئىجرا قىلىش ئەھۋاللىرى توغرىسىدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىشقا مەسئۇل بولۇشنى تاپشۇرغاندا، جياۋجيەنفىڭبۇ ئىشنى قانداق ئىشلەش، قانداق تەشكىللەشتۇرۇشكە ئاجىزلىق قىلىدۇ، شىڭ شىسەي دۇبەن مەھكىمىسى ھەربىئىشلار باشقارما باشلىغى شۇي يۇشىڭ سوۋېتلىك مۇشاۋىر بوگانىن،

ۋاك يۇيشيۇ، لى ئەگشۇ قاتارلىقلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، شىنـ
جاك تەپتىش باشقارمىسى تەسىس قىلىپ، ئۇنىڭ باشلىقلىغىغا ۋاك
يۇيشيۇ، مۇئاۋىنلىققا لى تىڭشۇ، كاتىپلىققا فەن شى يـۇەنلەرـ
نى بەلگىلىدى. خادىملاردىن لى يېنشىن، لى ۋېي، جىن گۇچىڭـ
لار بار ئىدى، باشقا خادىملارنى دۇبەن مەھكىمىسى تەيىنلەپ
ئەۋەتمەكچى بولدى. شىن جۇنزاۋ ۋاقىتلىق 6-بولۇمگە مەسئۇل
بولۇپ، پوچتا تېلېگىرافلارنى تەكشۈرۈش خىزمىتىنى ئىشلىدى.
باشقا بولۇملەرنىڭ خىزمىتى سوۋېت مۇشاۋىرىنىڭ يوليورۇغىغا ئا-
ساسەن بەلگىلەنمەكچى بولـۇۋاتقاندا، مۇشاۋىر بوگانىن سـوۋېت
ئىتتىپاقىغا قايتماقچى بـولۇپ قېلىپ خىزمەتلەر توختاپ قالدى.

2 - شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھوكـۈمەت سىياسى تەپتىش باش ئىدارىسى

(1934 - يىل 8 - ئايدىن 10 - ئايغىچە)

1934 -يىلى 8- ئايدا شىڭ شىسەي، جاڭ يىۋۇ، ۋاڭ لـىشاڭ (سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن) سوۋېتلىك مۇشاۋىر بوگانىنلارنى قايتا تەشكىللەپ، ئىلگىرىكى تەپتىش باشـقارمىسىنى ئـەمەلدىن قالدۇرۇپ، شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھوكۈمەت سىياسى تـەپتىش باش ئىدارىسىنى قـۇرۇپ جاڭ يىۋۇ جۇيجاڭلىققا، بوگانىن ئورۇنباسارـ لىققا، ۋاڭ لىشياڭ فەن شى يۇەن، لىيۇجىچاڭلار باش كـاتىپلىققا تەيىنلەندى، تەرجىمانلىققا لى زىڭشيەن (چاۋ شيەن مىللىتى) شى يۇەنفۇ (شۇۋە)تەيىنلەندى1-ئۇمۇمى ئىشلار باشلىغى شۇن شياۋيۇەن،

(سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن) مۇئاۋىنى لى رېنبىن؛ 2 - ھەربىي ئىشلار بۆلۈمىنىڭ باشلىغى جىڭ گوچىڭ مۇئاۋىنى كاـ فاڭمىن (سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن)؛ 3-سىياسى بولۇمنـىڭ باشلىـغى ۋاڭ يەنلىڭ (ياپونىيىدە ئوقۇغان)؛ مۇئاۋىنى خۇپېڭـ جۈي (سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن)؛ 4 - مىللى ئىشلار بولۇم باشلىغى لـيۇپي: مۇئاۋىنى قادىرھاجى (سوۋېت ئىتـتىپاقىدىن كەلگەن)، ئاباۋ (قازاق)؛ 5 -خارجى ئىشلار بولۇم باشلىغى چىڭ دۇڭبـەي (ياپونىيىدە ئوقۇغان) كېيىن ساۋتيەنجوي، بـاتۇروۋ، (سوۋېتلىك)؛ 6- مالىيە -ئىقتىسات بولۇم باشلىغى لاڭ داۋخىڭ (ياپونىيىدە ئوقۇغان) مۇئاۋىنى ۋاڭ يىزى (ياپونىيىدە ئوقۇغان، رۇسچە بىلىدۇ)؛ 7- پەۋقۇلئـاددە بولۇم باشلىغى شـىن جـۇنزاۋ (تېلېـگىراف مـەكـتـەۋىـدە ئـوقـۇغـان، رادىست)؛ مـۇئاۋىنى لىيەن جۇبۇ (مانجۇ، شىنجاڭلىق) لاردىن تەشكىل تاپتى. ئادىۋـ تانىتلار باشلىغى لى رېنمن ئەزالىرى لىزۇڭدې (سانجىلىق) خۇكې چاڭ (شىنجاڭلىق) لار بولۇپ، بۇلار ئالاقە خەۋەر ئىشلىرىنى قـ ىلاتتى.

دۇبەن مەھكىمىسىدە قۇرۇلغان تەپتىش باشقارمىسـىنىڭ ئورنىنى دۇڭخۇايۇەن (شەرقىي باغچا)دا ئىدى. ئۇزگەرتىلىپ ئول كىلىك ھوكۈمەت سىياسى تەپتىش ئىدارىسى بولۇپ قۇرۇلغاندا ئورنىنى نەنمىڭنىڭ ئىچىدىكى بىداشياڭخاڭ ھويلىسىدا بولدى. ھەر قايسى بولۇملەر ئوز ئىدارە، جەمىيەت ئورۇنلىرىدىن مەخپى خەـ ۋەر يەتكۈزىدىغان ئادەملەرنى ئوزىگە جەلپ قىلىپ، شۇلار ئار- قىلىق توپلىغان خەۋەرلەرنى رەتلەپ شىڭشىسەيگە يەتكۈزۈپ تۇراتتى.

شىنجاڭ ئۇلكىلىك ئاماتلىق ساقلاش ئىدارىسى

(1934 - يىل 10 - ئايدىن 1936 - يىل 5 - ئايغىچە)

1934- يىلى 10- ئايدا شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھوكۇمەت سىياسى تەپتىش باش ئىدارىسى، ئۇزگەرتىلىپ شىنجاڭ ئۇلكىلىك ئاماتلىق ساقلاش ئىدارىسى بولدى. بۇ ئىسىم ئۇزگىرىشى بولۇپ ئىچكى قۇرۇلمىسى ۋە ئادەم مەسلىسىدە ئانچە چوڭ ئۇزگىرىش بولمىدى. بەلكى خىزمەت جەھەتى ئىلگىركىگە قارىغاندا قانات يايدۇرۇلدى، بۇنىڭ تەشكىلىدە باشلىق، ئورۇن باسار ۋە باشقا تىپلار بولغاندىن تاشقىرى يەنە كاتىۋات ئىشخانىسى بولۇپ، بۇلار تېلېگىراممىلارنى تەرجىمە قىلىش، خەت-ئالاقە، تامغا، باشقۇرۇش، مەخپىي خىراجەت ئىشلىرىغا، مالىيە - بوغالتىر ئىشخانىسى كىرىم-چىقىمىغا مەسئۇل بولاتتى. بىرىنچى بولۇم ئومۇمى ئىشلار بولۇمى بولۇپ ئاشلىق، قورال-ياراق، ئورۇن كورپە، ئات-ھارۋا، ساقلاش قاتارلىق ئىشلارغا مەسئۇل ئىدى. 2- بولۇمدىن 8-بولۇمگىچە ئاخبارات توپلاش ۋە تەكشۈرۈش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىناتتى. 2-بولۇم ھەربىي ئىشلار بولۇمى بولۇپ ھەربىي قىسىم ۋە ھەربىي ئىدارىلاردىن ئاخبارات توپلاشقا؛ 3 - سىياسى ئىشلار بولۇمى ئىدارە جەمىيەت ئورۇنلىرىدا 6 سىياسەتنى ئىجرا قىلىش ئەھۋالىنى تەكشۈرۈشكە؛ 4-مىللى ئىشلار بولۇمى ھەر مىللەت ئاممىسى ئىچىدە ھوكۇمەت سىياسىتىگە نارازى بولىدىغان سوز ھەركەتلەرنىڭ بار-يوقلىقىنى تەكشۈرۈشكە؛ 5 - خارجى بولۇم، چەتئەل گىراژدانلىرى تېپىنتاك ئىشلەپچىقىرىش ئورنىدىكى مۇرىتلارنىڭ ھەركىتىنى تەكشۈرۈشكە 6- ئىقتىسادى بولۇم ئىدارىلاردا خىيانەتچىلىك بار-يوقلىقىنى، قانۇنسىز تىجارەتچى، ئىقتىسادىي ئىشلارنى قالايمىقانلاشتۇرىدىغان ئەتكەسچى-ھايانكەشلەرنىڭ ھەركىتىنى تەكشۈرۈشكە؛ 7- سېنزور بولۇمى، خەت - چەك تېلېگىراممىلارنى تەكشۈرۈشكە مەسئۇل ئىدى. شۇنىڭدەك بازارنى تەكشۈرۈپ تۇرىدىغان 4 - 5 ئادەمى بولاتتى. ئۇلار چەتئەل ئىلىم-مەتخانىلىرىغا كىرگەن - چىققانلارنى، مۇرىتلارنى، چەتتىن كىرگەن ساياھەتچىلەرنى نازارەت قىلاتتى ۋە تەكشۈرۈپ تەزىلايتتى.

8- قاتناش بولۇمى ئىچكى ئۇلكىلەردىن قانۇنسىزكىرگەن ۋە يۇرتتا پەيدا بولغان بۇلاڭچىلىق ئەنزىلەرنى تەكشۈرەتتى. بولۇملەردە 4 - 5 كىچە ئادەم بولۇپ بۇلار ھەرقايسى ئۇز ئالدىغا ئىدارە جەمىيەت ئورۇنلىرىدىن 2 گىچە خەۋەرچىلەرنى ئۇزىگە جەلىپ قىلاتتى. خىزمەت قىلغۇچىلار ئۇز ئىختىيارى بىلەن جەدۋەل تولدۇراتتى ۋە مەخپى ئىسىم قويۇاتتى. جەدۋەلگە ئىمزا قويۇپ تامغا بېسىپ كاتىۋات باشلىغىغا تاپشۇراتتى. بۇ مەخپى خادىملار بەلگىلەنگەن كۈن، ۋاقىت، ئورۇندا مەسئۇل كىشىلەرى بىلەن كورۇشۇپ ئىش تاپشۇرۇپ ۋەزىپە ئالاتتى. مەخپى خادىملار بەرگەن ماتېرىيالنىڭ راستلىغى، قايسى ۋاقىتدا بولغانلىغى ۋە سانىغا قاراپ ئېيىغا 4-5 دوللار ياكى ئون نەچچە دوللار مۇكاپات بېرەتتى. مەلۇمات بېرەلمىگەنلەرگە مۇكاپات بېرىلمەيتتى، يېزىلغان ماتېرىيالىلارغا مەخپى ئىسىم يېزىلاتتى. بۇنىڭدىن باشقا بىر مۇھاپىزەتچى گۇرۇپپا بولۇپ مەخسۇس دۇبەنىنى مۇھاپىزەت قىلاتتى. گۇرۇپپا باشلىغى رېن جېگرۇ، يەنە 4 نەپەر ئەزاسى بار ئىدى. ئۇلارغا ئىدارىنىڭ باشلىغى ۋە باش كاتىپ رەھبەرلىك قىلاتتى. بۇنىڭدىن تاشقىرى 2 ئورۇندا تۇرمە، بىر سوپۇن زاۋۇدى ۋە ئاماتلىق ساقلاش ئەترىدى بارئىدى. 1- تۇرمىگە لىيېكتىك (سو-

ۆبت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن) كىيىنچە لى گۈي (شىنجاڭلىق ئۇيغۇر) باشلىق بولدى. 2- تۈرمىگە لوخەنجاڭ (سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن) كىيىنچە فۇشيۇ (ساقچى مەكتەپتە ئوقۇغان) باشلىق بولدى. سوپۇن زاۋۇددا گۇناكارلار سوپۇن، كون-خروم، ئاياق كىيىمى ئىشلەپچىقىراتتى ۋە ماشىنا رېمونت قىلاتتى. لى تاڭ دېگەن كىشى جۇربەن ئىدى، ئامانلىق ساقلاش ئەترىتىگە جاڭ بەن كىيىنچە جاڭزۇدى، جاڭچۇەنجىڭ دېگەنلەر باشلىق بولدى.

شىنجاڭ ئۇلكىلىك ئامانلىق ساقلاش ئىدارىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن تۇرپان، پىچان، توخسۇندا شوبىسىنى قۇردى. ۋاڭ يۈيشيۇ جۇيجاڭ بولۇپ تەيىنلەندى، ئاندىن گۇچۇڭ، قۇمۇلدا شوبە ئىدارە قۇرۇلۇپ، لىيەنشۇ گۇچۇڭ شوبە ئىدارىگە، لىۋېي قۇمۇل شوبە ئىدارىگە جۇيجاڭ بولدى. داۋانچىڭ، توخسۇن ئىككى ئورۇندا ئامانلىق ساقلاش پەيچۇسو (شوبە ساقچى ئورنى) قۇرۇلدى. 1935- يىلى 1- ئايغا كەلگەندە غۇلجا، چوچەك، قەشقەر، قارا شەھەرلەردە شوبە ئورۇنلار قۇرۇلدى. شۇ يىلى 5- ئايدا ئاقسۇ، كۇچار، ماراللاۋېشى ناھىيىلىرىگە شوبە ئورۇنلىرىنى تەسىس قىلىپ ئاخبارات خىزمىتىنى ئىلگىرىكىگە قارىغاندا تېخىمۇ قانات يايدۇردى.

شىنجاڭ شىسەي بويىچە ئىچكى-تاشقى ئاخبارات پائالىيىتىنى تولۇقلاش ۋە كونتۇرۇل قىلىش ئۈچۈن ئاخبارات توپلاشنى 2 چوڭ سىستېمىغا ئايرىدى: بارلىق ھەربى قىسىملاردىكى ئاخبارات خىزمىتى بىلەن چەت دولەت ۋە چەت ئولكىلەردىن ئاخبارات توپلاش خىزمىتىنى دۇبەن مەھكىمىسىدىكى چېگرا ئىشلار باشقارمىسىغا؛ ئولكىدىكى ھەرقايسى ئوبلاست، ناھىيە، ئىدارە

مەكتەپ ھەربىي ئورگانلار مىللىي، ئىجتىمائىي تەبىقىلەردىن ئاخبارات توپلاشنى ئامانلىق ساقلاش باش ئىدارىسىگە يۈكلەپ مەسئۇل قىلدى. بۇ شۇ ۋاقىتتا ھەممە ئادەم بىلىدىغان ئاشكارا تەكشۈرۈش ئورگىنى ئىدى.

بۇنىڭدىن تاشقىرى دۇبەن ھەھكىمىسىنىڭ سىياسى تەلىم-تەربىيە باشقارمىسى، ئادەتتە كىشىلەر بارمايدىغان تەكشۈرۈش ئورگىنى ئىدى. بۇ باشقارما ھەرقايسى ھەربىي قىسىملاردىكى ئوفىتسېر، جەڭچىلەرنىڭ سوز-ھەركىتىنى تەكشۈرەتتى. پولك، بالتالىيونلارغا سىياسى كومىسسار ئەۋەتىپ شۇلار ئارقىلىق ئەھۋال ئىگەللەيتتى. بۇلار ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم دوكلات بېرەتتى. بۇنىڭدىن باشقا شىڭشىسەيىنىڭ ھەرقايسى ۋىلايەت، ناھىيىلەردە قويۇلغان ئادەملىرى بولاتتى. بۇلار شۇ جايدىكى خىزمەتچىلەرنى نازارەت قىلىپ مەخپى مەلۇمات بېرىپ تۇراتتى. بۇ كىشىلەر ھەر ۋاقىتتا بىۋاستە ئالاقە قىلاتتى، ئادىيوتانتلار باشلىغى جياۋجېيەنفىڭنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا: «ھەر ئاخشىمى شىڭشىسەي بىلەن 3-4 ئادەم بىۋاستە كورۇشەتتى». تولاراق كورۇشىدىغانلار: شۇي يۈشىڭ، (ئون چوڭ دوكتۇردىن بىرسى)، زوشياۋشيەن، جۇۋەنچېڭ، جاڭۋېنخۇا قاتارلىقلار. شىڭشىسەيىنىڭ ئاخبارات توري، ئولكە بويىچە، ۋىلايەت، شەھەر، ناھىيە، يېزا-كەنت، تاغ رايونلىرىدىمۇ تارقالغان ئىدى. ئاشكارىلانغان ئامانلىق ساقلاش ئىدارىسى بولۇپلا قالماستىن كېيىنكى جامائەت خەۋپسىزلىگى باشقارمىسى ۋە ۋىلايەت، ناھىيىلەردىكى ج خ ئىدارىلىرى ۋە شوبە ساقچى ئورۇنلار (پەيچۇسولار) نىڭ ھەممىسى ئاخبارات توپلايتتى. مەسىلەن، شىڭشىسەي ئۇزىنىڭ ئىشەنچلىك ئادىمى زوشياۋشيەننى ئىغۋا تارقىتىش ئۈچۈن ئالتايغا ئەۋەتكەندە ئالتاي ج خ ئىدارىسى بۇ

ئادەمنى قولغا ئېلىپ سوراق قىلغاندا، ئۇزىنى شىك شىسەي ئەۋەتكەن دەپ ئاشكارىلاپ قويىدۇ، كېيىن بۇ ئادەمنى ئۇرۇمچىگە ئالدۇرۇپ كېلىپ مەخپى ئولتۇرۇۋەتتى. ئولكىلىك سوكۇمەت ۋەدۇبەن مەھكىمىسى يەنە ئامانلىق قوغداش ئىدارىسى ئىچىدە پەۋقۇلئاددە سوت تەسىس قىلىپ خىيانەت ۋە زەھەرلىك چىكىملىكلەرنى ساتقۇچىلارغا جازا ھوكۇم قىلاتتى. جاك يەۋۇ قوشۇمچە سوت باشلىغى ئىدى. كاتىپ ۋاك ممكۇي، كېيىنچە جاك شۇيجۇ، دۇك ۋەنچاۋلارمۇ كاتىپ بولغان.

4- ئولكىلىك جامائەت خەۋپسىزلىگى باشقارمىسى

(1936- يىل 5- ئايدىن 1944- يىل 9 - ئايغىچە)

ئولكىلىك ئامانلىق ساقلاش باش ئىدارىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ئاممىسى ۋە ئىدارە جەمئىيەت خادىملىرى، بۇ ئىدارىدىن قورقۇپ خاتىرجەم بولالمىغان ئىنكاسلار پەيدا بولدى. شىك شىسەي بۇ خاتىرجەمسىزلىكنى ئوڭشاش ئۈچۈن 1936-يىل 5- ئايدا ئامانلىق ساقلاش ئىدارىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ شىنجاڭ جامائەت خەۋپسىزلىگى باشقارمىسىغا ئۆزگەرتىپ قۇردى. ئۇلاكە بويىچە ئىلگىرىكى ساقچى ئورگانلىرىنىڭ ھەممىسى ج خ باشقارمىسىغا قوشۇۋېتىلدى. ۋىلايەت، ناھىيىلەردە ج خ ئىدارىلىرى ۋە پەيچۇسولار قۇرۇلدى. (ئىلگىرىكى ئامانلىق ساقلاش ئىدارىلىرى ئۆزگەرتىپ قۇرۇلدى) بۇ چاغدا ج خ

باشقارمىسىغا جاك يەۋۇ باشلىق بولدى. لېۋشەنچىك (سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن. ئەسلى خوتەنلىك) ئورۇنباسار قوشۇمچە ئامانلىق ساقلاش بولۇمىنىڭ باشلىغى بولدى. (بوگانىن بىلەن ۋاك لىشياك 1935-يىل 11- ئايدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا قايتىپ كەتكەن ئىدى) باشقارمىنىڭ تەشكىلىدە كاتىۋات ئىشخانىسى ۋە تەپتىش ئىشخانىسى قۇرۇلدى. ئادىيوتانتلار ئىشخانىسى بىلەن مۇھاپىزەتچى گۇرۇپپا ئەمەلدىن قالدى. بەش بولۇم بولۇپ 1- ئومۇمى ئىشلار بولۇمى: ئاشلىق، قورال - يارىاق، كىيىم - كېچەك ئىشلىرىنى باشقۇراتتى. 2- بولۇمى: ئامانلىق ساقلاش بولۇمى ئىلگىرىكى 2-3-4-5-6-7-8- بولۇملىرى كىچىك بولۇمچىلەرگە ئۇزگەرتىلىپ ئەسلىدىكى تەكشۈرۈش خىزمەتلىرىنى ئىشلەشكە مەسئۇل بولدى. 3- بولۇم: مەمۇرى ئىشلار بولۇمى بولۇپ ساقچى مەمۇرىيىتى ۋە نوپۇس ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدى. 4 - بولۇمى: قانۇن ئىشلار بولۇمى بولۇپ زەھەرلىك چىكىملىكلەرنى توشىغۇچى ۋە يوتكىگۈچىلەرنى، خىيانەتچىلەرنى سوت قىلىش ھوكۇم چىقىرىش ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدى. شۇنىڭدەك قارمىغىدا تۈتۈپ تۇرۇش ئورنى قۇرغان ئىدى. 5- سى مالىيە بولۇم بولۇپ، مالىيە ھىساۋات، كىرىم - چىقىم ئىشلىرىنى قىلاتتى.

ھەرقايسى بولۇملەردىكى خادىملار: كاتىۋات ئىشخانىسىنىڭ كاتىۋى يۇەنچىكيۇي، شۇيتەيخې (قوتو بىلىق) شى يۇەنپۇ (شۇۋە) كېيىنچە ۋۇزىفەن، سۇي جۇچىڭلارمۇ كاتىپ بولدى.

تەپتىش ئىشخانىسىنىڭ باشلىغى پىك جىجىن (شىك شىسەيىنىڭ تۇققىنى، قورچاق مەركىزى ساقچى مەكتىۋىدە ئوقۇغان) كېيىنچە چىك يۇنچاك، نىيەفۇللارمۇ باشلىق بولدى. 1- ئومۇمى

ئىشلار بولۇم باشلىغى يۇيجىڭگو (خۇيزۇ)، مۇئاۋىنى ۋۇجەنبى، كېيىنچە ياڭبىڭجۇ، چىڭخۇفېڭ، شىرېن، بىيداۋچى، تيېكۇنلار- مۇ باشلىق بولدى. 2- ئامانلىق قوغداش بولۇمىگە لىيۇشەنچىڭ قوشۇمچە باشلىق بولدى. ئورۇنباسارى ئابباۋ، سېيىت ھاجى، كافاڭمىن (بۇ كىشىلەر سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن بولۇپ، ئالدىنقى ئىككىسى بىر مەزگىلدىن مۇئاۋىن باشقارما باشلىغى بولغان) ئەڭ ئاخىردا شىنجۇنزاۋ بولۇم باشلىغى بولدى.

ئامانلىق ساقلاش بولۇمىنىڭ كاتتۇى ۋاڭيەنشيەن (شىنجاڭلىق)، ئۇنىڭدىن كېيىن جاڭگوچۇەن (شەرقىي شىمالىلىق) ۋاڭ خۇاشىن (شىنجاڭلىق، سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن) لەرمۇ كاتىپ بولدى. بولۇمچىلەر توۋەندىكىچە: 1- ھەربىي بولۇم: باش- لىغى دۇڭجياشىڭ، ئۇنىڭدىن كېيىن جاڭچۇەنجىڭ، سۇجىنشىيۇ (شىنجاڭلىق، سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغان) باشلىق بولدى. بۇ- نىڭ قارمىغىدا ئىدارىلەر گۇرۇپپىسى ۋە ھەربىي قىسىملار گۇرۇپ- پىسى دەپ ئىككى گۇرۇپپا بار ئىدى. ھەر گۇرۇپپىدا 2- 3 كىشى بولاتتى. 2- سىياسى بولۇم: باشلىغى رېنجىڭرۇ، كېيىنچە ۋاڭ داتۇڭ، ۋاڭيەنشيەن، ۋاڭخۇاشىن، لىنچۇسەي قاتارلىقلارمۇ باشلىق بولدى. بۇنىڭ قارمىغىدا، پارتىيە گۇرۇھ، خىيانەت، تە- جاۋەت، جەمىيەت ئەھۋالى قاتارلىقلارنى تەكشۈرىدىغان 4 گۇ- رۇپپا بار ئىدى. ھەر گۇرۇپپىدا 2-3 كىشە ئادەم بولاتتى. 3- خارجى بولۇمچە: باشلىغى لىيۇشياڭشۇەن، ئۇنىڭدىن كېيىن سىدە- رۇشكىن (ئاق ئورۇس، كېيىن رۇسىيىگە قېچىپ كەتكەن). بۇنىڭ قارمىغىدا خەۋەر توپلايدىغان ۋە چەتئەل ئىمبادەتخانىلىرىنى تەكشۈرىدىغان 2 گۇرۇپپا بولۇپ ھەر گۇرۇپپىدا 2-3 كىشە ئادە- مى بار ئىدى. 4- مىللى ئىشلار بولۇمچىسى: بۇنىڭ باشلىغى

سېيىت ھاجى (قوشۇمچە) مۇئاۋىنلىرى ياسىن (ئۇيغۇر) بازارباي (قازاق، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن) جاڭ گۇاڭچەن (ئازاتلىق- تىن كېيىن باستۇرۇلدى) قاتارلىقلار. بۇنىڭ قارمىغىدا، كاتى- ۋات، تەرجىمە، ئاخبارات، سوت قىلىش گۇرۇپپىلىرى بولۇپ ھەممىسىگە سېيىت ھاجى مەسئۇل ئىدى. تەرجىمە ئىشلىرىغا لىيۇ بەندى (غۇلجىلىق خۇيزۇ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىدا ئامما تەرەپتىن ئورۇپ ئولتۇرۇلدى)، ۋاڭ كېگۇك (غۇلجىلىق خۇيزۇ)، ياۋشۇرۇك (سەندۇڭلۇق)، لى خۇڭيۇن (شىنجاڭلىق، ئازاتلىققتىن كېيىن باستۇرۇلدى)، 5- تەپتىش بولۇمچىسى: باشلىغى لوگۇيفۇ، كېيىن ئۇنىڭ ئورنىغا لىيۇشياڭئېن باشلىق بولدى. بۇ كىشى خىزمەتتىن بوشىتىلغاندائورنىغا ۋاڭشىنچي (دۇڭبېيلىق، سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن) باشلىق بولدى. بۇنىڭ قارمىغىدا پوچتا ئالاقىلىرىنى تەكشۈرۈش، بازار تەكشۈرۈش، ئىستاتىستىكا قاتارلىق 3 گۇرۇپپا بولۇپ ھەر گۇرۇپپىدا 2-3 كىشە ئادەمى بار ئىدى. بازار تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىغا ۋاڭشۇنفۇ باشلىق بولدى. كېيىن ئۇنىڭ ئورنىغا چاڭئەنزەن كەلگەن. ئىستاتىستىكا گۇرۇپپىسىغا تاڭ جىسەي باشلىق بولدى. بۇ گۇرۇپپا قاماقتىكى لەرنىڭ مۇددىتى ۋە قويۇپ بېرىلگەنلەرنى تىزىملاشقا مەسئۇل ئىدى. 6- موڭغۇل - قازاق بولۇمچىسى: بۇنىڭ باشلىغى لولىن ئىدى. كېيىن جىڭ گوجىن باشلىق بولدى. 2 نەپەر بولۇم ئە- زاسى بار ئىدى. 7- مالىيە-ئىقتىسات بولۇمچىسى: بۇنىڭ باشلى- غى مىڭدۇكشياڭ، كېيىنكى باشلىغى يەنبىنجۇ ئىدى. يۇقۇرقى خادىملار 1938- يىللاردىكى ھەمدە 1939- يىلى لى يىڭچى باشلىق بولغان ۋاقىتتىكى خادىملاردۇر.

2- بولۇمنىڭ تەكشۈرۈش پائالىيەتلىرىگە لىيۇشەنچىنىڭ قوشۇمچە رەھبەرلىك قىلاتتى. ئورۇنباسار باشلىقلاردىن سەيىت هاجى مىللى ئىشلار خىزمىتىگە، ئاباۋ، خارجى ئىشلار بىلەن، سىياسى، ئىقتىسادىي ۋە موڭغۇل قازاق بولۇمچىلىرىگە؛ شەن جۇنزاۋ، ھەربى ئىشلار ۋە تەپتىش خىزمىتىگە مەسئۇل ئىدى.

3. مەمۇرى ئىشلار بولۇمىگە باشتا شەن جۇنزاۋ باشلىق ئىدى. كېيىن ئۇنىڭ ئورنىغا نىيەفۇلى بىلەن لىي چۇنپۇ باشلىق بولدى.

4. قانۇن بولۇمىگە جاڭ شۇيجۇ؛ 5- بوغالتىرىيە بولۇمىگە لىيۇخۇيۇن باشلىق بولدى.

1937- يىلى ياز ئايلىرىدا جاڭيىۋۇ، لىيۇشيەنچىڭلار ئامانلىق ساقلاش بولۇمىگە ھەربى قىسىملاردىكى تەلىم - تەربىيە ۋە قوراللىنىش ئەھۋاللىرىدىن دوكلات بېرىشكە بۇيرۇق قىلدى، بۇ دوكلات سۇنۇلغاندىن كېيىن شىڭشەسەي بۇلاردىن گۇمانلاندى ۋە نارازى بولدى. ئاندىن ئۇ 2 باشلىقنى چاقىرتىپ سوھبەتلەشتى ۋە باشقا بولۇم باشلىقلىرىنى چاقىرتىپ سوراق قىلغاندىن كېيىن بۇيرۇق بىلەن ھەربى ئىشلار بولۇمىنىڭ خىزمىتىنى توختاتتى ۋە مۇھاپىزەتچى ئەترەتتىن ئادەم ئەۋەتىپ دېلو - ئالاقىلارنى تەكشۈرۈپ ئېلىپ كەتتى. بۇنىڭدىن كېيىن ھەربى ئىشلار توغرىسىدا ۋە ھەرقايسى ھەربى ئىدارىلەر ئۇستىدىن ئاخبارات توپلانمىسۇن دەپ يوليورۇق بەردى. 1938- يىلى لىيەڭچى باشلىق بولۇپ كەلگەندىن كېيىن بۇ خىزمەت يەنە ئەسلىگە كەلدى. شىڭشەسەي ھەربى ئاخبارات توپلاش خىزمىتىنى چەكلەپ ئاردىدىن يېرىم ئاي ئوتكەندە جاڭ بىلەن لىيۇ ئىككىسىنى خىزمەتتىن

بوشاتتى. كىشىلەرنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن دۇبەن مەھكىمىدىن جياۋجيەنفېڭنى ج خ باشقارمىسىغا باشلىق قىلىپ ئەۋەتتى. مۇئاۋىنلىققا گەن يۈن، ۋاڭچىنيۈن، سەيىت هاجى، ئاباۋلار تەيىنلەندى. بۇلار خىزمەتكە كىرىشكەندىن كېيىن خىزمەت تەقسىم قىلىپ ئىشقا كىرىشتى.

1937- يىلى شىڭشەسەي ئاتالمىش سۇيىقەست ئەنزىسىنى پەيدا قىلىپ كىشىلەرنى قولغا ئېلىشقا باشلىدى. لى بولىن، لى يىڭچىلارنى سوراق قىلىشقا ئەۋەتىپ ئۇلار ئىنقىلاب يالغان ئىقرارلارنى ئېلىپ ئىدارە خادىملىرىنى كوپلەپ قولغا ئالدى. بۇ چاغدا جياۋجيەنفېڭ شىڭشەسەيگە تەكلىپ سۇنۇپ: «بۇ يەر-مەندىن قولغا ئېلىنغانلار بەك كوپ. ھەر مىللەت ئاممىسى قورقۇنچ ئىچىدە، خاتىرجەمسىزلىنىش ئەھۋاللىرى تۇغۇلدى. بۇ ئىشنى باشقىدىن ئەستايىدىل ئىشلەش لازىم. ھەقىقىي پاكىت ۋە تەكشۈرۈش ماتېرىياللار بولغاندىلا قولغا ئېلىش لازىم، ئۇلارنىڭ مەجبۇرى ئىقرار قىلىشى ياكى شەخسلەرنىڭ بەرگەن مەلۇماتى بويىچە قولغا ئالماسلىق كېرەك. ھازىرقامالغانلار ئۇستىدىن ج خ باشقارمىسى ئامانلىق ساقلاش بولۇمى ھېچقانداق تەكشۈرۈلگەن ماتېرىياللارغا ئىگە ئەمەس،» دەپ پىكىر قىلغاندا، شىڭشەسەي بۇ ئادەمنى نوۋەتتىكى خىزمەتكە پايدىسىز دەپ ھىساپلاپ چوچەك ئېلايمىتىگە ۋالى قىلىپ يوتكىۋەتتى. بۇنىڭ ئارقىسىدىن گەن يۈن، ۋاڭچىنيۈن، جاڭزۇلارنى سۆيىتەستكە قاتناشقان دېگەن گۇنا قويۇپ قامىقتا ئالدى. بۇ چاغدا سەيىت هاجى سوۋېت ئىتتىپاقىغا قايتىپ كەتكەن. جياۋجيەنفېڭ چوچەككە كەتكەن بولغاچقا شىڭشەسەي دۇبەن مەھكىمىسىدىن لى يىڭچىنى ج خ باشقارمىسىنىڭ باشلىقلىغىغا ئەۋەتىپ ئورۇنباسارلىققا، ئاباۋ بىلەن

قۇربان نىياز (سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغان كېيىن تۇرمىدە ئول-
تۇرۇلدى) نى تەسىلىدى. 2- بولۇمنىڭ باشلىغى شىن شاۋنىيۇ
جياۋجيەنفېڭغا ھىسداشلىق قىلدى دەپ چوپەكلە يوتكەۋەتتى.
بۇ بولۇمنىڭ مەسئۇللىقىنى لى يىڭچى ئوز ئۈستىگە ئالدى. مىللى
ئىشلار بولۇمىنى ئاباۋ بىلەن قۇربان نىياز ئىككىسى ئوز ئۈستىگە
ئالدى. 1938- يىلى قىشتا مۇتەخەسسىس ھاشىم ھاجى سوۋېت
ئىتتىپاقىدىن قايتىپ كەلگەنلىكتىن ج خ باشقارمىسىدا 6 - بۆ-
لۈم قۇرۇلۇپ، ئەسلىدە مىللى ئىشلار بولۇمى باشقۇرۇۋاتقان
ئىشلارنى 6- بولۇمگە ئوتكۈزۈپ بەردى. بۇ ئىشنى ھاشىم ھاجى
ئۈستىگە ئالدى. شۇنىڭدىن باشلاپ ج خ باشقارمىسىنىڭ رازۋېت-
كا خىزمىتىگە 2- 6- بولۇملەر مەسئۇل بولدى.

6- بولۇمدە لىخۇگېيۇن، شېيۇنپۇ تۇرسۇن (قۇربان
نىيازنىڭ تۇققىنى) قاتارلىق 3 كىشى كاتىپ ئىدى. بولۇم قار-
مىغىدا 6 بولۇمچە بولۇپ 1- بولۇمچىسى ئۇيغۇر، تارانچىلارنىڭ
ئەھۋالىنى ئىگەللەيتتى. باشلىق تۇرسۇن سابىتوۋ (ئۇيغۇر، سو-
ۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن) ئىدى. 2- بولۇمچە ئوزبېك،
تاتار مىللەتلىرى ئەھۋالىدىن ئاخبارات توپلايتتى. بۇنىڭ باش-
لىغى تۇرسۇن دەريا (سوۋېت گىراژدانى، تۇرمىدىن بوشىنىپ
سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىقىپ كەتتى). كېيىن ئۇنىڭ ئورنىغا نەبە-
جان باشلىق بولدى (نەبىجان ئۇيغۇر، ئۇچ ۋىلايەت شەرقىي
تۈركىستان ھوكۇمىتىدە جامائەت خەۋپسىزلىگى نازارىتىنىڭ
نازىرى، ئازاتلىققىتىن كېيىن تەپتىش نازارىتىنىڭ نازىرى بول-
غان). 3 - بولۇمچە قازاق - قىرغىز مىللەتلىرى ئەھۋا-
لىدىن ئاخبارات توپلايتتى. بۇنىڭ باشلىغى بازارباي (قازاق،
مۇڭغا سىڭىپكەتكەن ئوقۇغان)، ئورۇنباساري شەرىپ (قازاق، مۇڭغا

سىڭىپكەتكەن ئوقۇغان. خەنزۇچە تىل ۋە خەتتە راۋان ئىدى. ئالتايدىكى
شەرىپقانغا كاتىپ بولغان). كېيىن بۇنىڭ ئورنىغا ئايتقازى بولدى.
(خەنزۇچە ئىسمى ئاگوخۇا ساقچى مەكتەپتىدە ئوقۇغان). 4- بۆ-
لۈمچە پوچتا - تېلېگىراممىلارنى تەكشۈرەتتى. بۇنىڭ باشلىغى
ئابدۇكېرىم (سوۋېت ئىتتىپاقىدا 2- قارار ئوقۇپ كەلگەن) ئىدى.
كېيىن ئۇنىڭ خىزمىتىنى مەردان — مادىيەنشىڭ (ساقچى كۇرسىدا
ئوقۇغان، كېيىن ئىزسىز يوقاپ كەتتى) ئوتكۈزۈۋالدى. 5- بولۇمە-
چە سوراق ئىشلىرىغا مەسئۇل بولاتتى. باشلىغى ئوسمان (ئۇيە-
غۇر. ساقچى كۇرسىدا ئوقۇغان). 6- بولۇمچە تەرجىمانلىق قى-
لاتتى. ئاڭكېڭۈك باشلىق. ماجىڭسەي (غۇلجىلىق، خۇيزۇ) تەر-
جىمان ئىدى.

شىڭشىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىغا 3 قارار ئوقۇغۇچى
ئەۋەتىپ ئوقۇتۇپ كەلدى، بۇ ئوقۇغۇچىلار ئوقۇپ كەلگەندىن كې-
يىن ھەرقايسى ئىدارىلەرگە خىزمەتكە تەينىلەندى. بۇ ئىش سوۋېت
ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش سىياسىتىگە ئالاقىدار، تولاراق
سوۋېت كونسۇلخانىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى. مەسىلەن، 2-
بولۇمدە كاتىپلىق قىلغان ئاڭ خۇاشىن ھەر ھەپتىنىڭ 6 - كۈنى
كېچىكىپ كېلەتتى ياكى ئىشقا كەلمەيتتى. بولۇم باشلىغى بەزى-
دە بۇنداق قىلمىشىنىڭ سەۋىبىنى سورىسا، ئاڭ خۇاشىن: «سوۋېت
ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەنلەر ھەر ھەپتىنىڭ 6 - كۈنى سوۋېت
كونسۇلخانىسىغا ئۆگىنىشكە بارىمىز. بۇ مەخپى بەلگىلىمە» دېگەن
ئىدى. شىڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرغاندا، شۇ ئو-
قۇغۇچىلارنىڭ كوپ قىسمىنى سوۋېت جاسۇسلىرى دەپ گۇمانلە-
نىپ قولغا ئېلىپ تۇرمىگە تاشلىدى.

1939 - يىلى قىش پەسلىدە شىمال شەرقىي، سوۋېت ئىتتىپاقى شىنجاڭنىڭ ئەۋەتكەن خادىملار شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ئوتتۇرىسىدا ئۇزلۇكسىز رەۋىشتە بولغۇنچىلىك سېلىش، ئىتىۋا تارقىتىپ قوتراتقىش ھەركەتلىرىنى بولۇۋاتقىدۇ، دەپ داۋراڭ كوتەردى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ج خ باشقارمىسىنىڭ ھەرقايسى مىللەتلەر ئەھۋالىنى رازۋېتكا قىلىش خىزمىتى سوۋېتلىك مۇتەخەسسىس ھاشىم ھاجىنىڭ كونترولىلۇغىدا بولغانلىقتىن، شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ھەركەت ئەھۋالىنى ئىگەللەش، راست - يالغانلىقىنى پەرق ئېتىشكە ئامالسىز قالغان ئىدى. شۇڭا ئۇ سىياسى يونۇلۇشنى ئۆزگەرتىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش سىياسىتىنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇشقا ئۆزگەرتتى. شۇ سەۋەپتىن لەيكچى 4 - تۇرمىدە تەكشۈرۈش باشقارمىسى قۇرۇپ 6 - بولۇمدىن ئاجرىلىپ چىقتى. بۇ باشقارمىنىڭ ۋەزىپىسى شىنجاڭ بويىچە ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىياتىدا بولغان كىشىلەرنى، خەت، ئالاقە، يولۇچىلارنى تەكشۈرۈش، دوكلات قىلىشتىن ئىبارەت ئىدى. تەكشۈرۈش باشقارمىسىنىڭ باشلىغى جاڭ گۇاڭچەن، ئەزالىرى: لىيۇ بىندې، جېن گۇجېڭ، مەڭ دۇكشياڭ، ياڭ شۇزۇ، جاۋ جىلياڭ قاتارلىقلار. بۇ كىشىلەر چەت ئەللىكلەرگە خىزمەتكە ئەۋەتىلگەندە تولۇقلانغان تەكشۈرگۈچىلەر ئىدى. يۇەنپۇ، تېەن رۇيۇ، لى شۇلىن، خې زۇجىڭ، يۈي جۇنيى، يۈي شۇبىن، يۈي باۋجېڭ قاتارلىقلار. تەرجىمانلار: ما فۇرۇك، ۋاڭ كېگۇك، لىيۇ يەنچىش، رېن مىڭيۇەن، ۋاڭ رۇيشىن، فۇۋۇبىن قاتارلىقلار. كېيىن تەكشۈرگۈچىلەرنىڭ ۋەزىپىسى بېسىلىپ قالغان ئەنزىلەرنى سوراق قىلىش، ئايرۇپىلانلارنى تەكشۈرۈش

ۋىلايەت، ناھىيىلەرگە ۋاقىتلىق ئادەم ئەۋەتىپ تەكشۈرۈش قاتارلىق كەسىپىي ئىشلاردىن ئىبارەت بولدى. ۋىلايەت، ناھىيىلەردىن كەلگەن خەت، ئالاقە، دوكلات، يولىيورۇق قاتارلىقلارنى، تۇرمىدىكى گۇناكارلاردىن ۋۇچەنجۇن، جاڭ تېەنشىك، سۇلېەنخې..... قاتارلىقلارنى ئېلىپ چىقىپ ئىشلىتىپ، ۋىلايەت، ناھىيىلەرنى ئايرىپ شىمال شىنجاڭغا يوللايدىغان ھەپتىلىك، ئايلىق دوكلاتلارنى تەييارلىتاتتى. 1940 - يىلى 3 - ئايدا ھاشىم ھاجى سوۋېت ئىتتىپاقىغا قايتىپ كەتتى. ئاباۋ، قۇربان نىيازلارنى ئارقىمۇ - ئارقا قاماققا ئالدى. 6 - بولۇمنى تارقىتىۋېتىپ، رازۋېتكا خىزمىتىنى 2 - بولۇمگە قوشۇۋەتتى.

1942 - يىلغا كەلگەندە تەپتىش باشقارمىسى كېڭەيتىلدى. تەپتىش باشلىغىنىڭ ئورۇنباسارلىغىغا لىيۇبىندې تەيىنلەندى. ئۇنىڭ قول ئاستىدا چىن شىلىك، تېەن رۇيۇ، لى شۇلىنلار كاتىپ ئىدى. باشقارما قارمىغىدا 6 بولۇمچە يەنى ئىلى، چوچەك، ئالتاي بولۇمچىسى؛ قەشقەر، خوتەن، يەكەن بولۇمچىسى؛ ئاقسۇ، قاراشەھەر قۇمۇل بولۇمچىسى؛ بىۋاستە قاراشلىق ناھىيىلەر بولۇمچىسى؛ گۇناكارلارنى ئىستاتىستىكا قىلىش ۋە تېلېگرام تەرجىمە قىلىش بولۇمچىلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى تاپشۇرۇۋېلىش، تارقىتىش، خەت بېسىش، كۇتۇپخانا قاتارلىق ئىشخانىلار قۇرۇلدى. ھەر بىر بولۇمچىدە 3 - 4 كىچە ئادەم خىزمەت قىلاتتى. بۇ ئادەملەر گۇناكارلار ئىچىدىن تاللاپ چىققان بۇرۇن باشقارما باشلىغى بولۇم باشلىغى بولغان گۇناكارلار ئىدى. ئۇلار ھەممە ئالاقىلارنى كورۇپ رەتلەپ دوكلات ۋە ئايلىق مەلۇمات تۈزۈپ چىقاتتى. ئىشقا سالغان گۇناكارلارنىڭ تامىغىنى بىر-

ئاز ياخشىلىغاندىن تاشقىرى ھەر ئېيىغا 10 نەچچە يۆەندىن تۆر-
مۇش ياردەم پۇلى بېرىپ تۇراتتى. شەك شەسەي كېتىپ گومىن-
داڭ كەلگەندە بۇ گۇناكارلار تۇرمىدىن بوشىتىلىپ خىزمەتكە ئو-
رۇنلاشتۇرۇلدى.

تەپتىش باشلىغى تۇرمىلەرنى باشقۇراتتى. ج خ باشقار-
مىسىنىڭ 2 تۇرمىسى بار ئىدى. 1937 - يىلى شەك شەسەي ئاتال-
مىش سۈيىقەست ئەنزىسىنى ئويدۇرۇپ چىققاندىن كېيىن يەنە 4
ئورۇندا تۇرمە قۇرۇپ 7 گە يەتكۈزدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى بىر
ئورۇندا سوپۇن زاۋۇدى ۋە كېسەللەرنى داۋالاش ئورنى بار
ئىدى.

بۇ بىرقانچە تۇرمىلەرگە باشلىق بولغانلار گۇناكارلارنى
ئۇرۇپ - سوقۇپ خورلايتتى. ئاخىرغىچە شەك شەسەيگە ساداقەت
كورسەتكەن جاللاتلاردىن مەسلەن، جاك سىشەك، لۇ جىكۈي،
ۋاك جەنشەك، لۇ چىڭفۇ، چەن شۇبجۇك، ۋاك جياۋشياك قاتارلىق-
لارنىڭ تولىسى ئازاتلىققتىن كېيىن باستۇرۇلۇپ ھەرمىللەت خەل-
قىنىڭ ئىنتىقامى ئېلىندى.

تەپتىش باشقارمىسى 1944 - يىلى 10 - ئايغا كەلگەندە ج خ
باشقارمىسىنى ئوزگەرتىپ ساقچى باشقارمىسى قۇرۇلغاندىلا ئە-
ھەلدىن قالدۇرۇلۇپ ساقچى باشقارمىسىنىڭ 1 - بولۇمىگە قوشۇ-
ۋېتىلدى.

ھەرقايسى ۋىلايەت ناھىيىلەردىكى ئامانلىق قوغداش ئە-
دارىلىرى ج خ ئىدارىلىرىگە ئوزگەرتىلگەندىن كېيىن، بۇ ئورۇن-
لار يەرلىك ئامانلىقنى قوغدىغاندىن تاشقىرى مەمۇرى ئىدارىلەر-
نى كۈزىتەتتى يەرلىك ھوكۇمەت، ئىداره، جەمىيەت، ئامما ئۈس-

تىدىن تەكشۈرۈش يۈرگۈزۈپ 6 بۇيۇك سىياسەتنىڭ ئىجرا قىلى-
نىش ئەھۋالى، خىلاپ كېلىدىغان ۋە نارازى بولىدىغان سوز-
ھەركەتلەرنى رازۋېت قىلىپ ھەپتىلىك، ئايلىق دوكلات يوللايت-
تى، ھەر ۋاقىتتا تېلېگىراممىا بېرەتتى.

شۇ ۋاقىتتا ج خ ئىدارىلىرىگە x x دىن كېلىپ مۇئاۋىن
جۇيجاڭ بولغانلار ھەر مىللەت خەلقىنى خالىغانچە قوللىغا ئېلىپ،
خورلاپ ئولتۇرغەن ئىشلار بار. بولۇپمۇ، خوتەن، قەشقەر،
ئاقسۇ، ئالتاي، قۇمۇل ۋىلايەتلىرىدە شۇنداق بولغان ئىدى. مە-
سىلەن، 1940 - يىلى ئولكىلىك ھوكۇمەت تەرىپىدىن قۇرۇلغان
بېسىلىپ قالغان ئەنزىلەرنى ئېنىقلاش ھەيئىتىنىڭ دوكلادىنى قا-
رىغاندا، خوتەن ۋىلايەتلىك ج خ ئىدارىسىگەخوي شۇدې جۇيجاڭ،
ئالىمزا مۇئاۋىن جۇيجاڭ بولغان مەزگىلدە تەكشۈرۈش مۇمكىن
بولغانلاردىن ئولتۇرۇلگەنلەر 300دىن ئارتۇق. تۇرمىدە يەنە 20دىن
ئارتۇق گۇناكار بولغان؛ قادىر ھاجى قەشقەر ۋىلايەتلىك ج خ
ئىدارىسىدە جۇيجاڭ بولغان مەزگىللەردە ئولتۇرۇلگەنلەر 300 دىن
ئارتۇق. تۇرمىدە يەنە 221 كىشى بولغان؛ شۇي يۇشىڭ ئاقسۇ ۋد-
لايەتلىك ج خ ئىدارىسىدە ۋەزىپە ئوتەۋاتقان مەزگىلدە تۇرمىدە
ئاغرىپ ئولگەنلەر 100 نەچچە، قاماقتا 280 نەپەر ئادەم بولغان؛
شۇي يۇشىڭ ئالتاي ۋىلايىتىگە جۇيجاڭ بولۇپ بارغانىدا 3 تال
سەرەڭگە ئەنزىسى پەيدا قىلىپ خەنزۇ، قازاقلاردىن 60-70 ئا-
دەمنى قولغا ئالغان؛ ۋىلايەتلىك ج خ ئىدارىسىنىڭ باشلىغى
يۇي چىڭفا كوپلىگەن تىجارەتچى ۋە توگمىچىلەرنى ياپون جاھاز-
گىرلىگىنىڭ جاسوسى ۋە خائىنلار دەپ قولغا ئالغان. شۇنىڭدەك
كۇك چىڭرۇي، ۋۇشياۋبىك قەشقەر، ئاقسۇ ج خ ئىدارىلىرىگە

جۈيجاڭ بولغان مەزگىللەردە خەلق ئاممىسىنى ئوز مەيلىچە قولغا ئالغان. بۇ جاللاتلار شىڭ شىسەينىڭ تېررورلۇق سىياسىتىگە سا- داقەتلىك كورسەتكەنلەردۇر.

5- ئولكىلىك ساقچى باشقارمىسى

(1943 - يىلى 7 - ئايدىن 1944 - يىلى 10 - ئايغىچە)

سىياسى ئالدامچى شىڭ شىسەي سوۋېت - گېرمان ئۇرۇشى جەدىلىشىپ موسكۇا خەۋپ ئاستىدا قالغاندا، جياڭ جيېشى بە- لەن تىل بىرىكتۈرۈپ گومىنداڭ تەرەپكە يۆزلەندى. سوۋېت ئىت- تىپاقىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇۋاتقان ھەربىي مۇشاۋىرلىرى، مۇتەخەس- سىلەر، ئوقۇتقۇچى، تېخنىك خادىملارنى شۇنىڭدەك قۇمۇلدا تۇ- رۇشلۇق قىزىل 8 - پولك (ئەسلىيەتتە مېخانىكىلاشقان بىرىگا- دا) نى ئارقىمۇ - ئارقا سوۋېت ئىتتىپاقىغا قايتۇرۇۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ شىنجاڭغا ھەربى كۈچلىرىنى ئەۋەتتى. 1943- يىلى گومىنداڭنىڭ شىنجاڭ ئولكىلىك پىرقىسى قۇرۇلۇپ، زور مىقداردا پىرقە ۋە مەمۇرى خادىملار ئەۋەتتى. ئەسلىدىكى شىڭ جاڭ جامائەت خەۋپسىزلىگى باشقارمىسى گومىنداڭ مەركىزىنىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن شىنجاڭ ئولكىلىك ساقچى باشقارمىسى بولۇپ ئوزگەرتىلدى. ئەسلىدىكى تەپتىش باشقارمىسىنى ئامانلىق قوغداش باشقارمىسىغا بىرلەشتۈرۈپ 1 - بولۇمگە ئوزگەرتىلدى بولۇم باشلىغى كۈك چىكرۇي بولدى. كېيىنچە لى شۇچەن، لىيۇجۇ فىلارمۇ باشلىق بولغان. 2 - ساقچىلىق بولۇمگە چۇي جۇچۇ-

3 - قانۇن بولۇمىگە لىيۇ بىندي، كېيىنچە جاۋجىلياڭ، لىيۇئېلار باشلىق بولدى. 4 - نوپۇس بولۇمىگە ۋاڭ خۇاشىن؛ 5 - ئومۇمى ئىشلار بولۇمىگە بەي دۇچى باشلىق بولدى. ئامانلىق قوغداش ئەترىدى ئوزگەرتىلىپ ساقچى ئەترىدى بولدى. بىرئورۇندا كەنشو- سور قۇرۇلدى. ئەسلىدىكى تۇرمىلەر ئۇرۇمچى تۇرمىسى بىلەن بىرلەشتۈرۈلدى.

كاتىۋات باشلىغى ۋۇجۈفەن ئوستۇرۇلۇپ باشقارمىغا ئو- رۇنباسار باشلىق بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئورنىغا ۋۇچىجۇن كاتىۋات باشلىغى بولدى. چاڭ تېيەنشىك، سۇلىيەنجې، جاڭ چاڭ- رۇك، جاڭ دېڭجۈ، شى يۈەنپۇلار كاتىپلىق قىلاتتى. تېلېگىراممىا تەرجىمە ئىشخانىسىنىڭ جۇرىنى جۇچاڭلىن، رېن جاۋتەي، بو- غالتىرلار باشلىغى يەن جۇنفىڭ، كېيىنچە گوجىڭ لىيۇدېجې قا- تارلىقلار بولدى. گەرچە شۇنداق ئوزگەرتىلگەن بولسىمۇ، ئىسىم جەھەتتىكى ئوزگىرىش بولۇپ 1 - بولۇمنىڭ رازۋېتكا خىزمىتى ئاۋالقىدەكلا يۈرگۈزۈلگەن ئىدى. 1944 - يىل 9 - ئايدا شىڭ شىسەي ئىچكى ئولكىگە يوتكەلگەندىن كېيىن 10 - ئايدا لى يىڭ- چى ساقچى باشقارمىسىنىڭ ھوقۇقىنى مەركىزىي گومىنداڭ ئە- ۋەتكەن خۇگوجىنغا ئوتكۈزۈپ بېرىپ، ئوزى نەچچە ۋاقىتتىن قالقتى - سوقتى قىلىپ توپلىغان مال - مۈلكىنى ئېلىپ ئىچكى ئولكىگە قايتىپ كەتتى. جاللات لى يىڭچى ئازاتلىقتىن كېيىن خەلق ھوكۇمىتى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ، ئونىڭ شىركىلىرىدىن جاڭ گۇاڭچېيەن، فۇباۋلەنلەر بىلەن بىرلىكتە شىنجاڭغا ئېلىپ كېلىپ خەلق مەيدانىدا قانۇن بويىچە ئولۇم جازاسى بېرىلدى. جاللات شىڭ شىسەي چۈكچىنغا بېرىپ گومىنداڭنىڭ دىخانچىلىق-

ئورمانچىلىق بۆجاڭى بولۇش پۈرسىتىدە بىرمۇنچە قارا ئىسسىق
لىكلەرنى تۈزۈپ ھەر قايسى ئىدارە - جەمئىيەت خادىملىرى بە-
لەن ھەر مىللەت ئاممىسىنى قولغا ئالماقچى ۋە تۈرمىلەرگە ئوت
قويۇپ كويدۇرۇۋەتمەكچى بولدى. ھەتتا كىروسىن تۆكۈلمرىنى
تۈرمىگە ئاپىرىپ تەق قىلغان ئىدى. بۇ ئىشنى گومىنداڭ تەرەپ
بىلىپ چەكلەپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ بۇ سۆيىقەستى
ئەمەلگە ئاشمىدى.

لى يىڭچى خىزمەت ھوقۇقىنى ھەربى سوستاۋدىكى ئىشپە-
يونلار باشلىغى خۇگوجىنغا ئوتكۈزۈپ بەرگەندىن كېيىن ئۇنىڭ
باش كاتىۋى خۇبۇشۇ (ئازاتلىققىتىن كېيىن باستۇرۇلدى)، خۇ-
گوجىن ئۇرۇمچىدە ھەربى سوستاۋدىكى ئىشپىيونلار پونكىتى قۇر-
دى. ساقچى ئورگانلىرىدا ساقچى گۇرۇپپىسى، تەپتىش ئىشخا-
نىسى تەسىس قىلدى. ھەر قايسى ۋىلايەت ناھىيىلەردە ھەربى
سوستاۋدىكى ئىشپىيونلۇق تەشكىلاتلارنى قۇردى. ساقچى باشقار-
مىسىدا ھەربى سوستاۋ ۋە مەركىزىي ساقچى ئورگىنىدىن ئىبارەت
ئىككى قەۋەت رەھبەرلىك قىلمىشنى يولغا قويدى. خۇگوجىڭ مۇشۇ
ئاساستا ھەر قايسى ۋىلايەتلەردە ھەربى سوستاۋدىكى ئىشپىيون-
لار پونكىتى قۇردى. مەسىلەن، خوتەن پونكىتىنى خوتەن ۋىلا-
يەتلىك ساقچى باشلىغى چىڭ شىلەن، ئاقسۇ پونكىتىنى ۋىلايەت-
لىك ساقچى باشلىغى ۋۇشياۋبىڭ، ئۇرۇمچى خۇيزۇ پونكىتىنى
ئۇرۇمچى شەھەرلىك ھوكۇمەتنىڭ ئورۇنباسارى مابولىياڭ قو-
شۇمچە باشقۇرغان ئىدى (بۇ ئۇچ كىشى ئازاتلىققىتىن كېيىن
باستۇرۇلدى). ھەر بىر پونكىتقا بىر دانىدىن رادىيو بېرىلگەن
ئىدى. ساقچى باشقارمىسى كېيىن ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ

ساقچىلىق بولۇمىگە قوشۇۋېتىلگەندىن كېيىن ئۇرۇمچىدىكى ئىچ-
كى ئىشلار نازارىتىنىڭ شەرقىدىكى بىر ھويلىدا تاشقىرىدىكى
رازۋېتكا قىلغۇچىلار باش قوشۇدىغان بىر پونكىت قۇرۇلدى. بۇ
پونكىتنىڭ تېلېفون نومۇرى 194 (بۇ ئىلگىرىكى شۇ ھويلىدا
تۇرىدىغان 2 - تۈرمىنىڭ تېلېفون نومۇرى ئىدى). بۇ پونكىتقا
جاڭ زېجۇڭ بىلەن جاڭ فۇ مەسئۇل ئىدى. تاشقىرىدا رازۋېتكا
قىلىدىغان بۇ كىشىلەر ئىچكى ئىشلار نازارىتىغا ھەرگىز كەلمەيت-
تى. ئۇلارغا نازارەتچىكى ساقچىلىق ئىشلىرى بولۇمىنىڭ مۇئا-
ۋىن باشلىغى چى شاڭشىڭ رەھبەرلىك قىلاتتى. مەزكۇر پونكىت-
تىن چىن شۇدې ئىسىملىك بولۇم ئەزاسى كېلىپ ماتېرىيال ئا-
لاتتى. يەنە سوۋېت كونسۇلخانىسى ئالدىدا بىر كىچىك دۇكان
قۇرۇپ، شۇ دۇكان ئارقىلىق سوۋېت كونسۇلخانىسى ۋە نەنلياڭ
تەرەپنى تەكشۈرەتتى. بۇ پونكىتقا ۋاڭ يۈشىڭ
(سوۋېت ھەربى مۇشاۋىرى مالىنكوۋ، پىدىنلارغا
تەرجىمان بولغان، ئازاتلىققىتىن كېيىن باستۇرۇلدى). ئۇنىڭ
يارىدەمچىلىرى گاۋشۇبى، شى يۈەنپۇلار مەسئۇل ئىدى.
يەنە 8 - ئارمىيە بەنسىچۈسىغا يېقىن يەردە بىر پونكىت، نەن-
لياڭدا بىر پونكىت قۇرۇلغان ئىدى.

4 - تۈرمىنىڭ جەنۇبىدىكى قوراسىغا 8 - ئارمىيە جەڭچى
لىرىنىڭ ئائىلە تەۋەلىرىنى توپلاپ ئىدارە قىلغان ئىدى. بۇلار
ھەر كۈنى شەھەر ئېيتاتتى، ئۇگىنىش قىلىپ مەجلىس ئاچاتتى.
خۇگوجىڭ بۇلارنى ئايرىپ قاماقتا ئېلىپ، پارچىلاش ئۇچۇن
بولۇم باشلىغى لیۇئېنى ئەۋەتكەندە جۇدەنخوا، لیۇمەن قاتارلىق-
لار ئۇنىڭ تەللاپ يېقىن كەلتۈرمىدى. كېيىن خۇگوجىڭ ئۇزى

كېلىپ پارچىلىماقچى بولۇۋىدى، ئۇنىڭ تىللاپ رەسۋا قىلدى. شۇنىڭ بىلەن خۇگوجىڭنىڭ پارچىلاپ تاشلاش پىلانى ئەمەلگە ئاشمىدى.

گومىنداڭ مەركىزى، شىمالىي قولغا ئېلىپ قامىغان گۇناكارلارنىڭ ئەنزىلىرىنى تەكشۈرۈشكە مەخسۇس ئادەم ئەۋەتكەن ئىدى. بۇلار كېلىپ بىر قىسىم گۇناكارلارنى قويۇپ بەرگەن. ئەمما 8 - ئارمىيە جەڭچىلىرىنى قويۇۋەتمىدى. خۇگوجىڭ ئۇز ئادەملىرىدىن ۋاڭ يەنشۇەن، ۋاڭ خۋاشىن قاتارلىقلارنى ئەۋەتىپ سوراق قىلىش ئارقىلىق ئۇلارنى پارتىيىدىن يۇز ئۆرۈشكە مەجبۇر قىلدى. ئۇلاردىن فەن بۇنەن (خوتەن گارنىزون سىلكىسى بولدى. ئازاتلىقتىن كېيىن باستۇرۇلدى) بىر كىشى پارتىيىگە خائىنلىق قىلدى. مىڭ يىمىڭ (مائارىپ نازىرى بولغان، پارتىيىدىن نىسپىي ئايرىلغان، مۇھىم ئادەملەرنى پاش قىلمىغان) شۇنىڭدەك گاۋيۇيچىڭ (ھەقىقى ئىسمى گاۋ دېڭباڭ) يەكەن باج ئىدارىسىگە مۇئاۋىن جۇيجاڭ بولغان چەنپىڭ (ئازاتلىقتىن كېيىن نېپىت ئىدارىسىگە جىڭلى بولدى) لەرنى خۇگوجىڭ ئالداپ پارتىيىدىن يۇز ئۆرۈشكە مەجبۇر قىلىپ: ئەگەر پارتىيىدىن ئايرىلساڭ قەشقەرگە ياكى يەكەنگە شىەنجاڭ قىلىمەن، خوتۇن - بالىلىرىڭ بىلەن بىر يەرگە جەملەپ قويىمەن دېسىۋ، ئۇلار رەت قىلىپ ئېغىر جازالارغا تارتىلغان.

1945 - يىلدىن 1946 - يىللاردا گومىنداڭنىڭ قەغەز پۇلى پاخالىلىشىپ، مال باھاسى ئورلىدى. خەلق تۇرمۇشى كۇندىن كۇنگە قىيىنلاشتى. تۇرمىگە تاشلانغانلارنىڭ تۇرمۇشى تېخىمۇ قىيىنلاشقان ئىدى. قاماقتىكى 8 - ئارمىيە جەڭچىلىرى خورلاشقا

ۋە قوساقنىڭ تويمايۋاتقانلىقىغا نارازى بولۇپ كوللېكتىپ ھالدا 7 كۇن ئاچلىق ئېلان قىلدى. خۇگوجىڭ ئاچلىق ئېلان قىلغانلارغا سۇت ئوكۇل ئۇرۇپ قوغداپ قېلىشقا بۇيرۇق قىلغان ئىدى. بۇ ئىشنى گېنېرال جاڭ جۇجۇڭ ئاڭلىغاندىن كېيىن ئوزى تۇرمىگە بېرىپ ئۇلارنىڭ خورلانغان ۋە تويۇنغىچە تاماقلانمىغان ئەھۋاللىرىنى ئوز كوزى بىلەن كورۇپ، غەربىي زالدا ئېچىلغان بىر يىغىندا خۇگوجىڭنى تەنقىت قىلىپ: «سىياسىي جىنايەتچىلەرنى خورلىماسلىق، ئادەمگەرچىلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىش كېرەك، بولۇپمۇ تويغىچە تاماق بېرىش، تۇرمۇشنى ياخشىلاندۇرۇش كېرەك» دەپ يوليورۇق كورسەتتى. خۇگوجىڭ باشقارمىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بوغالتىرىيە جۇرنىسى گۇۋۇجىن ۋە مۇئاۋىن لېۋدېخىلارغا: «گۇناكارلار تۇرمۇشىنىڭ ياخشى بولماسلىغى ۋە قوسىغىنىڭ تويماسلىغىنى، مالىيە نازارىتى بەرگەن پۇلنىڭ ئازلىغىدىن كورۇش كېرەك. ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلايمەن دەپ، ئوزەمنىڭ ئايلىغىنى بېرىشىم كېرەكمۇ؟ يۇقۇرى رەھبەرلىك تەنقىت قىلمەن دىسە - قىلمۇەرسۇن! سىلەرمۇ بيودژېت تۇزەپ مالىيە نازارىتىگە مەلۇم قىلمۇبرىڭلار!» دېدى. كېيىنچە قاماقتىكى 8 - ئارمىيە خادىملىرى يەنىگە قايتىپ كەتتى.

خۇگوجىڭ، گېنېرال جاڭ جۇجۇڭ تەرىپىدىن تەنقىتلەنگەندىن كېيىن بېرىم ئاي ئوتمەيلا يەنى 1946 - يىل 4 - ئايدا ئىچكىرىگە كەتتى. ئۇنىڭ ۋەزىپىسىنى ئۇرۇمچى شەھەرلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىغى لېۋخەندۇڭ (ھەربىي سوستاۋدىكى ئىشپىيون) ۋاقتىلىق ئوتكۇزۇۋالدى. شۇ يىلى 6 - ئايدا شىنجاڭ

ئولكىلىك هوكۇمەت بىلەن ئىلى، چوچەك، ئالتايدىن ئىبارەت ئۇچ ۋىلايەت ئوتتۇرىسىدا تېچىلىق بىتىم بولۇپ بىرلەشمە ھوكۇمەت قۇرۇلۇپ، ساقچى باشقارمىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ ساقچىلىق بولۇمىگە قوشۇۋېتىلدى. ئۇنىڭ بولۇم باشلىغى ۋە باش كاتىۋى خوبۇچيۇ، كېيىنچە سۇڭ تيەنمىڭ بولدى.

6. تەشكىلىي مۇناسىۋەت ۋە خىراجەت

دۇبەن مەھكىمىسى تەپتىش باشقارمىسى دەسلەپ قۇرۇلغان ۋاقىتتا، دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ تەشكىلىي قىسمى بولۇپ، شۇڭ شىسەي ئوزى قوشۇمچە باشلىق بولغان ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ ئىشلىرىغا رەھبەرلىك قىلىش مەسلىسى ئىككى قاتلام بولۇپ، بارلىق مەسىلىلەر سوۋېت مەسلىھەتچىلىرىنىڭ قارار قىلىشىغا باغلىق ئىدى. سوۋېت مەسلىھەتچىلىرى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بىلەن شۇڭ شىسەي ئوتتۇرىسىدا ۋاستىچىلىق قىلاتتى. مەسلىھەتچىلەر كونسۇلىنىڭ يولىيورۇغىنى ئالاتتى. شۇڭ شىسەي ئۇلارنىڭ پىكرىگە بويسۇناتتى. دېمەك بارلىق مەسىلىلەر شۇڭ شىسەي بىلەن سوۋېت مەسلىھەتچىلىرى مۇناسىۋەتلەشكەندىن كېيىنلا ئاندىن ئورۇنلاشتۇرۇلاتتى. شۇ ۋاقىتتىكى تەپتىش باشقارمىسى ۋە ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ سىياسى تەپتىش باش ئىدارىلىرىنىڭ ھەممىسىگە سوۋېت مەسلىھەتچىلىرى قوشۇمچە مۇناۋىن باشلىق ۋە باشلىق بولغان ئىدى. تەكشۈرۈلگەن بارلىق دوكلات ماتېرىياللىرى خەنزۇچە ۋە رۇسچە يېزىلىپ خەنزۇچىسى شۇڭ شىسەيگە رۇسچىسى سوۋېت مەسلىھەتچىلىرىگە يوللىناتتى. كېيىنچە ئامانلىق قوغداش باش ئىدارىسى، ج خ باشقارمىسى قاتارلىقلارنىڭ مۇناۋىن باشلىغى باش كاتىۋى، بولۇم باشلىغى قاتارلىق خىزمەتلەرگە كوپىنچە سوۋېت ئىتتىپاقى ئەۋەتكەن خادىملار قويۇلدى. دېمەك تەشكىلىي جەھەتتە باشتىن - ئاياق ئىككى قەۋەت بولسىمۇ، لېكىن ئىلگىرىكىدەك بەك ئاشكارا ئەمەس ئىدى.

خىراجەت مەسلىسىدە، مەمۇرى خىراجەت ۋە پەۋقۇلئاددە خىراجەت مەسلىسى مەۋجۇت ئىدى. سىياسى تەپتىش باش ئىدارىسى، ئامانلىق ساقلاش ئىدارىسى، جامائەت خەۋپسىزلىگى باشقارمىسى قاتارلىقلار ئولكىلىك ھوكۇمەت قارمىغىدىكى ئىدارىلەر بولغانلىقتىن ئولكىلىك ھوكۇمەت مەمۇرى خىراجەتتىن ئايمۇ - ئاي چىقىم قىلاتتى. پەۋقۇلئاددە مەخپى پائالىيەتلەر خىراجىتىنى ئولكىلىك ھوكۇمەت ئاجرىتىپ بېرەلمەيتتى. شۇڭ شىسەي پەۋقۇلئاددە خىراجەتنى دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ھەربى خىراجىتىدىن ئاجرىتىپ بېرەتتى. لېكىن ئايمۇ - ئاي ئاجرىتىدىغان ھەربى خىراجەت زور بولغانلىقتىن داۋاملىق بېرىۋېرىشكە بولمايتتى. شۇنا ئولكىلىك ھوكۇمەت بىلەن دۇبەن مەھكىمىسى مەسلىھەتلىشىپ ج خ باشقارمىسىنىڭ بارلىق خىراجىتىنى ئولكىلىك ھوكۇمەت ئاجرىتىپ بەرمەكچى بولدى. پەۋقۇلئاددە خىراجەتكە ئولكىلىك ھوكۇمەت غەزنىسىدىن بىر قىسىم مەبلەغ ئاجرىتىپ دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ھەربى خىراجىتىدىن ھەر ئايدا يارىم بېرىدىغان، ئەملىي چىقىم بويىچە مەلۇم قىلىپ ھىساپتىن كوتىرىۋېتىدىغان بولدى.

ۋىلايەت، ناھىيىلەردىكى ج خ ئىدارىلىرى ئاساقتا ۋىلا-
يەت ناھىيىلەرگە قاراشلىق ئىدارە بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ خىز-
مەت ھوقۇقى ج خ باشقارمىسىنىڭ رەھبەرلىگىگە بويسۇنىدىغان
بولغانلىقتىن ۋىلايەتلەردىكى ج خ باشقارمىسى ۋالى مەھكىمىسى
بىلەن ناھىيىدىكى ج خ ئىدارىسى ناھىيىلىك ھوكۇمەت بىلەن
تەڭ دىگىدەك بولۇپ قالغان ئىدى. سىياسى جەھەتتە ج خ ئى-
دارىلىرىنىڭ خىزمەت ھوقۇقى، ۋىلايەت مەھكىمىسىۋە ناھىيىلىك
ھوكۇمەتلەردىن ئېشىپ چۈشەتتى.

ۋىلايەت - ناھىيىلەردىكى ج خ ئىدارىلىرىنىڭ خىراجە-
تى ۋە پەۋقۇلئادده خىراجەتلىرىنى ئولكىلىك ج خ باشقارمىسى
ئولكىلىك ھوكۇمەت بىلەن دۇبەن مەھكىمىسىدىن ئېلىپ بېۋاس-
تە ئەۋەتىپ بېرەتتى. ۋىلايەت، ناھىيە ج خ ئىدارىلىرى تاپشۇ-
رۇپ ئېلىپ خىراجەت قىلغاندىن كېيىن ۋىدىموستىلىرى بىلەن
ئەۋەتىپ ھىساپ ئوتكۈزەتتى.

خادىملار سىياسى تەپتىش ئىدارىسى ۋە ئامانلىق قوغداش
ئىدارىسىدە بولغان ۋاقىتتا ھەربى دەرىجە بويىچە مائاش ئا-
لاتتى. ج خ باشقارمىسىغا ئوتكەندىن كېيىنمۇ ئەسلىدىكى دە-
رىجىسى بويىچە مائاش ئالدى.

7- خادىملارنىڭ كېلىش مەنبەئى

شىنجاڭ شەرقىي ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن، 1934-
يىلى ئۇرۇمچىدە ژاندارما مەكتىۋى قۇرۇپ، ئوزى مەكتەپ مۇدى-
رى بولدى. نېۋ يۈيتىڭ، دۇڭ لۈيجىنلار ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ
تەلىم-تەربىيە مۇدىرى بولدى. شەرقىي شىمال ساقچى مەكتەپلە-

رىدە ئوقۇغان چېڭ يۈنچاڭ، نىيەفۇلى قاتارلىق كىشىلەر ئوقۇتقۇچى
بولدى. بىرىنچى قارارىدا 240 نەپەر بولۇپ بۇنىڭ كوپچىلىگى
شەرقىي شىمال ئارمىيىسىدە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش-
قا قاتناشقان ياشلار بولۇپ %60نى تەشكىل قىلاتتى. قالغان
%40 شىنجاڭلىق ياش ئوقۇغۇچىلار ئىدى. بۇلار 2 يىل ئوقۇدى.
1935-يىلى بۇ مەكتەپتىن ياخشى ئوقۇغان 40 ئوقۇغۇچىنى تاللاپ
ئامانلىق قوغداش باش ئىدارىسىگە پىراكتىكىغا چىقاردى. قال-
غان ئوقۇغۇچىلار 1936-يىلى ئوقۇش تۈگەتكەندىن كېيىن ھەممە-
سىنى ج خ باشقارمىسىغا ئوتكۈزۈپ بەردى. ئۇ يەردە پىراكتىكا
قىلغاندىن كېيىن ۋىلايەت، ناھىيىلەرگە خىزمەتكە ئەۋەتتى. مەك-
تەپتىكى دۇيجاڭ ۋە ئوقۇتقۇچىلارنى بولسا ج خ باشقارمىسىغا
بولۇم باشلىغى، تەپتىش باشلىغى قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ مەك-
تەپنى تارقىتىۋەتتى.

1938-يىلى ئەتىيازدا ج خ باشقارمىسى، ج خ خادىملىرى-
نىڭ مەدەنى ۋە سىياسىي سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن ئىز
قارمىغىدا ساقچى تەربىيىلەش كۇرسى ئاچتى. نىيەفۇلى كۇرس
باشلىغى بولدى. باشقارمىدىكى ھەر دەرىجىلىك خادىملار ئوقۇت-
قۇچىلىق قىلدى. ھەر قارارىدا 50 نەچچە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنـ
دى. ئۇلار باشلانغۇچ مەكتەپنى تۈگەتكەن ئوقۇغۇچىلار ۋە ھەر
قايسى ج خ ئىدارىلىرى ئەۋەتكەن ھەر دەرىجىلىك خادىملاردىن
ئىبارەت بولۇپ ۋاقتى 6 ئايلىق ئىدى. 6 بۈيۈك سىياسەت كۇر-
سى ۋە ساقچىلىق مەمۇرىيىتى قاتارلىق دەرسلەر ئوقۇتىلاتتى.
ئوقۇش تۈگەتكەندىن كېيىن ھەر قايسى ج خ ئىدارىلىرىگە تەق-
سىم قىلاتتى. 1940-يىلىغىچە جەمئى 3 قارار كۇرس ئېچىپ 150

دىن ئارتۇق ساقچى خادىملىرىنى يېتىشتۈرۈپ چىقتى. 1940-يىلىنىڭ ياز ئايلىرىدا بۇ كۇرسنى كېچىكىتىپ شىنجاڭ ساقچى كادىرلار يېتىشتۈرۈش مەكتىۋى قىلىپ شىنجاڭ شەھىرى ئۈزى مۇدىرلىققا بولدى. مۇئاۋىن مۇدىرلىققا لى يېڭچى بەلگىلەندى. بۇ مەكتەپنىڭ ئوقۇش ۋاقتى 2 يىل بولۇپ، ھەر قايسى ۋىلايەت، ناھىيىلىك ئوقۇش ۋاقتى 2 يىل بولۇپ، ھەر قايسى ۋىلايەت، ناھىيىلەردىن 160 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىدى. جەمئى 3 قاتار ئېچىلىپ تەربىيىلەپ چىققان ئوقۇغۇچىلارنىڭ كوپىنى باشقارما ئۈزىدە قالدۇرۇپ ئاندىن ۋىلايەت، ناھىيىلەرگە خىزمەتكە تەقسىم قىلدى. 1945-يىلىغا كەلگەندە بۇ مەكتەپنى مەركىزىي ساقچى مەكتەپ شىنجاڭ شوبە 3-مەكتىۋى دەپ ئۈزگەرتىپ، مۇدىرلىققا جياڭ كەيشى ئىلىم مۇدىرلىغىغا خۇ گوجىن مۇئاۋىنلىققا چىن يىشىك تەيىنلەندى. بۇ مەكتەپتە يۇقۇرى ۋە باشلانغۇچ سىنىپ ۋە تەرجىمانلىق سىنىپى بار ئىدى. خۇگوجىن لەنجۇ ساقچىلىق مەكتىۋىدە ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلارنى يوتكەپ كەلسە، باشقارمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى ما يۈنۇبن رەھبەرلىك قىلىپ چەت ناھىيىلەردە پىراكتىكا قىلدۇرغاندىن كېيىن، ۋىلايەت، ناھىيىلەرگە خىزمەتكە تەقسىم قىلاتتى. 1946-يىلىنىڭ 3—4-ئايلىرىدا بۇ مەكتەپ لەنجۇغا كوچۇرۇلدى.

8 - تەرتىپ - تۈزۈم

شىنجاڭ شەھىرىدە مەھكىمىسىدە تەپتىش باشقارمىسى ۋە ئاماناتلىق قوغداش باش ئىدارىسى قىلغاندىلا بىرىۋىنىڭ مەخپىيەتلىكىنى قەتئى ساقلايدىغان تۈزۈم ۋە ئەسەل قىلىدىغان تەرتىپ بەلگىلىگەن ئىدى. مەسىلەن، دوكلات مەخپىيەتلىگى، ئەنزە ماتېرىياللىرىنى تەكشۈرۈش قاتارلىقلار. ئادەتتىكى كۇنلەردە ھەر بىر بولۇملەردىكى خادىملارنىڭ سوز-ھەرىكىتى ۋە خىزمەتتە ئاكتىپچانلىغى قاتارلىقلار ھەر قانداق ۋاقىتتا تەكشۈرۈپ، بۇنى دەرىجە ئوستۈرۈش ۋە چەت ۋىلايەت، ناھىيىلەرگە مەسئۇل خىزمەتكە ئەۋەتىدىغان ئاساس قىلاتتى.

1 - مەخپىيەتلىكنى ساقلاش تۈزۈمى

ئومۇمەن ئاماناتلىق قوغداش باش ئىدارىسى ۋە ج خ باشقارمىسى ۋە ئاماناتلىق قوغداش بولۇمىدىكى خادىملار كەسپىي خىزمىتى توغرىسىدا تاشقىرىغا قارىتا قەتئى مەخپىيەت ساقلاش، ھەر قانداق ۋاقىتتا، ھەر قانداق كىشىگە ھەتتا يېقىن ئادەملىرىگە دوست-ئاغىنىلىرىگە ئاشكارىلىماسلىق ناۋادا ئاشكارىلاپ قويىدىغان بولسا مەخپىيەتلىكنى ساقلاش تۈزۈمى بويىچە (شىكايەت قىلىش، قاماقتا ئېلىش، جازا ھوكۇم قىلىش) بىر تەرەپ قىلىش، مەخپى خىزمەت قىلىدىغانلارنىڭ ئالاقە مۇناسىۋەتلىرى توۋەندىن-يۇقۇرىغا قارىتا ئۈدۈل سىزىق بويىچە بولۇش. كوندىلىكى سىزىق بويىچە بولماسلىق، بولۇم كاتىپلىرى ئادەتتە بىر بولۇمدە ئىشلەۋاتقانلارغا ئۈزى توپلاۋاتقان ماتېرىياللارنى سوزلىمەسلىك ۋە ھوججەتلەرنى كورسەتمەسلىك؛ ئەگەر باشقا بولۇملەرگە كىرەكچى بولسا ئالدى بىلەن ئىشىكنى چېكىش، رۇخسەت بېرىلگەندە ئاندىن كىرىش؛ بولۇم ئەزالىرى كۇندىلىك توپلىغان خەۋەرلەرنىڭ تۈرى مۇرەككەپ بولغانلىقتىن ئالدى بىلەن ئۈزى رەتلەپ

ئاندىن بولۇم مەسئۇلى بىلەن بولۇم باشلىغىغا مەلۇم قىلىپ تەستىقلاتقاندىن كېيىن داكتىن خالتىسىغا سېلىش، تەستىقلاپ كورسىتىلگەن يوليورۇق بويىچە مەخپى خىزمەت خادىملىرى تەكشۈرۈش، ئەگەر مۇھىم ماتېرىياللار بولسا بولۇم باشلىغى، باش كاتىپ ۋە باشقارما باشلىقلىرىغا دوكلات قىلىش، ماتېرىياللارنى ساقلاشتا، ھەر بىر ئادەمنىڭ بىردىن ئىشكاۋى بولۇش ۋە ئوزى بېكىتىش، ئىشكاپنىڭ سېرتىغا «قەتئى مەخپى» دىگەن خەت يېزىلغان بولۇش.

2 - دوكلات قىلىش ۋە تۇزۇمنى ئىجرا قىلىش

بولۇم ئەزالىرى ئوزى تاپشۇرۇۋالغان ماتېرىياللارنى دوكلات قىلغاندىن تاشقىرى ئوزى ئۇچراتقان ئادەملەرنىڭ ھوكۇمەت سىياسىتى ئۇستىدىن قىلغان سوزلىرىنى، ئىجتىمائى مۇناسىۋەتنى دوكلات قىلىشنى تۇزۇم دائىرىسىگە كىرگۈزۈپ كۈندىلىك، ئون كۈنلۈك ۋە ئايلىق دوكلات قىلىش، ھەر بىر كىشى خىزمەتكە كەلگەندىن كېيىن سەرتقا خىزمەتكە چىقىش زورۇر تېپىلسا، بولۇم باشلىقلىرىدىن رۇخسەت سوراش، قايتىپ كەلگەندىن كېيىن دوكلات قىلىش.

3 - تەكشۈرۈش تۇزۇمى

توپلانغان ئاخبارات ئەنزەماتېرىياللىرىنى تەكشۈرۈش خىزمىتىنى مەيلى كوللېكتىپ ياكى ئايرىم تەكشۈرگەن بولسۇن بېرىم يىلدا بىر نوۋەت ئىز قوغلاش سۈرۈشتىنى تەكشۈرۈپ تۇرۇش، ئەگەر مۇھىم ماتېرىيال ئىكەنلىگى سېزىلسە دەرھال رەتلەپ چىقىپ باش كاتىپ ياكى جۇيجاڭغا تاپشۇرۇش، ئادەتتىكىلىرىنى بولۇم باشلىقلىرىغا تەستىقلىتىپ داكتىگە ئېلىپ تەكشۈرۈش،

جۇيجاڭ ۋە باشقارما باشلىقلىرىنىڭ كورسەتمىسى بىلەن تەكشۈرۈپ رەتلەنگەن خۇلاسىلارنى بولىدۇ. بولۇم باشلىغى مەخپى خادىملارنىڭ مۇكاپات فوندىنىڭ كىرىم - چىقىم مەسىلىلىرى ئۇستىدە بەزىدە تەكشۈرۈش يۈرگۈزۈپ، ئۇلار ئالغان مۇكاپاتنىڭ سانلىرىنى سېلىشتۇرۇپ، بولۇم خادىملىرى ئىچىدە خىيانەت قىلىش ئەھۋاللىرى بار - يوقلىغى ئېنىقلىنىدۇ. شۇنىڭدەك مەخپى خادىملار بىلەن سوھبەت ئوتكۈزۈپ ئۇلار يەتكۈزگەن ئاخبارات ماتېرىياللارنىڭ راست بولۇشى تەكىتلىنىدۇ. ئەگەر يالغان مەلۇمات بېرىش ئەھۋاللىرى سېزىلسە ئاگاھلاندۇرۇش بېرىپ ئەيىپلىنەتتى.

4- ۋەزىپىگە تەيىنلەش ۋە ئەمەلدىن قالدۇرۇش تۇزۇمى.

ئامانلىق قوغداش باش ئىدارىسى، ج خ باشقارمىسىنىڭ باشقارما باشلىغى، بولۇم باشلىقلىرى ۋە ۋىلايەت ناھىيە جۇيجاڭلىرىنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش ۋە ئەمەلدىن قالدۇرۇش ئىشلىرى شىسەينىڭ تەستىقى بىلەن بولاتتى. ئۇنىڭدىن باشقا بولۇم، ئىشخانا خادىملىرىنى ئىدارە - باشقارما ئوزى تەيىنلەپ ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ تەكشۈرۈپ - تەستىقلىشىغا يوللايتتى.

5- مەخپى خىزمەت خادىملىرىنى قوبۇل قىلىش قائىدىسى.

مەخپى خىزمەت خادىملىرىنى قوبۇل قىلىشتا ئالدى بىلەن جەدۋەل تولدۇرىدۇ ۋە ئىلتىماسنامە يازىدۇ. جەدۋەل بىلەن ئىلتىماس قەغىزى باسمىدا بېسىلغان بولۇپ، جەدۋەلدە ئىسىم-پامىلىسى، يۇرتى، يېشى، قىسقىچە تارىخى قاتارلىق كاتەكچىلەر بار ئىدى. ئىلتىماس قەغىزىنىڭ مەزمۇنىدا × × × ھوكۇمەتنىڭ ئامانلىغىنى قوغداش خىزمىتىگە ئوز ئىختىيارىم بىلەن

قاتنىشىمەن، ئۇلۇغ داھىمىز شىك دۇبەنگە ساداقەت بولىمەن،
6 بۇيۇك سىياسەتنى ھىمايە قىلىمەن، بۇيرۇققا، يوليورۇققا بوي-
سۇنۇمەن. خىزمەت ئۇستىدە ھەممە ئىشلاردا مەخپىيەتلىكنى
قەتئى ساقلايمەن، ھەر قانداق يېقىن ئاغىنىلىرىمگىمۇ مەخپى-
يەتلىكنى ئاشكارىلاپ قويمايمەن. ئەگەر ئاشكارىلاپ قويسام
ھوكۇمەتنىڭ قانۇن بويىچە قاتتىق جازالىشىغا رازى بولۇمەن،
دېگەندەك سوزلەر بار ئىدى. ئاستىغا ئوزگەرتىلگەن ئىسمى
بىلەن ئوز ئىسمى يېزىلىپ تامغىسى بېسىلاتتى. ياكى قول با-
ساتتى. ئەسكەرتىش كاتەكچىسىدە بۇندىن كېيىن ئوچرۇشىدىغان
ئىشلاردا بەلگىلەنگەن كىشىگە ماتېرىيال تاپشۇرۇش ياكى ۋەزىپە
تاپشۇرۇپ ئېلىش، تاپشۇرۇلغان ماتېرىيالغا ئوزگەرتىلگەن ئىسمى
نى يېزىش، ئاي كۇن يېزىلغاندىن كېيىن تامغا ياكى قولىنى
بېسىش قاتارلىقلار ئەسكەرتىلگەن ئىدى. جەدۋەل بىلەن ئىلتى-
ماسنامىنى باش كاتىپ تاپشۇرۇپ ئېلىپ ئىشكاپتا ساقلايتتى.
ۋىلايەت - ناھىيىلەردە كاتىپ ساقلايتتى.

6 - نوۋەتچىلىك تۇزۇمى.

ئىدارە، باشقارمىلاردا ھەر كۇنى نوۋەتچى خادىم بولاتتى.
نوۋەتچىلەر ئىدارە، باشقارمىلارنىڭ بىخەتەرلىگى بىلەن تەر-
تىپ ئىشلىرىغا مەسئۇل بولاتتى. ھەر بىر بولۇملەردىمۇ نوۋەتـ
چىلىك قىلاتتى. نوۋەتچىلەر تېلېفون ئېلىش، پەيدا بولغان
ئەھۋاللارنى دوكلات قىلىش، خىزمەتكە كېلىش - كەلمەسلىك
جەدۋىلىنى تولدۇرۇش قاتارلىق ئىشلارنى بېجىرەتتى.

9- قورال - ياراق ۋە قاتناش قوراللار

دۇبەن مەھكىمىسىدە تەپتىش باشقارمىسى قۇرۇلغاندا
دۇبەن مەھكىمىسى تەرىپىدىن 10 تالدىن ئوقى بىلەن 3 - 4

تاپانچا تارقىتىپ بەرگەن ئىدى. ئامانلىق قوغداش باش ئىدا-
رىسى قۇرۇلغان ۋاقىتلاردا ئامانلىق ساقلاش ئەترىدى قۇرۇلۇپ،
ئۇلارغا ھەربىي ئىسكىلاتتىن بىر قىسىم مىلتىق ۋە ئوق تارقىتىپ
بېرىلدى. جامائەت خەۋپسىزلىگى باشقارمىسى قۇرۇلغاندا شىنـ
جاڭ بويىچە ۋىلايەت ناھىيىلەردە ج خ ئىدارىلىرى شوبە ج خ
ئىدارىلار (پەيچۇسو) تەسىس قىلىنىدى. بىر ئولكىلىك ج خ ئىدا-
رىسى، 9 ۋىلايەتلىك، 80 ناھىيىلىك ج خ ئىدارىسى 196 شوبە
ج خ ئىدارىلىرى (پەيچۇسو) قۇرۇلدى. بۇ ئورۇنلاردا جەمئى
5000 تالدەك ھەر خىل مىلتىق، 100 دىن ئارتوق تاپانچا بار
ئىدى.

قاتناش قوراللىرى جەھەتتە ۋىلايەتلىك ج خ ئىدارىلىرى-
دا 8 - 9 چە ئات بولدى. تازىلىق ئەترىدىدە 10 ئات، ناھى-
يىلىك ج خ ئىدارىسىدا 2 - 3 ئات بولاتتى. ئولكىلىك ج خ
باشقارمىسىدا 20 - 30 دەك ئات، 10 نەچچە ئاپتوموبىل، 4 - 5
چە كىچىك ماشىنا (پىكاپ) 4-5 پوچتا بار ئىدى. ۋىلايەتلىك
ج خ ئىدارىلىرىدا چوڭ - كىچىك ئاپتوموبىل بىردىن ئىككى
گىچە بولاتتى. پوچتا ۋە ئات ھارۋىسى 3 - 4 بولاتتى.

10- ئاخىرقى سوز

شىنجاڭدا 11 يىل ھوكۇمرانلىق قىلغان جاللات قانخور
شىك شىسەي تەختكە چىققاندىن باشلاپ ئىككى يۇزلىمىلىك
سىياسەت قوللۇنۇپ ئالدى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنى ئوزىگە
تارتىپ، ئۇنىڭ ياردىمى بىلەن شۇ ۋاقىتتىكى ھەربىي قالايمى-

قانچىلا قىلارنى بەسىقتۇردى. بۇنىڭ ئارقىسىدىنلا جۇڭگو كومۇ-
نىستىك پارتىيەسىنىڭ خادىملىرىدىن پايدىلىنىپ ئۇلار ئارقا-
لىق سىياسى، ئىقتىسادىي، دىخانچىلىق - چارۋىچىلىق، سودا -
سانائەت، ماۋارىپ، ئىسلاهات جەهەتلەردە چارە - تەدبىر قول-
لۇنۇپ ئىلگىرىكى خىيانەتچىلىك، ئېكسپىلاتاتسىيە، قىمارئويناش،
زەهەرلىك چېكىملىكلەرنى چېكىشتەك كونا جەمىيەتتىن قالغان
چىرىكلەشكەن قالاق ئادەتلەرگە خاتىمە بېرىپ شىنجاڭدىكى
ھەر مىللەت خەلقىنى خاتىرجەملىكتە ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشىپ
ۋەتىنىمىزنىڭ چېگرىسىنى گۈللەندۈرۈش يولىغا باشلىدى. بۇ
چاغدا ئۇ گومىنداڭ مەركىزىنىڭ رەھبەرلىگىنى رەت قىلىپ
گومىنداڭ پىرقىسىنى تاقاپ، ھەيئەت ئەزالىرىنى قوغلاپ چىقە-
ردىپ 6 بۆيۈك سىياسەتنى ئىجرا قىلىپ بىر مەزگىل شىنجاڭنى
مەملىكەت بويىچە ھەممە ئولكىلەردىن ئىلغار ئولكىگە ئايلاند-
دۇردى. شۇڭا شەھەرلەرنى ئوز ئورنىنى ساقلاپ ھاكىمىيەتنى مۇس-
تەھكەملەش ئۈچۈن ئامانلىقنى قوغداش باش ئىدارىسى ۋە
جامائەت خەۋپسىزلىگى ئىدارىسىنى قۇرۇپ چىقتى. لېكىن
ئانچە ئۇزۇن ئوتمەيلا بۇ قانخور جاللات، مىللىتارىست، ئارقا
تايانچىنىڭ تەسىرى، ئۇزلۇكسىز قىلغان يارىدىمى ئارقىسىدا،
سوت ھەيئىتىدىكى لى بولىن، لى يىڭچىلەر ئويدۇرۇپ چىقارە-
غان بىرقانچە قېتىملىق ئاتالمىش «قوزغىلاڭ كوتۇرۇش ئەنزە-
سى» ئارقىلىق ئالدى بىلەن ئوزۇنىڭ ئەتراپىدىكى خىزمەت
كورسەتكەن يېقىنلىرىنى، قول ئاستىدىكى ئادەملىرىنى قاماقىقا
ئېلىپ ئولتۇرۇپ تاشلىدى. بۇنىڭغا ئۇلاپلا × × × تىن ئەۋەتە-
كەن سوت خادىملىرىنىڭ كورسەتمىسى ئاستىدا ئەنزىنى كېڭەيـ

تىپ ھەر قايسى ۋىلايەت - ناھىيىلەردىن خىزمەتچى خادىملارنى
ھەر مىللەت موتىۋەرلىرىنى قولغا ئېلىپ ئولتۇردى. قول ئاستە-
دىكى ئوز ئادەملىرىنى ۋە خەلق ئاممىسىنى ئولتۇرۇشتەك زورا-
ۋانلىق ھەركەت تاردىتا ئاز ئۇچرايدۇ. كېيىن ئۇ، ئوچۇقتىن -
ئوچۇق جېڭ كەيشىگە تەسلىم بولۇپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا، گۈڭ
چەندائىغا قارشى چىقتى. كېيىن يەنە جېڭ كەيشىگە قارشى
چىقىپ مۇستەقىل بولماقچى بولدى. مۇنداق تەكرار ئوزگۈرۈش
جەريانىدا لى بولىن لى يىڭچىلەر ج خ باشقارمىسىنىڭ ھوقۇ-
قىنى ئىگەللىۋالدى. ج خ باشقارمىسى ئۇلارنىڭ يولىورۇغىغا
بويسۇناتتى. شۇ ۋاقىتلاردا قولغا ئېلىنغانلارنىڭ ھوكۈمەتكە
نارازى بولغان ياكى تەشكىلات قۇرغانلىغى توغرىسىدا ج خ باش-
قارمىسى ئامانلىق قوغداش بولۇمىدە ھېچقانداق ماتېريال يوق
ئىدى. شۇڭا شەھەرلەرنى بولسا مۇشۇنداق دەھشەتلىك تېرورلۇق
ۋاستە ئارقىلىق شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى ھەگمۇ ھو-
كۈمرانلىق قىلىپ ئوزىنىڭ «يەرلىك پادىشا» بولۇشتەك ئارزۇ-
سىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنى
ناھەقتىن - ناھەق ۋەيرانچىلىققا ئۇچراتتى ۋە بۇلاڭ-تالاڭ قىلدى.

لېكىن شۇڭا شەھەرلەرنى ئاجايىپ رەڭۋازلىق ۋاستىلار بىلەن
ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن بولسىمۇ، بەختكە ياردىشا گۈزەل باي
چېگرا رايونىنى ۋەتەندىن ئاجرىتىپ چەتئەلگە سوغات قىلىپ
بېرىپ قويمىدى.

ئەسكەرتىش: بۇ ئىشلارغا ئۇزۇن يىللار بولغانلىقتىن
چۈشۈپ قالغان ۋە ئىگىز - پەس بولغان جايلىرى بولۇشتىن
خالى ئەمەس. بىلگۈچىلەرنىڭ تولۇقلاپ تۈزىتىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

تۇرمىدىكى سەككىز يىل

جۇدۇكجياۋ يېزىپ قالدۇرغان

1938 - يىلى 2 - ئايدا، مەن شىنجاڭ ئۇلكىسىنىڭ ئالتاي ناھىيىسىدە قولغا ئېلىنىپ، 1945 - يىلى 4 - ئايدا ئۇرۇمچىدە تۇرمىدىن چىقتىم. تۇرمىدە ھەممىسى بولۇپ 8 يىل، كۇن ھىساۋىدا ئېيتقاندا 7 يىل 2 ئاي ياتتىم.

بۇندىن ئىلگىرى تۇرمىدە ياتقان 8 يىل توغرۇلۇق بىرنەچچە قېتىم ماقالا يازغان بولسامۇ، بىراق يېزىشقا تېگىشلىك نەرسىلەرنىڭ كوپلىگى، مۇرەككەپلىگى شۇنىڭدەك يېزىش ۋاقتىنىڭ يېتەرلىك بولماسلىغىدەك سەۋەپلەر تۇپەيلىدىن يېزىپ بولمايلا توختىتىپ قويغان ئىدىم. ئەمدى ۋاقتىنى مەركەزلەشتۇرۇپ يازماي بولمىدى. ئېغىر يۇرەك كېسىلى مېنى قايسى دەقىقىدە ئۇ دۇنياغا يولغا سالىدىغانلىغى مالۇم ئەمەسلىيەتتە مەندەك بىر ئادەتتىكى شەخسنىڭ ھاياتىدىكى كەچۇرمىشلىرىنى قەغەز ۋەسىيانى زايا قىلىپ يازغۇچىلىگى يوق ئىدى. بىراق بۇ 8 يىلدىكى ئاڭلىغانلىرىم ھەم كورگەنلىرىم بەزى تارىخىي ماتېرىياللارنىڭ يېتەرسىزلىگىنى تولۇقلاپ، كېيىنكى ئەۋلاتلارغا پايدىسى بولۇپ قېلىشى مۇمكىن دەپ ئويلايمەن. بەزىدە بىر تامچە سۇدىمۇ كەك جاھان ئەكىس ئېتەلەيدىغۇ!

زۇلمەتلىك كېچە

1938 - يىلى 2 - ئاينىڭ ئاخىرىدىكى بىر ئاخشىمى ئالتاي ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىغى ساۋۇتبەدجۇدىن تېلېفون ئالدىم. تېلېفوندا ۋالى شەرىپقانىڭ ئىدارىسىدا مۇھىم يىغىن بارلىغىنى ۋە مېنىڭ دەرھال بېرىپ قاتنىشىشىمنى ئېيتتى.

بىرنەچچە كۇن ئىلگىرى ئالتاي ناھىيىسىگە بۇرۇن دۇبەن مەھكىمىسىدە مۇھاپىزەتچى بولغان زوشياۋشەن دېگەن بىرسى كېلىپ ئۇزىنى شىڭشىسەي خىزمەت تەكشۈرۈشكە ئەۋەتتى دەپ يۇرگەن ۋە ئالدامچىلىق قىلغانلىغى ئۈچۈن ساقچى ئىدارىسى تەرىپىدىن تۇتۇپ قاماپ قويغان ئىدى. تۇنجىسوراقتا ئۇ، ئۇزىنىڭ ھەقىقەتەنمۇ دۇبەن تەرىپىدىن ئەۋەتىلگەنلىگىنى دۇبەن ئۇنىڭغا بىۋاستە يوليورۇق بېرىپ، ئالتايدا ھوكۇمەتكە قارشى سۇيىقەست گۇرۇھىنىڭ بارلىغى، ئۇنىڭغا سابىق ئالتۇن كان ئىدارىسىنىڭ باشلىغى لېۋبىن، ۋالى مەھكىمىسىنىڭ كاتىۋى مەنكەي قاتارلىقلارقاتنىشىپ ئالتايدا «خەنزۇ - مۇسۇلمان دولىتى» قۇرماقچى بولغانلىغىنى ئېيتقان، دەپ ئىقرار قىلدى، ۋىلايەتلىك ج خ ئىدارىسى بۇ ھەقتە ئولكىلىك ج خ باشقارمىسىغا تېلېگىرامما يوللىغاندا، ج خ باشقارمىسى زوشياۋشيەنىڭ ئېيتقانلىرى يالغان، ئۇنى دەرھال ئۇرۇمچىگە ئەۋەتىپ بېرىڭلار، دەپ بۇيرۇق قىلغان ئىدى. نەچچە كۇن ئىلگىرى شاربېقان ۋالى ھەرقايسى ئىداره باشلىقلىرىنى يىغىپ بۇ ئىشنىڭ جەريانىنى قىسقىچە يەتكۇزدى. شۇ يىغىندا ساۋجۇيجاڭ،

ژوشياؤشيەننىڭ ئولكىگە ئەۋەتىلگەنلىگى بىراق يەرلىكتە ھەقـ
قەتەن خاتىرجەمسىزلىك ئالامەتلىرىنىڭ مەۋجۇتلۇغى، كوپچىلىكـ
نىڭ بۇنىڭغا تاقابىل تۇرۇشنىڭ لايىھەلىرىنى مۇزاكىرە قىلـپ
كورۇشنى ئىيتقـان ئىدى. ساۋدىن تېلېفون ئالغاندىن كـېيىن،
بەلكى مۇشۇ ئىشنى مۇزاكىرە قىلىدىغان ئۇخشايمىز دەپ ئويـلاپ
ئاتـلىنىپ ۋىـلايـەتـلىك ج خ ئىداردىسىغا يېتىپ كەلدىـم. ما-
گا ئىشىك ئېچىپ بەرگەن كىشى 1935 - يىلى ئۇرۇمچىدە مەندە
ئوقۇغان ئوقۇغۇچىم ئىكەن.

ئۇ مېنى «جۇ مۇئەللىم، مەرھـەمەت» دەپ كـۈتۈۋالـدى.
ھويلىدا ۋالىنىڭ پىكاۋى تۇراتتى. مەن بۇ ئوقۇغۇچىمدىن: «ۋالى
كەلدىمۇ» دەپ سورىدىم. ئۇ: «كەلدى» دەپ جاۋاپ بـەردى ۋە
مـېنـى ئـوتـتـۇرىـدىـكـى ھـويـلـىـغـا بـاشلاپ كـىـردى.
ئـاندىـن ئـارقـا ھويـلـىغا قـاراپ مـاڭـدى. مـەن ئـارقا
ھويلىدا پەقەت قاماقخانا بار ئىكەنلىگىنى بىلەتتىم. لېكىن
بۇ يەرگە كېلىپ قالغاچقا ئۇنىڭ كەينىدىن ماڭماي بـولـ-
مىدى.

قاماقخانا جەنۇبىقا قاراپ تۇرىدىغان 4 ئېغىزلىق كـامـىر-
دىن ئىبارەت ئىدى. قاماقخانىغا قارايدىغانلارنىڭ ھەممىسىنى
تـونۇيتتىم. ئـۇلاردىن بىرسى ئىلگىرى مەندە ئوقۇغان ئوقۇ-
غۇچىم ئىدى. ئۇ ماڭا: «سىز، بىر نەچچە كۈن ياتىدىغان بولدى-
ڭىز، بۇ يۇقۇرىنىڭ بۇيرۇغى» دىدى.

ئاختۇرۇپ يېنىمىدىكى پارچە - پۈرات نەرسىلەرنى ئېلىپ
قېلىپ، بىر كامېرغا سولاپ قويدى.

ئۇزۇن ئوتمەي نوۋەتچى ئىشىكنى ئېچىپ، بىر ئۇيغۇر كىـ

شىنى ھەمرا بولسۇن دەپ ئەكىرىپ قويدى. ئوتتۇرا ياشلىق بۇ
ئۇيغۇرنىڭ ئېيتقىشچە، ئۇ بىر ياغاچچى بولۇپ، قامالغىلى بىـر
ئايدىن ئېشىپتۇ، قامىلىشىنىڭ سەۋەبىنىمۇ ئوقمايدىكەن. سو-
راقمۇ قىلمىناپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن ھويلىدىكى ئادەملەرنىڭ ۋاراڭ - چـۇ-
رۇقلىرى ۋە كامېرلارنىڭ ئىشىكلىرىنىڭ ئېچىلىپ - يېپىلمىلىرى
يېرىم - كېچىگىچە داۋاملاشتى. مەن بار كامېرغا ئىلگىرى - كە-
يىن بولۇپ يەنە 2 ئادەم سولاندى. بىرسى قەشقەردىن كەلـگەن
بوۋاي بولۇپ، موللا ئىكەن: يەنە بىرسى ئۇزۇندىن بېرى ئالتاي-
دا تۇرۇۋاتقان ئاقئورۇس دىنىكوۋ بولۇپ، ئۇ ئەسلىدە چارروسـ-
يە دەۋرىدە رۇسىيىنىڭ ئالتاي ناھىيىسىدە تۇرۇشلۇق ئـەلچىخا-
نىسىدىكى تاجاۋۇزچى قوشۇنىنىڭ روتا كوماندىرى بولغان ۋە رۇ-
سىيە ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، بۇ يەردە تۇرۇپ قېلىپ دىخانچىلىق
بىلەن شۇغۇللانغان ئىكەن.

شۇ كېچىسى قامالغانلارنىڭ ئىچىدە ئالتاي ئالتۇن گان
ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن جۇيجاڭى فاك جېڭيۇەن، ۋالـى مەھكىمـ-
سىدىكى بولۇم باشلىغى سەلىم، شابدان، بىر قـولى چولاق قازاق
چارۋىچى تومۇر غالىلارنىڭ بـارلىغىنى ئوقتۇق.

قامالغانلارنىڭ كـۆكـلىدە تـۇراۋاتقان ئـوي - خىيالـلار بار
ئىدى. مەن ئاساسەن نىمە ئۈچۈن قامالغانلىغىمنى ئويلايتتىم.

ئېسىمدە قېلىشچە، 1937 - يىلى كۈزدەكاماندىروپكا بىلەن
بىر ئايدىن ئارتۇق يول — يۈرۈپ ئالتايغا يېتىپ باردىم. ۋەزـ-
پەم ئاساسەن چارۋىچىلارغا جۈگونىڭ ياپـون بـاسقۇنچىلىرىغا
قارشى ئۇرۇش ئېلىپ بارغاندىن كېيىنكى ۋەزىيىتى ۋە ئىستىقـ

مالنى تەشۋىق قىلىش كىدى. ئالدىنقى يىللاردا بۇ يەردىكى قازاقلار كەينى - كەينىدىن گەنسۇغا قېچىشقا باشلىدى. ئادەتتىكى قەبىلە باشلىقلىرىدىنمۇ شىك شىسەي ھاكىمىيەتكە نىسبەتەن چوڭقۇر گۇمان ۋە قورقۇنۇش بولۇپ، ئالتايىنىك سوۋېت ئىتتىپاقى يولىدا مېڭىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيتتى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش پارتلىغاندىن كېيىن بۇ خىل پىتنە-ئىغۋالار تېخىمۇ كۆپەيدى. مەن بىلەن ۋالى مەھكىمىسىنىك باش كاتىۋى مەنكەي (قازاق) كوكتوقاي، چىڭگىل، بۇرۇلتوقاي دائىرىسىدىكى چارۋىچى مىللەتلەر ئىچىدە تەشۋىق خىزمىتى ئېلىپ بېرىشقا ئەۋەتىلدۇق، ئەمىلىيەتتە ئۇ جايلاردا ھېچقانداق داۋالغۇش بولمىغانىنىك ئۇستىگە، شەرقىي شىنجاڭنىك چېگرا مۇداپىەسى ئىنتايىن چىڭىتىلغان، قازاقلارنىك قەبىلە باشلىقلىرىمۇ ئالدىراپ چېگرىدىن ئوتۇشكە جۇرئەت قىلالمايدىغان بولۇپ قالغان ئىدى. قايتىپ كېتىۋېتىپ يول ئۇستىدە ئولكىمەركىزىدە خېلى چوڭ سىياسى ۋەقەنىك يۈز بەرگەنلىكىنى ئاڭلىدۇق.

ئالتاي ناھىيىسىگە قايتىپ كەلگەندە 11- ئاي كىرىپ قالغان ئىدى. ھوكۇمەتتىن ئەۋەتىلگەن رادىئوگرامىلاردىن ئۇرۇمچىدە ئەكسىلئىنقىلاۋىي سۇيىقەستنىىك تارمار قىلىنىپ ماۋارىپ نازىرى جاك شىمىن، خەلق ئىشلىرى نازىرى ماشاۋۇ، مالىيە نازىرى خۇشۇكاك، دىخانچىلىق - كان ئىشلىرى نازارىتىنىك نازىرى يۈنۈسبەك قۇرۇلۇش نازىرى شى شىچاك، ئولكىلىك ھوكۇمەتنىك مۇئاۋىن رەئىسى خوجا نىياز ھاجى، دۇبەن مەھكىمىسىنىك باش كاتىۋى خۇاك خەن جاك ... لارنىك ئىگىرى كېيىن قولغا ئېلىنغانلىقىنى ئۇقتۇق. ئوكتەبىردە ئۇرۇمچىدە ئېچىلغان ئىممىۋى يىغىندا ئېلان قىلىنىشچە، ھوكۇمەتنىك بۇ ئەمەلدارلىرى ۋە ھەر مىللەت، ھەر ساھەدىكى خېلى كوپ ئەربابلار جاھانگىرلار ۋە ئەكسىيەتچىلەرگە سېتىلغان بولۇپ، ۋەتەنگە خائىنلىق قىلىپ، ئالتە بۆيۈك سىياسەتنى يۇرگۈزۈۋاتقان ھوكۇمەتنى ئاغدۇرۇشقا ئۇرۇنغانمىش، قولغا ئېلىنغانلار ئېچىدە مېنى شىنجاڭغا كېلىشكە تونۇشتۇرغان شۇى لىيەنمۇ بار ئىدى. ئۇ مېنىك 1930 - يىلى تونۇشقان ئاغىنەم بولۇپ، شۇ چاغدا ئۇرۇمچىنىك باشلىغى ئىدى. شۇينىك يېقىن دوستلىرىدىن خې يۇجۇ قاتارلىقلارمۇ قولغا ئېلىنىدى. ئۇندىن باشقا قولغا ئېلىنغانلار ئېچىدە يەنە 1935 - يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئەۋەتىلگەن كومىنتېرىن ئەزالىرىدىن ۋاك شۇچىك (جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىنىك باش كاتىۋى) ۋەن شىەنتىك (تاشقى ئىشلار مەھكىمىسىنىك باشلىغى، قەشقەرنىك مۇۋەققەت ۋالىسى) قاتارلىقلار بار ئىدى.

مەن 1935 - يىلنىك باشلىرى شىنجاڭغا كەلگەندە ھېچقانداق پارتىيە، گۇرۇھ بىلەن مۇناسىۋىتىم يوق ئىدى. ئۇرۇمچىدە «تىيانشان گېزىتى» (كېيىن «شىنجاك گېزىتى»گە ئۆزگەرتىلگەن) نىك باش تەھرىرى، گېزىتخانا باشلىغى بولدۇم. شۇنىك بىلەن بىر ۋاقىتتا بىرقانچە مەكتەپلەردە دەرس ئوتتۇم. 1936- يىلنىك بېشىدا ئالتايغا يوتكۈلۈپ «ئالتاي شىنجاك گېزىتى»نىك باشلىغى، ۋىلايەتلىك ماۋارىپ ئىدارىسى ۋە قوشۇمچە ۋالى مەھكىمە تاشقى ئىشلار بولۇمىنىك باشلىغى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئوتىدىم. شىك شىسەي ھوكۇمىتى تەشكىللىگەن جاھانگىرلىككە

قارشى تۇرۇش ئۈيۇشمىسىغا قاتناشقاندىن باشقا، ھېچقانداق تەشكىلىي مۇناسىۋىتىم يوق ئىدى. 1937 - يىلى ئوكتەبىردىن كېيىن، شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى ۋىلايەتلىرىدىكى باشلىقلار ۋە ئىدارە خىزمەتچى خادىملىرىنىڭ خېلى كوپى قولغا ئېلىنىپ ئەينى ۋاقىتتىكى شىنجاڭنىڭ ئارمىيە، ھوكۇمەت، مەدەنىي - مائارىپ ئورگانلىرىدىكى كادىرلارنىڭ كوپىنچىسى دېگىدەك ئالماشتۇرۇلدى. ئالتايدا بۇ ئىش ناھايىتى كېچىكىپ يۇرگۈزۈلدى. يىل ئاخىرىدا ئالتۇن كان ئىدارىسىنىڭ بارلىق خادىملىرى يوتكەپ كېتىلدى. بىراق ئەينى ۋاقىتتا ئولكىلىك بانكا شوبە بانكىسىنىڭ جىڭلىسى ئاقمۇللا، ئالتاي ناھىيىسىنىڭ كېچائى گو xx ۋە ئۇيغۇر سودىگەرلىرىدىن مەلۇملىرىلا قولغا ئېلىنغان ئىدى. مەن قولغا ئېلىنغان كۈنلەرگە كەلگەندە ئاندىن كەلگەندە قولغا ئېلىش باشلاندى.

ئەينى ۋاقىتتا تازىلانغان ئادەملەر مەيلى سىياسى ئىدىيىسى، ئىجتىمائى تەركىبى تەرەپتىن بولسۇن ئىنتايىن مۇرەككەپ ۋە ئالاھىدە بولۇپ، بۇلارنىڭ بىرلىشىپ قانۇنسىز ئىشلارنى قىلىشقا ئۇرۇنۇش ئېھتىمالى ناھايىتى ئاز ئىدى. مېنىڭ ئاغىنەم شۇيلىيەن قاتارلىقلار شىڭ شىسەينىڭ بىر يۇرتلۇقلىرى ئىدى. ئۇلار شىڭ شىسەينىڭ تەكلىۋى بويىچە مىڭ چاقىرىملاپ يوللارنى بېسىپ كەلگەچكە، ئەقەللى قائىدىدىن ئېيتقاندىمۇ ئۇزلىرىنىڭ يولەنچىگىگە قارشى چىقىشى ھەتتا ئۇنى ئاغدۇرۇشقا قەست قىلىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بىراق مەن ۋە باشقىلار نەمە ئۈچۈن بۇنداق تۇيۇقسىز تازىلاشقا دۇچار بولدۇق؟

مەن ئالتاي ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ قامىقىخانىسىدا توپتوغرا بىر ئاي ياتتىم. بىر كۈندە ئىككى ۋاق تاماق بەردى. باشقا ۋاقىتلاردا بىر كامىردىكىلەر بىلەن پاراڭ سېلىشىپ ئولتۇردۇق. بىر ئايدىن بېرى ئىچىمىزدىن ھېچكىم سوراقتا ئېلىپ چىقىلمىدى، ئائىلىمىزدىكىلەر بىلەن كۆرۈشۈش ۋە خەت ئالاقە قىلىش چەكلەنگەن ئىدى. ئىككىنچى ئاينىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، بىر كېچىسى نۆۋەتچى ئىشىكنى ئېچىپ، بىزنى نەرسە - كېرەكلىرىمىزنى يىغىشتۇرۇپ، ئالدىنقى ھويلىغا چىقىشقا بۇيرۇدى. نۆۋەتچى، مەن، دېنىكۆۋ ۋە بىر قولى چولاق قازاقنى ئوتتۇرا ھويلىغا باشلاپ چىقتى، باشقا كامىردىكىلەرمۇ كەلدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە يۇقۇرىدا ئېيتىلغان فاڭ جىڭيۈەن، سەلىم، شابدان، ۋە ئىسمى ئېسىمدىن كوتۇرۇلۇپ قالغان يەنە ئىككى قازاق بار ئىدى.

ھويلىدىكى ئاتخانا يورۇتۇلغان، ئوتتۇرىسىغا بىر جوزا قويۇلغان ئىدى. جوزىنىڭ كەينىدە ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىغى ساۋ تىيەنجۇ، ئالتاي ئالتۇن كان ئىدارىسىنىڭ باشلىغى جۇۋەنچىڭ ئولتۇراتتى. ئوت ئەتراپىنى 20—30 ساقچى ۋە ئالتۇن كان ئىدارىسىنىڭ ساقچىلىرى قورشاپ تۇراتتى. ساۋ تىيەنجۇ مۇنداق دېدى: «سىلەرنى دۇبەنىڭ بۇيرۇغى بويىچە قاماققا ئالغان ئىدۇق، ھازىر دۇبەن يەنە تېلېگىرام بېرىپ، ئولكە ھەركىزىگە ئەۋەتىپ بېرىشنى بۇيرۇپتۇ. سىلەرنىڭ ئىشىكلار ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىن ئايدىڭلىشىدۇ. بۇگۈن كېچە يولغا چىقمىسىلەر، يولدا خاتىرجەم بولمۇكلار، سىلەرنى ساقچىلار مۇھاپىزەت قىلىپ بارىدۇ. تۇۋەندىكىلەر يۇز خاتىرە قىلمايدۇ. ھەممىكلار ئۆزەكلارنى ئايمغا

نىڭلار تۇزۇك!» ئۇنىڭدىن كېيىن ئېگى پەس جۇۋەنچىگەۋ مۇرادىغا
يەتكەن قىياپەتتە بىرنەچچە ئېغىز سوز قىلدى.

ساۋ تيەنجۇ كېيىن ناھايىتى تېز ئورلەپ 1943-يىلغا كەل
گەندە ج خ باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى بولدى. 1944-يى
لى شىڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىدى. شىڭ شىسەي شى
جاڭدىن كەتكەندىن كېيىن تۇرمىدىن ئازات قىلىنىپ غۇلجىغا
ئەۋەتىلدى. 1945-يىلى غۇلجا قوزغىلاڭچىلىرى ھاكىمىيەتنى تەرە
پىدىن ئېلىپ ئولتۇرۇلدى. جۇۋەنچىڭ 1939—1940 يىللىرى قول
غا ئېلىنىپ 1942-يىلى 2-تۇرمىدە ئولتۇرۇلدى.

شۇ مەيداندا بىز سەككىزىمىزنىڭ پۈتىغا كىشەن سالدى
مەن، فاڭ جېڭيۇەن ۋە ھېلىقى بىر قولى چولاق قازاقدىن باش
قىلارغا يەنە كويزىۋۇ سېلىنىدى. كوپ ئوتمەي تاشقارقى ھويلا
دىن بىر نەچچە توگمىنى يېتىلەپ كىرىشتى. ھەر بىر توگمىگە ئىك
كىدىن چوڭ ساندۇق ئارتىپ، ھەر بىر ساندۇققا بىردىن مە
ھۇسنى سالدى. يىگىرمە نەچچە ئاتلىق ساقچى مۇھاپىزەت قىلىپ
ھەيۋەت بىلەن ئېلىپ ماڭدى.

ئەينى ۋاقىتتا ئالتايدىن ئۇرۇمچىگە بارىدىغان ئىككى يو
بولۇپ، بىرسى غەربىي شىمالدىكى بورجىن دەرياسى، قوشتوغايدىن
ئوتۇپ غەربتىكى دوربىلجىن ناھىيىسى ئارقىلىق جەنۇبقا قارا
ھېگىپ ئۇرۇمچىگە يېتىپ باراتتى. يەنە بىرسى قوشتولغاي ئارقىلىق
جەنۇبقا قاراپ ھېگىپ ساۋەندىن شەرقىي جەنۇبقا بۇرۇلۇپ قۇتۇ
ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە يېتىپ باراتتى. ھەر ئىككى يولدا ئاپتوم
بىل قاتنىيالايتتى. بىز ئۇدۇل جەنۇبقا قاراپ ئاددىمىزات يو
قۇربان تۇڭخۇت قوملۇغى ئارقىلىق ماڭدۇق. بۇيول گەرچە بىر

يېقىن بولسىمۇ، لېكىن پەقەت قىش ۋە باش ئەتىيازدىلا ئات
يالكى توگە ئارقىلىق ماڭغىلى بولاتتى.

ئىككىنچى كۈندىن باشلاپ فاڭ جېڭيۇەن بىلەن ئىككى
مىزنى بىر توگمىگە ئارتاتتى. ئۇ لياۋنىڭلىق بولۇپ، ئەر-خوتۇن
ئىككىسى 1936-يىلى ئۇرۇمچىگە كەلگەن ئىدى. فاڭ باشتا
ئۇرۇمچى شەھەرلىك ھوكۇمەتتىدە يېرىم يىل كاتىپ بولدى.
ئىككىنچى يىلى ئالتايغا يوتكۇلۇپ ئالتۇن كان ئىدارىسىغا مۇدا
ۋىن جۈيجاڭ بولدى.

بىزنىڭ قولغا ئېلىنىشىمىز، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئالتاي
ناھىيىسىدە تۇرۇشلۇق ئەلچىسىنىڭ قۇتراتقۇلۇق قىلىشىدىن
بولدى. ئۇزۇنغا قالماي مەسىلە ئايدىڭلىشىپ، تۇرمىدىن چىقىپ
شىمىز مۇمكىن دەپ پەرەز قىلاتتۇق. 1938-يىلى مارتنىڭ ئاخىر-
لىرىدا، باھار تۇسىگە كىرىپ قالغان ئۇرۇمچى شەھرىدىگە يېتىپ
كەلدۇق، بۇ يەردە بىللە كەلگەن سەككىزىمىزدىن فاڭ جېڭيۇەن
بىلەن مەندىن باشقا قالغان ئالتەيلەننىڭ ھەممىسى 1942-يىلى
ئەتىيازدا ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇمچىدىكى تۇرمە قىرغىنچىلىغىدا
ئولتۇرۇلدى.

دەسلەپكى نەزەربەنت

1938-يىلى مارتنىڭ ئاخىرىدا توگە ئەترىدى شىمالىي
دەرۋازىدىن ئۇرۇمچىگە كىرىپ، غەربىي دەرۋازىدىكى 2-تۇر-
مىگە يېتىپ كەلدى. مەن ئوقۇتقان جاڭ پەملىلىك بىرسى بىز-
نى بىر چوڭ تومۇر دەرۋازا ئىچىگە باشلاپ كىردى. ئۇ بىزنى
يالاپ كەلگەن تىڭ كېجاڭ بىلەن رەسمىيەتنى ئوتەپ بولغاندىن

كېيىن ئاندىن بۇرۇلۇپ:

ــ سىلەرگە كىم كەشەن سالدى! تازىمۇ قاملاشمىغان ئىش بولپتۇ، دۇبەن سىلەرنى ئۇرۇمچىگە تەكلىپ قىلىپ ئەكەلگەن سىلەرگە بۇنداق مۇئامىلە قىل دەپ ئۇلارغا كىم ئېيتىپتۇ بولدا جاپا چەكتىڭلەرمۇ؟ سوز شۇ يەرگە كەلگەندە كەينىگە بۇرۇلۇپ: «بۇلارنىڭ پۈتمىدىكى كەشەنلەرنى دەرھال ئېلىۋېتىڭلار دەپ توۋلىدى. بىر نەچچە گۈندىپاي پۈتمىزدىكى كەشەنلەرنى ئېشىك ئېتىلگەندە بەش بارماقنىمۇ كورگىلى بولمايتتى. كامىر- ئېلىۋەتتى. مەھبۇسلارغا نىسبەتەن كوز ئەينەك تاقاش مەنئى قىلىنماتتى. بەلكى جاڭ × × بىزنىڭ ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلىرى مۇناسىۋەتسىزنى ئۇنتۇمىغان بولسا كېرەك. مېنىڭ كوز ئەينىكىمنى ئېلىپ قالمىدى.

ئىككىنچى تۈرمە ئەسلىدە «غەربىي چوڭ ئىسكىلات» دەپ ئاتالسىمۇ لىدىغان قورال- ياراق ئىسكىلاتى ئىدى، ئوت تېمى (كىچىك سېپىل) ئەسلىدىلا ئىگىز ھەم قېلىن بولۇپ، ئۇستىدە ئادەم ماڭالايتتى. توت بۇرجىكىدە كۈزۈتۈش راۋاقلىرى بار ئىدى. 1934- يىلى ئەينى چاغدىكى سىياسى تەپتىش ئىدارىسى ئۇنىڭ سىياسى جىنايەتچىلەرنى قامايدىغان مەخسۇس تۈرمىگە ئۆزگەرتىلىپ كەن ئىدى. ھويلىنىڭ شىمالىدا جەمى 9 ئېغىز چوڭ كامىر بولۇپ ھەر بىرسىنىڭ ئۈزۈنلىقى تەخمىنەن يېرىم جاڭ، كەڭلىكى بىر جاڭ ئەتراپىدا كېلەتتى، يېرىمىغىچە تاختاي يېيىتىلغان ئىدى. ھەر بىر كامىرنىڭ سول بۇرجىكىگە توت بۇرجەك جايلاشقان ئىشىكنىڭ ئوڭ تەرىپىگە بىر كىچىك تەرەت قاچىسى قويۇلغان ئىدى، شىمالىي تامنىڭ تورۇسىغا يېقىن يېرىدە بىر ئەينەكلىك دەرىزە بولۇپ ئىچىگە ئېچىلاتتى. دەرىزىنىڭ سىرتىغا تۆ-

رەشەتكە مىخلانغان ئىدى، تومۇر ئىشىكنىڭ يۇقۇرقى قىسمىدىمۇ ئەينەك دەرىزە بار ئىدى، ئىچى تەرىپىگە تومۇر رەشەتكە مىخلانغان بولۇپ سىرتقا ئېچىلاتتى. بۇ كامىرلارنىڭ شەرقىي تەرىپىدە بىر كورپۈس ئوي بولۇپ، ئۇچ قاراڭغۇ كامىرغا بولۇنگەن ئىدى. كامىرلارنىڭ ئىشىگى غەرپ تەرەپكە ئېچىلاتتى، ھەر بىر ئېغىزدا بىردىن كارۋات بار ئىدى، توت تەمىدا دەرىزە بولمىغاچقا، ئىشىك ئېتىلگەندە بەش بارماقنىمۇ كورگىلى بولمايتتى. كامىر- لارنىڭ سىرتىدا بىر ئۈزۈن كاريدور بار ئىدى. ھويلىغا بىرلا ئېلىۋەتتى. بەلكى جاڭ × × بىزنىڭ ئوقۇتقۇچى-ئوقۇغۇچىلىرى تومۇر ئىشىكتىن چىققىلى بولاتتى. لېكىن بۇ ئۈزۈن كاريدورنىڭ تېمى پۈتۈنلەي ئەينەك دەرىزە بولغاچقا، كامىرنىڭ ئىچىگە كۈن نۇرى يېتەرلىك چۈشۈپ تۇراتتى. ھەر ئىككى كامىرنىڭ ئوتتۇ- رىسىدا بىردىن يۇمۇلاق تام مەش بار ئىدى. ئۇنىڭ سىرتىغا تومۇر قاپلانغان بولۇپ، ئۇچتىن بىر قىسمى ۋە ئوچاق ئاغزى كاريدوردا ئىدى. ھەر يىلى 5 ئاي ئوت يېقىلاتتى، كاريدورغا يېلىكتىر چىرىغى ئورنىتىلغان ئىدى، ھەر نوۋەتتە ئىككى گۈندە- 1934- يىلى ئەينى چاغدىكى سىياسى تەپتىش ئىدارىسى ئۇنىڭ سىياسى جىنايەتچىلەرنى قامايدىغان مەخسۇس تۈرمىگە ئۆزگەرتىلىپ كەن ئىدى. ھويلىنىڭ شىمالىدا جەمى 9 ئېغىز چوڭ كامىر بولۇپ ھەر بىرسىنىڭ ئۈزۈنلىقى تەخمىنەن يېرىم جاڭ، كەڭلىكى بىر جاڭ ئەتراپىدا كېلەتتى، يېرىمىغىچە تاختاي يېيىتىلغان ئىدى. ھەر بىر كامىرنىڭ سول بۇرجىكىگە توت بۇرجەك جايلاشقان ئىشىكنىڭ ئوڭ تەرىپىگە بىر كىچىك تەرەت قاچىسى قويۇلغان ئىدى، شىمالىي تامنىڭ تورۇسىغا يېقىن يېرىدە بىر ئەينەكلىك دەرىزە بولۇپ ئىچىگە ئېچىلاتتى. دەرىزىنىڭ سىرتىغا تۆ-

تەرەپتىكى 25- كامىرغا سولىدى. كامىردا بىرنەچچە ئادەم بـ
ئىكەن. بۇلارنىڭ ئىچىدە مەن تونۇيدىغانلاردىن خەلق ئىشلىر
نازارىتىنىڭ سابىق مۇئاۋىن نازىرى لەنيەنشۇ (تۇڭگان) ش
جاڭ ئۈيغۇر ئۈيۇشمىسىنىڭ رەئىسى تايىربەگ (ئۇيغۇر) ل
بار ئىكەن. لەنيەنشۇنىڭ ئىيتىشىچە، تۈرمىدە مەھبۇسلا
ئۇنىلۇق سوزلەشكە، ناخشا ئېيتىشقا
سىرتقا ماراپ قاراشقا رۇخسەت قىلىنمايدىكەن. يېتىپ - قوپۇ
ھەر بىر كىشىنىڭ ئىختىيارى بولۇپ، بىركۈن كەچكىچە ياتسا
ھۇ ھىچكىمنىڭ كارى يوق ئىدى، كامىردىكىلەر نوۋەت بىلە
دىژورنىلىق قىلىپ يەر سۈپۈرەتتى، كىچىك تەرەت تۈگ
توكەتتى، يۇياتتى ۋە باشقا تازىلىق ئىشلىرىنى قىلاتتى، لەنيە
شۇ يەنە بىزگە: بۇ يەردىكى قامالنىڭ نەچچە دەرىجىگە بولۇ
دىغانلىغىنى، ئالاھىدە شەخسلەر، مەسىلەن: مۇڭغۇللارنى
ۋاڭ گۇڭى، ئىسلام دىنى ئاخۇنلىرى قاتارلىقلارغا ئويىدىن تا
يەتكۈزۈپ بېرىدىغانلىغىنى، يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدار
نازىر چۈجاڭ قاتارلىقلارنىڭ ھەر ۋاقىتلىق تامىغىدا گوش،
بارلىغىنى، ئادەتتىكى مەھبۇسلارنىڭ ئەتىگەنلىك تامىغى گۈ
قاينىتىمسى (مىتاڭ) مومىا، سەي، كەچلىك تامىغىمۇ سەي
مومىا ئىكەنلىگىنى ئېيتقان ئىدى. تۈرمىدە ھەر كۈنى كەچ
بىر قېتىم قاينىقسۇ، ئەتىگەندە بىر قېتىم سوغاق سۇ بېرىلە
كامىردا تاماكا چېكىشكە رۇخسەت قىلىناتتى، كىچىك دۇكا
سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پالمىر، كازىبىك ماركىلىق پاپىروسلىر
موخۇركا ۋە موخۇركا قەغەزلىرى قانچىلىك ئالغىنىغا قاراپ
ئىدى. ھەر كۈنى بەش تال سەرەڭگە تارقىتىلاتتى. بۇ دۇ

ھەر ھەپتىدە ئىككى قېتىم كامىرلارغا كىيىلىپ نەرسە- كېرەك
سېتىپ بېرەتتى، پۇلى بارلار ئۆزىمۇش لازىمەتلىرى ۋە قۇرۇق
مىۋە، چاقماق قەن، چاي قاتارلىقلارنى سېتىۋالالايتتى. ھەر
ھەپتىدە ياكى ئىككى ھەپتىدە بىر قېتىم پولو، پىشۇرۇلغان قوي
بېشى، قوي يېغى، سارماي قاتارلىقلار سېتىلاتتى.

تۈرمىگە كىرىش بىلەنلا سىرت بىلەن بولغان ئالاقە ئۈ-
زۈلەتتى. بالا- چاقىلىرى بىلەن كۆرۈشتۈرۈلمەيتتى، خەت-
ئالاقە قىلىشقىمۇ رۇخسەت قىلىنمايتتى. بىر نەرسە زورۇر بولۇپ
قالغاندا، باغاقچە يېزىپ تۈرمە دائىرىلىرىگە تاپشۇرۇپ بەرسە،
ئۇلار ج خ باشقارمىسى ئارقىلىق مەھبۇسنىڭ ئۆيىگە ئادەم
ئەۋەتىپ ئالدۇرۇپ بېرەتتى. خەت ئەۋەتمەكچە رۇخسەت قىلىنمىسىمۇ
لېكىن پۇل ئېۋەتمەكچە بولاتتى. قانچە بولسا چەكلىمە يوق
ئىدى. كاسسا خاتىرىگە ئېلىپ قويۇپ، ھەر ئايدا بىر قېتىم
سىلىشتۇراتتى. لەنيەنشۇ بۇ خىل ئەھۋالىلار توغرۇلۇق نۇرغۇن
سوزلەپ بەرگەن ئىدى.

ئاتالمىش سۈيىقەستلىك قوزغىلاڭ ئەنزىسى

تۈرمىگە كىرگەن دەسلەپكى ئايلاردا كامىردىكىلەرنىڭ
ئارىسىدا كوپىنىچە ئاتالمىش «چوڭ سۈيىقەستلىك قوزغىلاڭ ئەن-
زىسى» ئۈستىدە بولدى. لەنيەنشۇ ئوزىنىڭ بۇ ھەقتە بىلىدىغان-
لىرىنى ماڭا ئېيتىپ مۇنداق دىگەن ئىدى: 1937- يىلى 9- ئاي-
نىڭ 18- كۈنى جاھانگىرلىككە قارشى تۈرۈش ئۈيۈشمىسىنىڭ
ۋىلىسىدا «18- سېنتەبىر» ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۈرۈش
چوڭ يىغىنى ئېچىلغان كۈنى كەچتە، جاھانگىرلىككە قارشى

تۇرۇش تۈيۈشمىسىنىڭ كەيپىدىكى شىنجاڭ دارىلفۇنۇنىنى
ياتاقلىرىنى ساقچىلار ئاقتۇرغان. شۇ كۈنى يىغىندا مەھبۇ
قىياپەتتىدىكى بىر ئادەم سەھنىگە چىقىپ، دۇبەنىنى ئولتۇرمە
چى بولغان ئىكەن. مۇھاپىزەتچىلەر ئۇنى توتۇش ئۈچۈن خې
كوپ قوغلىغان بولسىمۇ لېكىن تۇتالماپتۇ، دىگەن سوزلەر ش
ھەردە تارقىلىپ يۈرگەنمىش. شۇ يىغىندا لەنيەنشۇ بار بولس
مۇ، لېكىن بۇنداق ئەھۋالنى ۋە ھېچقانداق ۋەقەنى كورمىگە
ئەمما شۇ كۈندىن ئېتىۋارەن ئولكە مەركىزىدە ئادەم تۇتۇ
باشلىنىپ، رەئىس لىروك ۋە ئولكىلىك ھوكۈمەت ئەزالىرىنى
ھەممىسى دىگىدەك قولغا ئېلىنغان، ئۇندىن باشقا نۇرغۇنلىغە
يۇقۇرى دەرىجىلىك ھەربىي ئەمەلدارلار، مەسىلەن، شەھەرلى
گارنىزۇن قۇمانداني يۇدې شېك، ئىشىپيونلار باشلىغى س
يىك، بىرقانچە پولك كوماندىرلىرى..... قاتارلىقلارمۇ قو
ئېلىنغان. لەنيەنشۇ ئۆزى ۋە ئايىنىك ئاخىرلىرىدا قولغا ئېلىنى
كوپ قېتىم سوراققا تارتىلغان. ئۇنى مالىيە تەپتىش ھەيئىتىنى
باشلىغى لى پۇلىن قاتارلىقلار سوراق قىلغان. لى، ياپون با
قۇنچىلىرىغا قارشى جىلىن ئارمىيىسىدىن چىققان شەرقى
شىماللىق كونا ئوفىتسېر ئىدى، ئۇنىڭ لەنيەنشۇغا ئېيت
بېرىدىچە، ئۇرۇمچى ۋە باشقارايونلاردا مائارىپ نازىرى ج
شىك باشچىلىغىدىكى ئاتالمىش ھوكۈمەتكە قارشى قوزغى
كوتۇرۇش سۇيىقەست ئەنزىسى يۈز بەرگەنمىش. لەنيەنشۇ
سوزىگە قارىغاندا جاك شىمىك خۇبېيلىق ئىكەن، ئۇ 1915- يى
بېيجىڭدىن ئېۋەتىلگەن مەمۇرى ئەمەلدار بولۇپ، ياك زىڭشى
دەۋرىدە ھاكىم بولغان ئىكەن. 1928- يىلى ياك زىڭشىن س

قەستكە ئۇچرىغاندىن كېيىن جاك شىمىك ئۇنىڭغا چېتىلىپ، جىن
شۇرىنىڭ تۇرمىسىدە ياتقان. بىر يىلدىن كېيىن باشقىلار كېپىل
بولۇپ تۇرمىدىن بوشىغان. 1933- يىلدىكى جىن شۇرىننى ئاغ
دۇرۇش سىياسى ئوزگۇرۇشىنىڭ ئاكتىپ قوللىغۇچىلىرىدىن
بىرى ئىكەن. بىر نەچچە يىلدىن بېرى ئۇ، ئولكىلىك ھوكۈمەت
نىڭ ئەزاسى، قوشۇمچە مائارىپ نازىرى بولۇپ، قېتىمقىنىپ ئىش
لەپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ ئادەمنىڭ شىنجاڭنىڭ سىياسى
ۋەزىيىتىدە يۇز بەرگەن بىرقانچە قېتىملىق ئوزگۇرۇشلەرگە
قاتناشقانلىغىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇنى سىياسى قارانىيەتچى
دىسە ئىشىنىدىغانلار بار ئىدى.

لې بۇلىڭ سوراق ۋاقتىدا ئاشكارا ھالدا مۇنداق دىگەن
ئىدى: «بۇ سۇيقەست ئەنزىسى پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەربىي، مەمۇ
رى ئەمەلدارلارغا چېتىلغان بولۇپ، ھەرقايسى مىللەتتىن بول
غانلار نەچچە يۈزگە يېتىدۇ. كوپۈنچە ئادەملەر قولغا ئېلىنغان
دىن كېيىن راستىنى ئېيتتى. ئەسلىيەتتە ھوكۈمەت خېلى بۇرۇنلا
بۇ ئەكسىيەتچىلەرنىڭ جاھانگىرلارغا سېتىلىپ، جۇڭگودىكى ئەكە
سىيەتچىلەر، يەنى گومىنداڭ ۋەتەن ساتقۇچىلىرى بىلەن تىل
بىرىكتۈرۈپ، شۇلارنىڭ پىلانلىشى بىلەن 6 بۆيۈك سىياسەت يۈر
گۈزۈۋاتقان ھوكۈمەتنى ئاغدۇرماقچى بولغانلىغىنى بىلەتتى. ھو
كۈمەت ئاللا بۇرۇنلاكوپ مىقداردىكى سۇيقەست ماتېرىياللىرىنى
ئىگەللىگەن ۋە زور تۈركۈمدىكى پائالىيەت راسخۇتلىرىنى قولغا
چۈشۈرگەن ئىدى. ھازىر پەقەت سەمىمى، راستچىل بولۇش
يولىلا قالدى. دۇبەن ئېغىر يىنىكلىگەنگە قاراپ تۇيۇق يولغا
كىرىپ قالغانلارغا ھامان چىقىش يولى بېرىدۇ».

لەنيەنشۇ بىزگە ئۇزىنىڭ يەرلىك شىنجاڭلىق ئىكەنلىگى، يېڭى هوكۇمەت قورۇلغاندا خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ مۇ- ئاۋىن نازىرى بولۇپ، خۇيزۇ ياشلىرى ئىچىدە كۆزگە كۆرۈنە- گەنلەرنىڭ بىرسى ئىكەنلىگىنى سوزلەپ بەرگەن ئىدى. لەنىنىڭ ئېيتقىنچە، جاڭ شىمىڭ قاتارلىق كىشىلەر بىلەن ئادەتتە بېرىش كېلىش مۇناسىۋىتى يوق بولۇپ، ئۇنداق ئىشلاردىن خەۋىرى بولمىغانلىقتىن سەممى بولۇش مەسلىسىمۇ مەۋجۇت ئەمەس ئىكەن. شۇڭا ئۇ، ئىلگىرى- كېيىن بولۇپ نۇرغۇن قىينىلىش لارغا ئۇچرىغان ئىكەن.

بىز بىلەن بىر كامىردا ياتقان تايىر بەگ كەمسوز ئادەم ئىدى. بىر قېتىم ئۇنى سوراققا ئېلىپ چىقىپ كەتتى. بەش كۈن بولغاندا، ئىككى پۇتى كۆپتەك ئىششىپ قايتىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئېيتىشچە، سوتچى ئۇنى مۇئاۋىن رەئىس خوجانىياز هاجى بىلەن بىرلىكتە خەنزۇلار بىلەن بىرلىشىپ ئەكسىل ئىنقىلاۋىي قوزغىلاڭ كوتۇرۇشنى پىلانلاپسەن، دېگەن. سوراق ۋاقتىدا پەردە ئارقىسىدىن بىر ئۇيغۇرنىڭ ئۇلارنى پاش قىلغان سوزى ئاڭلان- غان. پاش قىلغۇچى ئادەم ئۇزىنى هەم گۇۋاچى هەم ئۇلارنىڭ شېرىگى دېگەنمىش. تايىر بەگنىڭ ئېيتىشىچە ئۇ بىر ئېغىزمۇ خەنزۇچە سوز بىلمەيدىكەن. پەقەت يۇقۇرى دەرىجىلىك خەنزۇ ئەمەلدارلار بىلەن هوكۇمەت يىغىنلىرى ۋە زىياپەتلەردە يۈز كورۇشكەندىن باشقا ئۇز ئارا هېچقاچان شەخسى ئالاقە قىلىپ باقمىغان ئىكەن. بۇنداق ئەهۋالدا ئۇنى سۇيىقەست پىلانلىدى، دېيىش قارىسىغىلا چاپلانغان توهمەت ئىكەن. بىز بىللە كەلگەن لەردىن بىرىنچى بولۇپ سوراق قىلىنغىنى شابدان بىلەن سەلىم

بولدى. ئۇلار كامىرغا يۇزلىرى قىپ - قىزىل قىزىرىپ كەتكەن هالدا قايتىپ كەلىشتى. تىلى تۇتۇلۇپ قالغاندەك بىر ئېغىزمۇ زۇۋان قىلالمىدى. بىر نەچچە كۈندىن كېيىن باشقا يەرگە يوتكەپ كېتىلدى. مەن پەقەت شابداننىڭ پەس ئاۋازدا سەلىمگە: سوراق قىلغان سوتچىنىڭ سوۋېتلىك ئادەم ئىكەن دەپ ئېيتقانلىغىنى ئاڭلىدىم.

ئەتىسالىم ماي ئايلىرىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا بولسا كېرەك، مېنى تۇرمە دەرۋازىسىنىڭ سول قانىتىدىكى بىر ئويگە ئېلىپ كىرىدى. ئويگە قويۇلغان جوزىنىڭ كەينىدە بىر ئورۇس ئولتۇراتتى. ئۇ، ساپ خەنزۇچە تىل بىلەن مېنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ، مېنىڭ ئىسىم - پەمىلەم ۋە قىسقىچە تەرجىمە هالىمنى سوراپ بولغاندىن كېيىن، ئالتايدىكى خىزمەت ئەهۋالىمنى سوزلەپ بېرىشىمنى ئېيتتى. ئۇ يەنە ئىزاهات بېرىپ، ئۇنى شىنجاڭ هوكۇمىتىنىڭ سوراق ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشقا تەكلىپ قىلىپ ئەكەلگەنلىگىنى هەممە ئىشتا شىڭ دۇبەننىڭ يولىورۇغى بويىچە ئىش قىلىدىغانلىغىنى، مېنىڭ گۇمانلانماسلىغىمنى ئېيتتى.

مەن شىنجاڭدىكى ئۇچ يىللىق تۇرمۇش ۋە خىزمىتىمنى سوزلەپ بولغاندىن كېيىن، مېنىڭ يەنە 1936- يىلى تاشقى موڭغۇلىيىگە بارغىنىمنىڭ جەريانىنى سوزلەپ بېرىشىمنى ئېيتتى. مەن مۇنداق دېدىم: شۇ يىلى يازدا ئالتاي چېگرا قوشۇنىنىڭ قازاقلاردىن تەشكىل قىلىنغان قىسىم ئادەت بويىچە يازلىق قارارگاھ قىلىش ئورنى - ئۇچ كولگە بارىدۇ. ئۇچاغلاردا موڭغۇلچە شىنجاڭ چېگرىسى ناھايىتى قاتتىق قامال قىلىناتتى. ئىككى

تەرەپنىڭ چېگرا قاراۋۇللىرى ئادەملەرنىڭ بولۇپمۇ ئەتكەسچى-لەرنىڭ چېگرىدىن ئوتۇشىنى توسايتتى. شۇ يىلى تاشقى موڭغۇل چېگرا قوشۇنى تۈيۈقسىزلا ئۈچ كولگە كېلىپ، ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان شىنجاڭ قىسىملىرى قاراۋۇللۇق قىلىپ كېلىۋاتقان ئو-رۇنىنى تاشقى موڭغۇلىيىنىڭ تېرىتورىيىسى، دەپ، ئالتايىنىڭ چېگرا قوشۇنىنى ھەيداپ چىقىرىدۇ. مەن ئەينى ۋاقىتتا ئالتاي مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ تاشقى ئىشلار بولۇمىنىڭ بولۇم باشلىقى لىغىنى قوشۇمچە ئوتەۋاتاتتىم. چېگرا قاراۋۇل قوشۇنىنىڭ يازما دوكلادى ۋە ۋالى شارىپقانىنىڭ يوليورۇغىغا ئاساسەن، بۇ ئەھۋال-لارنى ئولكىلىك ھوكۇمەت ۋە دۇبەن مەھكىمىسىگە دوكلات قىلى-دۇق. بىر نەچچە ئايدىن كېيىن دۇبەننىڭ: شارىپقان ۋالىسىنىڭ تاشقى موڭغۇل چېگرىسىغا بېرىپ تەنپەن ئېلىپ بارىدىغانلىغىنى، ئالاقىدار ئىشلارنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش ئەلچىخانىسى تاشقى موڭغۇلىيە بىلەن كېلىشىپ قويغانلىغى، تاشقى موڭغۇلىيە تەرەپ چېگرىدا كۈتۈۋالىدىغانلىغى، كوپچىلىك ھەممەيلەن جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش لاگېرىنىڭ ئەزالىرى بولغاچقا، چېگرا سوھبىتىنى مۇۋاپىق ھەل قىلالمىغا ئىشىنىدىغان-لىغى ھەققىدە يوليورۇق بېرىپ ئەۋەتكەن رادىيو گىرامىمىسىنى تاپشۇرۇۋالدۇق، بۇ چاغلاردا قار يېغىپ قىش كىرىپ قالغاچقا شارىپقان بېرىشنى خالىمىدى. دۇبەندىن رۇخسەت سوراپ، مەن بىلەن ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىغى ساۋتيەنجۇ، مۇئاۋىنى شېرىپنى ئەۋەتتى. تەنپەنگە مەن رىياسەتچىلىك قىلىدىغان، ئەگەر مەسىلىلەر بىر تەرەپ بولمىسا قايتىپ كېلىپ دوكلات قىلىدىغان بولدۇم.

1936- يىلى ئوكتەبىرنىڭ ئاخىرلىرىدا ساۋتيەنجۇ، تەر-

جىمان بەندىي ۋە 20 نەچچە ساقچى مۇھاپىزەتچى ئەسكەرلەر بىلەن بىللە ئالتايدىن يولغا چىقتۇق، يولغا چىقىش ئالدىدا ئىشەنچلىك چېگرا خەرىتىسى ۋە رەسمى ھوججەتلەرنى مۇتلەق تاپالمىدىم. شىنجاڭ خەرىتىسى ۋە شۇ جاينىڭ ئەھۋالىنى پىششىق بىلىدىغان موڭغۇل، قازاقلارنىڭ ئىچىدىكى قېرىلارنىڭ ئاغزىدىن بىر قىسىم ماتېرىياللارنى توپلىدىم، خالاس.

بىز ئون نەچچە كۈن ئاتلىق يول مېڭىپ ئاندىن چاغان غول چېگرا قاراۋۇلخانىسىغا باردۇق ۋە بەندىنى تاشقى موڭغۇل چېگرىسىغا ئۇقتۇرۇش قىلىشقا ئەۋەتتۇق. ئۇ بىر كۈندىن كېيىن تاشقى موڭغۇل قاراۋۇل باشلىغىنىڭ، يۇقۇرىنىڭ يوليورۇغىنى تاپشۇرۇپ ئالىمىدۇق، سوھبەت ئوتكۈزۈش ھوقۇقىمىز يوق، شۇنداق بولسىمۇ 3 كۈندىن كېيىن شىنجاڭ — موڭغۇلىيە چېگرىسىنىڭ مەلۇم جايىدا سىلەرنى كۈتۈۋېلىپ، ئەھۋال ئۇقۇپ بېقىشنى خالايمىز، دەيدىغان سوزنى ئېلىپ قايتىپ كەلدى. ئۇچ كولگە بولسا، قىش كېلىشى بىلەنلا ئۇنىڭ يوللىرىنى قار كومۇپ تاشلىغاچقا ھېچكىم بارالمىدى.

بىز بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا، بەلگىلەنگەن ئورۇنغا بېرىپ، كىشىگىز ئوي تىكىپ ساقلىدۇق. لېكىن ئۇلار كەلمىدى. بىز يەنە بىر قېتىم بەندىنى ئەۋەتسەك تاشقى موڭغۇل قاراۋۇلى، يۇقۇرىنىڭ يوليورۇغىسىز چەتئىنىڭ ئادىمى بىلەن ئۇچرىشالمايدىغانلىغىنى ئېيتىپتۇ. بىز ئامالسىز قايتىپ كېلىپ بۇ ئەھۋاللارنى ھوكۇمەتكە دوكلات قىلدۇق. لېكىن باشتىن - ئاخىر ھېچقانداق يوليورۇق بېرىلمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە 1937- يىلى چېگرىدا بىرەر ماجرا تۇغۇلمىغاچقا بۇ ئىشمۇ شۇ پېتى بېسىلىپ قالدى.

مەن بۇ قېتىم يول بويى كوكتوقاي، چىڭگىل، بۇرچىن، بۇرچىندا تەسىس قىلىنغان يېرىم ناھىيىدىن ئوتتۇم. بۇ جايلار 1933- يىلى ئوزلىگىدىنلا يوقاپ كەتتىم، ئۇنىڭ زور بىر تۈركۈم يەرلىرىنى تاشقى موڭغۇلىيە ئىگەللىۋالغان، لېكىن ئولكىلىك ھوقۇمەت بۇ يەرلەرگە بۇرۇنقىدەكلا ھەر ئايدا مەمۇرى راسخوت ئەۋەتىپ تۇرغان، كوكتوقاي چىڭگىللاردىكى يېرىم ناھىيىلەرمۇ شۇنداق ئىدى. مەن ئالتايغا قايتىپ دوسلىرىمغا كەلگەن ئىكەن. مەن ئالتايغا قايتىپ دوسلىرىمغا كەلگەن ئىكەن. مەن ئالتايغا قايتىپ دوسلىرىمغا كەلگەن ئىكەن. 1937- يىلى ھوكۇمەت كوكتوقاي، بەڭگە تەپسىلى دوكلات يازدىم. 1937- يىلى ھوكۇمەت كوكتوقاي، چىڭگىللاردىكى يېرىم ناھىيىلەرنى ئەسلىگە كەلتۈردى. كوكتوقاي، شۇنداق يېرىم ناھىيە باشلىقلىغا ئالتاي مەمۇرى مەكتىپىسى، موڭغۇلچە، قازاقچە تىل - يېزىقنى پىششىق بىلىدىغان مانجۇ بولۇم خىزمەتچىسى شۇيچىڭنى تەيىنلىدى. چىڭگىلگە ئولكىلىك ھوكۇمەت جۇ فەمىلىلىك بىرسىنى باشلىق قىلىپ ئەۋەتتى. ئىدارە قازاق ئويىگە جايلاشقان بولۇپ، چارۋىچىلار بىلەن بىللە يوتكىلىپ تۇراتتى. 1937- يىلى مەن بۇ جايلارغا بېرىپ، يەنە بىر قېتىم تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان ئىدىم.

مەن سوزلەپ بولغاندىن كېيىن سوۋېتلىك ئادەم بىر پارچە ھوججەتنى چىقاردى، بۇ دەل ئۇز ۋاقتىدا مېنىڭ دۇبەنگە يازغان دوكلادىم ئىدى. ئۇ ماڭا بۇنى بىر قېتىم ئوقۇتۇپ بولغاندىن كېيىن گۈندىپايغا مېنى كامىرغا ئاپىرىپ قويۇشنى بۇيرۇدى.

ئىككىنچى كۈنى مېنى يەنە ئېلىپ چىقىپ، بىرنەچچە ۋاراق رۇسچە يېزىلغان خاتىرىگە قول قويغۇزدى. شۇنىڭ بىلەن تۈنجى قېتىملىق سوراق ئاخىرلاشتى.

مەن سوراق قىلىنىپ ئىككى كۈندىن كېيىن، فاك جىڭيۇەن-

نىمۇ بىر - ئىككى قېتىم سوراقتا ئېلىپ چىقتى. ئۇنىڭ ئېيتقىنى، ئۇنى سوراق قىلغانمۇ سوۋېتلىك ئادەم ئىكەن.

مەن، سوۋېتلىك سوراقچىنىڭ شىنجاڭ تاشقى موڭغۇل مۇناسىۋىتىگە نىمە ئۈچۈن بۇنداق ئېتىۋار بېرىۋاتقانلىقىنى چۈشەنمەيتتىم. چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە ئالتاي ۋە ھازىرقى تاشقى موڭغۇلىيىگە تەۋە بولغان قۇبدۇلارنىڭ ھەممىسى، چىڭ سۇلالىسى تەرىپىدىن بىۋاستە باشقۇرۇلىدىغان ئىش بېجىرگۈچى ۋەزىر تەرىپىدىن ئىدارە قىلىناتتى. شىنخەي ئىنقىلابى ئۆدىن كېيىن، ئالتاي بىۋاستە بېيجىڭ ھوكۇمىتىگە قارايدىغان ئالاھىدە رايونغا ئۆزگەرتىلىپ، ئىش بېجىرگۈچى ئەمەلدار قويۇلدى. تاشقى موڭغۇلىيە، 1913- يىلى رۇسىيىنىڭ كۇشكۈرتىشى بىلەن قۇبدۇغا ھۇجۇم قىلدى. بېيجىڭ ھوكۇمىتى شىنجاڭغا ئەسكەر چىقىرىپ ياردەم بېرىشنى بۇيرۇغان بولسىمۇ، لېكىن قۇبدۇ يەنىلا قولدىن كېتىپ، پەقەت ئالتايلا ساقلاپ قېلىندى. ئۇزۇن ئوتمەي ئالتاينى شىنجاڭنىڭ بىر مەمۇرى رايونى (ئوبلاست) قىلىپ باشلىق قويۇلدى. جىن شۇرېن دەۋرىگە كەلگەندىلا مەمۇرى رايونغا ئۆزگەرتىلىپ، ۋالى مەھكىمىسى قۇرۇلدى. چارروسىيە ئۇزۇندىن تارتىپ ئالتاينى يۇتۇۋېلىشنى قەستلەپ، بۇ يەرگە ئەسكەر ۋە كوچمەن ئاھالىلىرىنى ئورۇنلاشتۇرغان، شۇنىڭدەك ئىزچىل ھالدا قازاقلارنى چەتكە چىقىپ كېتىشكە قۇتراتىپ كەلگەن ئىدى. 1917- يىلىدىكى رۇسىيە ئىنقىلابىدىن كېيىن، شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى كېلىشىم ئىمزالاپ، شىنجاڭ ئالتايغا يېتمەن بولغان زەيسانىدا، سوۋېت ئىتتىپاقى ئالتايدا ئوزۇنارا ئەلچىخانا قۇرۇپ، ئۇزۇنغىچە تېچ ئوتتى. ئالتاي رايونى

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سانائەت مەھسۇلاتلىرىنى يەرلىك مەھسۇلاتلارغا ئايرىۋاشلايدىغان پايدىلىق بازىرى ئىدى. ھەر يىلى ئۇنىڭ كىچىك تىپتىكى يۈك پاراخوتلىرى ئىرتىش دەريياسىدىن پايدىلىنىپ، بورچىن دەريياسىغىچە كېلەتتى. شۇڭا شىمالىي ھوكۇمەتتى دەۋرىدە سوۋېت ئىتتىپاقى ئالتاي ۋە بورچىندا سوۋېت - شىنجاڭ سودا شوبە شىركىتى، ئۇچەي زاۋۇدى قۇرغان ئىدى. شىركەتنىڭ كەسپىي خادىملىرى ھەرقايسى ناھىيە، يېزىم ناھىيە ۋە چارۋىچىلىق نۇقتىلىرىغا بېرىپ، جۇڭگو گرازدانلىرى ياكى سودىگەرلىرى بىلەن توختامنامىلار تۈزۈيەلەيتتى. بىراق ئالتاي ئەتكى شىنجاڭ يۇيشىن يەرلىك مەھسۇلات شوبە شىركىتى ۋە مەمۇرى مەھكىمە تاشقى ئىشلار بولۇمىنىڭ تەستىق قەغىزى بولۇشى لازىم ئىدى. ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ ئالتايدا قۇرغان ئالتۇن كان ئىدارىسى، دېخانچىلىق، چارۋىچىلىق مەيدانلىرىنىڭ مەمۇرىسىدە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەسلىھەتچى مۇتەخەسسىسلىرى بار ئىدى. يۇيشىن يەرلىك مەھسۇلات شوبە شىركىتى بىلەن سوۋېت - شىنجاڭ سودا شىركىتى ئوتتۇرىسىدىمۇ ھەر يىلى زور تۇركۈمدە سودا بولۇپ تۇراتتى. ئەينى ۋاقىتتا سوۋېت ئىتتىپاقى شىنجاڭ ھوكۇمىتىگە تاپشۇرغان مالىنىڭ كوپىنچىسىنى 1935- يىلىدىكى 5 مىليون ئالتۇن روبىلى قەرز پۇل ھېسابىغا تولىسە، شىنجاڭ قەرزىگە ئاساسەن يەرلىك مەھسۇلاتلارنى تولەيتتى. 1936- يىلى شىمالدىن مېنى بۇ يەرگە ئەۋەتمەكچى چاغدا يۈزمۇ - يۈز يولىيورۇق بېرىپ: يەرلىكتىكى چوڭ ئىشلاردا بولۇپمۇ شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئوتتۇرىسىدىكى ئىشلاردا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئالتايدا تۇرۇشلۇق ئەلچىسى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئىمكان قەدەر ئەلچىنىڭ پىكرىگە ھورمەت قىلىش، لېكىن ئالدى بىلەن ئولكە، دۆلەن مەھكىمىلىرىدىن يولىيورۇق

سوراپ، ئاندىن بىر قارارغا كېلىشنى ئېيتقان ئىدى. شىنجاڭ بىلەن تاشقى موڭغۇلىيە ئوتتۇرىسىدا بولسا، ئۇزۇن يىللاردىن بېرى مۇناسىۋەت ئۇزۇلۈپ قالغان ئىدى. ئىككى تەرەپ چېگرا سىنىڭ نۇرغۇن جايلىرىدا بەلگە يوق ئىدى. موڭغۇلىيە تەرەپ شىنجاڭ- تاشقى موڭغۇل چېگرىسىنى ناھايىتى قاتتىق قامال قىلىغانلىقى ئۈستىگە ئالتاي قاتارلىق جايلارغا داۋاملىق جاسۇس ئەۋەتىپ، ھەربى - مەمۇرى ئاخبارات‌لارنى تېگىلايتتى. 1936-، 1937- يىللىرى ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى مۇشۇ خىلدىكى جاسۇسلارنى خېلى كوپ قولغا چۈشۈرگەن ئىدى. بورچىن رايونىدا ئەسلىدە شىنجاڭ قوشۇنلىرى تۇراتتى. 1931- يىلىدىن كېيىن ئىچكى ئۇرۇش قالايمىقانچىلىغى تۈپەيلىدىن يېزىم ناھىيە بىلەن بىر قاتاردا قوشۇنلارمۇ تارقاپ، يوقاپ كەتتى.

كورگەن ۋە ئاڭلىغانلىرىم

بۇ مەزگىلدە كامېرغا يەنە يېڭىدىن ئاق ئورۇس مۇھاجىرى ئويناتكىن، چوڭ ئىنقىلاپ دەۋرىدىكى جۇڭگو كومپارتىيە ئەزاسى فاڭ جىڭدۇڭ (فاڭ شياۋيۈەن)، تاتار زىيالىسى مىرزا ئەخمەت ۋە 70 نەچچە ياشلىق كۇچارلىق ئۇيغۇر بوۋايلار كىرگۈزۈلدى. ئۇلاردىن بۇ قېتىمقى ۋەقە توغرىلىق كوپلىگەن خەۋەرلەرنى ئۇقتۇق. يېڭىنچاقلىغاندا توۋەندىكىچە:

1. 9-ئايدا ئاتالمىش «قوزغىلاڭ كوتۈرۈش چوڭ سۇيىقەست ئەنزىسى» يۈزبەرگەندىن كېيىن، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىنىڭ باش كاتىۋى ۋاڭ باۋچەن 10-ئايدا بىرقېتىملىق

ئاممۇی یىغىندا شىنجاڭنىڭ ئارمىيە، هوكۈمەت، هەرقايسى ساهەلىرىدە بەزىلەر جاهانگىرلارنىڭ سېتىۋېلىشى، قۇتراتقۇچى ئارقىسىدا قوزغىلاڭ كوتۈرۈپ، هوكۈمەتنى ئاغدۇرۇشقا ئۇرۇنغانلىغى ئۇستىدە سوزلىگەن. ئاممۇی يىغىن قارار ماقۇللاپ ۋە هەر قايسى ۋىلايەت، ناهىيەلەرگە رادىيو گىراممافون ئاسىيلارنى قاتتىق جازالاشنى تەلەپ قىلغان، ئۇزۇن ئوتمەي، مەركەزنىڭ ۋەكىلى چىڭ لىفۇنى ئۇزۇتۇش زىياپىتىدىن كېيىن، ج خ باشقارمىسى هوكۈمەتتىكى ئاساسلىق كىشىلەرنىڭ كۆپۈنچىسىنى قولغا ئالغان، بۇ باشقارمىنىڭ ئەسلىدىكى باشلىغى جاۋجيەنفىڭ چوچەك ژالىلىغا يوتكىۋېتىلىپ، ئۇنىڭ ۋەزىپىسىنى لي يىڭچى ئوتتىگەن.

2. هوكۈمەت سوت قىلىش هەيئىتى قۇرغان. بۇنىڭغا سابىق مالىيە تەپتىش ــ هەيئىتىنىڭ مۇدىرى لى پۇلىڭ باشلىق بولغان. سوراقچىلار ئاساسەن ج خ باشقارمىسىنىڭ ئادەملىرى ئىكەن، سىياسى جىنايەتچىلەر تۇرمىسى كوپەيتىلىپ، ئۇچكە يەتكەن، سوراق خىزمىتى ئىككىنچى تۇرمىگە مەركەزلەشكەن، بۇ ئەنزىدىكى بارلىق ئىشلارغا شىڭ شىسەي بىۋاستە رەهبەرلىك قىلىپ، ساقچى باشقارمىسى بىرتەرەپ قىلىدىكەن، قولغا ئېلىش، سوراق قىلىشتىن تارتىپ قىيناشقا قەدەر شىڭ شىسەي بىۋاستە قوماندانلىق قىلىدىكەن، ئۇندىن باشقا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن رۇس، ئۇيغۇر، قازاق، تاتار بولۇپ بىر تۈركۈم كىشىلەرنى ئازسانلىق مىللەتلەر ئىچىدىكى مۇهىم جىنايەتچىلەرنى سوراق قىلىشقا يارەملىشىش ئۈچۈن تەكلىپ قىلغان.

3. ئوكتەبىردىن باشلاپ، تۈتقۇن قىلىش توری هەر قايسى ۋىلايەتلەرگىچە كېڭەيتىلگەن، يىل ئاخىرىغا كەلگەندە ئالتايدىن باشقا هەر قايسى ۋىلايەتلەرنىڭ باشلىقلىرى قولغا ئېلىنىپ، ئولكە مەركىزى ئۈرۈمچىگە يالاپ كەلىتۈرۈلگەن.

4. شىڭ شىسەي ئوالكىلىك هوكۈمەتنىڭ غۇلجىدا تۈرۈشلۇق مەسلىھەتچىسى رۇسىيە مۇهاجىرى پەلىينوۋ (ئاق ئورۇس) قا بىۋاسته تېلېگىراممۇ يوللاپ، شىنجاڭدىكى رۇس مۇهاجىرلىرىنىڭ بۇ سۇيىقەستىكە قاتناشمىغانلىغىنى تەقدىرلىگەن، لېكىن 1938 - يىلنىڭ 2 - 3 - ئايلىرىدا، ئىلى ۋە باشقا رايۇنلاردىكى ئاق ئورۇسلار پەلىينوۋ بىلەن بىرگە تۈركۈملەپ قولغا ئېلىنغان.

5. 1938-يىلى شىنجاڭدىكى بىرقانچە ئازسانلىق مىللەت كاپىتالىستلىرى، يەنى يانگىرازوپ، هۇسەيىن باي قاتارلىقلارمۇ قولغا ئېلىنغان. هوكۈمەت بۇ ئادەملەرنى جاهانگىرلارنىڭ غالچىسى دەپ ئېلان قىلىپ، مال - مۈلكىنى تامامەن مۇسادىرە قىلغان.

6. قۇرۇقلۇق ئارمىيىدىكى شىڭ ئۇرۇق - تۇققانلىرىدىن باشقا يۇقۇرى دەرىجىلىك ئوفىتسېرلارنىڭ هەممىسى قولغا ئېلىنغان.

7. ئېيتىمشلارغا قارىغاندا ئاتالمىش «سۇيىقەستلىك قوزغىلاڭ كوتۈرۈش ئەنزىسى»نىڭ ئاساسلىق، قاتناشقۇچىلىرىنىڭ دۇبەن مەهكىمە هەربىي سوت باشقارمىسىنىڭ سابىق باشلىغى پىڭ لياڭ ئىكەن.

8. 1935-يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئەۋەتىلگەن خەنزۇلار شىڭنىڭ ئىككىنچى سىڭلىسىنىڭ ئېرى ۋاڭ شۇچىڭدىن تارتىپ كوپىنچىسى قولغا ئېلىنغان. يالغۇز ۋاڭ باۋچەنلا ئامان قالغان. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۇ ئادەملەرنى 3-4-ئايلاردا سوۋېت ئىتتىپاقىغا قايتۇرسا كېرەك، بۇ ھەقتە شىنجاڭ گېزىتى خەۋەر ئېلان قىلارمىش.

ئېچىلغان بىر سىر

1939- يىلى كۈزدە، لەنيەنشۇ بىزگە بېشىدىن ئوتكەن تۇرمۇشىدىكى بىر ئىشنى سۆزلەپ بەردى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە 37- يىلى 9- ئايدا دۇبەن مەھكىمىسى ھەربىي سوت باشقارمىسىنىڭ باشلىغى پىڭ لياڭ ئۇنىڭ ئويىگە كېلىپ، ئۇزىنى دۇبەن ئەۋەتكەنلىگىنى ئېيتىپ: "ئولكىنىڭ ھوكۇمىتى ۋە دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ئىگەللىشىگە قارىغاندا، شىنجاڭدا ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشتىن ئىلگىرىلا ئەكسىلئىنقىلابچىلارنىڭ ھەركىتى بولۇپ ئۇلار جاھانگىرلار ۋە ئەكسىيەتچىلەرنىڭ قۇتراتمىشى بىلەن، 6بۆيۈك سىياسەت ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇشقا ئۇرۇنغان. ھازىر بۇخىل ھەرىكەتلەر تېخىمۇ غالجىرلاشتى. ھوكۇمەت ئۇلارنىڭ بۇنداق قىلمىشىغا قاراپ تۇرالمايدۇ، ئىگەللىشىمىزچە سىزمۇ شۇ ئەكسىيەتچى تەشكىلاتنىڭ ئەزاسى ئىكەنسىز، گەرچە باشلىغى بولمىسىڭىزمۇ، لېكىن بۇنىڭ ئىچىدىكى پۈتۈن ئەھۋاللارنى بىلمەيدىكەنسىز. دۇبەن سىزنى باشقىلار تەرىپىدىن ئازدۇرۇلغان، دەپ قاراپ ئېيتىۋاربەرمەكتە. سىزنىڭ راستچىل، سەممى بولۇشىڭىزنى

ئۈمىت قىلىدۇ. دۇبەن سىزگە يېڭىدىن ئادەم بولۇش يولى بەرمەپ، ئورنىڭىزنىڭ دەخلىسىزلىگىگە كاپالەتلىك قىلىدۇ، دېگەن.

لەنيەنشۇ بۇ سۆزنى ئاڭلاپ شۇئانلا ئۇزىنىڭ ھۆكۈمەتكە باشتىن-ئاخىر سادىق بولۇپ كەلگەنلىگىنى، ھەرگىزمۇ بۇنداق قانۇنسىز ھەرىكەتلەردە بولمىغانلىغىنى چۈشەندۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن پىڭ لياڭ ئۇنىڭغا بۇنىڭ ھۆكۈمەت پاكىتقا ئاساسەن دەۋاتىدۇ. سىزنى قۇتقۇزۇپ، يامان يولدىن قايتۇرۇپ، ياخشى يولغا ماڭدۇرۇش ئۈچۈن كورستىۋاتىدۇ دېدى، ھەمدە بۇ ھەقتە ياخشىراق ئويلاپ كورۇش لازىملىغى، ئەگەر ئۇ سەممى بولمايدىكەن، ئۇزىگە-ئۇزى زامىن بولىدىغانلىغىنى ئېيتقان.

بىر نەچچە كۈندىن كېيىن پىڭ لياڭ يەنە كەلگەن، ئۇ ئالدىنقى كۈنىدىكى سۆزىنى تولۇقلاپ-لەنىنىڭ جاھانگىرلار ۋە ئەكسىيەتچىلەردىن كوپ مىقدارىدا خىراجەت ئالغانلىغى، ئەگەر يەنە تاپشۇرمايدىكەن، دۇبەنىنىڭ ئۇنى قۇتقۇزۇشقا ئامالسىز قالىدىغانلىغىنى ئېيتقاندا لەنىنىڭ بۇنداق ئىشنى چۈشىدىمۇكورمىگەنلىگىنى، نەمىگە سەممى بولىدىغانلىغىنى ئېيتقان، شۇندىن كېيىن پىڭ قايتا كەلمىگەن. لەنيەنشۇ، پىڭ لياڭنىڭ كېلىشى تەھدىت سېلىش ئۈچۈن بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپ دۇبەنگە دوكلات قىلماقچى بولغان، لېكىن جۇرئەت قىلالمىغان. بىر كۈنى ئۇ، خەلق ئىشلىرى نازارىتىدىكى يەنەبىر مۇئاۋىن نازىرغا بۇ ئىشنى ئېيتقاندا، بۇ كىشىمۇ پىڭ لياڭ مېنىڭ ئويۇمگىمۇ كەلدى. مەندىنمۇ سەممى بولۇشۇمنى تەلەپ قىلدى دەپ ھال ئېيتقان.

مەن بۇ يەردە قوشۇمچە قىلىپ پىڭ لياڭنى تونۇشتۇرۇپ

ئوتەي: ئۇ، يۇننەتلىك بولۇپ، ياك زىكشىن دەۋردە شىنجاڭغا كەلگەن. 1928- يىلى ياك زىكشىن ئولتۇرۇلگەندە، پىك لياك يېڭىدىن قۇرۇلغان ئوفېتسىرلار مەكتەۋىنىك مەسئۇلى ئىدى. جىن شۇرىنىك ھاكىمىيەتنى قولغا ئېلىشىغا ھەمكارلاشقان. 1933-يىلىدىن كېيىن، پىك لياك شىك شىسەينى ھىمايە قىلىدۇ. ئۇزۇن ئوتەي دۇبەن مەھكىمە ھەربى سوت باشقارمىسىنىك باشلىقلىغىغا تەيىنلىنىدۇ.

لەن قاماقتا ئېلىنغانغا قەدەر، ئوزىنىك باشقىلارنىك زىيانكەشلىگىگە ئۇچرىغانلىغى ياكى ھوكۇمەتنىك مەقسەتلىك ھالدا ئۇنىي تازىلاپ چىقىرىۋەتكەنلىگىنى بىلەلمىگەن ئىدى. كېيىن سوراق ۋاقتىدا سوتچى ئونىڭغا، پىك لياڭنىڭمۇ ئەكسىيەتچى تەشكىلاتنىك بىر ئەزاسى بولۇپ لەنىنىك بارلىق ئەكسىلئىنقىلاۋىي ھەرىكەتلىرىنى پاش قىلغانلىغىنى ئېيتقاندا، ئاندىن چۈشەنگەن.

ئەينى يىللاردا شىنجاڭنىك ھەممە يېرىدە ھوكۇمەتتىن ئورۇنلاشتۇرۇلغان تىك - تىكچىلار بار ئىدى. بۇلار كەسپىي خادىملار بولماستىن، خىزمەتچى — ئائىلە ئاشپەزلىرى، بالا باقار قوچىلارغاقەدەر رەڭگا - رەڭ كەسپىتەكىلەر ئىدى. ئۇلار شىك شىسەينىك بىۋاستە تاپشۇرۇغى ياكى ئالاقىدار ئورگانلارنىك تاپشۇرىغى بىلەن، ياكى مەخسۇس مەلۇم ئادەملەرگە باغلىنىپ ئىشلەيتتى. 1936 - يىلدىن تارتىپ كوپىنچە ئادەملەر بۇ خىل ئەھۋاللارنى بىلگەچكە، كوپچىلىك سوز - ھەركەتتە ناھايىتى ئېھتىياتچان بولۇپ كەتكەن ئىدى. قوقانچاغراق كىشىلەر ھەتتا ئىجتىمائى مۇناسىۋەتنى توختاتقان ئىدى. مەھبۇسلارنىك كوپىنچىسىمۇ، بىرىدىن ئېھتىيات قىلاتتى.

2 - تۇرمىگە يوتكۇلۇش

1940 - يىلى 2 - ئايدا، يەنىي باھار بايرىمىدىن كېيىن ئۇزۇن ئوتەي، بىر كۇنى كەچتە تۇرمە باشلىغى دەن شۇبجۇك مەن بىلەن خۇبىك جۇي ۋە ئاچاڭنا ئۇچىمىزنى كامىردىن ئېلىپ چىقىپ، باشقا 10 نەچچە مەھبۇس بىلەن بىرگە «يېشىل گۇەنسەي» دەپ ئاتىلىدىغان بىر ماشىنىغا سالدى. ئازراق ماڭغاندىن كېيىن خۇپىك جۇي بىلەن مېنى باشقا بىر تۇرمىگە ئېلىپ باردى.

ئۇ كامىردا 3 ئادەم بار ئىكەن. بىرسى مەن بىلىدىغان سابىق دارىلمۇئەللىمىنىك ئوقۇتقۇچىسى قوشۇمچە «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ تەھرىرى ۋەن چىك جاك، يەنە بىرسى بىر ئورۇس بوۋاي، ئۇچىنچىسى 20 نەچچە ياشلىق ياش يىگىت جياۋىن شىن بولۇپ، بۇلارمۇ شۇ كۇنى يوتكەپ كېلىنگەن ئىكەن.

بۇ كامېر ئانچە چوڭ ئەمەس ئىدى. ئىشىگى شىمالغا قاراپ بىۋاستە ھويلىغا ئېچىلاتتى. خۇپىك جۇي ئىشىك يوچىغىدىن سىرتقا قاراپ بېقىپ: «بۇ يەر رەئىس لىيۇۋىنلۇڭنىك ھويلىسى، ئۇرۇمچىدە — پەقەتلا لىيۇۋىنلۇڭنىك ھويلىسىدىلا ئويۇن سەھنىسى بار» دىدى. لىيۇۋىنلۇڭ 1933 - يىلىدىكى سىياسى ئوزگۇرۇشتىن كېيىن، شىنجاڭنىك ئولكە رەئىسى بولغان ئىدى. شۇ يىلى كۇزدە شىك شىسەي ئۇنى نەزەربەنت قىلىپ، ئائىلىسى بويىچە ئەركىنلىكتىن مەھرۇم قىلغان. 1939 - يىلى ئائىلىسى بىلەن ئاتاخانىغا ھەيدەپ چىقىرىپ، قورو - جاينى تۇرمىگە ئوزگەرتىپ، 2 - تۇرمە دەپ ئاتىغان.

بۇ كامىر ھويلىنىك بىر بۇرجىگىدە بولۇپ، ئىشىكتىكى

دەرىزىدىن باشقا كۈن نۇرى چۈشمىدىغان ۋە ھاۋا كىرىدىغان تو-
شۇك يوق ئىدى.

مەن بىلەن بىر كامىردىكى جىياۋىن شىن دېگەن ياش لەنجۇلۇق بولۇپ، بىر يىل ئىلگىرى دۇجۇك يۈەن بىلەن ئۇرۇم-چىگە كەلگەن ئىكەن. ۋىن چىڭجاڭنىڭ ئەنزىسى مەن بىلەن ئوخشاش بولۇپ، 1937 - يىلى قولىغا ئېلىنغان ئىكەن. ئۇلار ھاڭا خېلى جىق يېڭى ئەھۋاللارنى ئېيتىپ بەردى. ئۇلارنىڭ گەپ سوزلىرىدىن شىنجاڭدا يەنە بىر سىياسى ۋەقە يۈز بېرىپ، دۇجۇك يۈەن نەزەربەنت ئاستىغا ئېلىنغانلىغىنى، شۇنىڭدەك يەنە بىر مۇنچە يۇقۇرى دەرىجىلىك ھەربىي ئەمەلدارلار ۋە مەنسەپدار-لار تۇرمىگە تاشلانغانلىغىنى، كونا تۇرمىلەرگە ئادەم تولۇپ كەتكەنلىكتىن، بۇ ھويلىنى 2 - تۇرمە قىلىغانلىقىنى بىلمۇۋالدىم.

دۇجۇك يۈەن شىڭ شىسەينىڭ ياپونىيىدە ئوقۇغان مەزگىل-دىكى دوستى بولۇپ، شىڭ شىسەينى ئالاھىدە قەدىرلەيتتى، شۇنىڭدەك يارەمۋقىلغان ئىدى. 1919- يىلى دۇجۇك يۈەن شىڭ شىسەي بىلەن ياپونىيىدە ئوقۇۋاتقان جۇڭگو ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەنگە قايتىش ئۇمىگە-نىڭ ئاساسلىق تايانچىلىرى بولۇپ، مەملىكەت ئىچىدە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ھەرىكەتلەر ئېلىپ بارغان ئىدى. كېيىن شىڭ شىسەي گۇاڭدۇڭدا شاۋ گۈەن ھەربىي مەكتىۋىگە ئوقۇشقا كىرگەندە، دۇجۇكيۈەن ياپونىيىگە قايتىپ ئوقۇشنى دا-ۋاملاشتۇرىدۇ. 20 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىسىدا دۇجۇكيۈەن شەرقىي-شىمالغا قايتىپ كېلىپ، شىنياڭدا چىشىن خۇمدانچىلىق شىركە-تىنى قۇرىدۇ. مىللىي كاپىتالىستلارنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە شۇ ۋا-

قىتتىكى شەرقىي - شىمالنىڭ يۇقۇرى قاتلىمىدىكىلەرنىڭ ياپون جاھانگىرلىگىنىڭ ئىقتىسادى، سىياسى تاجاۋۇزىنى چەكلەشتىكى ئاساسلىق كۈشى بولۇپ قالىدۇ. 18 - سېنتەبىر ۋەقەسىدىن كې-يىن، دۇ، ئىچكىرىدە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش پائا-لىيەتلىرىگە قاتنىشىدۇ. بىر مەزگىل شاڭخەيدە «يېڭى ھايات ژۇر-نىلى» نەشر قىلىدۇ. «قۇرۇق گەپچى پادىشا» سەرلەۋھىلىك ماقالا ئېلان قىلغانلىقتىن، ياپونىيىنىڭ بېسىمىغا تىز پۈككەن گومىن-داڭ ھوكۈمىتى تەرەپتىن جازاغا ھوكۇم قىلىنىپ، پۈتۈن مەملىكە-تىنى زىل - زىلىگە كەلتۈرگەن «يېڭى ھايات ۋەقەسى» نى پەيدا قىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن دۇجۇكيۈەن شۇ چاغدىكى ۋەتەن قۇتقازغۇ-چى يەتتە زاتنىڭ قاتارىغا ئوتىدۇ. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش پارتلىغاندىن كېيىن، دۇ، سىياسىي جەھەتتە ئالاھىدە جان-لىنىپ ھەر قايسى قاتلاملار بىلەن كەڭ مۇرەككەپ ئالاقە باغ-لايدۇ. بولۇپمۇ، شەرقىي - شىمالدىكى ھەر قايسى گۇرۇھلار ۋە مىل-لەتلەر، بيۇروكىرات كاپىتالىستلار بىلەن ئوخشىمىغان دەرىجىدە مۇناسىۋەت باغلايدۇ. 1937 - يىلى شىنجاڭدىكى سىياسىي جەھەتتە چوڭ تازىلاش بولغان ۋاقىتتا، ئۇ شەخسى سالاھىيىتى بىلەن شىنجاڭغا كېلىپ، قايتىپ بارغاندىن كېيىن «شىڭ شىسەيۋە يېڭى شىنجاڭ» ناملىق بىر بىروشورا يازىدۇ ۋە شاڭخەيدە نەشر قىلىپ، شىڭ شىسەي ھاكىمىيىتى ئۈچۈن جامائەت پىكرى پەيدا قىلىدۇ. شۇ-نىڭدىن كېيىن ئۇ يەنە بىر قانچە قېتىم ئايرۇپىلان بىلەن ئۇرۇم-چىگە كېلىدۇ. 1938 - يىلى شىڭ شىسەي ئۇنى شىنجاڭ دارىلفۇ-نۇنىڭ مۇدىرلىگىگە تەيىنلەپ شىنجاڭدا ئېپقالىدۇ.

دۇ، شىنجاڭدا قېپقالغاندىن كېيىن، ئىچكى ئولكىلەردىكى

بىر قىسىم مەدەنىيەت ساھەسىدىكى زاتلارنى شىنجاڭغا كېلىشكە تونۇشتۇرىدۇ. جياۋىن شىنىڭ ئېيتىشىچە، جاۋدەن باشچىلىغىدىكى تەجرىبە ــ دىراما ئومىگى، ئاخبارات ساھەسىدىكى ئەربابلار سا- كۇڭ لىياۋ، يازغۇچى شېن يەن بېڭ (ماۋدۇن - ت) رەسسام لوشياۋ فېي ۋە بىر قىسىم قۇرۇلۇش تېخنىك خادىملىرى ھەم پىشقەدەم دىپلوماتلارنى تونۇشتۇرۇپ ئەكەلگەن ئىكەن.

شىڭ شىسەي كورۇنۇشتەدۇنيا ناھايىتى ھورمەت قىلاتتى، دۇمۇ ئۇزىنىڭ شىڭ شىسەي بىلەن بولغان كوپ يىللىق دوستلىغى تۇپەيلىدىن ئۇزىنى ئۇنىڭ ئالدىدا مەسئۇلىيەتچىدەك تۇتاتتى. كېيىنچە دۇنىڭ سوزىلەركەتلىرى شىڭ نىڭ ئەندىشىسىنى قوز- غاپ، ئادەم بەلگىلەپ، ئۇنى يوشۇرۇن نازارەت قىلغان. 1939- يىلى كۈز ياكى قىشتا، دۇجۇڭ يۇەن ئاخىرى شىڭ شىسەي تەرىپىدىن نەزەر بەنت قىلىنغاندىن كېيىن، شىڭ شىسەينىڭ ئۇزىگە نىسبەتەن ئۇچۇن بۇنداق مۇئامىلە قوللىنىدىغانلىغىنى بىلەل- مەي ناھايىتى ئازاپلانغان. ئۇ، ئۇزىنى پۈتۈن نىيىتىم بىلەن شىڭنىڭ يېراق كەلگۈسى ئۈچۈن خىزمەت قىلدىم، دەپ ھىس قىلاتتى. شۇنىڭدەك 6 بۆيۈك سىياسەتنى پۈتۈن مەملىكەتكە كې- ڭەيتىش كېرەك، شىڭ بەلكى جۇڭگونىڭ رەھبىرى بولۇپ قېلى- شى مۇمكىن، دەپ ھىساپلايتتى.

جياۋىنىشىنىڭ ئېيتىشىچە، دۇنىڭ كاتىۋى سۇن X X، ئاشپەزى XXX لار يەرلىك شىنجاڭلىق بولۇپ، ئۇلارمۇ قولغا ئې- لىنغان. دۇنىڭ قېينى ئىنىسى شىنجاڭ داردىلغۇنۇن ئوقۇغۇچىسى خۇلىدا ئوقۇغۇچىلار ئاردىسىدا «ئالتە بۆيۈك سىياسەت كۇرسى» دىكى دۇنىڭ ۋاكالىتەن يازغان قىسمىنى سوزلىگەنلىگى ئۈچۈن قاماقتا ئېلىنغان.

جياۋىنىشىن قولغا ئېلىنىشتىن بۇرۇن دۇنىڭ شىڭ شى- سەيگە خەت يېزىپ، ئىچكىرىگە قايتۇرۇۋېتىشنى ياكى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا ئېۋەتىشنى تەلەپ قىلغانلىغىنى ئاڭلىغان. بۇنىڭدىن دۇنىڭ ئۇ چاغدا تېخى قولغا ئېلىنىدىغانلىغىنى تەسە- ۋۇر قىلمىغانلىغىنى كورۇۋالغىلى بولىدۇ.

مەن ئىككىنچى تۇرمىدە يېرىم يىلدىن ئارتۇق ياتتىم، تۇر- مۇشۇمدا ھېچقانچە چوڭ ئۇزگۇرۇش بولمىدى، لېكىن بىر كامىردا ياتقان بىر قانچە دەرتداشلارنى ئەسلەپ ئوتۇشكە ئەرزىيدۇ.

مەن ۋېن چىڭجاڭ بىلەن 1934-يىلى نەنجىڭدا تونۇش- قان. ئۇ جىلىن 4 - دارىلمۇئەللىمىنى پۈتتۈرۈپ، 18- سېنتەبىردىن كېيىن ئىچكىرىدە سەرگەردان بولۇپ يۈرگەندە، جۇيېجاڭنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن تومۇر يول سېستېمىسىدىكى قۇلۇن باشلان- غۇچ مەكتۇبدە مۇئەللىم بولغان. ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ گۇيى، جىڭ جۇ، تېەنجىنلەردە خىزمەت قىلغان. ئىدىيىدە سولغا مايىل ئىدى.

1936 - يىلىنىڭ بېشىدا، ئۇ شەرقىي - شىمال ياپون باس- قۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش ئارمىيىسىدىن كېلىپ چىققان قېينى ئىنىسى لى × × نىڭ كۇچى بىلەن، ئائىلىسىنى ئېلىپ ئۇرۇمچىگە كېلىدۇ.

ۋېن شىنجاڭغا كەلگەندە، مەن ئالتايغا يوتكەلگەن بول- ساممۇ، تېخى يولغا چىقمىغان ئىدىم. شۇڭا ئۇنىڭ بىلەن كورۇ- شۇپ، ئۇنى «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ تەھرىرلىگىگە تونۇشتۇردۇم، كېيىن ئۇ، ئولكىلىك دارىلمۇئەللىمىنده قوشۇمچە دەرس

ئوتۇپ يۈردى. 1937 - يىلى 10 - ئايدا قولغا ئېلىنىپ 3 - تۈرمىگە سولاندى، بىر نەچچە قېتىم سوراق قىلىندى. ۋىن چىڭجاڭ ماڭا، ئۇزۇنىڭ تېنەنجىنده ۋاقتىدا جۇڭگو كومپارتىيىسىگە كىرگەنلىگىنى ئېيتقان ئىدى.

خۇ پىڭجۇي بىلەن 1935 - يىلى تونۇشقان ئىدىم. ئۇ چاغدا ئۇ، شىنجاڭ ئامانلىق ساقلاش ئىدارىسى سىياسى بولۈمىنىڭ باشلىغى بولۇپ، قاتتىق ئىرادىلىك پىرىنسىپال ئادەم ئىدى. 1939 - يىلى، بىز يەنە 2 - تۈرمىنىڭ 25 - نومۇرلۇق كامېرىدا ئۇچرىشىپ قالدۇق. ئۇ سەپۇەندىكى بىر پومېشچىك ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، چوڭ ئىنقىلاپ ۋاقتىدا كومپارتىيىگە كىرگەن ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا ئەۋەتىلگەن ئىدى. شەرق داشۇبىسىدە ئوقۇۋاتقان مەزگىلدە، سىياسى مەسىلە تۇپەيلىدىن سىبىرىيىگە سۈرگۈن قىلىنىدۇ. 30 - يىللاردا سىبىرىيىدىن موسكۋاغا قايتىپ كېلىپ، 1934 - يىلى شىنجاڭ ئارقىلىق سەپەرۋەنگە قايتىپ كەتمەكچى بولىدۇ. ئۇرۇمچىگە كەلگەندە، ئۇنى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغان مەزگىلدىكى ساۋاقداشلىرى كورۇپ خىزمەتكە تونۇشتۇرىدۇ. خىزمەتكە ئېلىنغاندىن كېيىن، ئۇزۇن ئوتمەي سىياسى بولۇمنىڭ باشلىغى بولىدۇ. خۇنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇنىڭغا ئۇ خشاش شىنجاڭغا ئېقىپ كىرگەن، سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ كوپى سىياسى تەپتىش ئىدارىسىنىڭ ئوتتۇرا قاتلام تايانچىلىرى ئىدى. ئۇلار، ماركسىزىم - لېنىنىزىمغا ئىشىنەتتى. قوغداش، رازۋېتكا قىلىش خىزمەتلىرىگە قاتناشقاندىن كېيىن، غەيرىتى ئوسۇپ، ئىدارىنىڭ ئەملىي رەسمىي (سوۋېتلىك) نىڭ ئىشەنچىسىگە ئىگە بولغان ئىدى. لېكىن،

1936 - يىلدىن تارتىپ ئۇلارنى بۇ ئىدارىدىن يوتكۇۋېتىدۇ ۋە 1937 - يىلى قولغا ئېلىنىدۇ.

رەڭ جاۋتەي ئىسىملىك يەنە بىر شىنجاڭلىق ئادەم بار ئىدى. ئۇ، شىنجاڭ ھەربىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئوفېتسېر بولغان، شۇڭ شىسەي ئۇچۇن جەڭ قىلغان ئىكەن. ئۇمۇ 1937 - يىلى قولغا ئېلىنىپتۇ. بۇ ئادەم 1933 - يىلىدىكى سىياسى ئۆزگىرىشنىڭ ئالدى - كەينىدىكى ھەربىي - سىياسىي ئەھۋاللارنى بىرقەدەر پىششىق بىلەتتى. شۇ يىلى يازدا، ۋىن چىڭجاڭ بىلەن خۇ پىڭجۇي يوتكەپ كېتىلدى. (خۇپىڭجۇي 1941 - يىلى مەخپى ئولتۇرۇلدى.) شۇ يىلى كۈزدە مەن، جياۋ ۋېنشېن، رەڭ جاۋتەيلەر باشقا بىر كامېرغا يوتكۇۋېتىلدۇق. بۇ يەردە زوشياۋشيەن بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم. مەن ئۇچۇن يەنە بىر سىر ئېچىلدى.

زوشياۋشيەن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى جىلىك ئارمىيىسىدىن كېلىپ چىققان بولۇپ، 1934 - يىلى دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ مۇھاپىزەتچىلەر بىرىگادىسىغا تاللىنىپ، مۇھاپىزەتچىبولۇغان ئىدى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە 1935 - يىلدىن تارتىپ شەك دۇ بەننىڭ يولىورۇغى بويىچە، ئاخبارات خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئاساسەن بەزى كىشىلەرنىڭ سوز - ھەرىكەتلىرى ۋە ئىجتىمائى مۇناسىۋىتىنى تەكشۈرىدۇ. مەن ئۇنىڭدىن «سەن نېمە ئۇچۇن ئالتايغا بارغان ئىدىڭ؟» دەپ سورىدىم. ئۇ ماڭا، «شەك دۇبەن ئەۋەتتى.» دەپ جاۋاپ بەردى. دۇبەن ئۇنىڭغا ئالتايدىكى مەمۇرى باشلىقلارنىڭ سۈيىقەست تەشكىلاتى بار. ئۇلارنىڭ «خەنزۇ — ۋە مۇسۇلمان دولىتى» قۇرماقچى بولغانلىغىنى، ئەينى

ۋاقىتتىكى ۋالى مەھكىمىنىڭ باش كاتىۋى مەنكەي، ئالتۇن كان ئىدارىسىنىڭ باشلىغى لیۇبىڭ، يارده‌مچىسى ياڭ بىڭسىڭ قاتارلىقلار شۇ تەشكىلاتنىڭ ئاساسلىق ئۇنسۇرلىرى ئىكەنلىگىنى، ھېنىڭمۇ دۇبەن كورسەتكەن سۈيىقەست تەشكىلاتىنىڭ ئەزاسى ئىكەنلىگىمنى ئېيتتى. ئەينى ۋاقىتتا دۇبەن ئۇنى ئالتايغا بۇ ئىشنى تەكشۈرۈشكە ئەۋەتىپ تېز بېرىپ، تېز قايتىشنى، بىراق بۇ تەشكىلاتنىڭ ئىچكى ئەھۋالىنى جەزمەن ئېنىقلاپ چىقىشنى تاپشۇرغان ئىكەن.

5 - تۇرمىدىكى تۇرمۇش
تۇرمىدىكى بىرىنچى قېتىملىق قىرغىنچىلىق

1941 - يىلى 8 - ئاينىڭ بىر كېچىسى مەن باشقا بىرتۇر-مىگە كوچۇرۇلدۇم. بۇنىڭ كامېرلىرى چوڭراق بولۇپ، توت تەمى يېڭىلا ئاقارتىلغان، پوللىرى ۋە تاختاي تۈرۈسلىرى ۋالىداپ تۇرىدىكەن. بۇ مېنىڭ تۈرمىگە سولانغىنىمدىن كېيىن يوتكەلگەن 3 - تۈرمەم بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

بۇ تۈرمە، 1941 - يىلى موڭغۇل ۋاڭى مانچۇك جاپىنىڭ ئۇرۇمچىدىكى قەسرىنى ئوزگەرتىپ ياسىغان يېڭى تۈرمە ئىدى. بۇ تۈرمىگە ۋەھشىلىكتە داڭ چىقارغان ۋاڭ جاۋشياڭ باشلىق ئىدى.

بۇ يەرگە يوتكۆلۈپ كەلگەندىن كېيىن، بىر نەچچە كۈنا ئاغىنىلىرىم بىلەن ئۇچرۇشۇپ قالدىم. شۇ شەمبەينىڭ يۇرتلىغى، ياپونىيىدە ئوقۇغان ۋاڭ

يەنلىڭ ۋە گو شىلياڭلار مەندىن بىر يىل بۇرۇن شىنجاڭغا كەلگەن. بىيەن شىچىڭ مەندىن سەل كېيىنرەك كەلگەن ئىدى. بۇ، ئۇچەيلەن بىلەن مەن 30 - يىلى شەرقىي - شىمالدا چېغىم-دا شۇي لىيەن ئارقىلىق تونۇشقان ئىدىم. بۇ قەدىناسلار بىلەن تۇرمىدە ئۇچرۇشۇپ قالغانلىغىمغا كۆزلۈم كوتۇرۇلۇپ قالغان ئىدى.

ۋاڭ يەنلىڭ خىمىيە ئوقۇغان بولۇپ، ياپونىيىنىڭ مەلۇم داشۇبسىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ، «شىنياڭ 2 - سانائەت مەكتىۋى»دە ئوقۇتقۇچى بولغان ئىدى. 1934 - يىلى شىڭ شىسەينىڭ تەكلىۋىگە بىنائەن شىنجاڭغا كې-لىپ كەسپىنى ئوزگەرتىپ ئامانلىق ساقلاش باش ئىدارىسىدا بو-لۇم باشلىغى بولدى. 1934 - يىلنىڭ ئاخىرىدا غۇلجىغا ئەۋەتە-لىپ، ئىلى بوز يەر ئوزلەشتۇرۇش مەھكىمىسىنىڭ باش كاتىۋى ھەم ئىلى ئامانلىق ساقلاش ئىدارىسىنىڭ باشلىغى بولدى. شۇ ۋاقىتتا بوز يەر ئوزلەشتۇرۇش باشلىغى شىڭنىڭ قېينى ئاتىسى چېۋ زۇڭجۇن ئوزىنىڭكىنىلا راست دەيدىغان مىللىتارىست بولۇپ، ئۇزۇن ئوتمەيلا ۋاڭ يەنلىڭ بىلەن ئوچەكىشىپ قالدى. 1936 - يىلغا يەتكەندە ۋاڭنى قەستلەپ ئولتۇرۇۋەتكىلى تاس قالدى. ئامانلىق ساقلاش باش ئىدارىسى ئۇنى قوللاپ جىنايەتچى قا-تاردا ئۇرۇمچىگە يوتكەپ ساقلاپ قالغان بولسىمۇ، 1937 - يىلغا كەلگەندە قولغا ئېلىنىدۇ. بۇ ئوزىنىلا ئاياپ باشقىلار بىلەن كا-رى بولمايدىغان گۇمانخور ئادەم ئىدى.

گۇ شىلياڭ تومۇرىول تىرانسپورت ساھەسىدە ئوقۇغان. ياپونىيە مەلۇم داشۇبسىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ۋەتەنگە قاي-

تەپ كېلىپ، شەرقىي ـ شىمالدىكى سىتاۋ تومۇر يول ئىدارىسىدا تىرانسپورت باشقارمىسىنىڭ باشلىغى بولغان ئىدى. ئۇ مۇ 1934-يىلى شىڭ شىسەيىنىڭ تەكلىۋى بىلەن شىنجاڭغا كېلىپ، دۇبەن مەھكىمە تىرانسپورت باشقارمىسىنىڭ باشلىغى ھەم قوشۇمچە ئولكىلىك ماشىنا ئىدارىسىنىڭ باشلىغى بولدى. 1937 - يىلى قولغا ئېلىنىدى. بۇ ئادەم كىشىلەرگە مۇئامىلىدە سىلىق، ئالاقە قىلىشقا ماھىر، ئوچۇق مىجەز ئادەم ئىدى.

بىەن شىچىڭ خېبېيلىق بولۇپ، يەنىدا داشۇبسىنى پۇتتۇرگەندىن كېيىن، لياۋنىڭ ئولكىسىنىڭ كەيپىۋەن ناھىيىسىدە ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى بولغان. ئۇ ئەسلىدە ئىجتىمائى پەن ئوقۇغان ئىدى. 18 - سېنتەبىر ۋەقەسىدىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يىراق شەرق ئاخبارات خادىمى بولۇش سۈپىتى بىلەن، قورچاق مانجۇرىيە فىلىك تېيەن ئولكىلىك گارنىزون ئىشتاۋىغا كىرگۈزۈلدى. 1935 - يىلى شىڭنىڭ بىر يۇرتلىقلىرىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن شىنجاڭغا كېلىپ، دۇبەن مەھكىمىسى سىياسى تەربىيە باشقارمىسىدا بولۇم باشلىغى بولىدۇ. 1936 - يىلى شىخونىڭ مۇئاۋىن ھاكىملىغىغا يوتكۇلىدۇ. كېيىن مايتاغ نېفىت زاۋۇدىغا چاڭجاڭ بولۇپ، 1937 - يىلى قولغا ئېلىنىدۇ.

بۇ تۇرمىگە قامالغانلارنىڭ ھەممىسى دېگىدەك، 1937 - 1938 - يىللاردىكى ئەنزە ۋە ئۇنىڭدىن ئىلگىرىكى ھەرقايسى ئەنزىلەرگە چېتىلغانلار ئىدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە شىنجاڭنىڭ پىشقەدەم دىپلوماتى لى جۇڭلىك، شىنجاڭ ھەربىي مەكتەپىنىڭ تۇنجى قارار ئوقۇغۇچىسى، شىڭغا بىۋاستە قاراشلىق رازۋېتكا ئەترىدىنىڭ سابىق باشلىغى، سىياسى تەپتىش ئىدارىسىنىڭ

باشلىغى ۋاڭ يۈشۇ، مىا جۈڭيىڭغا ئەگىشىپ شىنجاڭغا كېلىپ، كېيىن شىك شىسەيگە تەسلىم بولۇپ پولك كومانىدىرى بولغان يىچىڭپولار شۇنىڭدەك يەنە ياك، جىن، شىك دىن ئىمبارەت ئۈچ دەۋرنىي بېشىدىن كەچۈرگەن چوك - كىچىك ئەمەلدارلار بار ئىدى.

لى جۇڭلىك بالىلىق دەۋردە ئوتتۇرا ئاسىيادا ئۇقۇغان بولۇپ، رۇسچە، ئۇيغۇرچە، موڭغۇلچە تىلنى پىششىق بىلەتتى. 70 نەچچە ياشقا كىرىپ قالغان، كورۇنۇشتە ئوزىنى تاشلىۋەتكەندەك بولسىمۇ، ئەمىلىيەتتە كوپنى كورگەن تەجرىبىلىك بىيۇروكرات لىجۇڭلىك، ياك زىڭشىن دەۋردە ئوسۇپ شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت ئەزاسى بولغان ئىدى. ئۇنىڭ ئىپتىشچە ياك زىڭشىننىڭ ئىككىي ئىتىقادى ۋە بىر چارىسى بار ئىدى. ئىككى ئىتىقادى: "1. يېڭى شەيئىلەر جەزمەن كونا شەيئىلەر ئۈستىدىن غەلبە قىلىدۇ. 2. پۇقرالارنى قوزغىلاڭ كوتۇرۇشكە ئەمەلدارلار مەجبۇر قىلىدۇ". بىر چارىسى بولسا: "زىددىيەتتىن پايدىلىنىپ ئۇرۇپ، زىددىيەتنى ھەل قىلىش" ئىدى. رۇسىيە ئىنقىلاۋى مەزگىلىدە ياك، چار رۇسىيىنىڭ چوقۇم مەغلۇپ بولۇپ، ئاقلارنىڭ چوقۇم تارمار قىلىنىدىغانلىغىغا قەتئى ئىشەنگەچكە، شىنجاڭنى قىزىللار بىلەن ئاقلارنىڭ كۇرىشىگە چېتىلىپ قېلىشىدىن ساقلاپ، قىزىللار بىلەن ياخشى بولۇپ، شىنجاڭنىڭ تېچلىقىنى ساقلاپ قالغان ئىدى. جۇڭگو ۋەزىيىتى ۋە كەلگۈسىگە نىسبەتەن ياك زىڭشىن جۇڭگودا ھازىر يۈرگۈزۈلمۋاتقىنى بىيوروكرات دىكتاتۇرىسى، بۇ ئاقمۇەتتە جەزمەن زوراۋانلىق دىكتاتۇرىغا ئېلىپ بارىدۇ، دەپ قارايتتى.

ژاك يۇيشۇ ماڭا، شاك شىسەينىڭ ھاكىمىيەتنى قاناداق تارتىۋالغانلىغىنى، ئىلىنى قاناداق باستۇرغانلىغى ۋە ئۇرۇمچى مۇھاسىرىسىنى يوقۇتۇپلا رازۋىتكا سېستېمىسىنى كۆچەيتمەكچە كىرىشىپ كەتكەنلىگىنى پاش قىلىپ سوزلەپ بەرگەن ئىدى.

ژاك يۇيشۇ يەرلىك شىنجاڭلىق بولۇپ، ھەربى مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن ئىلىغا تەخسىم قىلىنىپ، جاك پېيىۋەنىڭ قول ئاستىدا خىزمەت قىلغان. شاك شىسەيگە قارشى تۇرۇشتا جاك پېيىۋەن مەغلۇپ بولۇپ ئۇزىنى ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەرنى شاك ئۆز قوشۇنىغا قوشۇۋالىدۇ. بۇ چاغدا ژاك ناھايىتى تېزلا مۇھىم ۋەزىپىگە قويۇلىدۇ ۋە ھەيران قالارلىق ھالدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمى بىلەن قۇرۇلغان سىياسى رازۋىتكا ئىدارىسىنىڭ باشلىغى بولىدۇ. ژاك يۇيشۇنىڭ خۇسۇسىيىتى سىياسەتكە قىزىقمايىتتى. شۇ ۋاقىتتا كەڭ تارقالغان سوۋېت ئىتتىپاقىغا چوقۇنۇش، ئىجتىمائى پەنلەرنى ئۆگىنىش كەيپىياتىنى ئۆزىگە قىلچەمۇ يۇقتۇرمىغان ئىدى. ماركسىزم-لېنىنىزم توغرىلىق ئېغىز ئاچمايىتتى. ھەتتا ئالتە بۇيۇك سىياسەتچىنىڭ مەزمۇنىنىمۇ ئېنىقراق سوزلەپ بېرەلمەيىتتى. ئاخشىمى، تۇرمە باشلىغى ئىشكىتىكى كىچىك تۆشۈكتىن: «ژاك زىچىك، زو شياۋشيەن، لى جۈڭلىك، شىڭلىمىرىڭلارنى يىغىشتۇرۇپ بىر كورپىنى ئايرىپ قويۇپ، بۇيرۇق كۈتۈڭلار» دىدى. ئاندىن كېيىن ئۇدۇلدىكى كامېردىنمۇ بىرنەچچە ئادەمنىڭ ئىسمىنى چاقىرغانلىغىنى ئاڭلىدۇق. ئۇنىڭ ئىچىدە ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ سابىق باش كاتىۋى ژاك خەنجاك بار ئىدى.

بىز بۇ ئادەملەرنى باشقا تۇرمىگە يوتكەپ كەتتىمكىن،

دەپ ئويلىغان ئىدۇق. 2 يىلدىن كېيىن بۇلارنىڭ كوللېكتىپ ئولتۇرۇلگەنلىگىنى ئاڭلىدۇق.

سوۋېت ئىتتىپاقى توغرىسىدا

كورۇنۇشتە شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى سەممى دوستانە مۇناسىۋەتنى ساقلاپ كەلگەن ئىدى. بىر كۈنى تۇرمە باشلىغى كامېرغا كېلىپ، خەلقارا كىتاپخانىغا يېڭىدىن خەنزۇچە، رۇسچە، «لېنىنىزم مەسىلىلىرى»، «ۋ ك پ (ب) تارىخىدىن قىسقىچە ساۋات» قاتارلىق كىتاپلارنىڭ كەلگەنلىگى، پۈلى بارلار تۇرمە دائىرىلىرى ئارقىلىق سېتىۋېلىشقا بولىدىغانلىغىنى ئېيتتى. شۇ چاغدا كېيىم - كېچەكلىرىمنى ساتقان 50 يۈەن پۇلۇم بار ئىدى. بىر مۇنچە كىتاپ سېتىۋالدىم.

يىمەن چېگىۋ كەمبەغەل ئائىلىسىدىن كېلىپ چەققان بولۇپ، جاپالىق شارائىتتا ئوقۇپ ھازىرقى سەۋىيىگە ئېرىشكەن. 1933-يىلى ماجۇڭيىڭنىڭ مەسلىھەتچىسى سۈپىتىدە شىنجاڭغا كىرىپ، گۇچۇڭ سوقۇشىدا شاك شىسەيگە تەسلىم بولغان ۋە ئۇنى ئىلغار دەپ تونۇغان ئىدى. شاك شىسەي ئۇنىڭ قابىلىيىتىنى بايقاپ، ئۇرۇمچىنى قوغداش ئۇرۇشىدا بىراقلا ئەسكەر باشلىقلىغىغا ئوستۈردى. ئۇرۇمچى مۇھاسىرىسى يوقىتىلغاندىن كېيىن، يىمەن چېگىۋنى قوشۇن بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭغا ئەۋەتىدۇ. ماجۇڭيىڭ قوشۇنلىرى خوتەنگە چېكىنگەندىن كېيىن، شاك شىسەي ئۇنى پولك كوماندىرلىغىغا ئوستۈرۈپ، شۇنىڭ ئىشەنچلىك يۇقۇرى دەرىجىلىك كادىرلىرىنىڭ بىرسى بولۇپ قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن شاك شىسەي ئۇچۇن ئىشلەشكە بەل

باغلايدۇ. 1937 - يىلى تۇرمىگە تاشلانغان بولسىمۇ، شىڭخا قارىتا باشقىچە پىكىرده بولمايدۇ. پەقەت، شىڭ شىسەي ھاكىمىيىتى، سوۋېت ئىتتىپاقى قوراللىق كۈچلىرىنىڭ قوللىشى ئاستىدا مۇقىملاشقان، مۇستەھكەملەنگەن ۋە كېڭەيگەن، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا سوۋېت ئىتتىپاقى ماجۇڭيىڭنىمۇ ئوز پانايىغا ئالغان. بۇ خىل ئىنچىكە مۇناسىۋەت، شىڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا بولغان گۇمانىنى قوزغىماي قالمايدۇ. 1937 - يىلى ماجۇڭيىڭنىڭ قالدۇق قىسىملىرى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قوراللىق ھۇجۇمى ئاستىدا تارمار بولدى. شۇنىڭ بىلەن شىڭنىڭ ئەندىشىسى سەل پەسكۇيغا چۈشكەن بولسىمۇ، لېكىن شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭدىكى ئورنى تېخىمۇ روشەنلەشتى. شىڭ شىسەي ئادەتتىكى مىللىتارىست ئەمەس. قاچانكى سوۋېت ئىتتىپاقى چەتئەللىك كۈچى بىلەن چۈشۈلۈپ قالمىدىغان بولسا، شىڭ شىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش پوزىتسىيىسىنى يەنە ساقلاپ قالالمىشىغا بىر نەرسە دېيىش تەس، دەپ قارايتتى. يەن چىڭپۇنىڭ ئېيتقىنىچە، ماجۇڭيىڭ ۋە شىڭ شىسەي بىلەن ئۇزۇن يىل مۇناسىۋەت قىلىپ، بۇ 2 ئادەمنىڭ ھەم پىرىنسىپال، ھەم پىرىنسىپسىز ئىكەنلىگىنى بايقىغان. پىرىنسىپاللىقى—ھەممىدە شەخسىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ۋە ھوقۇق كۈچىنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇش، پىرىنسىپسىزلىقى بولسا، مەيلى كىم بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر، ھەر قانداق ئادەم بىلەن بىرلىشىش ۋە ئايرىلىپ كېتىش. پەقەت ئوزىگە پايدىلىق بولسىلا بولدى دېگەندىن ئىبارەت.

4- تۇرمىدە كورگەن ئاگلىغانلىرىم.

4 - تۇرمە 1938 - يىلدىن كېيىن بىر كونا بۇتخانىنى

ئاساس قىلىپ قۇرۇلغان تۇرمە ئىدى. ئەتراپىدىكى ئەمەلدارلاردىن مۇسادىرە قىلىنغان شەخسى ھويلىلارمۇ كەينى - كەينىدىن ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ بىرنەچچە مەخسۇس تۇرمە ھويلىلار بارلىققا كەلدى. مەن كونا بۇتخانىدىن ئوزگەرتىپ سالغان كامېرغا سولاندىم. بۇ كامېردىكىلەرنىڭ ھەممىسى 1940 - يىلدىن كېيىن قولغا ئېلىنغانلاردىن بولغاشقا بۇلاردىن بۇ بىر قانچە يىللاردىن بۇيان جەمىيەتتە بولغان بەزى ئەھۋاللار ۋە يۇز بەرگەن سىياسى ۋەقەلەرنى چالا - بۇلا بىلدىم.

چوچەكلىك سودىگەرنىڭ ئوغلى يۇەن جىڭ يۇن، شىڭ شىسەي ھاكىمىيىتى قۇرۇلۇپ 1 - قارار چەتئەلدە ئوقۇغانلاردىن بىرسى ئىكەن. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە 1941 -يىلى يازدا قولغا ئېلىنىپ، بىر قېتىممۇ سوراق قىلىنماپتۇ. چەتئەلدە ئوقۇغانلارنىڭ كوپۇنچىسى ۋە شىنجاڭ دارىلفۇنۇنىنىڭ بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلىرى قولغا ئېلىنىپتۇ، دارىلفۇنۇن مۇدىرى چياۋ زوجۇ بىلەن بەزى ئوقۇتقۇچىلار، ئوقۇغۇچىلار ئويۇشمىسىنىڭ رەئىسى بولغان ماك گو، گۇباۋشەنلەرمۇ قاماقتا ئېلىنىپتۇ. يۇەن ئەسلىدە تاشكەنت ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋېرسىتېتىدا سىياسى ئىقتىسات ئوقۇغان، ئىدىيىدە ناھايىتى ئىلغار ئىدى.

ئۇنىدىن باشقا بىر كامېردا يەنە ئىلىلىق شۇڭە ياش دۇلۇك ئا، ئۇرۇمچىلىك سودىگەر ماۋئىن شياك، شەرقىي - شىمالىلىق ياش لېۋ دىيەن خۇا، جىلىك ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇروش ئارمىيىسىدىن كېلىپ چىققان دوربىلجىن ساقچى پەيچۇسوسىنىك سوجاڭى دېڭ ×× لار بار ئىدى. ئۇلاردىن نۇرغۇن يېڭى خەۋەرلەرنى ئاڭلىدۇق. يەنىنچاقلىغاندا توۋەندىكى بىر نەچچە

نۇقتىغا مەركەزلىشىدۇ؛

1 - 1940 - يىلى ئالتايدىكى بىر قىسىم قازاق چارۋىدار لار چارۋىچىلارنى باشلاپ قوزغىلاڭ كوتۇرۇپ قورال - ياراق يىغۇۋىلىش ھەيئىتىنىڭ ئەزالىرىنى ئولتۇرگەن ۋە شۇڭ شەسەي ھوكۇمىتىنىڭ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كان ئىشچىلىرىنى ۋە تەكشۈرۈش ئومىگىنى تەكلىپ قىلىشىغا قارشى تۇرۇش شوئارىنى ۋە كوپلىگەن سىياسى تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغاقويغاندا، شۇڭ ھوكۇمىتى ئەسكەر ئەۋەتىپ «جازا يۇرۇشى» يۈرگۈزگەن ۋە تۇتقۇن قىلىش توربنى كېڭەيتىپ ھەرقايسى ئىدارىلاردىكى باشلىقلارنىڭ ھەممىسىنى تۇتقۇن قىلغان. ئۇرۇمچىگە، قازاق، قىرغىزۇەكىللىرى قۇرۇلتىيىغا كەلگەن قازاق ۋەكىللەرنىڭ ھەممىسىنى دېگىدەك نەزەر بەنت قىلغان ياكى تۇرمىگە تاشلىغان.

2 - دۇجۇگيۇەنىڭ مەركەز قىلغان سۇيىقەست ئەنزىسىنىڭ چېتىشلىغى ئىنتايىن كەڭ بولۇپ، ئولكىلىك ھوكۇمەت باشلىقلىرىنىڭ كوپۇنچىسى تۇرمىگە ئېلىنغان، شەھەرلىك گارنىزونىنىڭ باتالىيون كوماندىرى ۋاڭ شى چىڭ ۋە بەزى ئوپېتسېرلارمۇ قولغا ئېلىنغان، ج خ باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى قۇربان سەئىدى، ۋاڭ چىڭ يۈنلەرمۇ كەينى - كەينىدىن دېرەكسىز يوقاپ كەتكەن. ئېھتىمال ئۇلار مۇشۇ ئەنزىگە سورەپ كىرىلگەن بولسا كېرەك.

3 - سوۋېت - گېرمان ئۇرۇشى پارتلىغاندىن كېيىن ھوكۇمەتنىڭ چاقىرىغى ئاستىدا پۈتۈن شىنجاڭ خەلقى بەس - بەس بىلەن ئالتۇن ۋە ئات تەقدىم قىلغان؛

4 - 1939 - يىلى ئۇرۇمچىدە، ئۇچىنچى نوۋەتلىك پۈتۈن

شىنجاڭ خەلقى ۋەكىللىرى قۇرۇلتىيى ئېچىلغان يىغىنغا قاتناشقان نۇرغۇن ۋەكىللەرمۇ كەينى - كەينىدىن قولغا ئېلىنغان؛

5 - يەنئەندىن كەلگەن نۇرغۇن كادىرلار مەدەنى - مائارىپ، مالىيە ساھەلىرىدە رەھبىرىي خىزمەتلەرنى ئۈستىگە ئالغان ۋە تايانچ كۈچلەرگە ئايلانغان، بەزىلىرىنى ۋىلايەت ناھىيىلەرگە باشلىق قىلىپ ئەۋەتكەن ئۇلار چېگرا مۇداپىەسىدە رەھبەرلىك خىزمىتى ئوتىگەن؛

6 - 1938 - يىلى باشلانغان پۇل تۈزۈمىنى ئىسلاھ قىلىش خىزمىتى ناھايىتى ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلغان، بىر نەچچە يىلغىچە شىنجاڭنىڭ مال باھاسى مۇقىم بولۇپ خىزمەتچىلەرنى ئاساسىي تۇرمۇش لازىمەت بۇيۇملىرى بىلەن تەمىنلەش بۇرۇنقى پېتىچە بولغان؛

7 - شۇڭ شىسەي «ئالتە بۇيۇك سىياسەت كۇرسى» دېگەن بىروشۇراسىنى نەشر قىلىپ رۇسچە، ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلدۇرىدۇ. كىتابتا ئىلغار نەزەرىيىلەرنى كوپلەپ ئىشلىتىپ ئالتە بۇيۇك سىياسەت شىنجاڭغىلا ئەمەس، جۇڭگوغىمۇ مۇۋاپىق كېلىدۇ دېگەننى ئوتتۇرىغا قويغان؛

8 - جاھانگىرلارنىڭ شىنجاڭدا قۇرغان چىركاۋلىرى مۇسادىرە قىلىنىپ، ئەنگلىيە، فرانسىيە، گېرمانىيە قاتارلىق دولەتلەرنىڭ دىن تارقاتقۇچىلىرى قولغا ئېلىنغان، ئۇرۇمچى نەنگزەندىكى خىرىستىيان دىنى ئىبادەتخانىسى مۇھىم جىنايەتچىلەرنى سوراق قىلىدىغان ئورۇنغا ئوزگەرتىلگەن. بەزىلەر، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئەۋەتىلگەن سوراقچى خادىملارنىڭ ئۇ يەرگە كىرىپ چىقىپ يۈرگەنلىگىنى كورگەن.

9 - 1937 - يىلدىن 1938 - يىلغىچە بولغان ئەنزىدىكى مەھبۇسلارنىڭ بالا - چاقىلىرى (ئازساندىكى قىزلار مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرىنى ھىساپقا ئالمىغاندا) ئىلىمغا سۈرگۈن قىلىنغان، بەزى ئاتالمىش «خائىنلار»نىڭ پەرزەنتلىرىمۇ چەت رايونلارغا خىزمەتكە يوتكىۋېتىلگەن؛

10 - 1939 - يىلى، ھوكۈمەت ساۋەن ناھىيىسىدە ئەمگەك بازىسى قۇرۇپ 1937 - يىلدىن 1939 - يىلغىچە بولغان ئەنزىدىكى بىرقىسىم مەھبۇسلارنى ئىشلىتىشكە ئېلىپ بارغان. كېيىن ئالتاي ۋەقەسى يۈز بەرگەنلىكتىن، ئۇلار يەنە ئۈرۈمچى تۈرمىسىگە قايتۇرۇپ كېلىنگەن.

ئىككىنچى قېتىملىق تۈرمە قىرغىنچىلىقى

1942 - يىلنىڭ 3- ، 4 - ئايلىرىدا، ماشىنىلاشقان بىرىگادىنىڭ روتا كوماندىرى (لىيەنجاڭ) يۈ × × پەسلىنىڭ بىرىكمىشى بىز بار كامىرغا كەلدى. ئۇ بىزگە بىرىگادا باشلىغى (لۇيجاڭ) يەنى، شىڭ دۇبەننىڭ 4 - ئىنىسىنىڭ سۇيىقەستكە ئۇچرىغانلىغىدىن باشقا ھىچنىمە سوزلەپ بەرمىدى. نەچچە كۈندىن كېيىن لۇي زىچىي ئىسىملىك بىر كىشى سولاندى. ئۇ، مالىيە تەكشۈرۈش ھەيئىتىنىڭ ئەزاسى بولۇپ، ناھايىتى ئوچۇق مىجەز ئادەم ئىكەن. ئۇ بىزگە: ئۇرۇمچىنىڭ ناھايىتى جىددى ھالەتتە ئىكەنلىگىنى، شىڭ لۇيجاڭنىڭ سۇيىقەستكە ئۇچراپ ئولگەنلىگىنى مەلۇم قىلىپ، ھەربى، سىياسى خادىملاردىن يۇقۇرىدا نازىر، باشقارما باشلىقلىرىدىن تارتىپ، توۋەندە ئادەتتىكى برلۇم خىزمەتچىلىرىگە قەدەر، نۇرغۇن ئادەمنىڭ قولغا ئېلىنغانلىغىنى، مالىيە نازىرى ساڭ گۇفېن، مائارىپ نازىرى لى يى ئوۋ، ھەربى مەكتەپ-نىڭ ئوتتۇرا، يۇقۇرى دەرىجىلىك كادىرلىرى ۋە بەزى كوماندىرلارنىڭ قاماقتا ئېلىنغانلىغىنى ئېيتىپ بەردى. قارىغاندا يەنە لۇي زىچىڭنىڭ ئېيتقىنچە بۇ، شىڭ شىسەي ھوكۈمىتىنىڭ خۇددى جۇسەي ئورىغاندەك، بىرتۇركۈم ئادەمنى ئورۇۋەتكەندىن كېيىن يەنە بىرتۇركۈم ئادەمنى ئولارنىڭ ئورنىغا دەسسەتكەنلىگى ئىدى.

مەن ئۇرۇمچىدە چېغىمدىلا شىڭ شىچىنى ناھايىتى ياخشى بىلەتتىم. ئۇ، ياپونىيىدە ئاتلىق ئەسكەرلەرمەكتەۋىنى پۈتتۈرگەن، قولىدىن ئىش كېلىدىغان ئادەم ئىدى. ئاكىسىنىڭ يېنىغا كەلگەندىن كېيىن، مۇھاپىزەتچىلەر ئەتىرىتىنىڭ پولكوۋنىگى بولغان. كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قىزىل ئارمىيە ئۇنۋېرسىتېتىدا ئوقۇغان. ئالدىنقى يىلى ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن مىخانىكىلاشقان بىرىگادىنىڭ لۇيجاڭى بولغان.

ئاپرېلنىڭ بىر ئاخشىمى، تۇرمە باشلىغى چەن شۇجۇڭ، لىيۇ دەنخۇا، يۇەن جىگيۇن، دۇ لۇگۇا، لۇي زىچىڭلارنى شىڭلىلىرىنى يىغىشتۇرۇشنى بۇيرۇپ، بىر سائەتتىن كېيىن ئۇلارنى ئېلىپ كەتتى. بىر يىلدىن كېيىن لۇي زىچىڭ قاتارلىق 4 كىشى چىقىپ كەتكەن كېچىسى 2- تۇرمىدە ئولتۇرۇلگەنلىگىنى بىلدىم.

تۇرمىدە خەۋەرلەر ئىنتايىن قاتتىق كونترول قىلىناتتى. چۈنكى باشقۇرغۇچى خادىملار يۇقۇرىدىن توۋەنگىچە بىر - بىرىنى نازارەت قىلاتتى. ھىچكىمۇ مەھبۇسلارغا خەۋەر يەتكۈزۈشكە جۈرئەت قىلالمايتتى.

يەنە 5 - تۇرمىگە قايتىپ كېلىش

1942 - يىلى كۈزدە مەن يەنە 5 - تۇرمىگە قايتۇرۇپ كەلىندىم. مېنى قامىغان كامېردا يېڭىچىلىق قاتارلىق كىشىلەر بار ئىكەن. بۇ كىشى 1933 - يىلى يۇقۇرى دەرىجىلىك مەسلىھەتچى سۈپىتى بىلەن ماجۇڭيېڭغا ئەگىشىپ شىنجاڭغا كەلگەن، كېيىن ماجۇڭيېڭغا ۋەكىل بولۇپ ئۇرۇمچىگە سوۋېتكە كەلگەندە تۇتۇپ قېلىنغان. 1934 - يىلىدىن تارتىپ مالىيە تەكشۈرۈش ھەيئىتىنىڭ ئەزاسى، ساۋەن ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى قاتارلىق ۋەزىپىلەردە بولغان. 1937 - يىلى قولغا ئېلىنغان.

كامېردىكىلەر ماڭا شىنجاڭنىڭ مەدەنىي - مائارىپ ئىشلىرىنىڭ بۇ بىرقانچە يىلدا ناھايىتى تەرەققى قىلغانلىقىنى، ئىجتىمائى پەن ئۇگىنىشىدە دولقۇن كوتىرىلىپ، ياشلار پەلسەپە دىالېكتىكىغا قىزىقىپ، مارکسىزم - لېنىنىزمنى ئۇگىنىپ، سىياسىي ئىقتىساتنى تەتقىق قىلىشۇاتقانلىقىنى؛ جاڭجۇڭشى قاتارلىق كىشىلەرنىڭ دەرس ئوتۇشكە تەكلىپ قىلىنغانلىقىنى؛ شىڭدۇبەنىڭ بۇاستە تەكلىۋى بويىچە شىنجۇڭيۈەن ئايرۇپىلان بىلەن ئۇرۇمچىگە كەلگەنلىگىنى؛ شىنيەنبىڭنىڭ پۇتۇن ئائىلىسى بىلەن شىنجاڭغا كېلىپ، شىنجاڭ مەدەنىيەت ئۇيۇشمىسىغا خوجاڭ بولۇپ غۇلجىغا بارغانلىقىنى؛ بۇ كىشىلەرنىڭ ياش ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە ناھايىتى زور تەسىر قوزغىغانلىقىنى؛ يەنىئەندىن كەلگەن مىڭ يېمىگىنىڭ بىر مەزگىل ئولكىلىك مائارىپ نازارىتى ۋە شىنجاڭ دارىلفۇنۇنىغا رىياسەتچىلىك قىلغانلىقىنى؛ «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ ئاساسلىق تەھرىرلىرىنىڭمۇ يەنىئەندىن كەلگەنلىگىنى بۇ گېزىتنىڭ مەيلى نەشر قىلىنىش ۋە مەزمۇن جەھەتتىن بولسۇن ناھايىتى ئىلغارلاشقانلىقىنى؛ شىاۋلى ئىسمىلىك بىر مۇخبىرنىڭ مۇشتېرىلارنىڭ ناھايىتى قارشى ئېلىنىشىغا ئېرىشكەنلىگىنى؛ ئۇ سىزغان دۇنيا سىياسى خەرىتىسىگە شىڭشىسەينىڭ بېغىشلىما يېزىپ بېرىپ، نەشر قىلغانلىقىنى؛ ئۇرۇمچىدە يەنە جاڭجۇڭشى تەرجىمە قىلغان دۇسىنتارنىڭ پەلسەپە كىتابلىرىنىڭ نەشر قىلىنغانلىقىۋە يەنىئەندە چىققان جۇڭگو ئىنقىلاۋى تارىخى ۋە باشقا سىياسى، ئىقتىسادىي گېزىت - ژورناللارنىڭ نەشر قىلىنىپ، ياشلار ئارىسىدا كەڭ تارقالغانلىقى، شۇنىڭدەك يەنە «جاھانگىرلىككە قارشى بىرلىكسەپ»، «شىنجاڭ ئايالىرى»، «شىنجاڭ ياشلىرى» ژورناللىرىنىڭ چىقىرىلغانلىقى؛ جاۋەن باشچىلىقىدىكى تەجرىبە تىياتىر ئومىگىنىڭ خېلى كوپ دراممىلارنى قويغاندىن باشقا، قىزلار مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ «ۋۇزېتيەن» قاتارلىق تىياتىرلارنى ئويىنىشىغا يېتەكچىلىك قىلغانلىقى؛ لېكىن كىشى چۈشىنىپ بولمايدىغان ئىشلارنىڭمۇ يۈز بېرىپ، قاماقتا ئېلىنىشنىڭ ئەدەپ كەتكەنلىگى؛ فېۋدال قاتلىمىدىكى كىشىلەرلا قولغا ئېلىنىپ قالماستىن، نۇرغۇن ئىلغار زاتلار ھەتتاكى ئالغا بېسىۋاتقان ئاكتىپ ياشلار ۋە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنىڭمۇ بۇنىڭدىن خالى بولالمىغانلىقى؛ شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمىتى تەرىپىدىن ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇتۇپ كەلگەن 3 تۇركۇم ھەرىللەت ياشلىرى ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ خىزمەت ئورۇنلىرىغا بارغاندىن كېيىن، خېلى كوپ سانداكىلىرىنىڭ قولغا ئېلىنغانلىقى، بولۇپمۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغان خەنزۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى قولغا ئېلىنغانلىقىنى سوزلەپ بېرىشتى.

ئۇلارنىڭ سوزىدىن شىڭشىسەي ھاكىمىيىتىنىڭ «سول» دىن ئوڭغا بۇرۇلۇش ياسىغان ئالامىتىنى تاپقىلى بولمايتتى، شىڭ

يەنىلا جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش مۇقامىنى تۇۋلاپ، پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىنى گېرمانىيە فاشىزمىغا قارشى ئۇرۇشقا يارەم بېرىشكە چاقىرماقتا ئىدى. ئۇنىڭ جۈڭگو كومپارتىيىسى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىمۇ ئىلگىرىكىدەك ئىدى. لۇيجاڭ شىڭ‌شىچى سۆيىقەستكە ئۇچرىغاندىن كېيىن، نۇرغۇن كىشىلەر قولغا ئېلىنغان بولسىمۇ، لېكىن شۇ يىلى ئاپرېلدا ئۇرۇمچىدە ئېچىلغان ئولكىلىك ئايالىلار ۋەكىللىرى قۇرۇلتىيىنىڭ مۇقامى يەنىلا سولچىل ئىدى. يەنىدىن كەلگەن ئايال بولداشلارنىڭ كوپىنچىسى يېڭىن پىرىزىدىيومىغا سايلانغان ئىدى.

بىراق ياڭ‌بۇچىڭنىڭ كوز قارىشى يېڭىچىۋە بىلەن ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاپ كېتەتتى. ئۇنىڭ قارىشىچە شىڭ‌شىسەي ھەقىقى ئىنقىلاپچى ئەمەس ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقى مۇشكۇللۇكە چۈشۈپ قالمىغانلا بولسا، شىڭ‌شىسەي شاخمات ئۇرۇقلىرىنى قايتىدىن ئورۇنلاشتۇراتتى. كۇزنىڭ ئاخىرلىرى تۇرمە خادىملىرىنىڭ شەپكىسىدىكى قىزىل ئالتە بۇرجەكلىك يۇلتۇز بەلگىسى يوقاپ كەتكەنلىگىنى سەزدۇق. ياڭ،يېڭ‌لارنىڭ پەردىزى توغرا چىقماندەك تۇراتتى. قىزىل 6 بۇرجەكلىك يۇلتۇز شىڭ‌شىسەينىڭ ئالتە بۇيۇك سىياسىتىنىڭ نامايەندىسى ئىدى. ئالتە بۇيۇك سىياسەت تاشلىۋېتىلگەندىن كېيىن، شىڭ ھاكىمىيىتىنىڭ گۇمانداڭغا يۆزلىنىدىغان بىرلا يولى قالغان ئىدى.

گۇناكار ئىشچى بولۇش

1943 - يىلى ئاپرېلنىڭ بىر كۈنى ئەتىگەندە مېنى تۇرمە

دىن ئەپچىقىپ ئاپتوموبىلغا سالدى. ئاپتوموبىلدا مەندىن باشقا يەنە 20 نەچچە مەھبۇس بار ئىدى. بىزنى ئىشچى گۇناكارلار كامىرىغا ئېلىپ كىردى. بۇ يەردە گۇباۋيۈەن ئىسىملىك بىرسى ماڭا: „جاڭ‌ياشاۋ ئەپەندى خېلى بۇرۇنلا سىز توغرىلىق سوزلەپ يۈرگەن ئىدى. ئۇ، بۈگۈن سىزنىڭ كېلىدىغانلىغىڭىزنى ئاڭلاپ، مېنى ئەۋەتتى“ دىدى.

جاڭ‌ياشاۋ، ماجۇڭيىڭ 2 - قېتىم شىنجاڭغا چىققاندا 36 - دۇۋىزىيىنىڭ باش مەسلىھەتچىسى ئىدى. 1933 - يىلى ئاپرېلدا ماجۇڭيىڭنىڭ ۋەكىلى بولۇپ ئۇرۇمچىگە سوھبەتكە كەلگەندە سوھبەت ئەمەلگە ئاشماي ئىككى تەرەپ يەنە سوقۇشقاندا، شىڭ شىسەي ئۇنى نەزەر بەنت قىلىپ ئېپ قالدۇ. كېيىن ئۇنى شىنجاڭ داربلغۇنۇنغا ئوقۇققۇچىلىقىقائەۋەتىپ، 1937-يىلىدىكى چوڭ تازىلاشتا قولغا ئالىدۇ. ھازىر ئۇ ئىشچى گۇناكار سۈپىتىدە 4 - تۇرمىنىڭ ھىساۋات بولۇمىدە كاتىپلىق قىلىۋاتقان ئىكەن. جاڭ‌ياشاۋ چوڭ ئىنقىلاپ مەزگىلىدە جۇڭگو كومپارتىيىسىگە ئەزا بولغان، موسكۇا جۇڭشەن ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇپ ۋەتەنگە قايتقاندىن كېيىن شەنشى، گەنسۇلاردا يەرئاستى خىزمەت قىلغان. شۇ مەزگىلدە بىر قېتىملىق قوزغىلاڭ پىلانلاپ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، دۇشمەننىڭ قوغلىشى ئارقىسىدا پارتىيەتەشكىلى بىلەن ئالاقىسى ئۈزۈلۈپ قېلىپ، ماجۇڭيىڭ قوشۇنىغا قاتناشقان. مەن ئۇنىڭ بىلەن بۇرۇن كورۇشمىگەن بولسامۇ بىر - بىرىمىزنى سىرتتىن بىلىشەتتۇق. ئەتىسى ئەتىگەندە سۇن‌جۈچياۋ مېنى كورگىلى كەپتۇ. ئۇنىڭ بىلەن مەن بېيجىڭدىن شىنجاڭغا بىللە كەلگەن، ئالتايدا بىر يىل بىللە تۇرغان ئىدۇق. ئۇ چاغدا ئۇ، ئالتاي ئالتۇن كان ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى ئىدى. 1937 - يىلى

ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىپ، ئوقۇتقۇچى بولغان ۋە شۇ يىلى كۆزدە قولغا ئېلىنغان، ئوتكەن يىلدىن باشلاپ گۇناكار سۆپىتىدە 4 - تۈرمىنىڭ بوغالتىرى بولۇپ ئىشلەۋاتقان ئىكەن. سۇن جۇڭچاۋنىڭ ئېيتىشىچە بۇ بىر قانچە يىلدا تۈرمىدە ئىككى قېتىم قىرغىنچىلىق ئېلىپ بېرىلغان. بىرسىنىڭ ئامانەت قويغان پۇلىنى ھىساپلاش توغرىسىدا يۇقۇرىدىن باغاقچە كەلسە، بۇ شۇ كىشىنىڭ ئولتۇرۇلىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدىكەن. 4 - تۈرمىدىكى قارا ئىش قىلىدىغان ئىشچى گۇناكارلار شۇ كۈنلەردە، ھەر كۈنى ئۇرۇمچىنىڭ شىمالىي تەرىپىگە بېرىپ ئورەك كولايدىكەن. ئولتۇرۇلگەنلەرنىڭ جەسىدى چوڭ ئاپتوموبىلغا بېسىلىپ 2- تۈرمىدىن شىمالىي تاغدا كولانغان ئورەكلەرگە ئاپىرىپ كومۇپ تاشلىنىدىكەن. بەزىلىرىنى كونا خۇمدانلارغا تاشلىۋېتىدىكەن. سۇنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، يۇقۇرىدىن مەھبۇسلارنى ئولتۇرۇش ۋەزىپىسىنى بىر نەچچە تۈرمە باشلىقلىرىغا تاپشۇرىدىكەن، ئولتۇرۇش ئۇسۇللىرىنى ئۇلار ئۆزلىرى تاللايدىكەن، شەرتى ئۇن - تۆنسىز بولسىلا بولىدىكەن. ئادەتتىكى ئۇسۇل: مەھبۇسنى جازا ئويىگە ئېلىپ كىرگەندىن كېيىن، تۈيۇقسىز كالتەك بىلەن ئۇرۇپ ھۇشىدىن كەتكۈزۈپ ئاندىن بوغۇپ ئواتۇرىدىكەن. ئۇندىن باشقا جالالاتلار يەنە ئادەم ئولتۇرۇش بىلەن كۆڭۈل ئاچىدىكەن. مەسىلەن: بۇرنىغا قەغەز تىقىپ، ئاغزىغا ھاراق قۇيۇش، يوتقان بىلەن دىمىقىتۇرۇپ ئولتۇرۇش قاتارلىقلار. ئۇز ۋاقتىدا پولكوۋنىك بولغان ياك شۇتاك كامىردا ھەمرىيىنىڭ ئارىسىغا كىرىپ ۋاك جاۋشياڭنى ئىككى ھۇش ئۇرغان ئىكەن ، بۇ قېتىملىق قىرغىنچىلىقتا ۋاك جياۋشياڭ ئۇز قولى بىلەن ياڭنى بىر نەچچە قېتىم بوغۇپتۇ.

ئۇلەي دىگەندىلا ئاندىن قولىنى بوشىتىپتۇ، ئولمىسە يەنە بوغۇپتۇ. ياك شۇتاك يەرلىك شىنجاڭلىق بولۇپ، شىك شىسەي ئۇچۇن جەنۇپ - شىمالىلاردا جەك قىلغان. 1933 - يىلى يەنە بۇيرۇقىغا بىنائەن بېيجىڭغا بېرىپ ئالىلىقانداق ھەركەتلەر ۋە ئالاقە باغلاشلارنى ئېلىپ بارغان ئىكەن. بۇ كۈنگە كېلىپ ئاشۇنداق تەقدىرگە گىرىپتار بوپتۇ.

سۇن جۇڭچاۋنىڭ ئاغزىدىن 1941 - ۋە 1942 - يىللىدىكى 2 قېتىملىق قىرغىنچىلىقتا، مەن بىلەن بىر كامىردا ياتقان خوپىڭجۇي، لەن يەنشۇ، تاھىر بەك، گۈك جىڭدۇك، زوشياۋشيەن، لى جۇك لىك، نېمان، يۈەن جىك يۈن، لىيۇجىڭخۇا، لۇي زى كې، دولۇك ئا، ۋاك يۇي شۇلارنىڭ زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلىقىنى، ئۇندىن باشقا يەنە سابىق مۇئاۋىن رەئىس خۇجىنىياز ھاجى، سابىق ئولكىلىك ھوكۈمەتنىڭ باش كاتىۋى خۇاك خەنجاك، قوشۇمچە مائارىپ نازىرى جاك شىك، خەلق ئىشلىرى نازىرى ماشاۋۇ، تەمىرات نازىرى شى شى چاك، كان ئىشلىرى نازىرى يۈنۇسبەك (ئۇيغۇر)، سابىق جىلىن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش ئارمىيىسىنىڭ دىۋىزىيە كوماندىرى ۋاك شياۋجۇ، سابىق ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىغى فۇچۇەن (مانجۇ) قاتارلىقلارنىڭمۇ ئىلگىرى - كېيىن ئولتۇرۇلگەنلىگىنى ئۇقتۇم.

شىك شىسەي ھاكىمىيىتىنىڭ ئوڭغا بۇرۇلۇشى

1934 - يىلىدىن تارتىپ شىك شىسەي ھاكىمىيىتى جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش

تەچىلىقتىن ئىبارەت ئۈچ چوڭ سىياسىتىنى 5 چوڭ سىياسەتكە راۋاجلاندۇرۇپ، قۇرۇلۇش ئىلىپ بېرىش بىلەن پاك بولۇشنى قوشتى. 1935 - يىلىنىڭ بېشىغا كەلگەندە يەنە مىللەتلەر بارا-
ۋەرلىگىنى قوشۇپ، 6 بۈيۈك سىياسەت قىلدى. شۇڭا شۇ-
يۈرسەتپەرەستلىك قىلىپ، 1934 - يىل 1 - ئاۋغۇست كۈنى ئۈز قوشۇنىغا جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئارمىيىسى دەپ نام بەر-
دى ۋە ئۇرۇمچىدە «شىنجاڭ خەلقىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى»نى قۇردى. 1937 - يىلى جۇڭگو كومپارتىيە-
سىنىڭ ۋەتەننى قۇتقۇزۇش 10 چوڭ پروگراممىسىنى ئاساس قىلغان 8 ماددىلىق ۋەتەن قۇتقۇزۇش پروگراممىسىنى ئوتتۇرىغا قويدى. جاڭ شۇلياڭنىڭ ۋەكىلى لىي يۇۋېن شۇ يىلى مەخپى ھالدا شىنجاڭغا كېلىپ، شۇڭ بىلەن ھەمكارلىشىپ ياپون باس-
قۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇشنى مەسلىھەتلەشتى. شۇ يىلى كۈزدە شۇڭ ھوكۈمىتى يەنىدىن خېلى كوپ خىزمەتچى خادىملارنى تەكلىپ قىلىپ، مەدەنىي - مائارىپ، مالىيە، مەمۇرىيەت قاتار-
لىق ئورۇنلارغا خىزمەتكە قويدى.

1937 - يىلى قىشتىن تارتىپ، «شىنجاڭ گېزىتى» ۋە «جاھانگىرلىككە قارشى بىرلىكسەپ» نىڭ مۇھەررىر ۋە ئاساسلىق تەھرىرلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك يەنىدىن كەل-
گەن زىيالىلارغا ئالماشتۇرۇلدى. شۇ ۋاقىتتا شىنجاڭنىڭ ھەربى مارشىنىڭ بىرسى «ئۈچ چوڭ ئىنتىزام سەككىز دەققەت» مۇزە-
كىسىغا باشقا تېكىست سىلىپ ئىشلەنگەن ئىدى. شۇڭ شىسەينىڭ «6 بۈيۈك سىياسەت كۇرسى»نىڭ نۇرغۇن جايلىرىدا ماۋجۇشىنىڭ ئەسەرلىرى نەزىرىيىۋى ئاساس قىلىنغان ئىدى. 1938 - يىللە-
رى شۇڭ شىسەي داۋالىنىش نامى بىلەن خوتۇنى چېۋېۋفاڭنى

ئېلىپ موسكۋاغا بېرىپ ستالىن بىلەن كورۇشتى. ئەينى ۋاقىتتا ئولكىدىكى ئىدارە، ھەربى قىسىم، كارخانا، ھەربى مەكتەپلەر-
نىڭ ھەممىسىدە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەسلىھەتچىلىرى بار ئى-
دى. سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىنىڭ 8 - پولكى قومۇلنىڭ شىمالى-
دا تۇراتتى. چېگرا سىرتىدىكى ئاخبارات خىزمىتى بىلەن شۇ-
غۇللىنىدىغان مەخسۇس چېگرا ئىشلىرى باشقارمىسىنىڭ باشلىغى سوۋېتلىك ئىدى. چېگرا ئىشلىرى باشقارمىسى، سوۋېت ئىتتىپا-
قى چېگرا مۇداپىە باش ئىدارىسى بىلەن شىنجاڭ دۇبەن مەھكە-
مىسىنىڭ قوش رەھبەرلىگىدە ئىش ئىلىپ بارىتتى. سوۋېت ئىت-
تىپاقىنىڭ كان - مەدەنلەرنى تەكشۈرۈش ئومۇمىگى شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىنى رازۋېتكا قىلىپ يۈرەتتى.

1937 - يىلى گۈمىنداڭ ھوكۈمىتى لۇشەندە دولەت مۇدا-
پىە يىغىنى ئاچتى. ئۇزۇن مۇددەت سوۋېت ئىتتىپاقى ئۈچۈن ئاخبارات خىزمىتى ئىشلىگەن دۇڭبېيلىق جاۋگۈيۈەن (ئەسلى ئىسمى شىن يۈي) شىنجاڭ ۋەكىلى بولۇپ قاتناشتى . . .

لېكىن سوۋېت - گېرمان ئۇرۇشىنىڭ كېيىنكى ئىككى يىلى-
دا ئىلغار كۈچلەر بىراقلا تازىلاپ چىقىرىلدى. يەنىدىن كەل-
گەن كىشىلەر بالا - چاقىلىرى بىلەن پۈتۈنلەي قولغا ئىلىندى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ قىزىل ئارمىيە، مۇتەخەسسىس، مەسلىھەت-
چىلىرى مەجبۇرى چېكىندۈرۈلدى. شىنجاڭدا سۇن جۇڭشەن، جياڭ جيېشىنىڭ رەسىملىرى ئېسىلىپ، گومىنداڭنىڭ ھەر دەرە-
جىلىك تەشكىللىرى قۇرۇلدى. سەنمىنجۇيى، مەكتەپلەردىكى ئا-
ساسىي دەرسكە ئايلاندى. ئىشچى گۇناكارلارنىڭ ئېيتىشىچە «سەنمىنجۇيى»، «جۇڭگونىڭ تەغدىرى» قاتارلىق كىتابلار شىن-
جاڭدا نەشر قىلىنىپتۇ. لېكىن تۇرمىدە تېخى بۇلارنى تاپقىلى

بولمايتتى. مەھبۇسلارغا قاردىتا «تەسىرلەندۇرۇپ ئۇزگەرتىش» خىزمىتى ئىشلىمەسلىك، شىك ھاكىمىيىتىنىڭ مۇزچىل ئىستىلى ئىدى.

ئىشچى گۇناكارلىق ھاياتىم

ئىشچى گۇناكار بولغان دەسلەپكى يىرىم يىلدا، پارچە-پۇرات قارا ئىشلارنى قىلىپ يۇردۇم. ئىشچى گۇناكارلارنىڭ تا-مىغى كامېردىكىلەرنىڭكى بىلەن ئوخشاش ئىدى. سەككىز سائەت ئىشلەپ بولغاندىن كېيىن، باشقا ۋاقىتلاردا مەلۇم دائىرە ئىچىدە ئەركىن ھەركەت قىلالايتتى. كېچىسى كامېرنىڭ ئىشىگىگە قۇلۇپ سېلىنمايتتى. ئېلېكتىر چىرىغى بار ئىدى. كىتاپ ئوقۇپ بىر نەرسە يازسا ھېچكىم ئارىلاشمايتتى. ئىشچى گۇناكارلارنىڭ ھەر ئايدا 5 يۈەندىن 10 نەچچە يۈەنگىچە قوشۇمچە پۇلى بار ئى-دى. كىيىمى تۇرمە تەرىپىدىن تارقىتىلاتتى. ئۇزۇن ۋاقىت تۇر-مىدە ياتقان ئادەمنىڭ ئىشچى گۇناكار بولۇشى خوشاللىنارلىق ئىش ئىدى.

4 - تۇرمىدە يېگىدىن ياسالغان بىر ئىككى قەۋەتلىك تۇر-مە بولۇپ، ج خ باشقارمىسىغا قاراشلىق تەكشۈرۈش باشقارمىسى شۇنىڭغا جايلاشقان ئىدى. بۇ ئورۇن ۋىلايەت ناھىيىلەرنىڭ ئاخبارات خىزمىتىنى ئىشلەيتتى. قارا ئىش قىلىدىغان خىزمەت-چىلىرىنىڭ ھەممىسى ئىشچى گۇناكارلار ئىدى. ئۇنىڭ ۋەزىپىسى ھەر قايسى ئورۇنلاردىن كەلگەن ئاخبارات ماتېرىياللىرىنى رەت-لەپ، ئانالىز قىلىش، دوكلات يېزىش، تۇرلۈك ھۇججەتلەرنى تەرجىمە قىلىش ئىدى. بۇ خىل ئىشچى گۇناكارلارنىڭ ھەممىسى

يۇقۇرى دەرىجىلىك زىيالىلار ۋە تىل مۇتەخەسسىسلىرى بولۇپ، خېلى كوپ ساندىكىلىرى دولەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئالى مەك-تەپلەردە ئوقۇغانلار ئىدى. بۇلار سىرت بىلەن ئالاقىسى يوق مەھبوس بولغاشقا، ئاخباراتنىڭ مەزمۇنىنى ئاشكارىلاپ قويال-مايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە تامىغى بىر قەدەر ياخشى بولۇپ، ئىش-چى گۇناكار بولغانلار بۇ «ئورنىنى» ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئېھ-تىياتچانلىق بىلەن ئىشلەپ، كۈچىنىڭ بېرىچە خىزمەتنىڭ ھوددىسىدىن چىقاتتى. ئۇلارنىڭ ھەر بىرى بىر ۋىلايەت ياكى بىر نەچچە ناھىيىگە مەسئۇل بولۇپ، بولۇنگەن خىزمەتنى ئىش-لەيتتى. بىر - بىرسىگە ھەمكارلاشمايتتى. ھەر بىرسى بىر ئويدە تۇراتتى. كەسپى توغرۇلۇق ھېچكىمگە ئېغىز ئېچىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى. مەن تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن شىك شىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى دائىرىلىرى ھەم سىتالىن، مولوتوۋلارغا ئەۋەتە-كەن دوكلات ۋە خەت - چەكلىرى شۇنىڭدەك بۇندىن بۇرۇنقى ئاتالمىش «قوزغىلاڭ كوتىرىش سۇيىقەست ئەنزىسى . . . (خۇاڭ-لىنىڭ ئەنزىسىدىن باشقا)» قاتارلىق ھوججەتلەر، بولۇپمۇ، «12 - ئاپرىل قوزغىلاڭ كوتىرىش ئەنزىسى» دېگى مۇھىم جىنا-يەتچىلەرنىڭ رۇسچىگە تەرجىمە قىلىنغان خاتىرىلىرىنىڭ ھەممە-سىنى تەكشۈرۈش باشقارمىسىدىكى ئىشچى مەھبۇسلارنىڭ تەرجىمە قىلغانلىغىنى بىلدىم. ئەسلى ماتېرىياللىنىڭ نۇسخىسى 1945 - يىل-ھېچە 4 - تۇرمىنىڭ ئارخىپ ئىسكىلاتىدا ساقلىنىپ كەلگەن. مەن ئىشچى گۇناكار بولۇپ ئون نەچچە كۈندىن كېيىن، فۇشىرۇ ھەم ۋاڭ پەمىلىك بىر ياش بىلەن مۇقاۋىچىلىق قىلىشقا بەل-گىلىنىپ، جەدۋەل باسىدىغان قاتتىق قەغەز ياسىدۇق.

فۇشىرۇنى يېقىندا 4 - تۇرمىدىن ئېلىپ كېلىپ ئىشچى گۇناكار قىلىغان ئىكەن. بىز ئىچكىرىدىكى ۋاقتىمىزدىلا مۇناسىۋىتىمىز بار ئىدى. ئۇ، ئۇز ۋاقتىدا جۇڭگو كومپارتىيىسىگە قاتنىشىپ، كېيىن شەرقىي - شىمالدا ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى بولغان. 1935 - يىلى شىنجاڭغا كەلگەن ئىدى. دۇبەن مەھكىمە سىنىڭ سىياسى تەلىم - تەربىيە باشقارمىسىدا بولۇم باشلىغى، شىنجاڭ گېزىتخانىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى بولغان. 1937 - يىلى قولغا ئېلىنغان ئىدى.

137 - نومۇرلۇق كامېرا كاتولىك دىنى چېركاۋىسى

1943- يىلى 6-، 7- ئايلارنىڭ بىرىكۈنى چۈشتىن ئىلگىرى مېنى تۇرمىدىن ئېلىپ چىقىپ، خېچىر قېتىلغان بىر ھارۋىغا سېلىپ، قەيەر ئىكەنلىگىنى بىلمەيمەن بىر يەرگە ئېلىپ بارىدى. ئەمدىلا ھارۋىدىن چۈشۈشىمگە بېشىمنى پەلتو بىلەن يوگەپ يېتىلەپ ماڭدى. پەلتونىڭ چېتىدىن ئالدىمدا كېتىۋاتقانلارنىڭ سېرىق سوكىندىن تېكىلگەن گەلەفى شىم ھەم ئوتۇك كىيگەنلىگىنى كوردۇم.

مېنى بىر ئويگە باشلاپ ئېلىپ كىرىپ بېشىمدىكى پەلتونى ئېلىپ تاشلىدى. ئالدىمدا تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرىدەك كىيىنگەن بىر ئەسكەر تۇراتتى. ئۇ، ئۇنلۇك ئاۋازدا: «بۇ جاي سۇرلۇك ئورۇن، يۇۋاش بولۇشۇڭ لازىم. ئىشىڭ بولسا بىز ئوتۇپ كېتىپ بارغاندا ئىشىكنى چەكسەڭ بولىدۇ» دىدى.

بۇ ئوي يەتتە كۇۋادىرات مېتىر كېلەتتى. تۇرىسى ناھايىتى ئېگىز بولۇپ، ئويدە بىر كارۋات، سۇيدۇك قاچىسى ۋە يۇز يۇيىدىغان داس بار ئىدى. شۇنىڭدەك دەرىزىگە تومۇر رەشەتكە بېكىتىلگەن، ئەينەكلىرى ھاك بىلەن ھاكلىۋېتىلگەن ئىدى. ئەينەكنىڭ ھاك چۈشۈپ كەتكەن جايىدىن كاتولىك چېركاۋىسىنىڭ قوڭغۇراق مۇنارىسى غۇۋا كورۇنۇپ تۇراتتى.

مېنىڭ ئېسىمگە ئىشچى گۇناكار بولغاندا باشقىلارنىڭ 137-كامېرا دەپ ئاتىلىدىغان كاتولىك دىنى چېركاۋىسى ھەققىدە سوزلەشكەنلىرى كەلدى. بۇ چېركاۋ نەنگۇەننىڭ ئارقا كوچىسىدا بولۇپ، ئۇنى نېمىس، فرانسۇز سېپىتىمىسىدىكى دىن تارقاتقۇچىلار باشقۇراتتى. 1939-يىلى شىڭ شىسەي ھاكىمىيىتى بۇ جايىنى تۇرمىگە ئوزگەرتكەن ۋە تېلېفون نومۇرى 137-نى ئۇنىڭ ئىسمى قىلىغان ئىدى. لېكىن نۇرغۇن كىشىلەر كېيىن ئۇنى يەنىلا كاتولىك دىنى چېركاۋىسى دەپ ئاتاپ يۈرۈشتى. 137-،ئۇرۇمچىدىكى ئەڭ سۇرلۇك تۇرمە بولۇپ، مەخسۇس سوراقلار مۇشۇ ئورۇندا بولاتتى. چۈشتىن كېيىن بىر ئەسكەر ماڭا بىر چىنە شورپا ھەم بىر چىنە پولو ئەكىلىپ بەردى ۋە: «يەتمىسە يەنە بېرىمىز» دىدى. بۇ شىنجاڭ تۇرمىلىرىنىڭ ئادىتى بولۇپ، سېنى جايلاپ دىغان ۋاقتتا ياخشىراق بىر نەرسە بېرەتتى.

تاماقتىن كېيىن مېنى بىر چوڭ ئويگە باشلاپ ئېلىپ كىرىشتى. بۇ، 100 دىن ئارتۇق ئادەم سىغىدىغان كەڭتاشا ئوي بولۇپ، ئاستىغا پۇتۇنلەي گىلەم سېلىنغان ئىدى. شەرقىي تامنىڭ يېنىغا ئىككى ئۇستەل قويۇلغان. ھەر بىر ئۇستەلنىڭ كەينىدە بىردىن كىرىسلىق ۋە بىردىن سىم كارۋات قويۇلغان ئىدى. 40 ياش چامىسىدىكى كورۇمسىز بىر ئەركىشى نوۋەتچىلىكە

نى سوزلەپ مېنىڭ ئوبدان ئويلىنىپ ھوكۇمەتكە سەممى بولۇشىمنى ئېيتتى. ئۇ: «سىلەر كومۇنىستلارنىڭ شىنجاڭغا كېلىشىگىلاردا باشقا غەرىزىڭلار بار، تەشكىللىك، پىلانلىق ۋە رەھبەرلىك ئاساستا كەلگەن.....» دىدى.

سوراقتىن قايتىپ كەلگەن كېچىسى مەن تاڭ ئاتقىچە ئۇخلىماي، شۇ شىسەي 1937-1938-يىلدىكى ئەنزىلەردىن يەنە قانداق ئويۇنلارنى چىقرارىكىن، گومىنداڭغا كومپارتىيە پىلانلاپ قوزغىغان ئەنزە قىلىپ كورسىتەرمۇ؟ دېگەنلەرنى ئويلاپ چىقتىم. لېكىن بۇ ئەنزىدىكى ئاساسلىق كىشىلەرنىڭ كوپۇنچىسى ئولتۇرۇلگەن بولسىمۇ، شۇي لىيەندەك شەخسلەرنى 1942-يىلىنىڭ كۈز، قىش ئايلىرىدىلا پۈتۈنلەي قويۇۋەتكەنلىگىنى ئىشچى گۇناكار بولغان چېغىمدىلا ئاڭلىغان ئىدىم. شۇي لىيەن ئىلىگە ژالى بولغان ئىدى. خي يۈيجۇ، گومىنداڭ شىنجاڭ ئولكىلىك داڭبۇنىڭ ئەزاسى ئىدى. كاڭ بىڭلىك يەكەننىڭ ژالىسى، ژاڭ لىسى ئۇرۇمچى شەھەرلىك ھوكۇمەتكە تەييارلىق كورۈش باشقارمىسىنىڭ باشلىغى، سۇڭ فۇياۋ «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ مۇدىرى، لاڭ داۋخىڭ مۇئاۋىن مۇدىر، گو شىلياڭ ئاپتوموبىل ئىدارىسىنىڭ باشلىغى، چىڭ دۇڭبەي مائارىپ نازىرى بولغان ئىدى. بۇ ئادەملەرنىڭ ئىچىدىكى جۇڭگو كومپارتىيىسى ياكى ئۇنىڭ تاشقى دائىرىدىكى تەشكىلاتلىرىغا قاتناشقانلىكى كىشىلەرنىڭ ئىسمىنى شۇ شىسەي بىۋاستە ئوزگەرتىۋەتكەن ئىدى. مەسىلەن: شۇي لىيەننىڭ ئىسمىنى شۇي بوداغا، خي يۈيجۇنى خى گىن گۇاڭغا، كاڭ بىڭلىنىڭ كاڭ مىنيۇەنگە، ژاڭ لىيسىنى ژاڭ لۇيجۇڭغا سۇڭ فۇياۋنى سۇڭ نىيەنسىغا، ئوزگەرتىۋەتكەن ئىدى.

جىسمانى قىيناق ۋە سەممىيەت

ئىككى كۈندىن كېيىن مېنى يەنە ھېلىقى چوڭ ئويگە ئېلىپ كىردى. سوراقچى يەنە شۇ ئادەم ئىدى. (كېيىن ئۇنىڭ فۇ باۋلىيەن ئىكەنلىگىنى، 1935-يىللىرى شىنجاڭ شىسەيىنىڭ قوينىغا كىرگەنلىگىنى، شۇ كۈنلەردە ج خ باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىغىغا كوتۇرۇلۇپ مۇھىم جىنايەتچىلەرنى سوراق قىلىدىغانلىغى، شۇ شىسەي بىلەن بىۋاستە تېلېفون ئالاقىسى بار ئىكەنلىگىنى ئاڭلىدىم) ئۇ مەندىن ئويلىنىشىمنىڭ قانچىلىك بولغانلىغىنى سورىدى. مەن پەقەت، ئوزەمنىڭ بارلىق مەسىلەمنى شۇڭ دۇبەنگە دوكلات قىلغانلىغىمنى، ئىلگىرى جۇڭگو كومپارتىيىسىگە قاتناشقان بولسامۇ، 1931- يىلدىن كېيىن ئالاقەمنىڭ ئۇزۇلۇپ قالغانلىغى، شىنجاڭدا ھېچقانداق سىياسى ياكى تەشكىلىي مۇناسىۋىتىمنىڭ يوقلىغىنى ئېيتتىم.

مۇشۇنداق بىرنەچچە قېتىملىق سوراقتىن كېيىن، سوراقچىنىڭ مۇددىاسى ماڭا ئاستا-ئاستا ئايان بولۇشقا باشلىدى. ئۇلار مېنى: 1934-يىلدىن 1936-يىلىغىچە «بىز كومىنىستلارنى جۇڭگو كومپارتىيىسى ئىلگىرى-كېيىن شىنجاڭغا ئەۋەتىپ يەر ئاستى ھەرىكەت تەشكىللەپ، ھاكىمىيەتنى تارتىۋالماقچى بولغان» دېگۈزمەكچى ئىكەن. ئۇخۇمدىن تۇڭ ئۇندۇرىدىغان مۇنداق ئىشنى مەن ئەلۋەتتە ئىقرار قىلالمايتتىم.

ئۇلار كورسەتكەن يولدا ماڭمىغاندىن كېيىن، ماڭا نىسبەتەن قىيىن قىستاققا ئېلىشنى باشلىدى. باشتا ئالقىنىمغا پالاق بىلەن ئۇردى. ئاندىن كېيىن دۇم ياتقۇزۇپ قامچىلىدى ۋە پۈ-

تۇمنى ئاسمانغا قىلىپ ئېسىپ قويىدى. ئەگەر يامىنى «تانكىغا ئول-تۇرغۇزدى» (يەنى گۇناكارنى توموردىن ياسالغان بىر ئورۇندۇققا مەھكەم بېكىتىپ قويۇپ نەچچە كېچە-كۈندۈز كوز يۇمغۇزمايتتى)، ئۇنىڭدىن باشقا «مىڭەمنى يۇدى»، ئۇلار بىر مىستىن ياسالغان تەلەڭگىنى بېشىمغا كىيگۈزۈپ: «دۇبەن سىلەردەك زىيالىلارنىڭ كاللىسى مۇرەككەپ دەپ مىڭەڭنى يۇيۇپ قويماقچى بولدى» دەپ، تەلەڭگىنىڭ چېتىگە كالتەك بىلەن قاتتىق ئۇراتتى. جاڭىلدىغان ئاۋاز نېرۋىلىرىمنى تىترىتىپ، كوزۇمدىن ئوت چىقىرىۋېتەتتى. بۇنىڭ تەسىرىدە بىرنەچچە ئايغىچە ئەكسىمگە كېلەلمەي يۇردۇم. بىر ئايدىن ئارتۇق ئاشۇنداق قىيىنىغاندىن كېيىن چىدىغىدەك ھالىم قالمىدى. ئاخىرىدا سوراقچىنىڭ كورسەتكىنى بويىچە بىر - بىرلەپ «سەممى» بولدۇم.

سوراقچى يەنە مەندىن سېنى كىم ئەۋەتكەن دەپ سورىدى. ئىش مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ئاغزىمغا كەلگىنىنى دەپ خې مىڭشيۇڭ ئەۋەتكەن دېدىم. ئەمىلىيەتتە ئۇ مەن شىنجاڭغا كېلىشتىن ئىككى يىل ئىلگىرىلا قۇربان بولۇپ كەتكەن ئىدى.

ئاخىرىدا سوراقچى ئۇزىلا، بىزنىڭ شىنجاڭدىكى رەھبەرلىرىمىزنى سۇي گوجىڭ دېدى، مەنمۇ گاڭگىرىغان ھالدا قولۇمنى باسىۋەردىم. شۇنىڭ بىر يۇرتلىقلىرى ئېچىدە ئەينى ۋاقىتتا قويۇۋېتىلىمگەنلەردىن پەقەت سۇي گوجىڭ بىلەن ۋاڭ چاۋ ئىككىسى قالغان ئىدى. سۇي، بەيجىڭ داشۇېنىڭ پەلسەپە پاكولتېتىنى پۈتتۈرۈپ، 1929-يىلى شىنجاڭدا پىكىر تېخنى ئولكىلىك مالىيە نازارىتىدە خىزمەت قىلىۋاتقان چېغىدا، جۇڭگو كومپارتىيەسىگە كىرگەن ئىدى. 1930-يىلى قولغا ئېلىنىپ، تۇرمىدىن چىقىرىۋېتىلگەن ئىدى.

قاماپ كېيىن، تەشكىل بىلەن ئالاقىسى ئۈزۈلۈپ قالغان. 1934-يىلى شىنجاڭغا تەكلىپ قىلىشى بىلەن شىنجاڭغا كېلىپ ئىلى ۋالىسى بولۇپ، 1937-يىلى قولغا ئېلىنغان، شۇ كۈنلەردە تۇرمىدە ئىدى.

تاۋۇز چاغنىنىڭ ئالدى - كەينىدە

بىرنەچچە ئايدىن بېرى مەن دائىم دەرىزىدىن سىرتقا قاراپ، ھەر كۈنى چۈشتە ھويلىنىڭ ئىچىدە بىر ياش ئايالنىڭ بىر كىچىك ئوغۇل بالىنى يېتىلەپ ئايلىنىپ يۈرگەنلىگىنى كۆرەتتىم. لېكىن ئۇنىڭ ئىسمىنى بىلمەيتتىم. چىرايىنىمۇ كۆرەلمىگەن ئىدىم.

1943-يىلى تاۋۇز چاغنىنىڭ ئالدى - كەينىدىكى بىر كۈنى كېچىسى، تۈيۇقسىز سىرتتىن بىر چوڭ ئاپتوموبىل ۋە بىر كىچىك پىكاپنىڭ گۈرۈلدىگەن ئاۋازى ئاڭلاندى. ھويلا ئىچىدىمۇ ئادەم قاينىاپ كەتتى. ۋاراڭ-چۇرۇڭ ئىچىدە كامىرنىڭ تومۇر ئىشىگى ئېچىلىپ-يېپىلغان تاۋۇش بىلەن، كىچىك بالا ۋە ئانىسىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. يىگىرمە-ئوتتۇز مىنوتتىن كېيىن ھويلا جىم-جىت بولۇپ قالدى. ئەتىسى مەن ساقچىلارنىڭ ھويلىدا يەنە ۋاراڭ-چۇرۇڭ قىلىشىپ، ئۇ ئايالنىڭ نەرسىلىرىنى بۇلىشىۋاتقانلىغىنى ئاڭلىدىم.

مەن تۇرمىدىن چىقىشتىن بىرنەچچە ئاي ئىلگىرى، زىيانكەشلىككە ئۇچرىغان ياش ئايالنىڭ شۇ شىسەينىڭ ئىنىسى شۇ شىچىنىڭ خوتۇنى چىڭ شيۇيىڭ ئىكەنلىگىنى ئۇختۇم. ئۇ

ئۇرۇمچىلىك بولۇپ، 1934-يىلى شىك شىچىغا ياتلىق بولغاندا 16 ياشقا كىرگەن ئىدى. شىك شىچى بىلەن بىللە موسكۋاغا بېرىپ رۇسچە ئوقۇغان، شىك شىچى ئولتۇرۇلگەندىن كېيىن، ئۇنمۇ قولغا ئېلىنىپ، ئىنسان قېلىپىدىن چىققان قىيناشلار ئاستىدا 1942-يىل 12-ئاپرېلدىكى سىياسى ئۆزگىرىش سۈيقەستىگە قاتناشقان، ئوز يولدىشىنى ئولتۇرگەن دەپ يالغان ئىقرار قىلدۇرغاندىن كېيىن، پاجىەلىك ھالدا ئولتۇرۇلگەن. ئولتۇرۇلۇش ئالدىدا جاللاتلار ئايال-ئاستى قىلىپ نومۇسىغا تەككەن. شىنجاڭدا ئەزەلدىن ئاياللار تۇرمىسى يوق ئىدى. ئايال سىياسى جىنايەتچىلەر بىرنەچچە تۇرمىدىكى ئاياللار كامىرىغا سولىنىاتتى. بەزىدە يالغۇز سولىسا، بەزىدە بىر ئائىلىدىكى چوك-كىچىك ھەممىسىنى بىرگە سولايتتى. تۇرمىلەردە ئايال خىزمەتچى خادىملار-مۇ يوق ئىدى (كېسەللەر تۇرمىسىمۇ بۇنىڭ ئىچىگە كىرىدۇ). بۇرۇن سولانغان ئاياللارنىڭ كوپۇنچىسى ئاز سانلىق مىللەت ئاياللىرى ئىدى.

جاۋدەن بىلەن بىللە تۇرغان كۈنلەر

1944-يىلى كۈزدە مېنى يەنە يېڭى تۇرمىگە يوتكىدى. شۇ ۋاقىتتا ئۇرۇمچىدە تۇرمە كوپ ئىدى. نومۇر بويىچە سانىغاندا 1-تۇرمە 200 دىن ئارتۇق ئادەم سىغىدىغان كونا تۇرمە ئىدى. 2-تۇرمە بىلەن 2-شوبە تۇرمىنى يۇقۇرىدا بايان قىلىپ ئوتتۇم. 3-تۇرمە 1938-يىلى ج خ باشقارمىسىنىڭ ھويلىسىدىكى ئاپتومو-بىل ئىسكىلاتىنى ئوزگەرتىپ ياسىغان ۋاقىتلىق قاماقخانا ئىدى. لېكىن ئىككى يىلدىن كېيىنلا ئەمەلدىن قالدى. 4-5-تۇرمىلەر-

نىمۇ يۇقۇرىدا سوزلەپ ئوتتۇم. كاتولىك دىنى ئىبادەتخانىسىنى 1938 - يىلى تۇرمىگە ئوزگەرتىپ، دوبەن مەھكىمىسى بىۋاستە باشقۇرىدىغان سوراق ئورنى بولدى. بۇ تۇرمىدە ئەڭ كوپ بولغاندىمۇ 10 نەچچە ياكى 20 نەچچە ئادەمدىن ئاشمايتتى. بىر مەزگىل بۇ جاي سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن سوراق-چى خادىملارنىڭ تۇرار جايى ۋە خىزمەت قىلىدىغان ئورنى بولدى. بۇيەرگە ئۇلئادە تۇرمە دوبەن مەھكىمىسىگە بىۋاستە قاراشلىق بولۇپ، ئاساسىي جىنايەتچىلەرنى سوراق قىلاتتى.

بۇقېتىم قامالغان ئورنۇم توغرۇلۇق بۇرۇن ھېچقانداق گەپ ئاڭلاپ باقمىغان ئىدىم. كېيىن بىلسەم بۇ تۇرمە، 1942 - يىلىدىن باشلاپ 2 - تۇرمىنىڭ سىرتىغا ياسالغان شىنجاڭ تۇرمىسى بولۇپ، كاربىدورلىرى تۇتىشىدىغان چوڭ كورپۇس ئويلەردىن تەشكىل تاپقان ئويلەر ئىكەن. كامېرنىڭ ئاستى - ئۈستى تاختايلىق، ئەينەك دېرىزىلىرى چوڭ ئىدى. ئويلەرنىڭ ئىچكى ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى 2 - تۇرمىگە ئوخشايتتى. كىشىلەر بۇنى «يېڭى تۇرمە» دەپ ئاتاشتى. مۇشۇ تۇرمىدە مەن جاۋدەن بىلەن تونۇشتۇم. جاۋدەن تۇرمىدە نۇرغۇن قېتىم - قېتاقلارغا ئۇچراپ، كالتەك ئاستىدا ئىقرار قىلدۇرۇلغان ئىكەن. كوپ قېتىم ئەنزىسىنى ئاغدۇرغان بولسىمۇ، ھېچقانداق ئۇنۇم بەرمىگەن. ھازىر ئۇ، ۋىجدانىي ئازاپ ئىچىدە دائىم تامغا ئوسەتتى.

1943 - يىلى جاۋدەن قايتا سوراق قىلىندى. سوراقچى ئوچۇق - ئاشكارا ھالدا، جاۋدەن قاتارلىقلارنى 3- ئىنتېرناتسىونال بىلەن جۇڭگو كومپارتىيىسى ئەۋەتكەن كوممۇنىست، شىنجاڭدا قىزىل ھاكىمىيەت قۇرماقچى. 1939 - يىلى قولغا ئېلىنغاندىن

كېيىن، ئۇزلىرىنىڭ ۋەتەن خائىنى تەروتىسكىچى ئىكەنلىگىنى ئىقرار قىلدى. شىنجاڭدىكى جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئادەملىرى بىلەن تۇزگەن كېلىشىمى بويىچە شىڭ شىسەي ھوكۇمىتىنىڭ دىققەت ئېتىۋارىنى بۇراپ تاشقىرىدىكى ئادەملىرى جۇڭگو كومپارتىيىسى ۋە كومىنتېرىن ئەزالىرىنى ساقلاپ قېلىشقا ئۇرۇنغان، دەپ قارىلىغان.

قاتتىق قىيناش ئاستىدا جاۋدەن ئامالسىز شۇلارنىڭ ئېيتقىنى بويىچە ئىقرار بولغان. دۇجۇكيۇەن ئەنزىسىدىكى باشقىلار ۋە دۇجۇكيۇەننىڭ ئۇزىمۇ مۇشۇنداق ئىقرار قىلدۇرۇلغان بولسا كېرەك. شۇنداق قىلىپ، ئاق رەڭلىك ۋەتەن خائىنلىرى ئەنزىسى، قىزىل رەڭلىك كومپارتىيە ئەنزىسىگە ئايلاندۇرۇلدى.

جاۋدەن ماڭا تەمىرات نازارىتىنىڭ سابىق نازىرى قۇربان نىيازنىڭ ئولۇمى توغرىسىدا سوزلەپ: 1942 - يىلنىڭ بىركۈنى، جاۋدەن قاتارلىقلار، تۇرمە باشلىغى ۋاڭ جاۋشيا ئىسىملىك قۇربان نىيازنى دورا ئىچىشكە زورلىغانلىغى ئىكىكىسىنىڭ بىر - بىرىگە ۋاقىراشقانلىغى ۋە ئاخىرىدا قۇربان نىيازنىڭ ئاغزىغا دورىنى مەجبۇرى قۇيغانلىغىنى ئاڭلىغانلىغىنى، ئەتىسى بىر توپ تۇرمە قاراۋۇللىرى كامېردىن بىر ئادەمنى كوتۇرۇپ چىلىپ چىقىپ كەتكەن ۋە ئۇنىڭ ئوتۇك چاپانلىرىنى بۇلىشىۋاتقانلىغىنى سوزلەپ بەرگەن. بۇنىڭغا قارىغاندا، قۇربان نىياز زەھەرلەپ ئولتۇرۇلگەن.

قۇربان نىياز ئوز ۋاقتىدا خوجانىياز ھاجى بىلەن بىللە قۇمۇلدا ئىنقىلاپ قوزغاپ، جىن شۇرېن ھوكۇمىتىگە قارشى تۇرغان. 12 - ئاپرىل سىياسى ئوزگىرىشىدىن كېيىن بىرلىكتە شىڭ

شىسەي بىلەن بىرلەشكەن. بۇ كىشىلەر نازارەت، ۋالى مەھكىمىلەرگە باشلىق قىلىنغان بولسىمۇ، 1939 - يىلدىن كېيىنكى تازىلاشلاردا قىسىمەن تاشلانغان. 1942 - يىلغا كەلگەندە ئاساسىي جەھەتتىن تۇگىتىلگەن.

يەنە مېنىڭ بىلىشىمچە، دۇجۇكيۇەننىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن شىنجاڭغا كەلگەنلەردىن دۇجۇكيۇەننىڭ كاتىۋى سۇك، كەسپىي دېپلومات لىيۇلار ئولتۇرۇلدى، جاۋدەن ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى جۇجېيىن مىن شۇيتاۋ، ۋاڭ ۋېيىي، يېلىپي (1944 - يىلى كېسەل بىلەن ۋاپات بولغان)، سىياسىي نەزىرىيىچى خې جۈدۇنىڭ ھەمراسى جياۋېن شىن، سىياسى نەزىرىيىچى شېمىي ۋە ئۇنىڭ ئىنىسى شې جې ئاگرانوم تۇجۇ (ھەممىنىڭ كەينىدە قولغا ئېلىنىپ، خۇاڭ لىن ئەنزىسىگە كىرگۈزۇلگەن). دۇنىڭ قېينى ئىنىسى خۇ قاتارلىقلار تۇرمىدە ھايات قالدى. شېن يەنبىڭ (ماۋدۇن)، جاڭ جۇڭشې، ساۋكۇڭ لياۋ، رەسسام لوشاۋفېي، ئىنژېنىر جاڭ قاتارلىقلار بەختكە يارىشا ئىچىكىرىگە قايتۇرۇلغان.

تورنىڭ ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا سېلىنىشى

بۇكامېرغا خۇيزۇلارنىڭ چوڭ ئاخۇنى مالىياڭجۇن قامالغان ئىدى. ئۇنىڭ قولغا ئېلىنىشىغا 3 يىلدىن ئاشقان بولسىمۇ تېخى بىرقېتىممۇ سوراق قىلىنماپتۇ. تۇرمىگە يېڭى قامالغان بىر خۇيزۇ ئۇنىڭغا، گېزىتتە مالىياڭجۇننىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي ھەرىكەت ئېلىپ بارغانلىغىغا ئىقرار بولغانلىغى ئېلان قىلىنغانلىغىنى ئېيتقاندا،

ما هەسرەت بىلەن: ئوزىنىمۇ، باشقىلارنىمۇ ئالدايدىغان بۇنداق هاكىمىيەت ئۇزۇنغىچە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىۋېرىدىغان بولسا، دۇنيادا هەقىقەت قالامدۇ؟ ئەگەر ئىسلام دىنى شۇك دۇبەنىنىك كۆڭلىگە ياقمايۋاتقان بولسا بىزنى ئولتۇرۇۋەتسىلا بولمىدىمۇ، كىشىلەرنى ئالداپ يۈرۈشنىڭ نېمە هاجىتى!؟ دېگەن ئىدى. ئەمىلىيەتتە شۇك شىسەي هاكىمىيىتى 1939 - يىلدىن باشلاپلا، جايلاردىكى خۇيزۇ ئاخۇن، ئەپەندى تېپىدىكىلەرنى قولغا ئېلىشقا باشلاپ، ئاخىرىدا مالياگجۇننى ئەكسىيەتچى تەشكىلاتنىڭ باشلىغى قىلىپ قويغان ئىدى. شۇك شىسەي دىنىي يوقىتىش جەھەتتە هەقىقەتەنمۇ ئاز كۆچ سەرپ قىلمىدى. موڭغۇللارنىڭ گېگەنى شالۋاموۇ قاتتىق قورقۇپ كەتكەنلىكتىن ئولگەن. كاتولىك دىنىنىڭ تەشكىلى بولسا، ئاللىقاچان تۆپ يىلتىزىدىن قۇرۇتۇۋېتىلگەن ئىدى.

بۇ كامېردا يەنە چىك دۇك بەينىك جىمەنى چىك شۇ × مۇ بار ئىدى. ئېيتىشلارغاقارىغاندا، ئۇنىڭ تاغىسى بىلەن خېيۇيجۇ، كاك بىگلىن، گۈشلياك، شۇي لىيەن، ۋاك لېيشى، سۇك فۇيياۋ، لاك داۋخېك قاتارلىقلار 1944 - يىلى قايتا قولغا ئېلىنغان ئىكەن.

چىك ماڭا: 1944 - يىلى ئىيۇننىڭ مەلۇم بىر كۈنى ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە باشقا ئالىي، ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلىرى دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ئالدىدىكى مەيدانغا توپلىنىپ، دۇبەنىنىڭ يوليورۇغىنى ئاڭلىغانلىقىنى، شۇك شىسەي ئەتىيازلىق تېرىلغۇغا ئالاقىدار بەزى ئىشلارنى سۆزلەپ كېلىپ، شىنجاڭدا يەنە قوزغىلاڭ كوتىرىش ئەنزىسى چىققانلىقى ئالىي ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئىچىدىمۇ بۇ سۆيىقەستكە قاتناشقانلارنىڭ بار ئىكەنلىگى، هازىر قەغەز، قەلەم تەييارلاپ

قويۇلدى. سەممىيەتلىك بىلەن ئىقرار قىلىشنى ئۈمىت قىلىدىغانلىقىنى ئېيتقاندا، شۇ مەيداندىلا ساقچىلار ئوقۇغۇچىلارنى ئىمزا قويۇشقا مەجبۇرلىغان. لېكىن هېچكىم قەلەمنى قولىغا ئالمىغاندا، شۇك شىسەي بۇ ئەهۋالنى كورۇپ غەزىۋى ئورلەپ ئوزى بىۋاسىتە ئىسمىنى ئاتاپ ئادەم تۇتقانلىقىنى ئېيتىپ بەردى. شۇك شىسەي مائارىپ ساهەسىگە ئىنتايىن دەققەت قىلاتتى. ئۇنىڭ نەزىرىدە مائارىپ ساهاسىدە ئىدىيىگە تەسىر قىلىدىغان كۆچ چەكسىز بولغانلىقتىن، ئۇنى رازۋىتكا قىلىپ تەربىيىلەشمۇ ناهايىتى تەس دەپ قارايتتى. شۇڭا مائارىپقا مەسئۇل بولغان كىشىنى يان تەرەپتىن كۆزىتىپ تۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، دائىم ئالماشتۇرۇشنى زورۇر تاپاتتى. ئۇ هاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن، جاك شۇك، مىك يىمىك، جاك زۇجۇ، لى يىمۇۋ، چىك دۇكبەي قاتارلىقلارنى ئارقىمۇ - ئارقا مائارىپ نازىرى قىلىپ يوتكىگەن ئىدى. ئاخىرىغاكەلگەندە بولدى قىلىپ مائارىپ نازىرى قويمىغان ۋە شىنجاڭ دارىلفۇنۇنىنىڭ مۇدىرلىغىنىمۇ ئوز ئۈستىگە ئالغان ئىدى. يۇقۇرىدا ئېيتىپ ئوتكەن مائارىپ نازىرلىرىنىڭ بىرسىمۇ بالا - قازادىن ئامان قالمىدى.

شۇك شىسەينىڭ كۈنى

يېڭى تۈرمىگە يوتكەپ كېلىنىپ 10 نەچچە كۈندىن كېيىن، خوشنا كامېردىكىلەردىن گومىنداڭنىڭ ئۈرۈمچىدىكى مۇهىم ئادەملىرىنىڭ هەممىسى قولغا ئېلىنغانلىقىنى ئۇقتۇق. مەن بىلەن بىر كامېردىكى لى دېپىڭ يېقىندا سوراققا ئېلىپ چىقىلى

غاندا، ئۇنىڭ بىر ساۋاقدىشى (شۇ ۋاقىتتا سوراقچى ئىكەن) ئۇنىڭغا دۇبەنىنىڭ ئوتمۇشتە ئوڭغا بۇرۇلۇش ياسىشىنىڭ ۋاقتىلىق تەدبىر ئىكەنلىگىنى پۇراتقانلىغىنى ئېيتتى.

بىر نەچچە كۈندىن كېيىن شىنجاڭ ئىنقىلابىنىڭ كېتىش ئالدىدا تۇرغانلىغى، جۇشاۋلياڭ (8 - ئۇرۇش رايونىنىڭ قوماندانى) نىڭ ۋاقتىنچە ئولكىلىك ھوكۇمەتكە رىياسەتچىلىك قىلىدىغانلىغى توغرىسىدىكى خەۋەر تارقالدى. ئولكىلىك ساقچى باشقارمىسى (ئەسلىدىكى ج خ باشقارمىسى) نىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا ئورۇق - توققان يېقىن ئادەملىرىنىڭ تەقدىرىنى سۈرۈشتە قىلغىلى كەلگەن ئائىلە - تاۋاباتلار توپلىشىۋالغان ئىدى. بەزىلەر دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ئالدىدا پوچاقزا ئېتىشقا باشلىدى. شۇڭا شىسەينىڭ تەرتىۋى بۇزۇلدى. 2 - كۈنى تۇرمە كامېرلىرىنىڭ ئېشىكلىرى ئېچىۋېتىلدى. كىشىلەر تۇرمەھويلىسىۋە باشقاكامېرلارنى توپ - توپ بولۇپ ئايلىنىشقا باشلىدى. بىر - بىرىنى توۋىدىغانلار خوشاللىقتىن ھاياجانلىنىپ مۇڭداشتى.

قولغا ئېلىنغان گومىنداڭچىلار تەرەپ - تەرەپكە ھەركەتلىنىپ، چۈكچىك تەرەپ كورگەن تەدبىرنىڭ نەتىجىسى، دەپ تەشۋىق قىلىشتى.

ھويلىدا مەن شۇيلىيەن بىلەن ئۇچرۇشۇپ قالدىم. ھاياجانلانغىنىمىزدىن بىر- بىرىمىزنىڭ قولىنى تۇتقانچە خېلىغىچە ئاغزىمىز گەپكە كەلمەي قالدى. شۇيلىيەن ماڭا ئۇنىڭ بىلەن خې يىچۇ قاتارلىقلارنىڭ مۇشۇ يىلى 4 - ئايدا يەنە بىر قېتىم سوراق قىلىنغانلىغى، ئۇلارنى قاتتىق قىينىشلار ئارقىلىق چۈكچىكدىن كەلگەنلەر بىلەن ھەمكارلىشىپ، شىڭشىسەي ھوكۇمىتىنى

ئاغدۇرۇشقا ئۇرۇنغان، دېگەننى ئىقرار قىلدۇرۇشقا قىستىغانلىغىنى ئېيتتى. چۈكچىكدىن ئىلگىرى - كېيىن ئەۋەتىلگەن مۇھىم شەخسلەر ھەتتا ئاتالمىش «سەنمىنجۇيى» نىڭ نەزەرىيىچىسى لياڭ خەن ساۋغىمۇ «كومپارتىيە» قالپىغى كەيگۈزۈلگەن ئىدى.

8 - ئايدا گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى تايانچلىرىنىڭ ھەممىسىنى قولغا ئېلىپ، ئاخىرىنى يېغىشتۇرۇۋالغىلى بولمايدىغان دەرىجىگە يەتكەن ئىدى. شىڭ شىسەي ئۇزىنىڭ بىرقانچە دۆنزىيە كوماندىرلىرىنىمۇ سۈرۈشتۈرمەيلا قولغا ئالدى. شۇنىڭدەك ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق گومىنداڭ ئارمىيىسى زاپاس 7- دىۋىزىيىسىنىڭ كوماندىرى لى يۇشياڭنىمۇ ئالداپ قولغا ئالماقچى بولغاندا ئەمەلگە ئاشمىدى. ھېچ ئامال قالمىغاندا شىڭشىسەي چۈكچىكدىن ئىستىپا سوراشقا مەجبۇر بولدى. مۇشۇنداق بىر نەچچە كۈنلۈك قالايمىقانچىلىقتىن كېيىن، كامىرلارنىڭ ئىشىگى يەنە قايتىدىن قۇلۇپ سېلىنىپ، ئاساسىي جەھەتتىن بۇرۇنقى تەرتىپلەر ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. پەقەت تۇرمە باشلىغىنىڭ چۈكچىكدىن ئەۋەتىلگەن شەرقىي - شىمال ھەربىي مەكتىۋىدە ئوقۇغان خۇۋېچكىغا ئالماشتۇرۇلغانلىغىنى ئاڭلىدۇق، خالاس.

شىڭشىسەينىڭ جىنايىتىنى توپلاش

1944 - يىلى 9 -، 10 - ئايلاردا شىڭ شىسەي شىنجاڭدىن كېتىشىنىڭ ئارپىسىدا، ساقچى باشقارمىسى ئارقىلىق ئولتۇرۇشكە قارار قىلىنغانلارنىڭ ھەممىسىنى ئولتۇردى. بۇنىڭ ئۈچىدە قەشقەر گارنىزونىنىڭ مۇۋەققەت قوماندانى جياڭ يۈفەن قاتارلىقلار بار بولۇپ، پەقەت خوتەن ساقچى ئىدارىسىنىڭ سابىق باشلىغى

سۈيداشەنلا ئولۇمنىڭ ئاغزىدىن قۇتۇلۇپ قالغان ئىدى. 1937- يىلى جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ئۇرۇشلارنى تىنچىتىش ۋاقتىدا بۇ ئادەم قىرغىز پولكى بىلەن بىرلىكتە خوتەندە نۇرغۇن پۇقرالار ۋە ماجۇڭيىڭنىڭ قالدۇق قىسىملىرىنى قىرغان ئىدى.

ئوكتەبىرنىڭ بېشىدا شىڭ شىسەي شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن، سابىق خارجى مەھكىمىسىنىڭ بولۇم باشلىغى دىڭ ۋىسى قاتارلىقلار تۇرمىدە شىڭ شىسەينىڭ جىنايى ماتېرىيالىلىرىنى توپلاش خىزمىتىنى باشلىدى. بۇنىڭغا قاتناشقانلار ۋە ماتېرىيال يازغانلار ئاز ئەمەس. مەنمۇ شىڭ شىسەي ھاكىمىيىتىنىڭ قول لانغان تۇرلۇك جىسمانى قىيناش ئۇسۇللىرىنى تونۇشتۇرۇپ ماتېرىيال يازدىم.

1944- يىلنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، توپلانغان بىر قىسىم ماتېرىياللار «شىڭ شىسەي شىنجاڭغا ئېلىپ كەلگەن بالايى - ئاپەتلەر» (1- قىسىم) مەخسۇس سان قىلىپ شىپوگرافىتا بېسىپ چىقىرىلدى. بۇ ماتېرىيال قىممەتلىك 1- قول ماتېرىيال ئىدى.

بۇنى كېيىن شىڭ شىسەينىڭ ئوز ۋاقتىدىكى يېقىن دوستى لېۋشىڭپېي تولۇقلاپ ئوزگەرتىپ، «شىڭ شىسەي شىنجاڭغا ئېلىپ كەلگەن بالايى - ئاپەتلەر» (2- قىسىم)نى مىخ مەتبەدە بېسىپ ئېلان قىلدى. لېۋ شىڭپېي بولسا، شىڭ نىڭ ياش چاغلىرىدىكى دوستى بولۇپ، نەنجىڭگومىن داشۇبىي ۋە ياپونىيە مىن جۇ داشۇيلىرىدە بىللە ئوقۇغان. شىڭ شىسەيگە ماددى جەھەتتىن ناھايىتى زور ياردەملەرنى بەرگەن. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە شىنجاڭغا كېلىپ،

ئۇرۇمچى ئەينەك زاۋۇدىغا باشلىق بولغان. 1944- يىلى «خۇاڭ- لىڭ ئەنزىسى»گە چېتىلىپ قولغا ئېلىنغان، قاتتىق قىيىن- قىستاقلارغا ئۇچرىغان ئىدى.

1944- يىلنىڭ ئاخىرىدا مەن ئىشچى گۇناكار بولۇپ يۇرگەندە، ئەسلىدە 3- بولۇمدە ساقلىنىۋاتقان قاماقتىكىلەرنىڭ ئىسىملىكىنى قولغا چۇشۇرگەن ئىدىم. ئۇنىڭدا ئىسىم پەمىلىسى، يېشى، يۇرتى، مىللىتى، تۇرمىگە كىرگەن ۋاقتى، يوتكۇلۇش ئەھۋالى قاتارلىق كاتەكچىلەر بار ئىدى. ۋاقتى 1937- يىلدىن تارتىپ شىڭ شىسەي شىنجاڭدىن كەتكەنگە قەدەر ئىدى. مەن 3- بولۇمدىكى بىر قىسىم ئىشچى گۇناكارلار بىلەن بىر ئايدىن ئارتۇق تەكشۇرۇپ سىلىشتۇرۇپ، 1941- يىلى كۇز 1942- يىلى ئەتىياز 1943- يىلى كۇزدە نەگە كەتكەنلىگى كورستىلىمگەن مەھبۇسلارنىڭ ھەممىسى ئولتۇرۇلگەنلىگىنى شۇ ئىسىملىكتىن بىلدىم. مەن بۇ ئادەملەرنىڭ ئىسىملىكىنى توپلاپ كوچۇرۇپ چىقتىم. بۇلارنىڭ ئىچىدە خەنزۇ، مانجۇ، خۇيزۇلار جەمى 412 كىشى، باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەردىن بولغانلار 422 كىشى ئىدى. بۇ ئىسىملىك بىلەن مەن 1945- يىلى كوچۇرۇۋالغان خوجى نىياز ھاجى ۋە تاھىر بەگنىڭ ئىقرارىنىڭ خاتىرىسىنى، كېيىن لېۋشىڭپېي كوچۇرۇپ «شىڭ شىسەي شىنجاڭغا ئېلىپ كەلگەن بالايى- ئاپەتلەر» (2- قىسىم) دە ئېلان قىلدى.

بۇ مەزگىلدە مەن يەنە مۇسادىرە قىلىنغان ئالتۇن كۇمۇش قاتارلىق قىممەتلىك بۇيۇملارنىڭ ئىز - دېرىكىنى تاپتىم.

1938- يىلى شىڭ شىسەي مۇسادىرە ھەيئىتى قۇرۇپ مۇسادىرە قىلىنغان كوچمە مۇلۇك ۋە تۇراقلىق مۇلۇكلەرنى شۇ

ھەيئەت ئارقىلىق باشقۇرىدۇ. قىممەت باھالىق بۇيۇملار (ئالتۇن، كۈمۈش، چەتئەل پۇلى، گوھەر، ياقۇت قاتارلىقلار)نى تەپسىلى تىزىملىماندىن كېيىن، پىچەتلەپ سودا بانكىسىنىڭ ئىسكىلاتىغا كىر گۈزىدۇ. 1939- يىلى ئۇرۇمچىدە قازاق - قىرغىز ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى ئېچىلغاندا، شىڭ شىسەي يېڭى بىنادا (شىندالۇ) خانىملارنىڭ مال - مۈلكى كورگەزمىسىنى ئېچىشقا بۇيرۇيدۇ. بۇنى شۇ ۋاقىتتىكى سودا بانكىسىنىڭ باشلىغى جاڭ خۈكىيى كونكىرىت بېجىرىدۇ. كورگەزمە ئېچىش مۇناسىۋىتى بىلەن مۇسا- دىرە قىلىنغان ئالتۇن، كۈمۈش، گوھەر، ياقۇت قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى يېڭى بىناغا يەنى شىڭ شىسەينىڭ تۇرىدىغان جايىغا يوتكەپ كېلىنىدۇ. كورگەزمىدىن كېيىن، كورگەزمىگە قويۇلغان بۇيۇملارنىڭ بىرسىمۇ سودا بانكىسىغا قايتۇرۇلمايدۇ. شۇنداق قىلىپ بۇ بايلىقلار شىڭ شىسەينىڭ شەخسى مۈلكىگە ئايلىنىپ كېتىدۇ.

شىڭ شىسەينىڭ باشقۇرۇش تاكتىكىسى

شىڭ شىسەي قول ئاستىدىكىلەرنى باشقۇرۇشقا ئىنتايىن ئۇستا ئىدى. سەندىن پايدىلانغان چاغدا ساڭا چەكسىز كۆيۈ- نەتتى. ھەتتاكى ئەر - ئايال ئوتتۇرىسىدا تەسادىپىي تالاش - تارتىش يۈز بېرىپ قالغاندىمۇ، تېلېفون بېرىپ ساڭا تەسەللى بېرەتتى. بۇنىڭدىن سەن ئۇنى ھەقمەتەنمۇ ياخشى رەھبەرئىكەن، دەپ ئويلاپ قالاتتىڭ. شېنېبەنبىڭ، شىنجاڭغا ھەر كەلگەندە، ئۇ ئوزى بىۋاستە ئايرۇدۇرۇمغا چىقىپ ئولارنى كۈتۈ- ۋالغان ئىدى. ئولار كېلىشتىن بۇرۇن ئورۇنلاشتۇرىدە-

غان ياتاقلارنى كوزدىن كەچۈرگەن، ھەتتاكى پەردىلەرنىڭ رەڭ گىدىن تارتىپ دىققەت قىلغان ئىدى. ئۇ، يولىيورۇق بېرىپ: «شېن ئەپەندى بىر ئەدىپ، ئويىنىڭ سەرەمجانىلاشتۇرۇلۇشى نەپىس بولۇشى لازىم» دىگەن ئىدى. گومىنداڭ تەرەپكە ئوتكەن- دىن كېيىن چوڭچىگدىن ئەۋەتىلگەنلەرنىڭ كىيىم، تاماق، ياتاق، قاتناش قاتارلىق ھەممە تەرەپلىرىگە غەمخورلۇق قىلدى. بۇگۈن ئويۇڭدە خىزمەتچى ئايال كەم بولۇپ قالغان بولسا، ئەتىسىلا يەتكۈزۈپ بېرەتتى. دەرۋەقە بۇنداق ئادەملەرنىڭ كەينىگىمۇ مەخسۇس ئىشپىيون قويىاتتى. ھەر قانداق ئادەم قۇمۇلغا كىرىشى بىلەنلا، ئۇنىڭ بارلىق سوز - ھەركەتلىرى شىڭ شىسەينىڭ تەكشۈرۈشىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايتتى. دۇجۇگىيۈەن شىنجاڭ دارىلفۇنۇنغا مۇدىر بولغان مەزگىلدە، دۇ ئورۇنلاشقان ئويىنىڭ يېنىدا ساقچى باشقارمىسى تەرىپىدىن ئالاھىدە ئورۇنلاشتۇرۇلغان تاماكا ساتىدىغان تەگزىكەش بار ئىدى. دارىلفۇنۇن يېنىدىكى كىچىك دۇكانىنىمۇ ئىشپىيونلار ئاچقان ئىدى. جۇگو كومپارتە- يىسى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئەۋەتىلگەنلەرگە بولسا تېخىمۇ بەك «كوڭزل بولەتتى».

ئۇ سېنى ئۇجۇقتۇرماقچى بولۇپ قالغان چاغدا بولسا، سېنىڭ كورسەتكەن خىزمىتىڭنىڭ قانچىلىك زور بولۇشىدىن قەتئىنەزەر، ئىككىلىنىپ ئولتۇرمايتتى. ئويىدىكى ئادەملەرنى ھەتتا كىچىك ئاتىسىنىمۇ ئاياپ قويمىغان ئىدى. شۇڭنىڭ بىر نەۋرە ئىنىسى (ئۇمۇ قولغا ئېلىنغان) نىڭ ئېيتىشىچە شىڭ شى- سەينىڭ ئىچىدىغان سۈيى دادىسىنىڭ نازارەت قىلىشى ئاستىدا، ھارۋا بىلەن شىمىگودىكى بۇلاقتىن ئېلىپ كېلىنەتتى. بىر قېتىم

شەكشەسىنىڭ قوسىغى تۆيۈقسىز ئاغرىپ قالغاندا، بۇنى شو-
پۇردىن كورۇپ، قاتتىق ساۋىغان ۋە كىمنىڭ بۇيرۇغى بىلەن
قىلغانلىغىنى ئېيتمىشقا قىستىغان ئىكەن.

شەكسىنىڭ هوكۇمرانلىق قىلىش هوقۇقى ئۇزلۇكسىز كۆرەش
قىلىش ۋە تازىلاپ تۇرۇش ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقى ئەۋەتكەن
ۋە پارتىيە ئىچىدىكى بىر قانچە كىشىلەر مەسىلەن: ۋاك باۋچەن،
جاۋۇيۇەنلەر ئەلچىخانا ئارقىلىق بىر ئاي قىلىپ قېتىلۇپ
كېتەلىدى.

شەكشەسىي ئوزىگە تايانچ تاللىماقان ئىدى. بۇ ئېھتىمال
ئۇنىڭ شىنجاڭدەك ئالاهىدە مۇهىتتا زورلۇق زومبۇلۇق قىلىشى
ئاستىدا خىزمەتچى خادىملارنىڭ ئۇنىڭ كەتمىنىنى چاپماسلىقىغا
جۇرئەت قىلالماسلىغى، هەتتاكى تۇرمىدىكى ئىشچى گۇناكارلار-
نىڭمۇ سىرتقا ئىش بىجىرىشكە چىققاندا - تۇرمىگە ئوز ۋاقتىدا
قايتىپ كېلىدىغانلىغىنى بىلگەنلىگىدىن بولسا كېرەك.

ئۇ شەخسى كاتىپ ئىشلەتمەيتتى. پەقەت بىر قانچە مۇهىم
پىزە تچىلىرى ئۇنىڭ ئۇچۇن كوچۇرۇپ يازاتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە
بۇنداقلارنى بىر نەچچە يىلدا بىر قېتىم ئۇجۇقتۇرۇۋېتىپ ئالماش-
تۇرۇپ تۇراتتى.

بولدى قىلىپ تاشلاپ قويۇش

1945- يىلىنىڭ مارت ئايلىرىدا، مەن، سۇن جۇڭچاۋ، فۇشى رۇ،
بېيەن شىچىڭلار بىرلا ۋاقىتتا، باشقىلارنىڭ كېپىللىگى بىلەن
قويۇۋېتىلىدىغانلىغىمىز توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش تاپشۇرۇپ ئالدۇق.
تۇرمە باشلىغى خۇۋېيچىڭنىڭ ئېيتىشچە، بىزنىڭ ئەنزە-

مىزنى بىر قانچە ئاي ئىلگىرى سوراق - هوكۇم قىلىش ئومىگى
چۇڭچىڭغا ئېلىپ كېتىپ تەكشۇرۇپ تەستىقلىغاندىن كېيىن، بۇ-
گۇنكى قارار چىقىرىلىپتىمىش.

مەن خۇددى، بىز ناهەق تۇرمىدە ياتقان 7 - 8 يىلغا نىسـ
بەتەن زادى قانداق هوكۇم چىقىرىلدى؟ بىزنىڭ گۇناهىمىز بار-
مۇ- يوق؟ دەپ سوريدىم.

خۇ، «مېنىڭ بىلىشىمچە يېرىم يىلدىن بۇيان بوشىتىلغان-
لاردىن هېچكىمۇ هوكۇمنامە ئالالمىدى. مېنىڭچە گۇناهنىڭ بار -
يوقلىغىنى سۇرۇشتۇرمەي چىقىپ كېتەلىگىنىڭلارغا رازى بولساڭ-
لار بولىدۇ» دىدى.

ئەينى ۋاقىتتا بىز بىر قانچىمىزنىڭ ئەنزىسىنىلا بولدى
قىلىپ تاشلاپ قويغان بولماستىن، شەكشەسىي ئەك ئاخىردا
ئويدۇرۇپ چىقارغان هىلىقى «قىزىل تۇس ئالغان ئەنزە» گىمۇ
شىنجاڭدا بىرەر چۇشەندۇرۇش بېرىلمەدى. بۇ ئەنزىدىكى ئاسا-
سىي شەخس، گومىنداڭ شىنجاڭ ئولكىلىك داڭبۇسىنىڭ شۇجىسى
خۇاڭرۇجىن ۋە ئولكىلىك هوكۇمەتنىڭ ئەزاسى تەمىرات نازىرى،
لىڭجىيۇڭ قاتارلىقلار مەهبۇسلۇق سالاهىيىتى بىلەن ئايرۇپە-
لاندا چۇڭچىڭغا يەتكۈزۈلگەن ئىدى.

ئۇ ۋاقىتتا هوكۇمەت دائىرىلىرىنىڭ ئاشكارىلاپ قويغان
خەۋەرلىرىگە قارىغاندا، گومىنداڭنىڭ قارىشىچە شەكشەسىي قانـ
داقلىكى بولمىسۇن شىنجاڭنى مەركەزگە تاپشۇرۇپ بەرگەن ۋە
ئوزىدىن كېيىنكىلەرگە يۇزمىڭ سەرلەپ ئالتۇن، قارا توپا ۋە
بىر مۇنچە ماددى مۇلۇكلەرنى قالدۇرۇپ كەتكەن ئىدى. بۇ شىنـ
خەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، چېگرا رايونلارنىڭ تارىخىدا كورۇلۇپ

باقمىغان ئىش. ئۇلار بۇنداق ئادەمدىن قايتا ھېساپ ئېلىپ ئولتۇرمايتتى، ئەلۋەتتە.

شۇنداق قىلىپ، شىك شىسەي ئائىلىسى گومىنداڭ قوشۇنىنىڭ قوغدىشى ئاستىدا 40 نەچچە ئاپتوموبىلدا مۇڭەپپەقىيەت ۋە ھەيۋەت بىلەن ئىچكىرىگە قايتىپ كەتتى. ئۇنىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەن، قىلمىغان ئەسكىلىگى قالمىغان ئىشچىيون باشلىقلىرى بولسا، ھېچقانداق جازاغا تارتىلمايلا كەينىدىن ئوز يولىغا راۋان بولدى.

لېكىن زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلار 8 يىلدىن كېيىن تۇرمىدىن چىققاندا، ئائىلىسى ئاللىقاچان خانەۋەيران بولۇپ، خوتۇن - بالىلىرى تېرى - پېرەك بولۇپ كەتكەن ئىدى.

تۇرمە ھاياتىدىن ئەسلىمە

شى لىيەنخۇا (موڭغول)

مەن خەنزۇچىنى تولىمۇ ناچار ئۇگەنگەن بىرمۇڭغۇلمەن، شۇڭا قولۇمغا قەلەم ئالغىنىمدا ئارمانىمغا چۈشلۈق دەرمانىمنىڭ يوقلىغىنى ھىس قىلماقتىمەن. ئوتكەن كۈنلەرنى ئەسلەش مېنىڭ روھىي جاراھىتىمنى قوزغاپ، ئىچ - ئىچىمدىن ئازاپلىنىشىمغا سەۋەپ بولىدۇ، باندىت شىك شىسەي ماڭا سىياسى جەھەتتىن زىيانكەشلىك قىلىپلا قالماستىن، بەلكى ۋۇجۇدۇمنىمۇ ئىنسانىيەت قېلىپىدىن چىققان رەھىمسىز ئازاپلاشلارغا ئۇچراتتى. بۇلار ھەرۋاقىت مېنىڭ شىك شىسەي ئەكسىيەتچى ھوكۇمىتىگە چىش - تىرنىغىمغىچە بولغان ئوچمەنلىگىمنى قوزغاپ تۇرىدۇ. ئوز بېشىمدىن كوچۇرگەن ۋە كورگەن - ئاڭلىغانلىرىمنى بېزىپ قالدۇرۇپ، خەلقى - ئالەم ئالدىدا شۇۋاقىتتىكى قاراڭغۇلۇقنى تەخمۇ ئوچۇق ئاشكارىلاپ ۋە بۇ جىنايەت ئۇستىدىن شىكايەت قىلىشنى ئىنتايىن مۇھىم دەپ بىلدىم. شۇنىڭ بىلەن مەن روھلۇنۇپ قولۇمغا قەلەم ئالدىم - دە، ئوتكەنكى ئەسلىمىلەر قەغەز يۈزىدىن ئورۇن ئېلىشقا باشلىدى.

1. قۇدۇلۇقتىن مەھبۇسلىققىچە

دادام شىلىك ئەينى ۋاقىتتا شىنجاڭ جەمىيىتىنىڭ يۇقۇرى

تەبىقىسىدە خېلىلا نام ئاتاققا ئىگە ئىدى. 1934-يىلى دادام شەك شىسەي تەرىپىدىن شىنجاڭ ئولكىلىك مائارىپ نازارىتىنىڭ مۇئا-ۋىن نازىرى، قوشۇمچە دىخۇا هازىرقى ئۇرۇمچى موڭغۇل مەدىنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىنىڭ باشلىغى قاتارلىق ۋەزىپىلەرگە ئوستۇ-رۇلۇپ قاراشەردىن ئۇرۇمچىگە كوچۇرۇپ كېلىندى.

1936-يىلى شەك ئاتام بىلەن ئوزى ئوتتۇرىسىدىكى سىياسى چىقىشالماسلىقنى ئارىدىن كوتۇرۇۋېتىشنى مەقسەت قىلىپ، ئايالى چىيۇيۇفاڭنى ئويىمىزگە چاي ئېلىچىلىگە ئەۋەتتى، ئۇ مېنى ئوزىنىڭ بىرنەۋرە ئىنىسى دوڭشاۋلىڭغا ياتلىق قىلىشنى ئىلتى-ماس قىلدى. ئاتام بۇ ئىشنى چىن كۆڭلىدىن خالىمىسىمۇ ئەزرائىلنىڭ چىشىغاتېگىپ قويماسلىغى ئۈچۈن، چىيۇيۇنىڭ قاتتىق يۈمشاق ۋاستىلىرىنىڭ بېسىمى ئاستىدا ماقۇل بولۇشتىن باشقا چارە تاپالمىدى. ئۇچاغلاردا مەن كىچىك هېچ نەرسە ئۇقمىغان-لىغىم ئۈچۈن، ئاتامنىڭ بۈيرۇغىدىن چىقالمايتتىم، شۇڭلاشقا شۇ يىلى 11-ئايدا دوڭ بىلەن توي قىلدىم، تويدىن كېيىن دوڭنىڭ ئوپكەكېسىلى يوقتۇرۇۋالغانلىغى مەلۇم بولدى ۋە ئۇزۇن ۋاقىت داۋالانسىمۇ ئۇنۇم بولماي 1941-يىلى 7-ئايدا شۇكېسەل بىلەن ئولدى.

ئەينى ۋاقىتتا مەن ئۇرۇمچى قىزلار مەكتىۋىدە ئوقۇيتتىم، مەكتەپتىكى ئىسىم شىيمىڭ ئىدى، 1941- يىلى 8-ئاينىڭ 1- كۈنى مەن ئەتىگەن سائەت 8 دە ئەمدىلا دەرسخانىغا كىرىپ تېخى ئورۇن ئالمىغان ئىدىم، بىرسى مېنى چاقىردى، هەيران بولۇپ تۇر-غۇنۇمدا چىيۇيۇفاڭنىڭ خىزمەتكارى كىرىپ كەلدى، ئۇماڭا: «چىيۇيۇ مۇدىر سىزنى ئويدە كۈتۈۋاتىدۇ، ئازراق ئىش ئۈستىدە سىز بى-لەن سوزلەشمەكچى ئىكەن، ماشىنا ئىشىك تۈۋىدە، هازىرلا ماشى-

نىغا چىقىڭ» دېدى. مەن نېمە ئىش ئىكەنلىگىنى بىلمەي ئۇ-نىڭ بىلەن بېرىشقا مەجبۇر بولدۇم. خىزمەتچى ئىشىكنى ئاچتى، مېنىڭ ماشىنىغا چىقىشىم بىلەن تەڭ، ئوتتۇرا بويلۇق، پۇقراچە كىيىنگەن بىر كىشىمۇ ماشىنىغا چىقىپ مېنىڭ يېتىمدا ئولتۇر-دى. ئۇنىڭ بىلىگە قىستۇرۇۋالغان قانداقتۇر قاتتىق بىر نەرسە قولۇمغا ئۇرۇندى. مەن بۇ پۇقراچە كىيىنگەن كىشىنىڭ ئىشپى-يون ئىكەنلىگىنى دەرهال هېس قىلدىم.

ماشىنا توختىغاندىن كېيىن، مېنى چىيۇيۇ مۇدىرنىڭ ئويى-گە ئەمەس بىر قاراڭغۇ تۇرمىگە يالاپ ئېلىپ كىرىشتى. تومۇر ئىشكتىكى توت چاسا كاما ۋە تەرەت قاچىسى قاتارلىقلار مې-نىڭ بەزى ئىشلار توغرىسىدا مۇلاهىزە يۈرگۈزۈشىمگە سەۋەپ بولدى.

«دادامنىڭ ئىشىغا چېتىلدۇرۇلغانلىغىم» بۇ مەن هەمە-دىن بۇرۇن ئويلاپ يەتكەن بىر سەۋەپ ئىدى.

1936 - يىلى x ئايدا قەشقەردىكى 6 - دېۋىزىيىنىڭ كوماندىرى ماموت ئەسكەر تارتىپ شىنجاڭ شەرقىگە قارشى چىقىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئاتام شىلىكە خەت يېزىپ ئۇنىڭ قوللىشىنى تەلەپ قىلىدۇ. هەمدە شىلىكىنىڭ شىنجاڭنىڭ هەرقايسى جايلىرىدىكى موڭغۇللارنى بىرلىكتە هەرىكەتكە كېلىشىگە چاقىرىشىنى تەلەپ قىلىدۇ، بۇ خەت تۈيۇقسىز شىڭ-شىسەيىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالىدۇ، شۇنىڭ بىلەن شىلىك قول-غا ئېلىنىپ تۇرمىگە تاشلىنىدۇ. هەمدە كوپ ئازاپلاشلارغا ئۇچ-راپ، ئاخىر كېسەل بولۇپ يېتىپ قالىدۇ. ئاپام دادامنى كې-يىللىككە ئېلىپ چىقىپ تۇرمە سىرتىدا داۋالىتىشنى تەلەپ قىلى-

دۇ. ئەمما- ئېلىپ چىققىلى ئادەم بارغاندا دادام ئاللىقاچان ئولتۇرۇلگەن ئىكەن. ئېيتمىشلارغا قارىغاندا، بۇندىن سەل بۇرۇراق بىرسى كېلىپ دادامغا ئوكۇل سالغان ئىكەن. بىز دادامنىڭ قەستلەپ ئولتۇرۇلگەنلىگىنى بىلىپ تۇرساقمۇ، ئوچۇق سوزلەشكە جۇرئەت قىلالماي، مۇرددىنى ئېلىپ چىقىپ يەرلىككە قويۇپلا بولدى قىلدۇق. شۇنىڭ بىلەن بىرۋاقىتتا مېنىڭ تۇققانلىرىمنىڭ ھەممىسى يات ناھىيىلەرگە سۈرگۈن قىلىندى. مەن پەقەت شۇ ئائىلىسىگە ياتلىق قىلىنغىنىم ئۈچۈنلا ۋاقىتلىق ئامان قالدىم. بىراق دۇڭشاۋلىڭ ئولىشى بىلەنلا مېنىڭ شۇ ئائىلىسى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىم پۈتۈنلەي ئۈزۈلدى. مانا ئەمدى ئۇلار ئاخىرى ماڭا قول سېلىشتى!...

مېنىڭ دۇڭشاۋلىڭ بىلەن توي قىلىشىم پۈتۈنلەي مەجبۇرلاش نەتىجىسىدە بولغان ئىدى. چۈنكى، دادام شۇلۇك مەنە خەنۋاڭ مەنچۇكجاپنىڭ ئامانلىغىنى قوغداش ئۈچۈن بەختىمنى قۇربان قىلىپ مېنى قالقان ئورنىدا ئىشلىتىشكە مەجبۇر ئىدى. مەن پەقەت دادامنىڭ بۇيرۇغىغا بويسۇندۇم. دۇڭغا كۆڭلۈم چۈشۈشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. دوڭنىڭ سىرتقى كۆرۈنىشى چاكىنا، خۇددى قاخشال دەرەققە ئوخشايتتى. شۇڭ شەي مېنى دۇڭغا ياتلىق قىلدۇرۇپ ئۇنى بىزنىڭ ئويمىزگە ئەكىلىپ قويىدى. بۇنىڭ ئائىلىمىزگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان جاسۇس ئىكەنلىگى ئېنىق ئىدى. بۇنى كۆڭلىمىزدە بىلىشسەكمۇ، ئوچۇق ئېيتىش ئەپسىز ئىدى. ئانام قەستلەپ ئولتۇرۇلگەندىن كېيىن، ئانام دۇڭشاۋلىڭغا چىش تىرنىغىچە ئوچ بولۇپ كەتتى ھەم ئۇنىڭ بىلەن ئوچۇقلا مۇناسىۋىتىنى ئۈزدى.

مەن ئومۇملىقنى كوزدە تۇتۇپ تاقەت قىلىپ يۈردۇم، بىراق كۆڭلۈمدە دۇڭدىن يىرگىنەتتىم. بۇ ئاردەمزدىكى مۇناسىۋەتنىڭ يىرىكلىشىشىگە ۋە دائىم گەپ تەگشىپ قېلىشقا ئېلىپ بارىدى. مەلۇم بىر قېتىمقى ئېغىر توقۇنۇشتا ھەتتا قورال تەڭلەپ تاپانچىنى چىقىرىۋىدى مەن ئۇنىڭ ئىككى قولىنى ئارقىسىغا قايرىۋەتتىم. ئوق تورۇستىن ئوتۇپ خوشنىلارنى چوچۈتمۇەتتى، شۇڭ شەي ئارىغا چۈشتى، دۇڭ شۇڭاقتىنىڭ ئوزىدىلا نەنسەنگە داۋالىنىشقا ماڭدى. يولغا چىقىشتىن بۇرۇن ناھايىتى خاپا ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن بىر ئاي ئوتمەيلا ئۇ كېسەل بىلەن ئولدى، بۇ بالايى ئاپەتنى شۇ شەي ئائىلىسى ئەلۋەتتە ماڭا ئارتىشى تۇرغان گەپ ئىدى. بۇلار بەلكىم مېنىڭ تۇرمىگە ئېلىنىشىمدىكى ئىككىنچى چوڭ سەۋەپ بولۇشى مۇمكىن.

مەن شۇ كۈنى كېچىسى ساقچى ئىدارە باشلىغىنىڭ ئىشخانىسىغا چاقىرتىلدىم. جۇجاڭ گۇڭ پېيلى شۇ شەرقىي شىمالىدىكى تۇققىنى ئىدى. مەن بۇنى بىزنىڭ ئويدە كوپ ئوچراتقانلىغىم ئۈچۈن تونۇيتتىم، مەن بىر ئاز رەنجىگەن ھالدا مېنى نىمىشقا قولغا ئالغانلىغىنى سورۇدۇم. ئۇ توماقلا قىلىپ شۇنداق دېدى: دۇبەندىن تېلېفۇن كەلدى ئائىلىنىڭ ئىچكى ئىشلىرى توغرىسىدا سىز بىلەن ئازراق سوزلەشمەكچى ئىكەن. ئامانلىقنى كوزدە تۇتۇپ سىزنى بۇيەرگە ئېلىپ كەلدۇق، سىز بۇ يەرنىڭ قائىدىلىرىگە بويسۇنۇپ، ۋاقتىدا تاماق يەپ سالامەتلىگىڭىزنى ئاسرىشىڭىز كېرەك. ئىشىڭىز تۈگىگەندىن كېيىن مەن سىزنى ئۆزۈتۈپ قويىمەن. ئۇ شۇنداق دەۋېتىپ بىر ئەسنەۋىدى، ئاغزىدىن كىشىنى سەسكەندۇرىدىغان

هاراق پۇرىغى كەلدى، ئۇنىڭ كوزلىرى پات - پات يۇمۇلۇپ قا-
لاتتى، ئوزى ناھايىتى روھسىز ئىدى.

مەن ئەسلىدە ئوزەمنىڭ نىمە ئۈچۈن قولغا ئېلىنغانلىغىنى
ئۇنىڭدىن ئېنىق سوراپ ئايدىڭلاشتۇرۇۋالماقچى ئىدىم. لېكىن
ئۇنىڭ مەس ھالىتىنى كورۈپ كوپ سوزلەشنى لايىق كورمىدىم.
مەن ئۇنىڭ بىلەن كارىم بولماي، ئۇنىڭ ئالدىدىكى جوزا ئۇس-
تىدىن بىر پارچە گېزىتنى قولۇمغا ئالدىم. مېنىڭ ئوشتۇمتوت
قىلغان بۇ ھەركىتىم ئۇنى چوچۈتمۇەتتى. بۇ دەرھال بىلىدىكى
تاپانچىسىنى قولىغا ئېلىپ، ماڭا تىكىلىپ بىردەم قاراپ تۇردى-
دە، ئاخىرى يەنە ئۇگدەشكە باشلىدى. مەن ئازىراق قىمىرلاپ
قويسام ئۇنىڭ كوزلىرى ئېچىلىپ كېتەتتى. بۇنىڭدىن قارىغاندا
ئۇ مېنى بىۋاستە نازارەت قىلمۇاتاتتى، مەنمۇ تاڭ ئاتقىچە شۇن-
داق ئولتۇرۇپ چىقتىم.

ئەككىنچى كۈنى تاڭ ئېتىشىغىلا گۈڭپېيلى مېنى كامىرغا
قايتۇرۇۋەتتى. تاماق ۋاقتىدا غەربى ئىشىكتىن بىر تاۋاق سوك
تامىغى ۋە ئازىراقمۇ ماي دىدارى بولمىغان سەي‌شورپىسى ئېلىپ
كىرىشتى. بۇ چاغدا مەن ئېچىمدىكى دەردىمنى زادىلا باسالمى-
دىم-دە، تاماق قاچىسىنى سەيلىرى بىلەن قوشۇپ كامىرنىڭ ئى-
شىگىدىن سىرتقا چورۇۋەتتىم ھەم ئۇلارنى بۇزۇقلار دەپ ئاغزى-
غا كەلگەنچە تىللىدىم. شۇ ئاخشىمى گۈڭپېيلى كوزلىرىنى ئالايتىپ
قاتتىق غەزەپكە كەلدى-دە، ئادەم تىللاپ قاچىلارنى چاقىتىڭ،
كامىردىمۇ يۇۋاشلىق بىلەن ئولتۇرمىدىڭ دەپ ياغاچ پالاق بى-
لەن ئالقانلىرىم خۇددى بولكا نانىدەك ئىشىپ كەتكىچە
ئۇردى.

2 . مەخپى سوت

8 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئەتىگەنلىك تاماقتىن كېيىن، كا-
مىرنىڭ ئىشىگى ئېچىلىپ، گۈڭپېيلى تولۇق قوراللانغان بىلىگە
قىلىچ ئاسقان ھالدا كىرىپ كەلدى-دە، ماڭا كوزلىرىنى ئالاي-
تىپ: «يۇر، بۇگۈن سېنى ئويۇڭگە ئاپىرىپ قويىمىز، نەرسە -
كېرەكلىرىڭنى تېز يىغىشتۇر» دەپ ۋاقىرىدى.

ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئارقا دەرۋازىسىغا بىر كىچىك ما-
شىنا توختىتىپ قويۇلغان بولۇپ، ئۇنىڭ دەرىزىلىرىگە پەردە
تارتىلغان ئىدى. گۈڭ قوللىرىنى شىلتىغان ھالدا: «چاققان ماشىنىغا
چىق!» - دەپ ۋاقىرىدى. شۇ چاغدا ماشىنا ئىشىگى ئېچىلىپ،
ئورۇق بىر كاللا كورۈندى.

- شۇمۇ؟ - دەپ سورىدى ھىلىقى ئورۇق كاللا گۈڭدىن-
گۈڭ باش لىڭشىتىپ قويۇپ، مېنىڭ ئارقامدىن ماشىنىغا
چىقتى. پايدا كىچىك نەنىمىڭ تەرەپكە قاراپ يۇقۇرى سۈرئەت
بىلەن ماڭغاچقا، يولدا بىر ئات ھارىۋىسىغا سوقۇلۇپ كېتىپ
ئۇنى ئۇرۇۋەتكىلى تاسلا قالدى، مەن گۈڭنىڭ بىلىدىكى قىلىچقا
قارىدىم-دە، ئىختىيارسىز بوينۇمنى سىلاپ قويدۇم، «باش كېسىلىش
دىگەن بۇ ئۇقۇم، چاقماق تېزلىگىدە كوكلۇمدىن كەچتى.
ئاران يىگىرمە ياشقا كىرىپلا ھاياتىمنىڭ ئاخىرلىشىپ كېتىۋاتە-
قانلىغىنى ئەسلەپ قەلبىم خۇددى مۇشۇك تاتلىغاندەك بىئارام
بولاتتى. دادام شىلىك ئۇلار تەرىپىدىن سەۋەپسىز قەسلەپ ئولتۇ-
رۇلدى؛ ئانام بىلەن سىڭلىم يىراق چىگىرىدا پالاندى؛ مەن
ياخشى كورگەن ياش موگۇل يىگىت مىڭمەنمۇ مەندىن مەجبۇرى

ئايرۇپتىلىپ، يىراق ئالتاي تاغلىرىغا يوتكۇپتىلگەنلىگى ئۈچۈن كورۇشكە مۇمكىن بولمىدى. ئۇزەمنىڭ ئومۇرلۇك بەختىمۇ، بىر مەيدان سىياسى سودا جەريانىدا نابۇت قىلىندى. ئۇزەم ئالـ زار يىسەمۇ، يەتكەچە خورلۇق تارتسامۇ، يەنىلا ئومۇملۇقنى كوزدە تۇتتۇم، بىراق ئاخىرى يەنىلا شۇ جاللاتلارنىڭ قىلىچى ئاسـ تىدىن قۇتۇلالمىدىم. قېنى ئىنسان ھاياتىنىڭ ئازىراق لەززىتى ۋە ئەھمىيىتى؟ مۇشۇنداقلا ئولگۈنۈمدىن كورە جازا ئالدىدا نۇـ مۇسسىز قاراقچىلارنى پۇخادىن چىققىچە تىللاپ مەردانە ئولگۈـ نۇم ياخشى دېگەنلەرنى ئويلۇدۇم-دە، تېخىمۇ غەيرەتكە كەلىپ، ئۇلار بىلەن ئاخىرغىچە كۈرەش قىلىشقا تەييارلاندىم.

3. يېڭى بىر دۇنيا

ماشىنا توختىشى بىلەنلا ماشىنىدىن ئالدى بىلەن ھىلىقى ئادەم چۈشتى-دە، ئۇنىڭ: «ھەممىڭ كىرىپ كېتىش! قورو ئىچىدە ئادەم تۇرۇشقا رۇخسەت قىلىنمايدۇ» دېگەن ئاۋازى ئاڭـ لاندى. ئۇ قورو ئىچىدىكىلەرنى قوغلىۋەتكەندىن كېيىن، بىردانە يۇڭ ئەدىيال بىلەن بېشىمنى يوگىدى-دە، ئۇنى ئويگە كىرگەنـ دىن كېيىنلا ئاندىن بېشىمدىن ئېلىۋەتتى. بۇ چاغدا بىر ئايال كېلىپ ھەممە يېرىمنى باشتىن ئاياق ئەستايىدىللىق بىلەن ئاختۇرۇپ چىقىپ، كىيىمگە قادالغان بىردانە ئىلگەكنى تېپىۋالـ دى-دە، ئۇنىمۇ يۇلۇۋېلىپ گۈڭ پېيلىگە تاپشۇرۇپ بەردى. ئۇ سەل تۇرۇپ قالغاندىن كېيىن قول ئىشارىسى قىلىۋېدى، باشـ قىلارنىڭ ھەممىسى ئىلگىرى ئاخىر بولۇپ چىقىپ كەتتى.

ۋاڭ-چۈڭ ئاۋازلار يوقالدى. ئۇيۇ ئىچىدە جىم-جىتلىق ھوكۈم سۈردى، مەن باشقا بىر يەرگە يوتكەپ كېلىنگەنلىگىمنى ھىس قىلدىم.

بۇ كىچىك نەنىمگىنىڭ سىرتىغا جايلاشقان كاتولىك دىنى بۇتخانىسى بولۇپ، تىك توت بۇلۇڭلۇق چوڭ ئويلەر، قاڭالتىرـ لىق ئوگزىلەر، ئۇزۇن كاردىورنىڭ ئىككى تەرىپىدە نۇرغۇنلىـ غان يالغۇز كىشىلىك ئويلەر كوزگە تاشلىناتتى. كاردىورنىڭ جە- نۇپ تەرىپىدىكى يالغۇز كىشىلىك ئويلەرنىڭ بەزىلىرى ئادەم سولايدىغان ۋاقىتلىق كامىر بولۇپ، شىمال تەرىپىدىكى بىر ئې- غىزلىق چوڭ ئوي سوراقخانا ئىدى. ھويلا ئىچىدىكى سۇۋادان تېرەكلەر ئارىلىرىدىن توتەرەپتىكى ئىگىز تاملارنى كورگىلى بولاتتى. تام توپىسىدە پوسلار ئۇياقتىن - بۇياققامېڭىپ يۇرەتتى.

4. ئۇنجى قېتىملىق سوراق

ئاخشىمى مېنى سوراقخانىغا ئېلىپ كىرىشتى، ئۇ يەردە ئۇچ نەپەر سوراقچى ئولتۇرغان بولۇپ، بۇلار خوباۋجىيەن، خې گۇييەن، لىن شۇيسەي قاتارلىقلاردىن ئىبارەت ئىدى. ئوپىچوردىسـ دە يەنە تېخى ھەر ۋاقىت جازا قوللۇنۇشقا تەييار تۇرغان بىر- نەچچە ئەسكەرلەر تۇرۇشاتتى، ئۇلار مەندىن: دۇڭ شاۋلىڭنى سەن قەستلەپ ئولتۇرگەنمىدىڭ؟-دەپ سورىدى. مەن بېشىمنى چايقىدىم، ئۇلار رەنجىگەن ھالدا يەنە مۇنداق دېدى: -سېنىڭ، داداڭنىڭ ئىنتىقامىنى ئېلىش ئۈچۈن، دۇبەنگە قارشى چىققانلىـ غىڭ، تۇڭپىنى كوپ ئالتۇنغا سېتىۋېلىپ دۇڭشاۋلىڭنى قەستلەپ ئولتۇرۇۋەتكەنلىگىڭناھايىتى ئېنىق!- مەن يەنىلا بېشىمنى چايـ

قىلدىم. ئۇلار ھەدەپ ئېسىلىۋېلىپ مېنى تولىمۇ زېرىكتۈرۈۋەتتى. ئاخىرى مەن سوسقىنا مۇنداق دېدىم:- سىلەر مېنى قەستلەپ ئولتۇردى دېسەڭلەر بوپتۇ، مەن ئولتۇرگەن بولاي.....

— سەن ئۇنى نېمە بىلەن قەستلەپ ئولتۇردۇڭ؟-سورىدى خوباۋجيەن.

— زەھەر بىلەن.

-قانداق زەھەر بىلەن؟ سەن ئۇنى نەدىن تاپتىڭ؟

—دورا ماگىزىنىدىن سېتىۋالغان،ھىلىقى.....

—يالغان ئېيتىۋاتسەن. قايسى دورا ماگىزىنى زەھەر سېتىشقا جۈرئەت قىلالايدىكەن؟ - ئۇلار بىرئاز ئاچچىغلىنىشتى.

مەن ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئوتۇۋېلىپ شۇنداق دېدىم: - بۇنىڭ كارايىتى چاغلىق، بەرىبىر مەن قەستلەپ ئولتۇرگەن بولغاندىن كېيىن خۇنىنى تولەي، مېنى ئېتىۋەتسەڭلار بولىدىغۇ!

ئۇلار بىر پەس ياۋۇزلارچە ھەجىيىشتى،-ھى...ھى...ھى....- ئولۇمدىن قورقمايدىكەنسەن. بۇ تازىمۇ مەرتلىك، بىلىپ قويغىنكى، سېنىڭ جېنىڭ مېنىڭ ئالقىنىمدا، سېنى ئولتۇرمەكچى بولسام، ھىم، مانا مۇشۇنداق (ئۇ قولىنىڭ 5 بارمىغىنى جۇپلەپ، قاتتىق سىلكىپ قويدى) ناھايىتىمۇ ئاسان! بىراق سېنى ھازىر تېخى ئولتۇرۇش كېرەك ئەمەس، چۈنكى بىزسېنىڭ ئارقاڭدا تۇرۇپ يول كورسىتىۋاتقان ئادەمنى بىلمەكچى بولىۋاتىمىز. ئېيتە، ئارقا تەرىپىڭ كىم؟

بۇ چاغدا مەن ئۇلارنىڭ مەن ئارقىلىق باشقىلارنى قەستلىمەكچى بولىۋاتقانلىغىنى دەرھال ھىس قىلدىم. مېنى ھەممەدىن بۇرۇن غەمگە سالغىنى مەكتۈمدىكى ئاشۇ كومۇنىست ئوقۇتقۇچىلار ئىدى، ئۇلار مەن ئۇچۇن قەدىرلىك كىشىلەر، مەن ئۇلارغا ئاۋارىچىلىق تېپىپ بەرمەسلىكىم كېرەك. دېگەنلەرنى خىيالىمدىن ئوتكۈزدۇم-دە، دەرھال بىر قارارغا كەلدىم. شۇڭا مەن ھېچقانداق ئارقا تېرىگىم يوق، دەپ تۇرۇۋالدىم. ئۇلارمۇ بەك چىڭ تۇرۇۋالغاچقا كېيىن مەن: — سىلەر بەكمۇ سوراپ تۇرۇۋالدىڭلار، بوپتۇ، ئېيتىپ بېرەي، - دېدىم.

— كىم؟ كىم؟- بىر قانچىسى تاقەتسىزلىنىپ ئارقا - ئارقىدىن ۋاقىراشتى.

— ۋاڭ خۇڭساۋ،- دېدىم مەن.

— ۋا...ڭ، - خۇباۋجيەن ئۇنى ئاڭلاپ دەرغەزەپتە:

— جويلىمە! دەپ ۋاقىراۋەتتى. ئاندىن قول ئاستىدىكى ئادەملىرىگە بۇيرۇپ مېنى تازا دۇمبالاتقاندىن كېيىن، كامىرغا ئاپىرىپ قويۇشتى. ۋاڭ ئوزى كىم بولىدۇ؟ ۋاڭ — شىڭ شىسەينىڭ ئايالى چېۋ يۇفاڭنىڭ يېزنە ئاتىسى بولغاچقا، ئۇلار ئەلۋەتتە ئۇنىڭغا ئەنسەيدۇ - دە.

5. ئايال مەھبۇس ئەن يۇڭې

بۇ يېڭى كامىردا ئەن يۇڭې ئىسىملىك ئوتتۇرا ياشلار چاغىدا، چىرايى ئانچە گۈزەل بولمىسىمۇ، ئاق پىشماق، قاش-قاپاقلىرى كېلىشكەن بىر ئايالمۇ بار ئىدى. ئۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە 2 بالىسىمۇ بولۇپ، 6 ياشلىق قىزىنىڭ ئىسمى پاك پاك، 4 ياشلىق ئوغلىنىڭ ئىسمى گۈۋا ئىدى، ئانا - بالا ئۈچەيلەن بىرقوش كىشىلىك كارۋاتتا يېتىپ قوپاتتى. ئۇنىڭ ۋەزىپىسى—ھەركۈنلىگى

كامىردىكى تەرەت قاچىسىنى خالاغا ئاپىرىپ توكۇش، كامىر ئۇ-
چىنى تازىلاش، ماڭا چاي - تاماق توشۇش ۋە باشقا پارچە-پۇ-
رات ئىشلارنى قىلىش ئىدى. مەن ئۇنىڭدىن نېمە سەۋەپ بىلەن
تۇرمىگە كىرىپ قالدىڭىز؟ بالىلىرىڭىزنىڭ دادىسى قەيەردە؟ دەپ
سورىغىنىمدا، ئۇ بېشىنى چايقاپ: ئۇ ئىشلارنى سىزنىڭ سورىمە-
غىنىڭىز تۈزۈك، مەن جىنايەتچى ئىشچىمەن. تۇرمىدە جىنايەتچى
نامى بىلەن خىزمەت قىلىمەن. مەن بۇ يەرگە سىزدىن خېلى ئىلگىرى
كەلدىم. بىلىدىغىنىم سىزدىن كوپ، يېشىمۇ سىزدىن چوڭ، بۇ-
نىڭدىن كېيىن سىز مېنى ئەن ھەدە دېسىڭىز بولىدۇ - دېدى.

بۇ «ئەن ھەدە» نىڭ پوزىتسىيىسى سەممى، يېقىملىق
بولۇپلا قالماستىن، كىشىگە كويۇمچان ۋە مېھرىۋان ئىدى. ھەمدە
ئىلىم - بىلىمدە كامالەتكە يەتكەن ئايال ئىدى. ئۇ دۇنيا ئەدە-
بىياتىدىكى داڭلىق ئەسەرلەرنى باشتىن - ئاخىر ياتقا ئېيتىپ
بېرەلەيتتى ۋە دېكلىماتسىيە قىلىش، ناخشا ئېيتىشنىمۇ بىلەتتى.
ئۇ بىرەركىتاپ ئۇستىدە سوزلىگەندە ئۇنى قاش‌كوزلىرىنى ئويناپ
تىپ تۇرۇپ جانلىق سورەتلەپ بېرەتتى. بىرەر ئىش توغرىسىدا
سوزلىگەندە تولۇق ئاساس بىلەن ئىنچىكە تەھلىل قىلاتتى.
«قىزىل راۋاقتىكى چۇش»، «غەربى قەسىر خاتىرىسى»، «ئەينەك
بىلەن گۈلنىڭ قوشۇلۇشى» دېگەن كىتابلارنى مەن ئەزەلدىن
كورمىگەن ۋە ئاڭلىمىغان ئىدىم، كامىردا ئوتكەن بىرنەچچە ئاي
جەريانىدا مانا شۇ «ئەن ھەدە»نىڭ سوزلەپ بېرىشى بىلەن كال-
لامدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالدى. ئۇنىڭ ئىپادىلەپ بېرىش ئىختى-
دارى كۈچلۈك، ھەركەتلىرىنى ناھايىتى جايىدا ئوخشاتقانلىغى
ئۈچۈن، كوزۇمنى يۇمساملا جىيا، لىنلارنىڭ مەجنۇنلىغى، جاڭ،

سۇيلەرنىڭ شاللاقلىغى كوز ئالدىمغا كېلەتتى. «ئەينەك بىلەن
گۈلنىڭ قوشۇلۇشى» نىڭ ۋەقەلىگى خۇددى ئايلانما كاربىدوردىن
كورۇنگەن گۈزەللىكتەك ئەگرى - توقاي، ئاجايىپ نەپس
بولۇپ، كىشىگە جەكسىز مەنىۋى ھوزۇر بېغىشلاپ، قەلبىنى سۈ-
يۈندۈرۈپ، ئاجايىپ گۈزەل مەنزىرلەر قوينىغا باشلاپ كىرەتتى.
ئەن ھەدە بۇنچىلىك پۇختا بىلىم ۋە يۇقۇرى سەۋىيىگە ئىگە
بولۇش ئۈچۈن قانچە يىل ۋاقىت سەرپ قىلغاندۇ؟ مېنىڭچە
ئۇ قولىغا قەلەم ئالسا ئەدەپ، سەھنىگە چىقسا ئەرتىس بولۇشقا
مۇناسىپ. ئۇنىڭ ئاۋازى خۇددى قوڭغۇراقتەك جاراڭلىق ئىدى.
تونۇشۇش جەريانىدا شۇنى ھىس قىلدىمكى، مۇشۇنداق بىرئادەم-
نىڭ مەن بىلەن دوست بولۇشى مېنى زېرىكتۈرمەيلا قالماستىن
بەلكى روھىي ئازاپلىرىنىمۇ يېنىكلەشتۈرۈۋەتتى. ئۇنىڭ لىن-
دەيۈي دەۋرىدىكى نىكا ئەركىنلىگىنىڭ بولمىغانلىغىدىن زارلى-
نىشى مەندىكى ئورتاق ھىسسىياتنى قوزغاپ، ئىچكى جاراھەتلىرىم-
نى قايتا ئېچىشتۈراتتى. شۇنىڭ‌بىلەن مەن ئۇنى ئوزبېلىپ ھەممە
گەپلىرىمنى ۋە نۇرغۇنلىغان يۈرەك سوزلىرىمنى ئۇنىڭغا تولىغى
بىلەن سوزلەپ بەردىم. «ئوخشاشلا جاھانىنىڭ سەرسانى تۇرۇپ،
قانداقمۇ تارتىنسۇن، دەسلەپ ئۇچرۇشۇپ؟». بېشىمغا كۇن چۇش-
كەندە ئۇچراتقان دوستتىن مەن قانداقمۇ ياتسىراي؟!

6. قايتا سوراق قىلىش ۋە قىستاپ ئىقرار قىلدۇرۇش

مەن 2 ھەپتە ئىچىدە بەش نوۋەت سوراققا تارتىلدىم.
ھەر قېتىمقى سوراقتا ئېيتىقانلىرىم ئوخشاش بولمىغانلىغى

ئۇچۇن قاتتىق دۇمبالاندىم. بەشىنچى قېتىم سوراق قىلىنغاندا پۈتۈن بەدىنىم تاياق دەستىدىن تىتىلىپ كەتتى. ئىككى ساقچى مېنى كامىرغا سورەپ ئەكىرىپ يەرگىلا تاشلاپ قويۇشتى. ئەن ھەدە بۇرۇنقىدەكلا مېنى يولەپ كارۋاتقا ياتقۇزدى-دە، ياردىلانغان جايلىرىمغا دورا سۈرۈشكە باشلىدى. مەن ئاغرىقتا چىدىيالماي كوزلىرىمنى چىڭ يۇمالتتىم ۋە ئىڭراپ قويايتتىم. بۇنداق چاغدا ئەن ھەدە ماڭا تەسەللى بېرىپ: «ئازراق بەرداشلىق بېرىڭ، ھازىرلا سۈرۈپ بولىمەن»-دەيتتى-دە، دورىنى تېخىمۇ يېنىك ۋە ئىھتىياتچانلىق بىلەن سۈرۈشكە تىرىشاتتى، بىراق ئادەمنىڭ گوش ۋە تېرىسى يۇرەك بىلەن تۇتاش بولغاچقا، ماڭا لىۋىمنى چىشلەپ بەرداشلىق بېرىشتىن باشقا ئامال يوق ئىدى.

ئەن ھەدە مېنىڭ جازاغا بەرداشلىق بېرەلمىگەنلىكىمنى كۆرگەندە، ماڭا نەسىھەت قىلىپ: «شى سىڭلىمەي، سەن مۇنداق جاھىللىق قىلىۋەرسەڭ بولمايدۇيەي، بۇ يەرگە كىرگەنلەرنىڭ ئىچىدىن ئوندىن بىرى ئاران دېگەندە ساق چىقالايدۇيەي، سەندەك بىر ئاجىز قىز ئۇياقتا تۇرسۇن، پولاتتەك مەزمۇت ئوغۇل بالىمۇ بۇ ئازاپقا بەرداشلىق بېرەلمەيدۇيەي» دەيتتى. ئۇ كامىردىكى قان داغلىرى يۇققان بىر كارۋاتنى كورسىتىپ تۇرۇپ يەنە: «قاراڭ ئەنە شۇ چىڭ شۇيىڭنىڭ كارۋىتى، ئۇ مانا شۇيەردە ئۇرۇپ ئولتۇرغۇزۇلغان»-دىدى. شۇنىڭ بىلەن مەن شىڭ شىسەينىڭ ئوزىنىڭ توتىنچى ئىنىسى شىڭ شىچى بىلەن سىياسى كوزقاراشلىرى ئوخشاش بولمىغانلىقى تۇپەيلىدىن ئۇنى قانداق قەستلەپ ئولتۇرگەنلىكىنى ۋە بۇ جىنايەتنى ئۇنىڭ ئايلى چىڭ شۇيىڭغا دوگ

گەش بىلەن ئۇنى قولغا ئېلىپ ئولتۇرۇش ئارقىلىق ئاغزىنى ئەتكەنلىكىنى بىلدىم. مانا بۇ بىر مەزگىل داغ-دۇغا پەيدا قىلغان «چىڭ شۇيىڭ ئەنزىسى» نىڭ ئەسلى قىياپىتى. بۇ ۋەقەلەر كىشىنى شۇركەندۈرەتتى. مەن ئەن ھەدىدىن بۇنداق كېيىن قانداق قىلىشىم كېرەكلىكى توغرىسىدا ئوتۇنۇپ سورىدىم، ئەن ماڭا مۇنداق دىدى: «خېنىم سىزگە شىرىڭىنى تاپشۇر، دەۋاتىدۇ. سىز تاپشۇرماي قۇتۇلالمايسىز، ئەمدى ھەرىدىنىنى تاپشۇرۇپ قۇتۇلۇۋېلىش كېرەك» مەن: ھەرىدىن دادامنىڭ ئوقۇغۇچىسى، مەن ئۇنى سەۋەپسىز قەستلىسەم بولمايدۇ،- دىدىم. ئەن ماڭا مۇنداق دىدى: «سىز تېخىچە قاپاقنىڭ ئىچىدە كولدۇرلاۋاتىسىز، دادىڭىزنىڭ ئۇستىدىن مەخپى مەلۇمات بەرگەن كىشى دەل ئاشۇنىڭ ئوزى. ئۇ ماڭا يەنە، مامۇت شېجاڭنىڭ دادامغا يازغان خېتى ئالدى بىلەن ھەرىدىنىنىڭ قولىغا چۈشكەنلىكىنى، ھەرىدىن ئۇ خەتنى دادامغا تاپشۇرماي بىۋاستە شىڭ شىسەيگە ئاپىرىپ بەرگەنلىگىنى ئېيتتى. مەن ئەن ھەدىدىن بۇنى قانداق بىلىسىز؟ -دەپ سورىدىم. ئۇ شىڭ شىسەينىڭ قول ئاستىدىكىلىرىدىن ئاڭلاپ قالغانلىغىنى ئېيتتى. ئەن ھەدە ئۇزۇن ۋاقىتتىن بۇيان ماڭا غەمخورلۇق قىلىپ كەلگەن ئىدى. مەنمۇ ئۇنىڭ ئەخلاقى ۋە بىلىمىگە چوقۇناتتىم. ئۇنىڭمۇ بەھرىۋان ئاق كوڭۇللىگىگە زوقمەن ئىدىم. شۇڭا ئۇ نەمە دېسە شۇنى ئاڭلاپ ئۇنىڭ دېگەن سوزىدىن چىقماي كەلگەن ئىدىم. ئۇنىڭ ئۇستىگە ھەرىدىنىڭ دادامنى قەستلىگەنلىگى، مېنىڭ قاتتىق غەزىۋىمنى كەلتۈردى. شۇڭا مەن كەسكىن ھالدا ھەرىدىنىنى دۇڭ شياۋلىڭنى ئولتۇرۇشتىكى شېرىگىم دەپ تاپشۇردۇم. ۋەقەلىكنىڭ بىر پۈتۈن جەر-

يانى ئەن ھەدىنىڭ توقۇپ بەرگىنى بويىچە بولدى. مەن ھەر-
دىنىى شېرىگىم دەپ ئىقرار قىلغاندىن كېيىن قايتا سوراققا
قارتىلمىدىم. تىل - تاياققىمۇ قايتا ئۇچرىمىدىم. 2 ھەپتىدىن
كېيىنكى مەلۇم بىر كۈنى بىر ئېغىزلىق يالغۇز خانىغا چاقىرىل-
دىم. ئۇ يەردە پەقەت لىن شياۋ سەيلا بار ئىدى، ئۇ مەندىن خەۋ-
زۇچە ماتىرىيال يازالامسەن؟ - دەپ سورىدى، مەن قىينىلمىدىم،
دىدىم، ئۇ مېنى ئۇزاققا يازمىساڭمۇ بولىدۇ. يېزىپ تەييارلاپ
قويغان نەرسىنى بىر قاتار كوچەرسەڭلا بولدى. بۇ سېنىڭ ئىقرا-
رىڭنىڭ خاتىرىسى دىدى. ئەمىلىيەتتە بولسا ئوتكەنكى كوپ قې-
تىملىق سوراق جەريانىدا ئۆلارنىڭ خاتىرە يازغانلىغىنى پەقەت
كۆرمىگەن ئىدىم، مەن ھېلىقى نەمىنى قولۇمغا ئېلىپ باشتىن -
ئاخىر بىر نۇۋەت كورۇپ چىقتىم - دە، بۇنىڭ لىن شاۋسەينىڭ
ماڭا ۋاكالەتەن يېزىپ تەييارلاپ قويغان ماتىرىيالى ئىكەنلىگە-
نى بىلدىم. ئاساسىي مەزمۇنى: مەن دادامنىڭ قىساسىنى ئېلىش
ئۈچۈن شىلىكنىڭ شەخسى كاتىۋى كېيىن خوشۇت ناھىيىسى تۆر-
باتا جەنۇبىي قەبىلىسىنىڭ باشلىغى بولغان ھەرىدىن بىلەن بىر-
لىشىپ، يولدۇشۇم دۇڭ شياۋ لىڭنى قولغا كەلتۈرمەكچى بولغانلىغە-
مىز، مەقسىدىمىز ئىشقا ئاشمىغانلىغى ئۈچۈن ئۇنى زەھەرلەپ
ئولتۈرۈپ ئاغزىنى ئېتكەنلىگىمىز قاتارلىقلاردىن ئىبارەت ئىدى.
بۇنىڭ ئېچىدىكى مۇناسىۋەتلىك ئادەم ۋە ۋەقەلىكلەر توغرىسىدا
مەن بۇرۇن ھېچنەرسە دىمىگەن ئىدىم، بىراق باشتىن - ئاياق
ھەممىسى بۇرۇن ئەن ھەدە بىلەن مەخپى مەسلىھەتلەشكىنىمىز-
دىكىگە ئوخشايتتى. لىن بۇلارنى قانداق بىلسۇن؟ ياكى ئەن ھەدە
....؟ بۇ چاغدا خۇددى بېشىمدىلا چاقماق چېقىلغاندەك بول-

دى. «ئەن ھەدە» ئەسلىدە مېنىمغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان جا-
سۇس ئىكەنده! بۇ كىشىنى چوچىتىدىغان بىر ئىش ئىدى.

ئەن ھەددەك مۇنداق سىرلىق ئىنسان ئالدىدا مېنىك ئە-
دىبىۋى ھىسىياتىمىدىمۇ مۇرەككەپ ئوزگىرىشلەر بولۇپ ئوتتى. مەن
گەرچە ئۇنىڭ كىتاپلاردىن سوزلەپ بېرىشىنى ۋە ھىكايە سوزلەپ
بېرىشنى بۇرۇنقىغا ئوخشاشلا ئاڭلاۋاتقاندەك قىلسامۇ، لېكىن
ئەسلىدىكى ئىخلاسمەنى يوقاتقان ئىدىم. ھەمدە ھەممىسىم گۇمان-
لىق قاراشلىرىم بىلەن ئۇنىڭ چىرايىدىن نىمىدۇر بىر نەرسىنى
ئاختۇراتتىم، ئۇنىڭ سوزلىرىگىمۇ ھەدەپلا قويىاتتىم ياكى بۇرۇن-
قىدەك ئۇنى-بۇنى سورايتتىم، ئەن ھەدە بىلەن ئىككىمىزنىڭ ئوتـ
تۇرىسىدا ناھايىتىمۇ نېپىز كورۇنمەس بىر خىل پەردە ئورۇن
ئالدى. ئەن ھەدە بۇنى ھىس قىلغان بولسىمۇ، بىز كوڭلىمىزدە-
كىنى ئاشكارىلىمىغاچقا گەپنى ئوچۇق ئېيتمىش بىئەپ ئىدى. مەن
پەقەت كېيىنلا «ئەن ھەدە» نىڭ ئەسلىدە شۇڭ شىمەي
قورچاق ساقچى ئورگىنى ئىكىكىنچى بولۇمنىڭ
شاۋشاۋ دەرىجىلىك كەسپىي ئىشپىيونى ئىكەنلىگىنى بىلمۇالدىم.

7. يەنە بىر ئايال مەھبۇس

1942 - يىلى 5 - ئاي ئىدى. خو بۇجيەن يەنە بىر ئايال
مەھبۇسنى ئېلىپ كەلدى. بېشىغا يوگەلگەن رەختنى ئېلىۋەتكەندىلا
ئاندىن مەن ئۇنىڭ قىزلار مەكتىۋىدىكى ساۋاقدىشىم جاڭ يۈجىن
ئىكەنلىگىنى بىلدىم. ئۇ مېنى تونىدى. بىز بىر - بىرىمىزگە قا-
رىشىپ ھاڭ- تاڭ بولۇپ تۇرۇپ قېلىشتۇق. مەن ئەن ھەددىن
ئېھتىيات قىلغانلىغىم ئۈچۈن كوزۈم ئارقىلىق تونۇشلۇق بە-

مەسلىكنى ئىشارەت قىلىپ ئۇنىڭ سوئال سوراقلىرىنى توختىتىپ قالدىم.

جاڭ 2 - كۈنى سوراققا تارتىلدى، سوراق 2 - 3 ھەپتە- دىن كېيىن ئاخىرلاشتى. ھەرقېتىم سوراقتىن قايتىپ كەلگەندە ئۇنىڭ قوللىرى تاياقتىن قىزىرىپ ئىششىپكەتكەن بولاتتى. ئەن يېنىمىزدا بولغاچقا، جاڭ بىلەن ئوبدانراق پاراڭلىشىش ئەپسىز ئىدى. شۇڭا ئاۋارىچىلىقتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئۇنىڭ بىلەن ئادەتتىكىچە مۇناسىۋەتتە بولدۇم.

جاڭنىڭ تۇرمىگە كىرىپ قېلىش سەۋەبى ماڭا ئانچەئېنىق ئەمەس ئىدى. لېكىن كوگىلوۋدە ئۇنىڭ مۇنداق سەزگۈرەشتىلە- رىگە قارىتا دەسلەپكى مولچىرىم بار ئىدى.

1939 - يىلى جاۋدەن، شاۋتاۋ، ژاڭ ژىيى، جۇ جىمىن قاتارلىق يولداشلار شىنجاڭغا كېلىپ، بىرىيل بۇرۇن شىنجاڭغا كەلگەن يۇسۇن، بەنجاڭدا قاتارلىقلار بىلەن «سىناق تىياتىرئومە- گى» نى قۇردى ھەمدە مەدەنىيەت كۇرسىنى تەسىس قىلدى. ئەينى ۋاقىتتىكى قىزىلار ئورتا مەكتەبلىنىڭ ئوقۇتۇش مۇدىرى جۇ دەنخۇا (ماۋ زېمىنىنىڭ ئايالى)، مۇزىكا ئوقۇتقۇچىسى رېن گۇاڭيۇن ۋە تەنتەربىيە ئوقۇتقۇچىسى لىۋمەن قاتارلىقلار كوم- پارتىيە ئەزاسى ئىدى. شۇڭا ئىلغار مەدەنى پائالىيەتلەر قىزىلار ئورتا مەكتەبىدە ئىنتايىن جانلىنىپ كەتتى، مەسىلەن: ئوقۇغۇچە- لار قوشۇنىنى كوچىلارغا چىقىپ تەشۋىقات ئېلىپ بېرىشقا ئۇ- يۇشتۇردى. ياپونغا قارشى ئۇرۇشقا ئىئانە توپلاش ئۈچۈن، نيو- ياڭكار ئويناش، ناخشا ئېيتىش ئەترەتلىرىنى تەشكىللىدى، «گۇل- دۇرمامىلىق يامغۇر»، «كۇننىڭ چىقىشى» قاتارلىق دراممىلارنى

ئويناپ چىقتى. ئىنقىلاۋىي نەزەرىيىلەرنى ئۆگىنىپ،كوممۇنىستىك ئىدىيىلەرنى تەشۋىق قىلدى. بۇ قىزىلار ئورتا مەكتەبىدىكى ئوقۇغۇچىلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ئىنتايىن زور تۇرتكىلىك رول ئويناندى.

شىك شىمەينىڭ قىزى شىك كېچىن قىزىلار مەكتەبىدە دراممىلارغا رېژىسسورلۇق قىلىۋاتقان كوممۇنىست يېرىسۇنىنى ياخشى كورۈپ قالغان ئىدى. لېكىن يۇسۇن شىك كېچىننى ياخشى كورمەي ئەكسىچە قىزلار مەكتەبىنىڭ ئوقۇغۇچىسى جاڭ يۇجىننى ياخشى كورۈپ قالدى. جاڭ گۈزەل قىز بولۇپ، ئۇنىڭ نازاكەت- لىگى كىشىنى زوقلاندۇراتتى؛ يۇسۇنمۇ ئالى خىسلەتلىك بولۇپلا قالماستىن، تالانتلىق ئىدى. كىشىلەرگە تۇز كوڭۈل ۋە سادا- قەتلىك بىلەن مۇئامىلە قىلاتتى، جاڭمۇ ئۇنى ياخشى كورەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن شىك كېچىن كوگىلىدە ھەسەت ساقلايتتى.

1942 - يىلى شىك شىمەي ئوزىنى گومىنداڭنىڭ قوينىغا ئېتىپ، سوۋېتكە قارشى، كوممۇپارتىيىگە قارشى ماھىيەتىنى ئاشكا- رىلىدى. ئۇ كوممۇنىستلارنى زور تۇركۈمدە قولغا ئېلىش بىلەن بىرۋاقىتتا، ئىلغار زاتلارغىمۇ زىيانكەشلىك قىلدى. جاڭ يۇجىن- نىڭ كوممۇنىست يۇسۇن بىلەن ئەنە شۇنداق مۇناسىۋىتى بولغان- لىغى ئۈچۈن ئاسانلا چېتىلىپ قېلىشى تۇرغان گەپ ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە شېن كېچىننىڭ مەخپى مەلۇمات بېرىشى قوشۇلۇپ ئىبلىسلارنىڭ قولىدىن قۇتۇلۇشى تېخىمۇ تەس ئىدى.

جاڭ يۇجىن شىمالىي باغچىنىڭ كەينىدىكى ۋاقىتلىق تۇر- مىدىن بۇ يەرگە يوتكەپ كېلىنگەن ئىدى. چۈنكى ئۇ چاشقان يارىسى كېسەللىگىگە گىرىپتار بولۇپ قالغان ئىدى. ئۇ باشقىلار-

ئەك ئەسلىدىكى تۇرمىدىن ھەمىشە دورا ئەكىلىپ بېرىپ تۇرۇشنىغا مۇھتاج ئىدى. مەلۇم بىر كۈنى، بىرەيلەن دورا يەتكۈزۈپ بەرگەن ۋاقىتتا يەنە بىر بوپا ئەسكى كىيىم - كېچەك ئەرنى ئېلىپ كەلگەن بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە بىر توقاش سوپۇن بار ئىكەن. مەن جاڭنىڭ بۇ نەرسىلىرىنى رەتلىگەن ۋاقتىمدا، جاڭ سوپۇنىنىڭ ئىچىدە يوشۇرۇلغان نەرسىنىڭ بارلىغىنى ئىشارەت قىلدى. ئۇ ۋاقىتتا ئېلىپ كورۇش قولايسىز ئىدى، شۇڭا مەن كەچقۇرۇن ئەن يۇڭې ئۇخلىغىچە كۈتۈپ ئاندىن سوپۇنىنىڭ ئىچىدىن پۈكلەنگەن بىر پارچە قەغەزنى ئالدىم. خەت ناھايىتى ئۇششاق يېزىلغان بولۇپ، غۇۋا چىراق نۇرىدا پەرق ئەتكىلى بولمايتتى. شۇڭا ئىككىنچى كۈنى خالاغا كىرىپ ئوغۇرلۇقچە كوردۇم. بۇ يۇسۇنىنىڭ جاڭ يۇجىنگە يازغان بىر پارچە مەخپى خېتى بولۇپ، ئۇنىڭدا ھال - ئەھۋال سورىغاندىن باشقا يەنە جاڭنىڭ قىيىنچىلىقلارنى يېڭىشى، كېسەل ئوستىدىن غالىپ كېلىشى، دۇشمەنلەرنىڭ تەھدىت ۋە سوراقلىرىنى بەربات قىلىشى، غەلىبىلىك ئۇچرىشىدىغان كۈنلەرنى كۈتۈشى كېرەكلىگى توغرىسىدا ئىلھام بېرىلگەن سوزلەر بار ئىدى. مۇشۇنداق بىر شارائىتتا تۇرۇپ، يەنە شۇنداق خەتلەرنى يازغانلىقى ھەقىقەتەن چوڭ يۈرەكلىك ھەم قارامللىق ئىدى! ئەگەر ئۇلار تاساددىپى بۇ خەتنى سېزىپ قېلىشسا بۇنىڭ ئاقىۋىتىنى تەسەۋۋۇر قىلىپ بولمايتتى. شۇڭا بۇنىڭدىن ئىز قالدۇرماسلىق ئۈچۈن خەتنى جەزمەن يوقىتىۋېتىش كېرەك ئىدى. قانداق يوقىتىش كېرەك؟ كويدۇرۇۋېتىش قولايسىز. ھاجەتخانىغا تاشلىۋېتىشكە تېخىمۇ بولمايتتى. شۇڭا ئويلا - ئويلا ئاخىرى ئىككىمىز ئۇنى بولۇشۇپ يۇتىۋەتتۇق.

مەخپى سوتقا بىر نەزەر

جاڭ يۇجىننى سوراق قىلىش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، بىزگە قىلىدىغان ئىش قالمىدى. ئەن يۇڭمۇ ھىكايە ۋە ۋەزنېيتىشقا ئەمدى قىزىقمايدىغان بولدى. بىزنىڭ دىققەت ئېتىۋارىمىزنى بىر يەرگە يىغىشىمىز، بىكار ئولتۇرۇپ قالايمىقان خىيالىلارغا بېرىلمەسلىگىمىز ئۇچۇن، ئەن يۇڭې، خۇ باۋجيەننىڭ خوتۇنى ۋەيالىلىرىنىڭ كىيىملىرىنى ئەكىلىپ ماڭا تىككۈزۈشكە باشلىدى. جاڭ يۇجىننى بولسا پۇفايكا توقۇغلى سالدى.

بىزنىڭ ئىككى قولىمىز گەرچە ئىش بىلەن بەنت قىلىنغان بولسىمۇ، كاللىمىز يەنىلا پىكىر قىلىشتىن توختىمىدى. جاڭ يۇجىننىڭ كامىرغا كېلىشى، ھېنىڭ پىكىر ھېسسىياتىمىنى يېڭىلىدى. ئەمدى مەن «قىزىل راۋاقتىكى چۇش» ۋە «غەربىي قەسىر خاتىرىسى»دىكى كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان ئۇنداق ھېس تۇيغۇلارغا بېرىلىپ كەتمەيدىغان بولدوم. جاڭ يۇجىن ئىككىمىز قىزلار مەكتىۋىدىكى ئوتتەك قىزىق ئالتۇن دەۋرلىرىمىزنى قايتا ئەسلىدۇق. دىراما قويغانلىرىمىز، نويادىگور ئويىنغانلىرىمىز، كوچا تەشۋىقاتلىرىمىز، بىزنى لىن داۋجىڭنىڭكىدەك دەۋرلەر مەنزىرە قويىنغا ئېلىپ كەتتى. بەزىدە بىز تاقەتسىزلىنىپ پەس ئاۋاز بىلەن ناخشا ئېيتىشاتتۇق، ئۇۋاقىتلاردا دائىم غىڭشىپ ئېيتىدىغىنىمىز، ئەينى ۋاقىتتا كەك تارقىلىپ يۇرگەن: «ھەر كېچە كىرەر جاڭنەن چۇشۇمگە» دېگەن ناخشا ئىدى.

ئۇنىڭدا:

«تۇنۇگۈن چۇشۇمدە كورسەم جاڭنەننى،
رەڭمۇ رەڭ گۇل چېچەك ئېچىلىپ كەلگەن،
ھە بۇگۈن چۇشۇمدە كورسەم جاڭنەننى،
سۇڭەكلەر تاغ بولۇپ دوۋلىنىپ كەتكەن....»

دىگەن مىسرالار بار ئىدى. بەزىدە بىز ئەن‌يوڭىنى، ۋاي ئىسىت! مۇشۇنداق چىرايىڭ ۋە بىلىمىڭ بىلەن دۇشمەنگە سېتىلىپ كەتتىڭمۇ دەپ كىنايە قىلمىشاتتوق. بۇ ئارقىلىق بىز جۇڭگولۇق ئۇچۇن ئېيىتقاندا ۋەتەننى سۇيىدىغان قەلب، مىللى غورور، ئوچوق - يورۇغلوق ۋە ئىگىلىمەس - سۇنماس روھ بولمىشى، فاشىستلار ۋەتەننىڭ تاغ دەريالىرىنى يۇتمۇۋلمىشقا جېنىنىڭ بېرىچە ھەركەت قىلمۇاتقان ھايات - ماماتلىق پەيتتە، بىر دە ئىنىمپاقلىشىپ، دۇشمەنگە ئورتاق قارشى تۇرۇشى، بىر ئائىلە كىشىلىرى ئوز ئارا پىچاق كوتۇرۇشمەسلىگى، ئوز ئارا قېرىنىن قىلماسلىغى كېرەك ئىدى - دېمەكچى ئىدۇق، شۇنىڭ ئۇچۇن جاڭيۇجىن، ساۋزىجيەننىڭ مۇنۇ شېئىرىنى يادلايتتى.

قويماقچى پۇرچاقنى قاينىتىپ، دۇملەپ،
ئالماقچى شېرنىنى ئوندىن توجۇپىلەپ.
ۋەلېكىن پورچاقلار نالىلەر قىلىپ،
ئاقمۇەت ئوچاقتا كەتمەكتە كويۇپ.
ئەسلى بىر پىلەكنىڭ خەمگى تۇرۇپ،
نەھاجەت ئوز ئارا قىينىماش يات كورۇپ.

ئەن بۇنى ئاڭلاپ خىجالەتچىلىكتە ئىختىيارسىز ئوكسۇپ يىغلاپ كەتتى - دە، يېڭىدىن ئادەم بۇلۇش ئىرادىسىگە كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ئەن بىزنىڭ ئالدىمىزدا ئوزىنىڭ سالاھىيىتى ۋە ۋەزىپىسىنى ئېتىراپ قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىنلا بىز ئۇنىڭ ساقچى ئىدارىسى 2 - باشقارمىسىنىڭ شاۋشاۋ دەرىجىلىك كەسپى ئىشچىيونى ئىكەنلىگىنى ئاندىن بىلدۇق. ئۇنىڭدىن كېيىن ئو بىزگە بۇ يەردىكى «مەخپى سوت» يەنى «شىنجاڭ مەخپى سوت ئىجرا ئىيە كومىتېتى گورۇپپىسى»نى تونۇشتۇردى. ئەسلىدىكى بۇ گۇ-

رۇپپا دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ئالاھىدە بىر تۇرمىسىدە بولۇپ، 1941 - يىلى 3 - ئايدا كىچىك نەتىمن سىرتىدىكى گېرمانىيە كاتولىك دىنى ئىبادەتخانىسىنىڭ بۇرۇنقى ئورنىغا كوچۇپ چىقىدۇ، بۇ جاي تېلېفون نومۇرى بويىچە 137 - نومۇر دەپ ئاتىلىدۇ. باشقىلىرى، مەسىلەن: 1 - تۇرمە 115 - نومۇر، 2 - تۇرمە 194 - نومۇر، 4 - تۇرمە 235 - نومۇر دەپ ئاتىلىدۇ. شىڭ شىسەي قولغا ئېلىنغان بارلىق كومۇنىستلارنى 2 - تۇر-مىگە سولاپ قويماتتى، يوسۇن قاتارلىقلارمۇ ئاشۇ تۇرمىدە بولۇشى مۇمكىن ئىدى. 137-، 115-، 194-، 235 - نومۇرلارنىڭ ھەممىسى شىڭ شىسەي مەخسۇس سىم ئارقىلىق بىۋاستە سوزلىشىلەيدىغان تېلېفون نومۇرلىرى ئىدى. كاتولىك دىنى ئىبادەتخانىسىدىكى 137 - گۇ-رۇپپا مۇتلەق مەخپى تەشكىلات بولۇپ، بۇ يەرگە ئېلىپ كېلىنگەن بارلىق جىنايەتچىلەرنىڭ باشلىرىنى - نىشانىنى ۋە ئورنى نى پەرق ئېتەلمەيدىغان دەرىجىدە يوگۇتەتتى. بۇ گۇرۇپپىدىكى خادىملارنىڭ ھەممىسى، شىڭ شىسەي بىۋاستە ئوزى بەلگىلىگەن يېتىملىرىدىن ئىدى. ئۇچ كىشىلىك گۇرۇپپىدىكى مۇھىم كىشى بولغان خۇباۋجيەن شىڭ شىسەينىڭ شەرقىي - شىمالىق يۇرت-داشلىرىدىن بولۇپ، ئوزئارا تۇققان كېلەتتى ۋە شىڭ شىسەي-نىڭ ئەڭ ئىشەنچىلىك ئادىمى ئىدى. خې گۇييەن بىلەن لىن شۇ-سەيلەر خۇنىڭ رەھبەرلىگىدە بولاتتى. مەن ساقچى ئىدارىسىدىن بۇ يەرگە يوتكەپ كېلىنگەن ۋاقتىمدا، كىچىك ماشىنىدىن بېشىنى چىقارغان ھىلىقى ئاۋاق شۇ لىن شۇسەي ئىكەن. بۇ ئاشۇ گۇرۇپ-پىدا كاتىپلىق ۋەزىپىسىنى ئوز ئۇستىگە ئالغان بولۇپ، مەخ-سۇس جىنايەتچىلەرنىڭ ئىقرارىنى خاتىرلەيتتى ۋە رەتلەيتتى.

3 كىشىلىك گۇرۇپپىنىڭ رەھبەرلىگىدە 20 دىن ئارتۇق مۇھاپىزەتچى ئەسكەر بولۇپ، ئۇلار ئاساسلىقى جىنايەتچىلەرنى ئىقرار قىلدۇرۇشقا ۋە جازالاشقا ھەمكارلىشىش، نۇۋەت بىلەن پوستا تۇرۇش، كامىرغا قاراش، گۇرۇپپا خادىملىرى ۋە مەخپى سوتنىڭ بىخەتەرلىگىنى قوغداش، تەمىنات يەتكۈزۈپ بېرىش، پاكىزلىكنى ساقلاش قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۇستىگە ئالغان ئىدى.

137 - نومۇر، 1941 - يىلى «چىن شۇيىڭ ئەنزىسى» ئوتتۇرىغا چىققاندىن كېيىن، تۇنجى قېتىم ئايال جىنايەتچىنى سوراق قىلىشقا توغرا كەلدى. شۇڭا ئەن يۈكېنى ئالاھىدە يوتكەپ كېلىپ جىنايەتچى خىزمەتكار نامى بىلەن ئايالار كامىرىغا ئورۇنلاشتۇردى. ئۇ ئىككى بالا ئارقىلىق ئوزىنى دالدىغا ئالدى. ئۇنىڭ ۋەزىپىسى ئىمكان قەدەر ئايال جىنايەتچىلەرنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىۋېلىش، ئىگەللىگەن ئەھۋاللار توغرىسىدا 3 كىشىلىك گۇرۇپپىغا مەخپى مەلۇمات بېرىش، شۇ ئارقىلىق سوراقنى ئاستىرتتىن ھەمكارلىشىش ئىدى. 137 - مەخپى سوتنىڭ ئىچكى قىسمىدا مەخپىيەتلىكنىڭ سىرتىغا چىقىپ كەتمەسلىگى ئۈچۈن قاتتىق ئىنتىزام ۋە تۈزۈملەر ئورنىتىلغان. مەسىلەن: خۇ باۋجيەن مەخسۇس سىم يولى ئارقىلىق شىڭ شىسەيگە ئەھۋالنى ۋاقتىدا دوكلات قىلىپ تۇرىدۇ ۋە يولبورۇق سورايدۇ. سوراقنىڭ ئېلىپ بېرىلىش ئەھۋالىغا قاراپ، شىڭ شىسەي بىۋاستە ھوكۇم چىقىرىدۇ؛ 137- نىڭ خادىملىرى خالىغانچە سىرتقا چىقىپ كېتەلمەيدۇ. سىرتقا چىقىشقا تۇغرا كەلگەندە، 2 - 3 ئادەم بىللە بېرىپ بىللە قايتىشى، ھەر قېتىم سىرتقا چىققان ۋاقتى 2 سائەتتىن ئېشىپ كەتمەسلىگى كېرەك؛ 3 كىشىلىك گۇرۇپپا

ئەزالىرىدىن باشقىلىرىنىڭ ئەنزە توغرىسىدا سوزلىشىشى مەنئى قىلىنغان. سوراق قىلىنغۇچى سىرتتىكىلەر بىلەن ئۇچراشتۇرۇلمايدۇ. ئۇلارنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر ئېلىپ كەلگەن نەرسىلەر، تەكشۈرۈلگەندىن كېيىن ئاندىن تۇرمە ئىچىگە ئېلىپ كىرىلىدۇ.

مەن 137 - نومۇرلۇق مەخپى تۇرمىگە بىرىلىشىغا يېقىن قالدىم. بۇ جەريانىدا ئۇلارنىڭ دەم ئېلىش ۋە ھېيت-بايرام قىلىغانلىقلىرىنى كورمىدىم. سوراق كېچە - كۈندۈز توختاۋسىز ئېلىپ بېرىلاتتى. كۈندۈزى ئايالار سوراق قىلىنسا، كېچىسى ئەرلەر سوراق قىلىناتتى. بىر ئەنزە ئاخىرلاشسا يەنە بىر ئەنزىگە تۇتۇش قىلاتتى. بىز كېچىلىرى يېتىپ قالغاندىن كېيىنمۇ، ھەممە سوراقخانىلاردىن كەلگەن ھەرخىل ئاۋازلارنى ئاڭلاپ تۇراتتۇق، بۇنىڭ ئىچىدە خۇباۋجيەننىڭ غەزەپلىك ۋاقىراشلىرى، سوراق قىلىنغۇچىنىڭ ئېچىنىشلىق چىقىراشلىرى ئاڭلىنىپ، بىز قۇلۇغىمىزنى ئېتىپ، بېشىمىزنى يوگىۋېلىشقا مەجبۇر بولاتتۇق. بۇ ئاۋازلار بەزىدە يېرىم كېچىگىچە داۋاملاشسا، بەزىدە تاڭ ئاتقىچە داۋاملىشاتتى.

مەن 1941 - يىلى 8-ئايدا بۇ جايغا ئېلىپ كېلىنىپ، 1942-يىلى 6 - ئايدا جاڭ يۈجىن بىلەن بىرگە 2 - تۇرمىگە يوتكىۋېتىلدىم. بۇنىڭ بىلەن بۇ جايدىكى سەرگۈزەشتىلىرىم ئاخىرلاشتى. 2 - تۇرمىدىكى سەرگۈزەشتىلىرىمنى ئايرىم يېزىپ چىقماقچىمەن.

شىك شەمسەي تۆرمەسسىدىكى هاياتتىن پارچە

لاك داۋخىك

1937 - يىلى 12 - ئاينىڭ باشلىرىدا گو شىلياك بىلەن مەن شىك شەمسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىدۇق. ئۇ ۋاقىتتا ھەممە كىشى تەشۋىش ئىچىدە قالغان بولغاچقا، ئىشىك ئالدىدا بىرەر ماشىنىنىڭ توختىغان ئاۋازى ئاڭلانسىلا جىددىلىشىپ كېتەتتى. ئەگەر ئىشىك قاققان ئاۋاز ئاڭلىنىپ قالسا، قولغا ئېلىنىپتىمەن دەيتتى. كەلگەن كىشىلەر گۇڭئەن گۆەنلىچۈنىڭ پۈقراچە كىيىمىگەن تاپانچا ئاسقان ئادەملىرى بولۇپ، ئەگەر قولغا ئېلىنغۇچىنىڭ قورالى بولمىسا ئۇلارمۇ قورال چىقارمايتتى. ئۇ ئىشىكتىن كىرىپلا دۇبەن سىزنى تەكلىپ قىلدى، دەيتتى. ئاندىن دۇبەن تەكلىپ قىلىشقا سالاھىيىتى توشمايدىغانلارغا نىمە دەيدىغانلىقى ماڭا نامەلۇم، قىسقىسى ئۇلارنىڭ قولىدا قولغا ئېلىش قەغىزى بولمىسىمۇ قولغا ئېلىنغۇچىلار يۇۋاشلىق بىلەن ماڭماقتىن باشقا ئامالىنىڭ يوقلۇغىنى ئېنىق چۈشىنەتتى.

شىك شەمسەي كىشىلەرنى تۈركۈملەپ قولغا ئالغاندا تۈرمە ئويلىرى يېتىشمەسە ئادەتتىكى ئويلەرنى تۆزەشتۈرۈپ قاماقخانا قىلاتتى. مەسىلەن: مەنى ج. خ باشقارمىسى گۇڭئەن

گۆەنلىچۈنىڭ ماشىنا قويىدىغان ئويىگە قامىغان ئىدى. ئوي ئىچىنىڭ ئىككى تەرىپىگە سۆپا قىلىپ توشەكلەر تاشلىناتتى. تاشقىرىغا پوس قويىاتتى. ئۈرۈمچىدە دۇبەن مەھكىمىسىدىكى ئالاھىدە تۈرمىدىن باشقا بەش ئورۇندا تۈرمە بار ئىدى. بىرىنچى تۈرمە ئەنمىننىڭ ئىچىدە لوۋېنلۇڭنىڭ بۈرۈنقى قوروسى، ئىككىنچى تۈرمە شىمىن ئىچىدىكى كونا تۈرمە، ئۈچىنچى تۈرمە ج. خ باشقارمىسىدا، توتىنچى تۈرمە ۋاكىيە مياۋ بۈتخانىسىنىڭ ئارقىسىدا، كېيىن بۇ تۈرمىنىڭ سىرتىدىكى ھويلا تەپتىش باشقارمىسىنىڭ ئىشخانىسى بولدى. ئىچىدىكى ھويلا يەنىلا توتىنچى تۈرمە ئىدى. بەشىنچى تۈرمە مەنچىڭدە ئەسلىدىكى موڭغۇل مەنىخەن ۋاڭنىڭ مەھكىمىسى ئىدى. كارۋات يېتىشمىسە، يەردە يېتىۋېرەتتى.

ماشىنا قويىدىغان ئويدە گو شىلياك بىلەن ئىككىمىز بىر-گە ياتتۇق، بىزدىن باشقا يىگىرمىدىن كوپرەك كىشى بار ئىدى. كۈندۈزى پاراك كۆلكە بىلەن ئازاپ بىلىنمەيتتى. كېچىسى ئۇيقا كەلمەي تۇرلۇك خىيالىلارغا بېرىلىپ قاچان تاك ئاتا دەپ ئازاپ لىناتتۇق. ھەر كۈنى ئىككى ۋاقىلىق تاماق چىكىمىما ئىدى. بەزىلەر چىكىمىدىن ماجاك ياساپ ئويناپ ئىش پۇشىغىنى چىقىرىپ كۈن ئوتكۈزەتتى. ئارىمىزدا بىر كىشى بار ئىدى (ئىسمى ئېسىمىدىن چىقىپتۇ) كۈندە كەچقۇرۇنلىغى ئۈنى چاقىرىپ كېتەتتى. يېرىم سائەتلەردىن كېيىن ئەكىرىپ قويىاتتى. ئۇ، ئۇزىنىڭ قولغا ئېلىنىش ئەھۋالى ۋە قولغا ئېلىنىشتىن ئىلگىرىكى خىزمەت ئورنى ۋەزىپىلىرىنى سوردىساق تاغدىن - باغدىن سوزلەيتتى. ئۇ قىلچىمۇ ئازاپلىق ھىس قىلماستىن باشقىلارنىڭ سوزلىرىگە قۇ-لاق سالاتتى. ھەممەيلەن ئۈنى ئىشىپىيون دەپ بىردەك يېقىنى-

لاشمايدىغان بولدۇق. شۇك شىسەينەك ئىشپىيونلىرى ئەنە شۇنداق ھەممە يەرنى قاپلىغان ئىدى.

1938 - يىلى 3 - 4 - ئايلاردا لى بولۇك باشچىلىغىدا قۇرۇلغان سوت ھەيئىتى سوت قىلىش ئىشلىرىنى باشلىۋەتتى. مېنى 4 - تۈرمىگە يوتكەپ باردى. ئۇ يەردە سوۋېتلىك بىر كىشى ئىككى قېتىم سوراق قىلدى. سەن ياپونىيەدە ئوقۇغان، ئەلۋەتتە ئۇ يەردە بۇرادەرلىرىڭ بار، ئۇلار كىملەر؟ دەپ سورىدى. مەن يوق دېدىم. ئۇ بار، دېدى، تالاش - تارتىش تۇغمىدى. ئىسىم - پەمىلىلىرىنى بىلمەن، دېسەڭ مۇنداق كىشىلەر خېلى بار، بېرىش - كېلىش مۇناسىۋىتىڭ بار دېسەڭ بىرسىمۇ يوق دېدىم. شۇنداق قىلىپ مەندىن مۇھىم بىر نەرسە ئالالمىدى. بىر ھەپتە ئوتكەندە سوۋېتلىك سوراقچى يەنە سوراق قىلدى. سوراقچى مېنى كورۇپلا سەن مانجۇغۇ دەيمەن دېدى. مەن: ھەئە دېدىم. ئۇ، ئۇنداق بولسا سەن ئەلۋەتتە مانجۇ دولىتىنى ياقتۇرسەنغۇ دېدى. مەن ياقتۇرمايمەن، ئۇ ياپونلار تىكلىگەن قورچاق خانلىق، ئۇنى بىر دولەت دەپ ھىساپلىغىلى بولمايدۇ دېدىم. ئىككىمىز يەنە تالاش - تارتىش قىلدۇق، گېپىمىز بىر يەردىن چىقمىدى. ئەڭ ئاخىرىدا مەن: ئەگەر سەن مانجۇلارنىڭ ھەممىسى مانجۇ دولىتىنى ياقتۇرىدۇ دەيدىغانغا ئىسپات - دەلىل كورسىتەلىسەڭ ئۇ چاغدا مەن مانجۇ دولىتىنى ياقتۇرغان بولاي دېدىم ئۇ ھېچقانداق ئاساس كورسىتەلمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ كىشى مېنى سوراق قىلمىدى. سوت ھەيئىتىدىكى خەنزۇ سوراقچىلار مەندىن تەرجىمە ھالىمنى سورىغان بولدى. شۇنىڭ بىلەن تۈرمىدە 4 يېرىم يىل ياتتىم.

4 - تۈرمىدىكى ۋاقتىمىزدا تەپتىش باشقارمىسىنىڭ ئىشخانا بىناسىنى ياساشقا كېسەك قۇيدۇرماقچى بولدى. كېسەك قۇيغانلارغا ھەر كۈنى ھەر بىر كىشىگە بىر ۋاراق تاماكا قەغەز، بىر پاشكا موخوركا، ئىشتىن چۈشكەندە بىر ۋاقلىق سۈيۈق ئاش بېرەتتى. قايناقسۇغا ئۇگرىنى سېلىپ ئازراق تۇز قۇيۇپ بەرگەن بۇ ئاش بىزگە بەك تېتىپ كېتەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە كۈندۈزى چوڭ - كىچىك تەرەتنىڭ ئىختىيارى بولغانلىغى ئۈچۈن ھەممەيلەن داۋاملىق كېسەك قۇيۇشقا تىرىشاتتۇق. بىزنىڭ ئويدىكىلەر ئىلگىرى - ئاخىرى بىر ئايچە قۇيۇپتىمىز، بىر ۋاقىتتا تۈرمىگە قارىغۇچى كىشى بىزدىن كىم ئاشپەزلىك قىلالايدۇ دەپ سورۇدى، مەن دەپ جاۋاپ بەردىم. بۇ قايتىپ كېتىپ تۈرمە باشلىغىغا مەلۇم قىپتۇ، شۇنىڭ بىلەن مەن تۈرمىگە قارىغۇچىلارغا تاماق ئېتىدىغان ئاشپەز بولدۇم، كېچىسى يەنىلا ئوز جايىمغا بېرىپ ياتىمەن. 3 - كۈنى تەپتىش باشقارمىسىنىڭ باشلىغى لیۇ بىندې كېلىپ مېنى كورۇپ قېلىپ گەپ قىلماي كەتتى، شۇ ئارىلىقتا مەن بىر قاچا تاماقنى يەپ تۇراتتىم. دۇبەندىن تېلېفون كېلىپ مېنىڭ ئاشپەز بولۇشۇمنى چەكلەپ قويدى. دېمەك 3 كۈن ئاشپەز بولۇپ قاپتىمەن.

1940 - يىلى مېنى 5 - تۈرمىگە يوتكىدى. ئىككى ئېغىز ئويدە ئون نەچچە كىشى ياتاتتۇق، بەزىلەر يەردە ياتاتتى. ئۇ ۋاقىتتا ئەتىگەندە، كەچتە ئىككى قېتىم ھاۋا ئېلىش ئۈچۈن سىرتقا ئېلىپ چىققاندىن تاشقىرى چۈشلىگى يەنە بىر قېتىم چارەك سائەت ئۈياقتىن بۇياققا ماڭدۇرۇشنى قوشقان ئىدى. كوپچىلىك بۇ ۋاقىتتىن پايدىلىنىپ، ئوزئارا خەۋەرلىشىپ قايسى

ئويلەردە كىملەرنىڭ بارلىغىنى بىلمۇالاتتۇق، بەشىنچى تۈرمىدە كىملەرنىڭ ھەممىسى دېگىدەك ئۈزۈن مۇددەت سولايدىغان ئاساسلىق گۇناكارلار ئىدى. مزنىڭ ئويدە گۇڭ جىڭخەن، ۋۇ داخو، يۇ خۇاتىڭ (ياپون ئىشپىيونى مەخپى - تېلېگىراممىلارنى تەرجىمە قىلالايتتى) لار بار ئىدى. بىر كېچىسى 300 دىن ئارتۇق ئادەمنى ئولتۇردى. بۇ بەشىنچى تۈرمىدە ياتقان ئادەملەرنىڭ يېرىمىدىن كوپرەگىنى ئېگەللەيتتى. شۇ شەھەرنىڭ ئادەم ئولتۇرۇش ئۈسۈلى قەبىھ ۋە زەھەرلىك ئىدى. ئولتۇرۇشكە نازارەت قىلغۇچىلار ئىسىملىك بويىچە چاقىرغاندا تۈرمە باشلىغى ئىسمى چاقىرىلغان گۇناكارنى ئويگە ئېلىپ كىرەتتى. نازارەت قىلغۇچىلار ئۇلارنى كوزدىن كوچۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ئېچىكىرى ئويگە كىرىشكە بۇيرۇيتتى. ئېچىكىرىدىكى ئويگە كىرىدىغان يان ئىشىكنىڭ كەينىدە ئىككى كىشى سىرتماق تۇتۇپ تۇراتتى، ئولتۇرۇلگۈچى ئىشىكتىن كىرگەن ھامان بوينىغا سىرتماق سېلىپ ئىككى تەرەپتىن تارتاتتى - دە، نەپەستىن قالدۇرۇپ قويۇقلا ئېسىپ ئولتۇرەتتى. ئاندىن باشقىلار ئارقا ئىشىكتىن سورەپ چىقىپ بىر - بىردىن ماشىنىغا بېسىپ ئېلىپ كېتەتتى، شۇ تەقلىتتە بىر كېچىدە 300 دىن ئارتۇق ئادەمنى ئولتۇرۇپ ئۇن - تۈنسىز يوق قىلىۋەتتى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا بۇ ئولۇكلەرنى ماشىنا بىلەن خۇكسەن زۇيگە ئاپىرىپ كومىگەن ئىكەن. شۇنىڭ شەھەرنىڭ بۇ زەھەرخەندىلىگىنى ھېچنەرسىگە تەڭلەشتۈرگىلى بولمايتتى.

لى يىڭچى ج. خ باشقارمىسىنىڭ باشلىغى بولدى. جاڭ گۇاڭچەن مۇئاۋىن باشلىق، سوت ھەيئىتىگە ليۇ خەنشۇ مەسۇل بولغان ئىدى. ئاساسلىق سوراقچى فۇ باۋلىيەن ئىدى، ئۇ ئەپيۇننى قانغىدەك چېكىۋېلىپ ئاندىن سوراق قىلاتتى. ئۇ زىنىڭ نېمە ئۈچۈن سولانغانلىغىنى بىلمىگەنلەر ئەلۋەتتە بىر نەرسە دەپ جاۋاپ بېرەلمەيتتى. ئاندىن ئۇ تەن جازاسى بېرەتتى. تامغا «جازا بىلەن ئولگەنلەر سۈرۈشتۈرۈلمەيدۇ» دېگەن شىئار شەھەرنىڭ سوزى چاپلاپ قويۇلغان ئىدى. تەن جازاسى بېرىلمۇ نەتىجە چىقمىغاندا ئالدامچىلىق قىلىپ، سىلەرنىڭ تەشكىلاتىڭلاردا كىملەر بار، باشلىغىڭلار كىم؟ دەپ سوئال قويىاتتى، بەزىلەر زۇلۇمغا چىدىيالماي يالغان ئېيتىپ بەزىلەرنى كورسىتىپ قويىاتتى. ئاندىن بالدۇرراق دېگەن بولساڭ تاياق يەمەيتتىڭ ئەمەسمۇ دەيتتى. ئاندىن كېيىن شۇ شەھەرگە تېلېفون بېرىپ پالانىلار قوزغىلاڭ كوتىرىش سۇيىقەست ئۇيۇشتۇرغانلىغىنى ئىقرار قىلدى. پالانىلار باشلىق ئىكەن دەيتتى. شۇ شەھەرنىڭ ئونىڭغا يولىورۇق بېرىپ: سۇيىقەستلىك قوزغىلاڭ ئىكەن، بىرنەچچە مەمۇرى كىشىلەر كىپايە قىلمايدۇ، بۇنىڭدا ھەربىي كىشىلەرمۇ بار. يەنە سوراڭلار دەيتتى. فۇ باۋلىيەن يەنىلا شۇ كونا ئۇسۇلىنى قوللىنىپ سوراق قىلاتتى. ھەربىلەردىن پالانىلار بار دەپ ئىقرار قىلدۇراتتى. فۇ باۋلىيەن شۇ شەھەرگە يەنە دوكلات قىلغاندا شۇ شەھەرلەر قاتناش قان بولسا خىراجىتى نەدىن كەپتۇ، يەنە سورا دەيتتى. فۇ باۋلىيەن يەنە سوراق قىلاتتى، ئۇراتتى. بىر تەرەپتىن ئورۇپ، بىر تەرەپتىن سورايتتى. قاچانكى پالانى سودىگەر خىراجەتنى بەرمەكچى بولغان دىمىگىچە توختىمايتتى. مەمۇرى كىشىلەرنىڭ پىلانى، ھەربىلەرنىڭ قورالى، سودىگەرنىڭ پۇلى

بولغانلىغى ئۈچۈن، شىك شىسەي ئاندىن ئۆزى ئويدۇرۇپ چىقارغان «سوۋېت كونسۇلخانىسى بىلەن مۇناسىۋەت باغلاپ شىك شىسەي ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلايدىغان» سۆيىقەستلىك قوزغىلاڭدىن ئىبارەت يالغان ئەنزىنى پاكىتلىق بويتۇ دەپ ھېساپلايتتى. پولكوۋنىك جاۋنىك سول بېغىشىدىن جوزىغا مىقلاپ قويۇپ، ئىقرارنامە يېزىشقا مەجبۇرلىغاندىمۇ جاۋ يېزىشقا ئۇنىمىغان. ددمەك تۈرمىدە جاۋغا ئوخشاش ئوغۇل بالىلارمۇ بولغان ئىدى. شىك شىسەينىك تۈرمىلىرىدە دوختۇرلار بار ئىدى. ئالدەتتە سولانغانلاردىن ئاغرىپ قالغانلارنى تۈرمىگە قارايدىغانلار ئاپىرىپ دوختۇغا كورسىتەتتى. ئەمما دوختۇر بەزىدە كامىرلارغا كىرىپ پالانىنىك كېسىلى بار، چوقۇم دورا ئىچىشى كېرەك دەپ مەجبۇرى دورا ئىچكۈزەتتى، ئەمىلىيەتتە دورا ئەمەس زەھەر ئىدى.

شىك شىسەينى جياك جېيشى چۈكچىڭغا يوتكەپ، دىخانچىلىق ـ ئورمانچىلىق مىنىستىرلىگىنىك مىنىستىرى قىلغاندا، مېڭىش ئالدىدا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ئىككىنچى تۈرمىگە ئوت قويۇپ، ئادەملەرنى كويدۇرۇپ ئولتۇرۇپ تۈنجۇقتۇرماقچى بولغان ئىدى. بۇ ئىشتىن سۇ شائىدا خەۋەر تېپىپ لومەنچىكدە تۇرۇشلۇق مەركىزىي قىسىملارنىك 7 ـ دېۋىزىيىسىگە مەلۇم قىلغان، 7 ـ دېۋىزىيىنىك باشلىغى لى شىك شىسەيگە تېلېفون بېرىپ تۈرمىنى كويدۇرۇشنى چەكلىگەن ئىدى. شۇ سەۋەپتىن شىك شىسەي جۇرئەت قىلالماي سولاقتىكىلەرنىك ھاياتى ئامان قالدى.

شىك شىسەي تۈرمىسىدە يۈز كۈن

ئەن يۈنشىك

1944 ـ يىل 6 ـ ئايدا تولۇقسىز ئوتتۇرىنى تۈگەتتىم. شۇ ئاينىك 26 ـ كۈنى ئەتىگەن سائەت 8 دە مەكتەپتىكى بارلىق مۇئەللىم ۋە ئوقۇغۇچىلار ھەربى تەلىم ـ تەربىيە ئوقوتقۇچىمىزنىك باشچىلىغىدا شىك شىسەينىك سوزىنى ئاڭلاش ئۈچۈن دۇبەن مەھكىمىسىگە باردۇق. شۇ كۈنى ھاۋا بەك ئىسسىق ئىدى، چوڭ ھويلىغا كىرىشىمىز بىلەن بىر قانچە پۇقراچە كىيىنىۋالغان كىشىلەر بىزگە قوماندانلىق قىلىپ بىر قاتار قىلىپ تىزىپ غەربى زالغا ئېلىپ كىردى. بىز بىر قانچە ساۋاقداشلار غەربى زالنىك ئىچىگە كىرىشىمىز بىلەن ئەھۋالنىك باشقىچە جىددى قورقۇنۇچلۇق ئىكەنلىگىنى ھىس قىلدۇق. بىرىنچى قەۋەتتە ياۋروپاچە كىيىنگەن ئىككى بەستلىك ئادەم يانلىرىمىزنى ئاختۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، بىزنى غەربى زالدىن ئېلىپ چىقىپ، چوڭ ھويلىدا ئۈزۈن ئورۇندۇقلارغا ئولتۇرغۇزۇپ قويدى. يېرىم سائەتچە ئوتكەندىن كېيىن شىنجاڭ شۇبېيۇەن، بىرىنچى سىفەندىكى بارلىق مۇئەللىم ۋە ئوقۇغۇچىلار كېلىپ ئولتۇرۇشتى. تۈيۇقسىز «دىققەت» دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى، دەس ئورنىمىزدىن تۇردۇق، ئالدى بىلەن بىر قانچە پۇقراچە كىيىنگەن كىشىلەر كورۇندى، ئۇلار قولىنى

شەمىنىڭ يانچۇغىغا سالغان ھالدا ئالدىدا تۇرۇشتى، ئاق كىيىم كىيگەن شۇ شەھەر دېگەنلىك مەنىسى نېمە؟» دەپ سورىشاتتۇق. چوڭ ھويلىنىڭ شەرق - غەربتە پلاستىنكا بىلەن ئورالغان ئۈزۈم ئۈستىلىرىگە تېزىلغان ئۈزۈن ئۈستەللەرگە قەغەز - قەلەم، ھەر - بىر كىشى «ئۈزۈمنى مەلۇم قىلىش» كېرەك ئىدى، مەن ھېچقانداق سۆيەقەستلىك قوزغىلاڭىغا قاتناشمىغانلىغىم ئۈچۈن پەقەت ئىسمىمنىلا يېزىپ قويدۇم، ئاندىن ھەممەيلەن ئوز ئورۇنلىرىمىزدا ئولتۇرۇپ جىددى ھالدا كۈتۈپ تۇردۇق .....

ئۈزۈن ئوتمەي شۇ شەھەينىڭ چىرايلى تۇتۇلغان ھالدا زەھەرخەندىلىك بىلەن مۇنداق دېدى: سىلەر ئوزەڭلەرنى مەلۇم قىلمىساڭلار ماڭمۇ ئامال يوق، ھازىر ئىسمىڭلارنى ئوقۇيمەن، ئىسمى چىقمانلار بۇياقتا (شەرقى زالىنىڭ ئالدىدىكى قۇرۇق يەرنى كورسۇتۇپ) يىغىلىڭلا دېدى- دە، شۇ چاغ شۇبيۇەن بىلەن بىرىنچى سەپتىن خېلى كوپ ئوقۇغۇچى ۋە ئوقۇتقۇچىلارنى چاقىرىپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ئەڭ ئاخىرىدا بىرىنچى ئوتتۇرا مەكتەپتىن ئون نەچچە ئوقۇغۇچىنى چاقىرتتى، ئۇنىڭ ئىچىدە مەن بار ئىدىم. كورسەتكەن يەرگە بېرىپ ئولتۇرۇش بىلەنلا ئەھۋالنىڭ ياخشى ئەمەسلىگىنى چۈشەندىم. 2 - قەۋەت زالنىڭ ئۈستىدە ئون نەچچە ئەسكەر ئېغىر پىلىموتلارنى قۇرۇپ دۇشمەنگە دوچ كەلگەندەك مىلتىقلىرىنى بەتلەپ تەييار تۇراتتى. شۇ كۈنى ئەتىگەن سائەت 8 دىن كەچ سائەت 7 گىچە تۇردۇق، قوساق ئېچىپ كەتتى. بىر ئازدىن كېيىن ج. خ باشقارمىسىنىڭ باشلىغى لېيىڭچى كېلىپ ئۈچ ئىشنى ئېلان قىلىپ: (1) ھەر بىر كىشىگە بىردىن نان تارقىتىپ بېرىلدى. (2) بۇگۈن

ھەيران بولدۇق، ساۋاقداشلار بىر - بىرىمىزگە قارىشىپ پەس ئاۋازبىلەن «ئۈزۈنى مەلۇم قىلىش دېگەنلىك مەنىسى نېمە؟» - دەپ سورىشاتتۇق. چوڭ ھويلىنىڭ شەرق - غەرپ تەرەپلىرىگە تېزىلغان ئۈزۈن ئۈستەللەرگە قەغەز - قەلەملەر قويۇلغان بولۇپ، ھەر - بىر كىشى «ئۈزۈنى مەلۇم قىلىش» كېرەك ئىدى، مەن ھېچقانداق سۆيەقەستلىك قوزغىلاڭىغا قاتناشمىغانلىغىم ئۈچۈن پەقەت ئىسمىمنىلا يېزىپ قويدۇم، ئاندىن ھەممەيلەن ئوز ئورۇنلىرىمىزدا ئولتۇرۇپ جىددى ھالدا كۈتۈپ تۇردۇق .....

ئۈزۈن ئوتمەي شۇ شەھەينىڭ چىرايلى تۇتۇلغان ھالدا زەھەرخەندىلىك بىلەن مۇنداق دېدى: سىلەر ئوزەڭلەرنى مەلۇم قىلمىساڭلار ماڭمۇ ئامال يوق، ھازىر ئىسمىڭلارنى ئوقۇيمەن، ئىسمى چىقمانلار بۇياقتا (شەرقى زالىنىڭ ئالدىدىكى قۇرۇق يەرنى كورسۇتۇپ) يىغىلىڭلا دېدى- دە، شۇ چاغ شۇبيۇەن بىلەن بىرىنچى سەپتىن خېلى كوپ ئوقۇغۇچى ۋە ئوقۇتقۇچىلارنى چاقىرىپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ئەڭ ئاخىرىدا بىرىنچى ئوتتۇرا مەكتەپتىن ئون نەچچە ئوقۇغۇچىنى چاقىرتتى، ئۇنىڭ ئىچىدە مەن بار ئىدىم. كورسەتكەن يەرگە بېرىپ ئولتۇرۇش بىلەنلا ئەھۋالنىڭ ياخشى ئەمەسلىگىنى چۈشەندىم. 2 - قەۋەت زالنىڭ ئۈستىدە ئون نەچچە ئەسكەر ئېغىر پىلىموتلارنى قۇرۇپ دۇشمەنگە دوچ كەلگەندەك مىلتىقلىرىنى بەتلەپ تەييار تۇراتتى. شۇ كۈنى ئەتىگەن سائەت 8 دىن كەچ سائەت 7 گىچە تۇردۇق، قوساق ئېچىپ كەتتى. بىر ئازدىن كېيىن ج. خ باشقارمىسىنىڭ باشلىغى لېيىڭچى كېلىپ ئۈچ ئىشنى ئېلان قىلىپ: (1) ھەر بىر كىشىگە بىردىن نان تارقىتىپ بېرىلدى. (2) بۇگۈن

كەچ بولۇپ قالدى، ھەممەيلەن باشقارمىغا بېرىپ دەم ئالسىلەر، ئەتە يېرىپ بولغاندىن كېيىن ئاندىن ئويگە قايتىسىلەر. (3) سىلەر بەك چارچىدىڭلار، سىلەرگە ماشىنا تەييارلاپ قويدۇق دېدى، بىز ئالدىراپ - تېنەپ ماشىنىغا چىقتۇق، ماشىنىدا بېشىمىزنى كوتۇرۇشكە روخسەت قىلمىدى. ماشىنا بىزنى ئۆدۈللا 2 - تۇرمىگە ئاپاردى، ئۇ يەردە بىزنى بىرئېغىزچوڭ ئويگە ئېلىپ كىردى. يېشى كىچىك ساۋاقداشلار تامنىڭ بۇلۇڭىدا يىغلاشقا باشلىدى، بىر قانچە مىنۇتتا بىرىمىزنى چاقىرىپ چىقىپ كېتەتتى، ھەر قېتىم بىرسى كەتكەندە ساۋاقداشلار ئوز ئارا قول ئېلىشىپ خوشلىشاتتۇق.

كۇن قاراڭغۇلاشقاندا مېنى چاقىرىپ بىر سۇرلۇك ئويگە ئېلىپ كىردى، ئىشىكتىن كىرىشىمگە قولىدا ئامبۇر تۇتقان بىر ئادەم چاپانلىرىنىڭ تۇگمىلىرى، شىمىنىڭ تۇگمىلىرىنى يۇلۇۋېلىپ بىر لاتىنى بەردى. شىمىنى باغلاپ ئالدىم، يانچۇقتىكى ھەممىنى مۇسادىرە قىلىپ، ئىسىم - پەمىلەم، ياش، يۇرتۇمنى تىزدىلىدى، ئاندىن كېيىن ئىشىك ئالدىدا تۇرغان يەنە باشقا بىرسىغارا خالىتىنى بېشىمغا كىيدۇرۇپ يىتەكلەپ ئېلىپ كەتتى. بىر يەرگە ئېلىپ كەلگەندە ئىشىكنىڭ قۇلۇپى ئېچىلغانلىقىنى ئاڭلاندى. بىرسى بىر ئىتتىرىۋىدى ئوينىڭ ئىچىگە يىقىلىپ چۈشتۈم. مېنى 2 - تۇرمىنىڭ جەنۇپ ھويلىسىدىكى بىر ئويگە سولىغان ئىكەن. بۇ ئويدە جەمئى 5 كىشى بولۇپ ئۇچىسى قازاق، بۇلار خەنزۇچە سوز بىلمەيدىكەن، بىرسى جاڭپەنلىك شەرقى شىمالدىق ياش ھەربىي ئوفىتسېر، يەنە بىرسى شىنجاڭ شۇبېيۇەن ئوقۇغۇچىسى لۇي شۇشى بولۇپ 41 - يىلى سولانغان ئىكەن، تېخىچە سوراق

قىلىنماپتۇ، ئۇلار مېنى كىچىك بالىدەك كورۇپ تۇرمۇش جەھەتتە بەك ھەمخورلۇق قىلىپ دائىم تەسەللى بەردى. كورپە، چاپانلىرىنى ئارىيەت بېرەتتى، ئەتىگەندە ھاۋا ئېلىشقا چىققاندا، ماڭا سۇيدۇك قاچىسىنى كوتەرگۈزمەيتتى، دەسلەپتە مەن قانداقلا بولمىسۇن مەندە ھېچقانداق گۇنا يوق، ئېنىقلىنىپ بولدى، چىقىپ كېتىمەنغۇ دەپ ئاددى ئويلاپتىمەن. 5 - 6 كۇن ئوتكەندە بىر كۇنى چۈشتىن كېيىن تۇرمىنىڭ ئىشىگى ئېچىلىپ بىر شىڭلىنى تاشلاپ قويدى، قاردىسام ئۇستىگە مېنىڭ ئىسمىم يېزىغلىق ئىكەن. شۇ ھامان بېشىمغا سوغاق سو قۇيۇلغاندەك بولۇپ كەتتىم. شىڭلىلىرىنىڭ ئۇستىدە ئولتۇرۇپ ھوكۇرەپ يىغلاپ كەتتىم، ئەمدى مەن راستىن تۇرمىدە ياتىدىغان بولدۇم، دەپ كوڭلۇم بۇزۇلدى. ھەر كۇنى ئەتىگەندە تۇرمىگە قارىغۇچى، بىر دانە شاڭنى ياندۇرۇپ بېرەتتى. قاراڭغۇ چۈشكىچە بىرسى كويۇپ بولسا بىرنى ياندۇرۇپ تۇراتتى، بۇنىڭ بىلەن گۇناكارلار تاماكىلىرىنى تۇتاشتۇرۇپ چېكەتتى، دەققەتسىزلىكتىن ئوتنى ئوچۇرۇپ قويسا قايتا ئوت بەرمەيتتى. دەسلەپتە تۇرمىگەكىرگەنلەر بەزى ساددا خىيالىلاردىن خالى بولالمايتتى. بالدۇرراق قويۇپ بېرىشنى ئارزۇ قىلاتتى، مەن شۇنداقلارنىڭ بىرسى ئىدىم. لېكىن كونا دوستلارنىڭ شىڭ شىسەينىڭ تۇرمىسىگە قارىتا كوز قارىشى خېلى چوڭقۇر ئىدى. ھاۋا ئېلىشقا چىقىپ چوڭ تەرەتكە ئولتۇرغان ۋاقتىمدا يەرگە يېزىپ قويغان قىزدىق گەپلەرنى كورۇپ قالاتتىم، «بۇرۇن كىرگىنى، كېيىن كىرگىنى، ئىلگىرى - كېيىن ھەممىسى كىرگىنى! ئولۇڭ چىققىنى، تىرىك چىققىنى، ئىلگىرى - كېيىن ھەممىسى چىققىنى!» «كۇن چىقىدۇ، كۇن چىقىدۇ، چىقمايدىغان كۇن بولمايدۇ» يەنە شېئىرمۇ يېزىپ قويۇاتتى.

باهار ئۈيقۇسىدا تاڭ ئاتقانىنى سەزمەيسەن.
ھەر تەرەپتىن ئىت ھاۋشىغانىنى ئاڭلايسەن
تۈن كېچىدە ماشىنا ئۈنى ئاڭلانسا
كىم بىلىدۇ قانچىنى تۇتقاندۇ دەيسەن.

8 - ئاينىڭ بىر كۈنى تۈيۈقسىز تۇرمىنىڭ ئىشىگى ئېچىلىپ ناتونۇش بىر ئادەم كىرىپ كەلدى. ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن ئەن يۈنشىڭ دېگەن كىم دەۋىدى، مەن دەپ ئۈزەمنى مەلۇم قىلدىم. بۇ ئادەم ماڭا قىسمەن شىكىلىرىمنى ئېلىشنى بۇيرۇدى. بېشىمغا قارا خالتىنى كىيگۈزۈپ بىر مەپىگە ئولتۇرغۇزدى، مەپىنىڭ پەرىدىسىنى چۈشۈرۈپ مىلتىغى بار بىر ساقچى مېنى 4 - تۇرمىگە ئاپىرىپ يالغۇز كىشىلىك بىر ئۆيگە ئاپىرىپ سولاپ قويدى، كېچىچە ئۇخلىيالمىدىم، تاڭ سەھەردە كۈزۈم ئۇيقىغا كەتكەن ئىكەن، بىرسى كىرىپ ئورنىمدىن تۇر دېدى. ئۇيقۇلۇقتا كوزۇمنى ئۇۋۇلاپ قاربغىدەك بولسام كارۋاتنىڭ يېنىدا پۇقراچە كىيىنگەن بىر ئادەم تۇرۇپتۇ، بۇ ئادەم ماڭا قاراپ، ماڭ سوراقخانىغا بارىسەن دېدى، مەن ئۇنىڭ كەينىدىن ماڭدىم، مېنى 2 - قەۋەتتىكى بىر ئېغىز ئۆيگە ئېلىپ كىردى، ئوي ئىچىدىكى كارۋاتتا قىزىق ياشلاردىن ئاشقان بىر كىشى سوراق قىلدى: «قەيەردە قولغا ئېلىنىدىڭ؟»، «دۇبەن گوڭشودا»، «نىمە ئۈچۈن قولغا ئېلىنىدىڭ؟» «بىلمەيمەن»، سوراقچى دەس ئورنىدىن تورۇپ، خۇددى بورى ھوۋلىغاندەك ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن، بىلمەيمەن! ساڭا ئازراق تېتىپ قويىمساق، سەن راستىگەپ قىلمايدىغان ئوخشايسەن، جازا بىلەن ئولگەنلەر سورۇشتۇرۇلمەيدۇ دېگەننى بىلمەمسەن؟ دېدى. باشقا بىر ئۈستەلنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان خەنزۇچە سوزنى خېلى ئوبدانلا سوزلىيەلەيدىغان بىر قازاق كىشى خېفاگۇەن تولا جىد-

دىلەشمەك، ياش بالا قورقۇپ كېتىدۇ، ئاستا سوزلەك دېۋىدى سوراقچىنىڭ ئادەم يەيدىغاندەك ئەلپازى بىر ئاز پەسەيدى، بۇ قازاق كىشى «قايتىپ چىقىپ ئويلان، قورقما» دېدى. شۇنىڭ بىلەن مېنى يەنە ھىلىقى بىر كىشىلىك ئۆيگە ئەكىرىپ قويدى. ئويلىنىپ ئولتۇراتتىم گۈندېپاي كىرىپ ئويلاندىڭمۇ؟ دېدى. «مەن، ئويلىيالمىدىم دېدىم. ئۇ خۇددى ئىچ ئاغرىتقاندەك قىلىپ، ئاستا ئاۋاز بىلەن «سېنىڭ ساۋاغدا شلىرىڭ نەچچە كۈننىڭ ئالدىدا سوراق قىلىندى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى مەكتەپ مۇدىرى جىڭ لىڭ، سىلەرنى ئوزىگە تارتىپ يىغىن ئاچقانلىغىنى، سەنمىنى جۈيى ھوكۈمەتىگە قارشى تۇرۇپ، شىڭدۇبەن رەھبەرلىگىدىكى سەنمىنجۈيىلىق ھاكىمىيەتنى ئاغدۇرۇپ تاشلىماقچى بولغانلىغىنى ئىقرار قىلدى. سەنمۇ شوندا قىلا دېسەڭ ھېچ ئىش يوق» دېدى.

2 - كۈنى سوراققا چىققاندا يەنىلا خېفاگۇەن سوراق قىلدى. مەن قىلچە ئىككىلەنمەي گۈندېپاي ماڭا ئۇگۈتۇپ قويغان گەپلەرنى بىر قۇر دېدىم. خېفاگۇەن «تۇنوگۈن مۇشۇنداق دېگەن بولساڭ مۇنچە ئاۋارچىلىق بولمايتتى؟» دەپ، يېزىپ تەييارلاپ قويغان بىر پارچە ئىقرارنامىغا قولۇمنى باستۇردى، ئۇ ماڭا ئىككى پاشكا سوۋېت موخورکىسىنى بەردى، ئاۋالقىدەكلا ھىلىقى شامالمۇ ئوتۇشمەيدىغان مەپىگە ئولتۇرغۇزۇپ، 2 - تۇرمىگە قايتۇرۇپ كەلدى. تۇرمە ئويىگە ئەكىرىپ، بېشىمدىكى قارا خالتىنى ئېلىۋەتكەندە، ئوي - ئىچى كىچىكلەپ ئوزگۈرۈپ قالغاندەك كۆرۈندى. ئويىنىڭ ئىچىدە پۈتمدا كىشەن بار بىر كىشى بار ئىكەن.

2 - كۈنى كەچتە مېنى غەربى ئامباردىكى تۇرمىگە ئالماشتۇرۇۋەتتى.

9 - ئاينىڭ باشلىرى بىر كۈنى كەچتە، تۇرمىدە پوستا تۇرۇ-

دىغانلار كوپۈيۈپ، گۈندىپايلارنىڭ باشقۇرۇشىمۇ چىڭمىپ كەتتى، ئەمدىلا ئۇخلاي دەۋدىم، تۈيۈقسىز ئىشىك ئېچىلىپ بىرنەچچە كىشى كىرىپ كەلدى، مېنى يەنە بىر قانچەيلەننى مېڭىگلار دىدى، قاراڭغۇ بولغاچقا، قارا خالتىنى كىيگۈزمەي غەربى ئامبارىدىن شىمالى هويلىدىكى بىر ئېغىز ئويگە كوچۇرۇپ قويدى. ئويىنىڭ ئىچىدە هەربى مەكتەپنىڭ ئىلمىي مۇدىرى لى جەنتاڭ، شىڭ شىنىڭ مۇھاپىزەتچى قىسىملار باشلىغى ۋاڭمىلىڭ، بىرىنچى سەفەنىنىڭ ئوقۇغۇچىسى لى زىجۇڭ، شەرقى - شىمالىق هەربىي ئەمەلدارلار شويگچۇنلەر بار ئىكەن. 1944 - يىلى 10 - ئاينىڭ باشلىرىدا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى كىشىلەرنىڭ كوڭلىنى ئېلىش ئۈچۈن بىز بۇ بىر تۈركۈم ئوقۇغۇچىلارنى مۇددەتتىن ئىلگىرى قويۇپ بېرىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. مانا شۇنىڭ بىلەن يوقىلاڭ بەتنامنى ئارتمۇبلىپ تۈرمىدە يۈز كۈن سولاندىم.

تۈرمىدە كورگەن ئاشلىغانلىرىمدىن پارچە

سەي خېڭسىڭ

1938-يىلدىن 1944-يىلغىچە

مەن 1938 - يىلى 1 - ئايدىن 1944 - يىلى 10 - ئايغىچە شىڭشىسەي تەرىپىدىن قامالغان 7 يىل ئىچىدە جەمئى 7 تۈرمىدە ياتتىم، يەنە جاهانگىرلىككە قارشى تۈرۈش ئۇيۇشما تۈرمىسى (ۋاقىتلىق قۇرۇلغان) ج. خ باشقارمىسىنىڭ تۈرمىسى (ماشىنا قويىدىغان ئويىنى ئوزگەرتىپ قۇرغان) 3 بۈرجەك يەرلىكى تۈرمە (كېيىن كېڭەيتىپ 4- تۈرمە قىلىندى) 2 نچى تۈرمىدىن ئايرىپ چىققان تۈرمە (لېيۇۋېنلۇڭنىڭ قورو-سىنى ئوزگەرتىپ ياسىغان) 2-تۈرمە، 3 - تۈرمە، (مەنخەن ۋاڭنىڭ مەھكىمىسىنى ئوزگەرتىپ قۇرغان)، ئەڭ ئاخىرىدا 4-تۈرمىگە يوتكەلدىم، 7 يىل ئىچىدە مەن بىلەن بىرگە ياتقان بىرگە ئەمگەك قىلغانلار مىڭدىن ئاشىدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە بىرنەچچە كۈن، بىرنەچچەئاي، هەتتا بىرنەچچە يىل بىرگە ياتقانلار بار. 15-16 ياشلىق ياشلار ۋە 60-70 ياشلىق قېرىلار بار، ئىشچىلار، دېخانلار، پومىششىكلار، چوڭ سودىگەر، ئۇششاق تەنە زىكەش، ئوقۇغۇچى، ئەسكەر، هەربى ئەمەلدار، مائارىپ خادىملىرى،

ئىلغار زىيالىلار، ۋە چەرىكلەشكەنكونا بيۇروكىراتلاربار. مۇتەلەق كوپ ساندىكىلىرىنىڭ جىنايىتى ئاتالمىش سىياسى گۇناھكار، ئۇندىن قالغانلىرى ئادەم ئولتۇرگەن، ئوغرى جىنايەتچى، خىزمەتتە خاتالاشقان، قىمارۋاز، پاھىشىۋاز، زەھەرلىك چىكىملىكلەرنى ئېلىپ ساتقان ئەتكەسچىلەر، چېگرىدىن ئوتكەن (ئىچكى ئولكىلەردىن رەسمىيەت ئوتمەي شىنجاڭغا كەلگەن جۇڭگو پۇقرالىرىنىمۇ سىياسى گۇناھكارلار قاتارىدا بىرتەرەپ قىلاتتى) قاتارلىق جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرى ئىدى، سىياسى جىنايەتچىلەرنى قاتتىق باشقۇراتتى، جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىنى بوشراق باشقۇراتتى ئائىلىدىكىلىرى بىلەن كورۇشۈشكە، تۇرمە ئىچىدە ئەمگەك قىلىشقا يول قويۇلاتتى، سوراققىمۇ ناھايىتى ئاز ئېلىپ چىقاتتى، شۇڭا جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرى ئوزلىرىنىڭ ئورنىنى سىياسى جىنايەتچىلەردىن ياخشىراق دەپ ھىساپلايىتتى، ھەتتا بەزىلەر چېتىلىپ قېلىشتىن قورقۇپ بىر ئويدە ياتقان سىياسى جىنايەتچىلەر بىلەن سوزلەشمەيتتى.

تۇرمە ھاياتى، ھەركۈنى ئەتىگەندە كەچتە تەرەت قاچىلىرىنى توكتۇرۇپ، چوڭ - كىچىك تەرەتكە ئولتۇرغۇزۇپ، ئۇياقتىن بۇياققا ماڭدۇراتتى، بۇ ھاۋا ئېلىشقا ئېلىپ چىققانلىقى ئىدى. ۋاقتى 15 مىنۇتتىن 20 مىنۇتقىچە بولاتتى، تاماق ئەتىگەنلىك، كەچلىك 2 ۋاق بولۇپ ئىچىدىغىنىمىز قايناقسۇ، قۇرۇق مىتاك، يەيدىغىنىمىز جىمك موما بىلەن نان، قوشۇمچە يىمەكلىك سەي ياكى سەي شورپىسى ئىدى. 1943-يىلنىڭ ئالدىدا گۇناھكارلار ماركسىزىم - لېنىنىزىم كىتاپلىرىنى ئوقۇيىتتى، كېيىن تەكشۈرۈپ پۈتۈنلەي مۇسادىرە قىلىۋالدى.

تۇرمىدىكى تازلىق ئىشلىرى، چوڭ ئاشخانا (گۇناھكارلارغا تاماق ئېتىدىغان)، كىچىك ئاشخانا (تۇرمىگە قارىغۇچىلارغا تاماق ئېتىدىغان) نىڭ ئاشپەزلىگى، ھارۋىكەش، ئات باققۇچى قاتارلىق جىسمانى ئەمگەكلەرنىڭ ھەممىسىنى گۇناھكارلار ئىشلەيتتى، بۇلارنى گۇناھكار ئىشچىلار دەپ ئاتايتتى. بوغالتىرلىق خەت - چەك، ئاۋام خىزمىتى ئىسكىلاتچى قاتارلىق ئىشلارغا ئادەتتىكى سىياسى جىنايەتچىلەردىن ياكى جىنايى ئىشلار جىنايەتچىلىرىدىن تەيىنلەيتتى، گۇناھكارلار ئىچىدە چاقچاق قىلىشىپ بۇلارنى ئالى دەرىجىلىك گۇناھكار ئىشچىلار دېيىشەتتى. گۇناھكار ئىشچىلارنىڭ ياتىدىغان ئويلىرىگە كېچىسى قۇلۇپ سېلىنمايتتى، ئەركىنرەك ھەركەت قىلالايتتى، ئەمما مۇناسىۋەتلىك ئىش بولمىسا، تۇرمىگە يېقىنلاشمايتتى.

توۋەندە 7 يىل ئىچىدە كىشىنى ھەيرەتتە قالدۇرىدىغان، ئالەمدە كورۇلمىگەن نۇرغۇنلىغان ئائىلىغان، كورگەن جىنايى پاكىتلار ئارقىلىق كونا جەمىيەتتىكى ئەكسىيەتچىل ھوكۇمرانلارنىڭ چېكىدىن ئاشقان جىنايى قىلمىشلىرىنى ئەۋلاتتىن ئەۋلاتقىچە تونۇسۇن دەپ خاتىرەم بويىچە پارچا - پارچە يېزىپ چىقتىم.

4 - تۇرمىدىكى تۇرلۇك ئىشلار

بۇگۈنكى گۇللەنگەن ئۇيغۇمچى شەھىردىن ھەيۋەتلىك خەلق مەيدانىنىڭ شەرقىغە قاراپ ماڭساق، كورپۈس - كورپۈس بىنالارنى كورىمىز، ھازىرقى چوڭ ماگىزىنىنىڭ شەرقىي تەرىپى

دىكى بوشلۇق يەرده بۇندىن 30 نەچچە يىل بۇرۇن كىشىلەر دوزاق دەپ ئاتايدىغان ئەڭ دەھشەتلىك 4- تۇرمە بار ئىدى، تۇرمىنىڭ ئىچى 5 كىچىك هويلىغا بولۇنۇپ 60 تىن ئارتۇق ئوي (كامىر) بارئىدى، چوڭ ئويلەرگە 20 - 30، كىچىك ئويلەرگە 10 - 15 كىشى سىغاتتى، نورمال ئەهۋالدا گۇناكارلار بىرمىڭ بەش يۈز ئەتراپىدا بولۇپ گۇناكار ئىشچىلارنى قوشقاندا ئىككى مىڭغا يېتەتتى، بۇ دائىرىنىڭ ئىچىدە يەنە ج. خ باشقارمىسىنىڭ 3-بولۇمىنىڭ ئىشخانىسى، ساقچى، ئەمەلدارلار بەھرىمەن بولىدىغان تەمىنلەش كاپىراتۇى ۋە هاراق زاۋۇدىمۇ بارئىدى.

3- بولۇمده كادىرلار ئاز بولاتتى، كۆپۈنچە ئىشلارغا گۇناكار ئىشچىلارنى ئىشلىتەتتى، چەت بىلەن ئۇچرۇشۇش چەكلەنگەن ئىدى، بۇ بولۇمنىڭ باشلىغى جاۋجلياك (ئازاتلىقتىن كېيىن باستۇرۇلدى) ئىدى، ج.خ باشقارمىسىنىڭ باشلىغى لى يىنچىنى جاك گۇاك چەن (ئىككىلىسى ئازاتلىقتىن كېيىن باستۇرۇلدى) لىيۇبىندې قاتارلىقلار دائىم بۇيەرگە كېلىپ خىزمەت ئىشلەيتتى. موشۇ بولۇمده ئىشلەيدىغان گۇناكار ئىشچى لۇچىڭنىڭ ئېيتقىشىغا قارىغاندا بۇ بولۇم جاللاتلار ئۇۋىسى بولۇپ، ئاخبارات، ئىز قوغلۇشۇش، قولغا ئېلىش، سوراق قىلىش، هوكۇم چىقىرىش، هەركەتلىنىش مەمۇرى ئىشلار مەخپى ئەنزە قاتارلىق ئىشلارنى ئىشلەيدىكەن.

تەمىنلەش كاپىراتۇى ئاتىلىشتا ساقچى خادىملىرىدىن پاي توپلاپ ئاچقان بولسىمۇ ئەمىلىيەتته كوپ قىسمى هوكۇمەت ېۇلى ئىدى، ج. خ باشقارمىسىنىڭ هوقۇقىغا ۋە هەر قايسى ناهىيىلەر-

دىكى ساقچى ئورۇنلىرىنىڭ ياردىمىگە تايىنىپ ئەرزان باهادا مال سېتىۋېلىش، قاتناشنى مونوپول قىلىۋېلىش يولى بىلەن بازارنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالغان ئىدى، مەسىلەن: 1943-يىلى كۈزده ئۇرۇمچىده يەرلىك رەخ، پاختا كەمچىل بولغاندا بۇ كاپىراتىپ جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ هەر قايسى جايلىرىدىكى ساقچى ئىدارىلىرىنىڭ هوقۇقىدىن پايدىلىنىپ، شەخسلەرنىڭ مال ستېۋېلىشىنى چەكلەپ بازار باهاسىنى توۋەنلىتىپ ئۇزۇلىرى مال سېتىۋالدى. هەمده شەخسى سودىگەرلەرنىڭ رەخ، پاختىلىرىنى چېگرادىن ئوتكۈزۈشنى چەكلەپ ئەرزان باهادا ئۇزۇلىرى سېتىۋېلىپ هەمىمىنىڭ ئالدىدا ئۇرۇمچىگە يەتكۈزۈپ كېلىپ تۇمەنلەپ پايدا ئالغان، هاراق زاۋۇدى ئىشلەپچىقارغان ئالىي سورتلۇق كانسېمك ۋە ئۇزۇم هاراقلىرىدىن ئۇزلىرى بەھرىمەن بولۇپ ئاز قىسمىنى تاشقىرىغا ساتاتتى. ئېيتقىشلارغا قارىغاندا بۇ زاۋۇتنىڭ تېخنىكى ۋەلى دېگەن كىشى ئىران تەۋەلىگىدىكى ئادەم بولۇپ، بۇرۇن ئۇرۇمچىده شەخسى هاراق چىقىرىدىغان تىجارەتچى ئىدى، هىلىقى زىيانكەشلەر ئۇزلىرى هاراق چىقىرىپ ئىچىش ئۈچۈن بۇكىشىنى قولغا ئالغان ئىدى. هاراق زاۋۇدى ۋەكالپىراتىپ خىزمىتىگە گۇناكار ئىشچىلارنى ئىشلىتەتتى. پەقەت سىرتقا چىقىپ ئىشلەيدىغان خادىملار ۋە ئازساندىكى باشلىقلارلا ئۇزلىرىدىن بولاتتى.

جەنۇبىي هويلىدىكى مەخپىيەتلىك

4- تۇرمىنىڭ جەنۇبىي كىچىك هويلىسىدا 8 ئېغىز سولاق خانا بار ئىدى. ئادەتتىكى ئەهۋالدا ئەتىگەنده، كەچته هاۋا

ئېلىشقا ئېلىپ چىقمىش تاماق بېرىش، گۇناكارغا ئېلىپ كەلگەن نەرسىلەرنى ئېلىپ بېرىش قاتارلىق ئىشلارنى تۇرمىگە قارىغۇچىلار ئۇز ئۇستىگە ئالغان ئىدى، گۇناكار ئىشچىلار بۇ يەرگە يېقىن كەلمەيتتى، بۇ هويلىنى شىك شىسىەي ئەۋەتكەن بىر مۇھاپىزەتچى باشقۇراتتى. كىچىك هويلىنىڭ دەرۋازىسى دائىم قۇلۇپلاغلىق تۇراتتى، گۇناكارلار ئىسمىلىك دەپتىرىگە مۇناداق بىر ئەچچە جۇملە: «جەنۇبىي كىچىك هويلا يەتتە كىشى يەنە بىر ئېغىز سولاقخانىغا ۋاڭ ئەپەندى، 18 ياش سەندۇڭلۇق» دەپ يېزىپ قويۇلغان. 1944-يىلى 4-ئاينىڭ بىر كۇنى بۇ هويلىنىڭ دەرۋازىسى ئېچىلدى، رەڭگى روهى ئاقىرىپ كەتكەن يۇز - كوزى ئىششىق بىركىشىنى شىڭلىسىنى كوتەرتىپ هەيدەپ چىقتى، ۋاڭ ئەپەندى دېگىنى ئەسلىدە بۇرھان شەھىدى ئىكەن، يەنە شۇ دەپتەرگە «ئولۇم جازاسى بېرىلدى» دەپ ئوچۇق ئەسكەرتىپ قويۇلغان. بۇ هويلىنىڭ سولاقخانىلىرىدىكى باشقا 7 كىشىچۇ؟ ئېيتمىلارغا قارىغاندا چيۇزۇڭجۇن (شىك شىسەينىڭ قېيناتىسى) ئائىلىسىدىكى ئاشپەز جۇۋدچى، گۇلچى قاتارلىقلار بولۇپ چيۇنىڭ كىچىك خوتۇنىنىڭ ئەنزىسى تۇپەيلىدىن قولغا ئېلىنغانلار ئىكەن.

1938- يىلدىن 1944- يىلغىچە باندىت شىك شىسەي ئاغدۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى تۇرمىدە ئولتۇرۇلگەن، جازادا ئولگەن، ئازاپقا بەرداشلىق بېرەلمەي ئاغرىپ ئولگەنلەر ئۇستىدە ئىشەنچىلىك بىرسان بولمىسىمۇ تەخمىنەن 2000 كىشىدىن كام ئەمەس، مۇشۇنداق ئازاپتا ئولۇپ كەتكەنلەرنى ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانا خوتۇن - بالاچاقلىرى پەقەت بىلمەيتتى، دائىم ئۇلارغا

كېيىم - كېچەك پۇل ئەۋەتىپ تۇراتتى. ئائىلىسىدىكىلەر جاپا - مۇشەققەتلەرنى چېكىپ، ياكى يىراق يوللارنى بېسىپ ئەكەلگەن كېيىم - كېچەك پۇللارنى كىمگە بېرىدۇ؟ مەخپىيەتلىكنى قەتئى ساقلايدىغان گۇندىپايلار، ئېلىپ كەلگەن كېيىم - كېچەكلەرنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ ياخشىراقلىرىنى ئوزلىرى بولۇشۇۋېلىپ، ناچارلىرىنى ئىسكىلاتقا تاشلىۋېتەتتى. هەر يىلى باهار بايرىمىدا كەلگەن تاماق، تاتلىق يىمەكلىكلەرنى ئېلىپ ئوزلىرى يەپ ئىچىپ قالغانلىرىنى ئويلىرىگە ئېلىپ كېتەتتى، ياكى ئىشتقا تاشلاپ بېرەتتى.

لۇشاۋزۇڭنىڭ پۇشايمان قىلىشى

توتىنچى تۇرمىدە شەرقىي كىچىك هويلىدىكى بىر ئېغىز ئويدە بىر قېرى ياتاتتى. بۇ ئويگە قولۇپ سېلىنمايتتى. بۇ قېرى هەر كۇنى كىتاپ كورۇپ خەت يېزىپ، رەسىم سىزىپ بىمالال كورۇنەتتى. قېرى لۇشاۋزۇ (شىك شىسەينىڭ دەسلەپكى ۋاقىتلىرىدا يۇقۇرى سوتقا باشلىق بولغان ۋە ئەفيون چېكىشنى مەنئى قىلىش هەيئىتىنىڭ مۇدىرى بولغان). 1944- يىلى 2-ئايدا مېنى 3- تۇرمىدىن 4- تۇرمىگە يوتكەپ ئەكىلىپ گۇناكار ئىشچى قىلدى. پۇرسەت تېپىلسىلا مەن بۇ قېرى بىلەن مۇڭدىشىدىغان بولدۇم. بىر كۇنى مەن ئۇنىڭدىن: «سېنى ياخشى كۇتۇۋاتىدۇ، تاماق ياخشى، ئىشىككە قولۇپمۇ سالمايدۇ» دېدىم، ئۇ، ئۇزۇن ئۇھ تارتىپ، ئاچچىق بىلەن مۇنداق دېدى: «كۇزۇم كورمەس بولۇپ قالغانلىقىغا هەيرانمەن، بۇ قاراڭغۇچى تەكلىپ

قىلىپ ئەكەلدى، ھەممىگە زىيان سېلىپ خانىۋەيران قىلىپ، بالا - چاقىسىدىن ئايرىدى، پۈشايمان قىلغان بىلەنمۇ بىكار، قانداقمۇ ياخشى كۆتۈۋاتىدۇ دېگىلى بولسۇن!» ئۇ سوزنىگە ئۇلاپلا: 1928- يىلى مەن ئەنجىگدە شىنجاڭ ۋەكىلى بولۇپ تۇرغان ۋاقتىمدا جىن جۇشى (جىن شۇرېن) ماڭا بىر ھەربىي كىشىنى تالىلاپ ئەۋەتىش توغرىسىدا تېلېگرام بېرىپ ئەخلاقى ياخشى، سەممىي، پۈختا، ھەم شىمالىلىق ئادەم بولۇش كېرەك دەپ شەرت قويغان ئىدى. يىگىت شاۋشەنىڭ تونۇشتۇرۇشى ئارقىلىق مەن شىڭشىسەي بىلەن تونۇشۇپ بىر نەچچە ئاي بېرىش - كېلىش قىلىدىم. مەن ئۇنى شۇ ۋاقىتتىكى ۋەزىيەتنى ياخشى چۈشۈندۈرۈپ، كىشىلەرگە سەممىي ئادەم دەپ قارىپ، شىنجاڭغا بېرىشنى تەكلىپ قىلدىم. شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن جىن جۇشى ئۇنى مەسلىھەتچىلەر ئىشخانىسىنىڭ باشلىغى قىلىپ تەيىنلىدى. شۇنىڭدىن باشلاپ ئىككىمىز ئىنتايىن يېقىن ئوتتۇق. قەزى كېچىك بىلەن ئوغلى كېچىنى ئاتاققا بالا قىلىۋېلىشقا بەرمەك بولدى. شۇ مەزگىللەردە ئۇ بىر نەچچە قېتىم ماڭا دەرت توكۈپ ئائىلىسىدە جان سانىنىڭ كوپلىگى، ئاتا - ئانىسىنىڭ قەبرىسى تۈزەلمەي قالغانلىغىنى، شۇڭا مېنىڭ جىن جۇشىغا ئېيتىپ بىرەر ناھىيە ھاكىملىقىغا كورسىتۈشۈمنى ئىلتىماس قىلدى. بۇنىڭدىن مەقسەت بىر ئاز پۇل تاپماقچى ئىدى. مەن ئۇنى جىن جۇشىغا تونۇشتۇردۇم، جىن جۇشى ۋەزىيەت بىر ئاز تىنچلانغاندا ھاكىم قىلىشقا ماقۇل بولدى. ئەمدى بۇگۈن دۇبەن بولۇپ، ۋاپاغا - جاپا دەپ بىكاردىن - بىكار مېنى قولغا ئېلىپ قاراڭغۇ ئويدە بىر نەچچە يىل سولىدى. بۇنداق قىلىشىنى بۇرۇن

ئويلىماپتىكەنمەن. لۇشاۋزۇنىڭ بۇ سوزى، يۈرەك باغرىدىكى غەزەپلىرىنى توكۈشلا ئەمەس، بەلكى شىڭشىسەينىڭ قانداق بىر ئادەم ئىكەنلىگىنى كوزىسۈتۈپ بېرىدۇ.

كاتولىكلار ئىبادەتخانىسىدىكى ئالاھىدە تۇرمە

ئۇرۇمچىدە كىچىك نەنمىنىڭ سىرتىدىكى كاتولىكلار ئىبادەتخانىسىنى شىڭشىسەي ئالاھىدە تۈرمە قىلغان ئىدى. ئوزلىرى ئويدۇرۇپ چىققانلىكى چوڭ ئەنزىدىكىلەر ۋە ئالاقىدار مۇھىم گۇناكارلارنىڭ ھەممىسىنى بۇ تۈرمىگە سولاپ مەخسۇس جازالاپ سوراق قىلاتتى. سوراقخانىغا شىڭشىسەينىڭ چوڭ خەتلىك «جازا بىلەن ئولگەنلەر سۈرۈشتۈرۈلمەيدۇ» دېگەن قول يازمىسى چاپلانغان ئىدى. ئىشلەتكەن جازا قوراللىرى ئېيتىشلارغا قارىغاندا، قول بارماقلىرىنى سىقىدىغان قىستۇچ، تىزلاندۇرۇپ قويىدىغان داشقال پارچىسى، داغلايدىغان تومۇر، ئېغىز بۇرۇنغا قۇيۇدىغان لازا سۇيى، بارماقلار ئارىسىغا تىقىدىغان بامبۇك بىگىزى ۋە باشقىلار ئىكەن. يەنە يېڭىدىن ئىجات قىلغان «جاڭ فىنىڭ گوش سېتىشى»، «ئايرۇپلانغا بومبا ئېسىش»، «شاتوتىنىڭ قوندىقىغا چىقىشى»، «باۋاڭنىڭ ئورۇندىنىغىدا ئولتۇرۇش»، قاتارلىق تۈرلۈك نامىلاردىكى كىشىنى چوچۈتىدىغان دەھشەتلىك جازا قوراللىرى بار ئىكەن. بۇ يەرگە سولانغان گۇناكارلار بۇ مۇدھىش جازالار ئارقىلىق قىمىن - قىستاقتا ئېلىنمىغانلىرى ناھايىتى كەم، بەزىلەر قىمىن - قىستاقتا تونىغىلى بولمايدىغان بولۇپ كېتەتتى.

بەزىلەر ناكا بولاتتى. بەزىلەر ئازاپتا ئولۇپ‌تۇگەيتتى. گۈناكار-
لارنى ئۇرۇپ، ئېغىر جاراھەتلەنگەندىن كېيىن كېسەلخانىغا ئا-
پىرىپ داۋالاپ جاراھىتى ساقايغاندا سوراققا تارتىپ يەنە جازا-
لايتتى. مەسىلەن: ئاۋاتسىيە مەكتىۋىدىكى ۋاڭ دېگەن بىر ئوقۇ-
غۇچىنى سوراق ئۈستىدە ئىككى بارمىغىنى كېسىدىر ئاغامچا بە-
لەن باغلاپ پۈتمىنىڭ ئۈچى يەرگە ئارانچە تېگىدىغان قىلىپ
ئېسىپ ئۈدا 21 كۈن سوراق قىلغان، ھەر كۈنى ئۈنى قاينىتاقسۇ
ياكى سۈت بىلەن ئوزۇقلاندۇرغان، بۇ ئوقۇغۇچى ھەرقېتىم ھۇشى-
دىن كەتسە چۈشۈرۈپ ھۇشىغا كەلگەندە يەنە ئېسىپ داۋاملىق
قىستاپ ئېقرار قىلدۇرماقچى بولغان. 21 كۈن بولغاندا بۇتۇنلەي
ھۇشىدىن كېتىپ، بەدىنى ئىششىپ، جېنى تۇمشۇغىغا كېلىپ قال-
غاندا ئاندىن سورەپ سولاقخانىغا ئەكىرىپ قويغان، بىر نەچچە
ئايدىن كېيىن بەدىنى ئەسلىگە كېلىش بىلەن يەنە سو-
راققا ئېچىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن قانداق بولغانلىقىنىڭ دە-
رىگى بولمىدى. مەسىلەن: يەنە مىخانىكىلاشقان بىرىگادىنىڭ
پەيجاڭى لىيۇ ۋېنزىنى ئاتالمىش شىمسەينى ئولتۇرمەكچى
بولغان دېگەن ئەنزە بىلەن قولغا ئالغاندىن كېيىن، بۇ تۇرمىگە
ئەكىلىپ قويغان ئىدى. سەكسەن نەچچە كۈن داۋاملىق قىيناپ،
سوراق قىلىپ، كوكرىكىنى سۇندۇرۇپ سول قولىنىڭ سىڭىرىنى
ئۈزۈپ ئۈزۈۋېتىكەن. بۇ ئادەمنى تاش ئۈۋاقلىرىغا دەسسىتىپ ما-
ڭالماس بولۇپ قالغاندا ئاندىن كېسەلخانىغا ئەكىلىپ داۋالاتـ
قان، جاراھەتنىڭ قەقەشلىرى تېخى ئاجرىمای تۇرۇپلا يەنە سو-
راققا ئېلىپ چىقىپ، تاش ئۈۋاقلىرىغا دەسسەتكەن، ئاخىرى
ئىككى پۇتى پۈتۈنلەي كاردىن چىققان ئىدى.

"توشقان تۇتۇپ بەرگەن ئىتنى دۇمبالاش"

قارا نىيەت شىك شىسەي ھەممىدىن گۈمانلىنىاتتى. تەختـ
گە ئولتۇرغاندىن كېيىن، باشقىلارنىڭ قارشى تۇرۇشى ياكى
قەست قىلىشىدىن قورقۇپ ئەتراپتىكى يېقىنلىرىدىن خۇدۇكسـ
رەيتتى، مەيلى‌كونا، مەيلى يېڭى ئىشلەتكەن ھەربى ــ مەمۇرى خا-
دىملارغا ئىشەنمەيتتى. 12 ــ ئاپرىل جىن شۇرېن ھاكىمىيىتىنى
ئاغدۇرۇشتا خىزمەت كۆرسەتكەن چىن جۇك، لى شياۋتېيەن،
تاۋمىنيۇبلەرنى بىرىنچى قەدەمدىلا ئېتىپ تاشلىدى. ئولكە
رەئىسى لىيۇ ۋېنلۇگىنى نەزەربەنت قىلدى. ياپونغا قارشى پىدا-
ئى قوشۇنلارنىڭ گېنېرالىرى‌جىك يۈنچىك، يالك ياۋجۇن قا-
تارلىق ئون نەچچە كىشىنى ئېچىنىشلىق ھالدا ئولتۇردى. شىك
شىسەي بىلەن ماجۇڭيىك ئوتتۇرىسىدا بولغان ھوقۇق تالىشىش
سوقۇشىدا ئۇنىڭ ئۈچۈن كۈچ چىقارغان باتالىيون باشلىغى
مىك شى، پولكوۋنىك يۈدېشىك، يەن ياۋزۇك، يالك شۇتاكلارنى
ئىلگىرى ــ ئاخىر قولغا ئېلىپ ئولتۇرۇۋەتتى. بىر نەچچە يىل
ئۇنىڭ بىلەن بىرگە بولغان، ئۇز قولى بىلەن ئوستۇرگەن پول-
كوۋنىك لىيۇ يۈلىن، مادەسەن، نىيۇ جىنخەن قاتارلىقلارمۇ ئۇنىڭ
قانلىق قېلىچىدا ئولدى. يۇقۇرى دەرىجىلىك مەمۇرى خادىملار
ئىچىدە، كىمنىڭ قابىلىيىتى ئۈستۈن، خىزمەتتە ئاكتىپ، ئىناۋە-
تى يۇقۇرى ياكى ئاز ــ تولا مەخپى خىزمەتكە قاتناشقان بولسا،
ھەممىسىنى قولغا ئالدى ياكى يوقىتىۋەتتى. مەسىلەن: ئىلىنىڭ
ۋالىسى چېن دېلى، مالىيە نازىرى خۇشۇكاك، خارجى ئىشلار باش-
قارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى قوشۇمچە مالىيە نازارىتىنىڭ مۇ-
ئاۋىن نازىرى ۋاڭ يىڭلۇ، چوچەكنىڭ ۋالىسى جاۋ دېشيۇ، دۇ-

بەن گۈگۈل تەرجىمانلار باشقارمىسىنىڭ مۇدىرى يى مىنجىڭ قا-
تارلىقلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇنداق ئەھۋالدا قولغا ئېلىنىپ ئول-
تۇرۇلدى.

مۇھاپىزەتچىلەر ئەترەت باشلىغىنىڭ ئەزىرىدىكى شىك شىسەي

1941 - يىلى 2 - تۇرمىدىكى ۋاقتىمدا شىك شىسەيىنىڭ مۇھاپىزەتچىلەر ئەترىدىنىڭ باشلىغى سۈك يىڭ بىلەن بىر نەچچە ئاي بىرگە بولدۇم. بۇ ئادەم دەسلەپتە بىز بىلەن ئانچە يېقىنلاشمىدى. كېيىنچە بىرگە بولغان پوزىتسىيىسى تەدرىجى ياخشىلىنىپ كۆڭلىدىكى گەپلەرنىمۇ دەيدىغان بولۇپ مۇنداق دىگەن ئىدى: «شىك شىسەي قولغا ئالغان ئادەملەرنى گۇناسى بار-بۇزۇق كىشىلەر، دەپتىكەنمەن. ئەمدى ئوز بېشىمغا كەلگەن-
دە، چۈشەندىم. بۇرۇن شىك شىسەينى ئۇلۇق داھى دەپتىكەنمەن، ئەمدى قارىغىدەك بولسام، ھەممىسى يالغان ئىكەن، ئوز ئورنىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ئىكەن» ئويەنەمۇھاپىزەتچىلەرئەترىدىنىڭ ئەھۋالىنى سوزلەپ: «شىك شىسەي مۇھاپىزەتچىلەر ئەترىدىنىڭ خىزمىتىنى ئوزى تەڭشاتتى، ئوزى تەۋزۇم بەلگىلەپ، ئوزى سىنايتتى، مۇھاپىزەتچىلەرگە شەپقەت قىلغان بولاتتى، ھەم بېسىم ئىشلىتەتتى، دائىم ئۇلار بىلەن ئايرىم سوزلىشەتتى. ماڭا-
تىن باشقا قوشۇمچە پۇل ۋە بايراملاردا مۇكاپات بېرەتتى» دە-
گەن ئىدى ھوكۈمەت ئىشى ياكى شەخسى ئىش بىلەن سەرتقا چىققاندا، ئىككى كىشى بىرگە چىقىپ بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا قايتىپ كېلىشى بەلگىلەنگەن، يەنە بىر مىسال: شىك شىسەي ھەر

قېتىم سەرتقا مەجلىس ياكى مېھمانلار بىلەن (سوۋېت كونسول-
خانىسىغا بارغاندا) كورۇشۈشكە چىقىشىنىڭ ئالدىدا، بىرنەچچە يولنى بەلگىلەپ پوسلارنى قويۇپ مېڭىش ۋاختىدا مۇشۇ يوللارنىڭ بىرىنى تاللاپ ماڭاتتى. ئاممىۋى چوك يىغىنلارغا (12- ئاپرىل بايرىمى) قاتناشقاندا يول بويلىرى ۋە يىغىن مەيدانلىرىغا ھەربىي-ساقچىلارنى ئورۇنلاشتۇرۇشتىن باشقا مەي-
دە تىجارەتچىلەر شەكىلىدە گىرىم قىلغان مۇھاپىزەتچىلەرنى ۋە ئايال ئوقۇغۇچىلار يىغىن مەيدانى ۋە سەھنەئەتراپىغا قويىات-
تى. ئۇنىڭ مېھمان قوبۇل قىلىدىغان ئويى، ئىشخانىسى، قىرا-
ئەتخانىسى، تاماقخانىلىرىنىڭ ئالدىدا دائىم پوس تۇراتتى. ياتىدىغان ئويى بىر قانچە بولۇپ ھەر قانداق كىشى كىرمەيتتى. مۇھاپىزەتچىلەرمۇ ئۇنىڭ قەيەردە ياتىدىغانلى-
غىنى بىلمەيتتى. تاڭ ئاتقىچە چىراق يېقىلىپ ھەر قايسى ئو-
رۇندىكى پوسلار 2 سائەتتە بىر قېتىم ئالمىشىپ تۇراتتى. بۇ ئە-
شەددى مىللىتاريست بۇ ھەقتە قانچىلىك باش قاتۇرغان-ھە!

بۇلار نەلەرگە كەتتى؟

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن كوپ-
لىگەن ئاق رۇسلار شىنجاڭغا كىرگەن ئىدى. جىن شۇرېنىنىڭ ئاخىرقى دەۋرى، شىك شىسەيىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە ئاز سانلىق مىللەتلەر قوزغىلىڭىنى باستۇرۇش ۋە ماجۇڭيىڭنىڭ قالايمىقانچىلىقىغاقارشى تۇرۇش ئۈچۈن رۇسلارنى ۋە ئاق رۇس ھەربى ئەمەلدارلىرىنى چاقىرتىپ كېلىپ ئاتالمىش «گ-ۋې-ۇا جۈن» تەشكىللىگەن، بۇلار جىن شۇرېن ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇش

ۋە شىك شىسەيىنىك ھوكۇمرانلىغىنى مۇستەھكەملەشتە خىلى كۆچ چىقاردى. 1937- يىلى شىك شىسەي ھەر مىللەت ھەر ساھەدىكى كىشىلەرنى ھەدەپ قولغا ئېلىۋاتقاندا «گۈيخۇا جۇن» دىكى كوپلىگەن ھەربى ئەمەلدارلار ۋە ئەسكەرلەرنى قولغا ئالدى. بۇنىك ئىچىدە تاشيول ئىدارىسىنىك باشلىغى بىكىتيوۋ، ئورتا مەكتەپ مۇدىرى ئىۋانوۋ، «گۈيخۇاجۇن» نىك تۇنجاڭى نىكالايىۋ، لەنجاك پەلىنوۋ، ئوقۇتقۇچى چاچلوۋ بۇندىن باشقا يەنە رولوسو، ددياجىۋ، كوزنىتسوۋ، كالىولىنكا قاتارلىقلار بار ئىدى، بۇ ئادەملەردىن بەزىلىرى شىك شىسەي تەختىدىن (1944-يىل 10- ئاي) چۈشكەندە تۇرمىدىن چىققتى، بەزىلىرىنىك ئىز - دېرىكى يوق.

مەخپىيەتلىك ئاخىرى ئاشكارا بولدى، يۇقۇرىدىكى مۇلچەر خاتا بولغان ئىكەن، ئىز - دېرىكى يوقلاردىن پەلىنوۋ 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىدا تۈيۈقسىز پەيدا بولۇپ ئىچكى ئىشلار بۇجاڭى ۋە ساقچى ئىدارىسىنىك باشلىغى بولدى. ھېچ كىشىنىك خەۋىرى يوق ئىۋانوۋدىن شىك شىسەي ئاغدۇرۇلۇشىنىك ئالدىدا مەلۇم دولەتتىن بىر پارچە خەت كەلگەن. خەتتە شىنجاڭدىكى ۋاختىدا شىك شىسەيىنىك ئۇنىڭغا قىلغان ياردەم ۋە غەمخورلىغىغا رەھمەت ئېيتقان.

جۇڭگودىكى گۇناكارلارنى سوراق قىلىدىغان چەتئەللىك

1939- يىلى تۇرمىدە ياتقان ۋاختىمدا بىر كۈنى بېشىمغا قارا خالتىنى كەيدۈرۈپ، كىچىك بىر ھارۋىغا ئولتۇرغۇزۇپ، 2- تۇرمىدىكى سوراقخانىغا ئېلىپ بارىدى. چىرايلىق ياسالغان ئىشخانىدىكى ئۇستەلنىك ئالدىدا پاينەك باش، ئۇزۇن بويلۇق

بىر چەتئەللىك ئولتۇراتتى. ئۇ جۇڭگوچە سوزنى ئەپچىل سوزلەپ، مېنىك ئىسىم-پەمىلەمنى، ياش، يۇرتۇمنى، ئائىلە مۇلۇكلەرنى، تارىخىمنى سوراپ بولغاندىن كېيىن ئۇ ماڭا، مەن بىر ئامال قىلىپ كېيىنكى ئايدا (8- ئاي) سېنى قويدۇرىدىغانلىقىنى، سەن چىققاندىن كېيىن بىر كىشى سېنىك ئويۇڭگە بېرىپ خىزمەتمەسلەك توغرىسىدا سوزلىشىدۇ، بىراق بۇگۈن سوزلەشكەنلىرىنى ۋە بۇندىن كېيىنكى خىزمىتىڭنى ھېچقانداق كىشىگە ئېيتمايسەن دېدى. گېپى تۈگەش بىلەن كىشى چاقىرىپ مېنى تۇرمىگە ئاپىرىپ قويدى. بىر قانچە كۈن ئوتكەندىن كېيىن ھەر كۈنى بىزنىك ياتاقتىن بىر كىشىنى سوراققا ئېلىپ چىقىدىغان بولدى. بۇنىك ئىچىدە لى جونتاك، چوي زىچەك، جو فوجاك، سوك نىك دېگەنلەر بار ئىدى. بۇ قېتىمقى سوراقتىن كېيىن كوگلۇم خاتىرجەم بولمىدى، بىر تەرەپتىن غەم قىلسام يەنە بىر تەرەپتىن خوشال بولدۇم، تۇرمىدىن چىقىپ ئاتا-ئانا، خوتۇن - بالا چاقىلىرىم بىلەنكورۇشۇدىغان بولدۇم دەپ خوشال بولسام، خىزمەت بىرىمىز دەيدۇ. نېمە ئۈچۈن يەنە ئوغرى ھوشۇك تېمىسقىلىنغانىدەك مەخپى بولىدۇ؟ دەپ غەم قىلاتتىم. بۇنىڭدا چوقۇم باشقىلارغا ئېيتقىلى بولمايدىغان ھېيلە بار دەپ ئويلايتتىم. لى جونتاك بىلەن مۇناسىۋىتىم يېقىن ئىدى. شۇڭا مەن ئۇنىڭدىن: «سوراققا ئېلىپ چىققاندا ساڭا نېمىلەرنى دېدى؟ دەپ سورۇدۇم، ۋە مەندىن سورىغان ئەھۋاللارنى ئۇنىڭغا ئېيتىپ بەردىم» لى جونتاك ئويلۇنۇپ تۇرۇپ راست سوزنى قىلدى. ئۇنىك ئېيتقان گېپى بىلەن ھېلىقى چەتئەللىك (سوتچى) نىك ماڭا دېگەن گېپى پۈتۈنلەي ئوخشاش چىقتى، بىراق بىر ئاي ئوتتى، بىر يىلمۇ ئوتتى، سوراقچى ئېيتقان سوزلەر ئىشقا ئاشمىدى.

1979- يىلى 18- ئىيون ئاخىرلاشتى.

تۇرمىدە كورگەن - ئاڭلىغانلىرىم

لىۋ دېخې

1942 - يىلى مەن مالىيە ھەيئىتىنىڭ كاتىۋات مۇدىرى ئىدىم. ساڭ گوفېڭ ھەيئەت مۇدىرى ئىدى. ئۇنىڭ ئالدىدا يولداش ماۋزېمىن ھەيئەت بولغان ئىدى. ئۇ چاغدا مەن مالىيە نازارىتى ئىچىدىكى ئائىلىلىكلەر قوروسىدا ئولتۇراتتىم. قەمەرىيە 5 - ئاينىڭ 1 -كۈنىكەچتە بىرسى ئىشىك چەكتى، ئىشىكنى ئېچىۋىدىم ئوتتۇرا ياشلىق بىركادىركىرىپ، غەربىي زالدا يىغىن بار ئىكەن، دۇبەن سىزنى يىغىنغا قاتناشسۇن دەيدۇ، دىدى. مەن كىيىملىرىمنى كىيىپ بولۇپ، ئايالىمنىڭ قۇلىغىغا پىچىرلاپ، ئەھۋال ياخشى ئەمەس، قولغا ئېلىنىپ كېتىشىم مۇمكىن، سەن بالىلارغا ۋە ئويگە ئوبدانراق قارىغىن دېدىم. مالىيەنازارىتىنىڭ چوڭ دەرۋازىسىدىن چىققاندا بىر كىچىك ماشىنا تۇرغانلىغىنى كوردۇم. ھېلىقى كىشى ماڭا مەرھەمەت، ماشىنىغا چىقىڭ، دىدى. ماشىنىنىڭ ئىچىدە شوپۇردىن باشقا يەنە بىر كىشى بار ئىكەن. تۇن قاراڭغۇسى بولغانلىقتىن چىرايىنى ئېنىق كورەلمىدىم. ماشىنا داشىزىغا كەلگەندە، غەرپ تەرەپكە بۇرۇلۇپلا ئۇدۇل ئىكىكىنچى تۇرمىگە كىرىپ كەلدى. يېرىم كېچە بولغانلىقتىن كامىردىكىلەر ئۇخلاپ كەتكەن ئىكەن، تومۇر دەرۋازا دارا ئاڭلاپ ئېچىلدى-دە، شۇئانلا مېنى

ئىچكىرىگە ئىتتىرىپ كىرگۈزۈۋەتتى. يورۇتۇش ئۈسكۈنىلىرى بولمىغانلىقتىن ھېچنىمىنى كورگىلى بولمايتتى. ئۇشتۇمتۇت بىرسى مەندىن قولغا ئېلىنىش ئەھۋالىمنى سورىدى. ئۇنىڭ ئاۋازى تونۇش بولغانلىقتىن ئوزئارا فامىلە سۈرۈشتۈرۈش ئارقىلىق ئۇنىڭ كونا دوستۇم تاۋخۇەن ئىكەنلىگىنى بىلدىم. ئۇ 1937 - يىلى جاڭ شىڭ باشچىلىغىدىكى ئاتالمىش سۈيىقەستلىك قوزغىلاڭ كوتىرىش ئەنزىسىگە چېتىلىپ قولغا ئېلىنغان ئىكەن، ھازىر تۇرمىدە ياتقىنىغا 5 يىلدىن ئېشىپتۇ. ئۇنىڭ ئايالى تاۋشيۈيۈن ئەسلى قىزلار مەكتىۋىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ئىدى. شىڭ شىسەي باندىتلىرى ئۇنى خائىنلارنىڭ ئائىلە تاۋابىاتى دەپ غۇلجاكۇرەگە سۈرگۈن قىلغاندا ھالىدىن خەۋەر ئالىدىغان ئادەم بولمىغانلىقتىن كېسەل بولۇپ ھالىدىن كەتكەن ئىكەن. بۇ كامىردا يەنە ئېلىخان تورە، لۇ ژېنزىڭ، شاپكۇجىن، ما ژېنچۈەن، ما چىڭفۇ قاتارلىقلار بار ئىدى. توۋەندە يۇقۇرقىلارنىڭ سوراق قىلىنىش ئەھۋالىنى ئايرىم - ئايرىم تونۇشتۇرۇپ ئوتىمەن.

1. لىۋ ژېنزىڭ شەرقىي شىمالىلىق، مېخانىكىلاشقان بېرىگادا توپچى باتالىيوننىڭ شتاپ باشلىغى ئىدى. ئۇ تۇرمىگە ئېلىنىپ ئۇچ كۈن ئوتمەيلا سوراققا ئېلىپ چىقىپ كەتكەنچە تەخمىنەن يېرىم يىلدەك ۋاقىت ئوتكەندە ئاندىن كامىرغا قايتىپ كەلدى. بىز 24 - نومۇرلۇق كامىردا تۇراتتۇق، ھەركۈنى ئىككى قېتىم تەرەتكە چىقارغاندىن باشقا ۋاقىتلاردا ئىشىكنى قۇلۇپلاپ قويىاتتى. تۇرمىنىڭ قائىدىسى بويىچە ناخشا ئېيتىشقا، ئۇنلۈك سوزلىشىشكە يول قويۇلمايتتى، ئۇنىڭغا خىلاپلىق قىلىنسا جازاغا تارتىلاتتى. ئىشىكنىڭ سىرتىدا پوسلار كېچە - كۈندۈز ئالمىشىپ

نوۋەتچىلىك قىلاتتى. ئويۇنىڭ ئىچىگە تەرەت تۈگىسى قويۇلغان بولۇپ، ئەتىگەنلىك ۋە كەچلىك تەرەتكە چىقىش ۋاقتىدا ئۇنى ئېلىپ چىقىپ توكەتتۈق. بىز شىمال تەرەپتىكى 21 - نومۇردىن 27 - نومۇرغىچە بولغان كامىردا قۇراتتۇق، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە 3 قاراڭغۇ كامىر بولۇپ، ھەربىرىگە بىردىن ئادەم ئارانلا سىغاتتى. ئۇنىڭ ئىچى قاپ - قاراڭغۇ بولغاچقا ھېچنېمىنى كورگىلى بولمايتتى. بىر كامىردىكىلەر شاخمەت ئويناياتتۇق (نان ئۇۋاقلىرىدىن شاخمەت ئۇرۇغى ياسۇالاتتۇق). كامىر سىرتىدىكى ئىشلاردىن خەۋەر ئالالمايتتۇق، شۇڭا ھەرقايسى كامىرلاردا تۈرۈۋاتقانلارنىڭ قانداق ئادەملەر ئىكەنلىگىنى بىلمەيتتۇق. لېۋ ۋېنزىكىنىڭ ئېيتقىنىغا قارىغاندا، ئۇنى كاتولىك چېركاۋىدا سوراق قىلغان ئىكەن. 80 كۈندىن ئارتۇق سوراق جەريانىدا تۈرلۈك قىيناشلارنىڭ ھەممىسىنى بېشىدىن ئوتكۈزۈپ بەدىنىنىڭ ساق يېرى قالمىغان، ئۇنىڭ كوكرەك قۇۋۇرغىسى ئۇرۇپ سۇندۇرۇۋېتىلگەن، سول قولىنىڭ ئالقىنى، ئىككى تاپىنى پۈتۈنلەي تاتۇق بولۇپ كەتكەن، سوراق قىلغۇچلار ھوشىدىن كەتكەن ئەھۋال ئاستىدا ئۇنىڭ بىگىز قولىنى سۇرۇققا چىلاپ — قەغەزگە باستۇرۇۋېلىپ ئاندىن كېسىللەر ئويىگە ئاپىرىپ قويغان. ئۇنىڭ جاراھىتى ئاسان ئەمەس جەھەتتىن ساقايغاندىن كېيىن ئاندىن كامىرغا ئەكىلىپ قويغان. سۇندۇرۇۋېتىلگەن كوكرەك قۇۋۇرغىسى دائىم يالىلۇغلىنىپ تۇرغانلىقتىن شىپاخانىدا ئۇنىڭ قۇۋۇرغىسى ئېلىۋېتىلىپ يەنە كامىرغا ئەكىلىپ قويدى، بىز ئىككى يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت تۇرمىدە بىللە تۇردۇق. 1944 - يىلى قىشتا — شەڭشىسەي شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىنلا بىز تۇرمىدىن چىقتۇق. ئۇ بىر قەيسەر ئەزىمەت ئىدى، ئۇ

ھەرگىزمۇ يوقنى بارەدەپ قالايمىقان بىلجىرلايدىغانلاردىن ئەمەس ئىدى، شۇڭلاشقا نۇرغۇن قىيناشلاردا ھوشىدىن كەتكەندە غالچىلار ئۇزلىرىگە ئېھتىياجلىق بولغان ئىقرارنامىنى يېزىپ قولىنى باستۇرۇۋالغان. بۇ كىشى ھازىر قاراشەھەردىكى مەلۇم دېخانچىلىق مەيدانىدا ئىشلەۋاتىدۇ. ئۇنىڭ سول قولى تۈگۈلمەيدىغان ھەم ئېچىلمايدىغان بولۇپ قالغان. نۇرغۇن قېتىم داشقالغا دەسسەتكەنلىگى ئۈچۈن ئىككى تاپىنى پۈتۈنلەي يارىلىنىپ تاتۇق بولۇپ كەتكەن. 80 كۈندىن ئارتۇق سوراق جەريانىدا كوپ قېتىم قامچىلاپ ئۇرغان. غالچىلار ئۇنىڭغا تەنە قىلىپ سېنىڭ قانچىلىك قاتتىق ئىكەنلىگىنى كورۈپ باقايلى دەپ قۇۋۇرغىسىنى ئۇرۇپ سۇندۇرۇۋەتكەن.

2 - تاۋخۇەن خۇنەنلىك ئىدى. قورچاق ئولكىلىك ھۆكۈمەت كاتىۋات باشقارمىسىدا كاتىپ بولغان، 1937 - يىلى كۈز ئايلىرىدا ئاتالمىش چاك شىك باشچىلىغىدىكى سۇيىقەستلىك قوزغىلاڭ كوتىرىش ئەنزىسىگە چېتىلىپ قولغا ئېلىنغان. ئۇنىڭ ئايالى تاۋ شيۇيۈن قىزلار مەكتىۋىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ئىدى. ھازىر پىنسىيەگە چىقتى. مەن تۇرمىگە كىرگەندە تاۋ خۇەننىڭ تۇرمىدە ياتقىنىغا 5 يىلدىن ئاشقان ئىكەن. مەن ئۇنىڭدىن 37 - يىلدىكى سۇيىقەستلىك قوزغىلاڭ كوتىرىش ئەنزىسىنىڭ قانداق ئىش ئىكەنلىگىنى سورىسام، ئۇ ماڭا، مەن نەدىن بىلەي دېدى. ئۇنداق بولسا سىزنى سوراق قىلغاندا نېمە دەپ جاۋاپ بەردىڭىز؟ دېسەم، ئۇ ماڭا، 5 يىلدىن ئاشتى ھېچكىمۇ سوراق قىلمىدى دېدى. ئارىدىن بىرىيىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئوتكەندە، مەلۇم بىركۈنى ئۇنى ئېچىقىپ گەپ سوراپتۇ، قايتىپ كېلىپ ماڭا بۇگۈن تەپتىش باشقارمىسىنىڭ باشلىغى لېۋ بېندى بىزگە

سوز قىلدى، چاقىرتقانلار 20 دىن ئارتۇق كىشى بولۇپ، ھەممىسى 37 - يىلى كۆزدە قامالغانلار ئىكەن، ئۇنىڭ ئىچىدە جاڭ جەجۇن بارئىكەن، ھېلىمۇ ئوبدان تۇرۇۋاتىتۇ دېدى. تاۋ خۇەنىڭ ئېيتىشىچە، لىيۇبېندى ئۇلارغا، سىلەر تۇرمىگە كىرگىلى 5 يىلدىن ئاشتى، گۇنايىسىزلار يېنىڭ بولغىنى ئۈچۈن تېخىچە گەپ سورىمىدۇق، ئەمدى ھوكۇمەت سىلەردىن كېچىرىم سوراپ قويۇۋاتقىنىمۇ؟ مېنىڭچە مۇنداق قىلىشى مۇمكىن ئەمەس، شۇڭا قايتىپ بېرىپ ھەرقايسىڭلار ئۆزەڭلەرنىڭ ئەھۋالى بويىچە ئەرز - ئىلتىماس يېزىڭلار، دەپتۇ. تاۋ خۇەن قايتىپ كېلىپ ئەھۋالنى تەپسىلى سوزلەپ بەردى. بىز قويۇۋاتىمىز ئېھتىمالى بار دەپ پەرەز قىلدۇق. شۇنىڭ بىلەن، ئۇ بىر پارچە ئەرز يېزىپ يۇقۇرىغا يوللىدى. نەتىجىدە گەرچە رەسمى قويۇپ بېرىلمىگەن بولسىمۇ لېكىن كوپ ئوتمەستىن جىنايەتچى ئىشچى قاتارىدا مۇئامىلە قىلدى.

3- شاپىڭجىن، خۇيزۇ، مىچۇەن ناھىيىسىدىن، خۇيزۇ ئاخۇنى بولۇپ، ما لياڭجۇن ئاخۇنىنىڭ ئىشەنچىلىك مۇرىتى. ئۇمەندىن ئىككى ئاي بۇرۇن تۇرمىگە كىرگەن. بىز 24 - نومۇرلۇق كامىردا ئىككى يىلدىن ئارتۇق بىللە ياتتۇق. ئۇنى بىرىيىلدىن كېيىن سوراق قىلدى، ئۇ چاغ دەل ياز ۋاقتى ئىدى. ئۇنى ما لياڭجۇن ئاخۇنىنىڭ شىمالىي شىنجاڭدا جۇملىدىن قارا شەھەر ئەتراپىدا ھەم ئىچكىرىدە قانداق ئادەملەر بىلەن ئالاقىسى بارلىغى، قانۇنغا خىلاپ قانداق ھەركىتىنىڭ بارلىغى توغرىسىدا ئىقرار قىلىسەن دەپ قىستىغاندا، ئەمىلىيەتتە ئۇنداق ئىش بولمىغانلىغى ئۈچۈن جاۋاپ بېرىشكە ئامالسىز قالغان. ئۇنىڭ ماڭا سوزلەپ بېرىشىچە، ئۇنى تامغا قارىتىپ قويۇپ، يۈك ئەدىيال بىلەن بېشىنى

پۈركەپ، ئىككى پۇتىنى جۈپلىتىپ ئوره تۇرغۇزۇپ يىمەك - ئىچمەك بەرمەي، ئۇدا ئۈچ كېچە-كۈندۈز قىينىغان. ياز كۈنلىرى ھاۋا ئىسسىق بولغاشقا، ئەدىيال پۈركەلگەندىن كېيىن دىمىقىپ تېخىمۇ تەرلەپ تۇنجۇقۇپ كەتكەن. ئەگەر راۋۇرۇس تۇرمىسا ياكى ئۇگدەپ قالسا ئالمىشىپ نازارەت قىلغان غالچىلار ئۇنى قامچىلاپ ئۇرغان. نەچچە كېچە - كۈندۈز تۇرغاچقا ئۇنىڭ پۇتلىرى ئىششىپ كەتكەن. ئازاپقا چىدىماي نىمە دىسەڭلەر شۇ دېگەندە سوراقچىلار ئوز غەرىزى بويىچە، ما لياڭجۇن ئاخۇنىنىڭ مەخپى سۆيىقەستلىك ھەرىكەتلىرى بارەدە ئۇزۇقلىمى بىلەن ئىقرارنامە يازغاندىن كېيىن ئاندىن سوراق تامامىلانغان. 1944- يىلى قىشتا، باندىت شىڭشىمىسەي شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن ئاندىن ئۇ تۇرمىدىن چىقتى.

1944- يىلى ياز كۈنلىرىنىڭ بىر ئاخشىمى ئۇشتۇمتوت يېنىمىزدىكى 23- نومۇرلۇق كامىردىكى ئادەملەرنى يوتكەپ كەتكەنلىگىنى، بىردەمدىن كېيىن يەنە كوپلىگەن ئادەملەرنى يوتكەپ كەلگەنلىگىنى ئاڭلىدىم. ئوز ئارا سوزلىشىشكە ۋە كورۇشۇشكە يول قويۇلمىغانلىقتىن ئۇنىڭ ئۇستىگە كامىر ئىشىكلىرى تاقاغلىق بولغانلىقتىن كىملەر كەلگەنلىگىنى بىلەلمىدۇق. بانىدىت شىڭشىمىسەي شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن 23- كامىردا كونا دوستۇم ۋەنجۇنۇنى ئۇچراتتىم قالدىم. ۋەنجۇنۇ ئەسلىدە غۇلجا باج ئىدارىسىنىڭ باشلىغى ئىدى، ئۇ ھېلىقى كۈنى ئاخشىمى 23- نومۇرلۇق كامىرغا قامالغانلاردىن ئىكەن، ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇلار غۇلجىدا خىزمەت قىلىۋاتقان چاغدا شىڭشىسەيدىن بىر قانچە ئىداره باشلىقلىرىنى يىغىنغا تەكلىپ قىلغان

تېلېگرامما كېلىدۇ، ۋەن‌جۇنۇۋ بىلەن ھاكىم ۋە سودا شىركىتى نىڭ جىگىللىرى مۇزاكىرىلىشىپ بىر ماشىنا تەييارلاپ يولغا چىقماقچى بولىۋاتقاندا ئىلى جامائەت خەۋپسىزلىگى ئىدارىسىدىن بىر كادىر كېلىپ، بىز بۈيرۇق بويىچە بىر جىنايەتچىنى سىلەر‌نىڭ ماشىناڭلارغا سېلىپ ئۈرۈمچىگە يەتكۈزۈپ بېرىمەكچى بولدۇق، يەنە بىر كادىر قوشىمىز. يول ئۈستىدە ھەر قانداق ۋەقە چىقسا شۇ كىشى مەسئۇل بولىدۇ دەيدۇ. ئۇلار ماقۇل بولۇپ جىنايەتچى بىلەن بىر نەپەر كادىرنى ماشىنىغا سېلىۋالىدۇ. ئۇ كادىر يول ئۈستىدە ئۈرۈمچىگە بارغاندىن كېيىن ئەلۋەتتە داشمىڭدىن ئوتسىلا داشمىڭنىڭ سول تەرىپىدە ئىككىنچى تۇرمە بار، سىلەر جىنايەتچىنى ئىككىنچى تۇرمىگە ئاپىرىڭتېپ ئاندىن ئۇزەڭلار بارماقچى بولغان يەرگە بارساڭلار بولامدۇ؟ دەيدۇ. ئۇلار بۇنىڭغىمۇ ماقۇل بولۇپ ئۈرۈمچىگە كەلگەندە ماشىنىنى ئىككىنچى تۇرمىگە ئەكىرىپ، جىنايەتچى بىلەن ھېلىقى ساقچى كادىرنى ماشىنىدىن چۈشۈرۈپ تۇرغاندا، تۇرمىنىڭ خىزمەتچى خادىملىرى چىقىپ ماشىنىدىكىلەرگە، جاپا تارتتىڭلار ھەممەڭلار چۈشۈپ دەم ئېلىپ مېڭىڭلار دەپتۇ، ئۇلار، رەھمەت كۈن كەچ بولۇپ كەتتى، بىز چۈشمەيلى دەپ تۇرۇشىغا بىر نەچچە ساقچى ماشىنىغا چىقىپ، ماشىنىدىكى يۈك تاقىلارنى توۋەنگە تاشلاپ ھەممىڭ چۈشۈش! دەپ بۈيرۇق قىلىدۇ. ئۇلار ئائىلاج ماشىنىدىن چۈشىدۇ، ئاندىن ھەر بىر ئادەمنىڭ نەرسە‌كېرەكلىرىنى تىزىملىغاندىن كېيىن، ئۇزلىرىگە ئەمزا قويغۇزۇپتۇ ۋە ئۇلارنى يەنە باشقا بىر ئويگە ئاپىرىپ ئۈستى باشلىرىنى بىر قېتىم ئىنچىكە تەكشۈرگەندىن كېيىن، ئاندىن ھەر بىر ئادەمنىڭ

بېشىنى قارا رەخ بىلەن پۈركەپ، ھەيدەپ 23- نومۇرلۇق كامىرغا ئاپىرىپ سۇلاپتۇ، سوراقمۇ قىلماپتۇ. باندىت شىڭشىسەي شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىنلا ئۇلار تۇرمىدىن بوشاپ چىقتى.

سەي‌جېنسىڭ، باندىت شىڭشىسەي ھوكۈمىتى دەۋرىدە قاراشەھەردىكى مەن‌خەنۇاڭنىڭ كاتىۋى بولغان ئىدى، ئۇنىڭ خىزمىتى ئولكىگە يوتكەلگەندىن كېيىنكى كۈنلەرنىڭ بىرىدە بازار ئايلاپ يۈرسە، توساتتىن بىرسى كېلىپ، بىزنىڭ باشلىغىمىز لى‌يىڭچى سىزنى بىر كېلىپ كەتسۇن دەيدۇ، سىز بىلەن سوزلىشىدىغان ئىشى بار ئىكەن دەپتۇ، سەي‌جىنسىڭ ئۇنىڭغا، مەن قايتىپ بېرىپ ئويدىكىلەرگە ئېيتىپ قويۇپ ئاندىن باراي دەپتۇ. ھېلىقى ئادەم ئۇنىڭغا، بېرىپلا قايتىپ كېلىسىز، ۋاقتى ئۇزۇنغا بارمايدۇ، بىللە بارايلى دەپتۇ، سەي‌جىنسىڭ بۇ كىشى بىلەن بىللە مېڭىشقا مەجبۇر بوپتۇ. نەتىجىدە ئۇنى ئۇدۇل ئىككىنچى تۇرمىگە ئاپىرىپ سۇلاپ قويۇپتۇ. كىشىلەرنى قولغا ئېلىپ تۇتقۇن قىلىشتا تەتقىق قىلىپ پىلانلىق ھالدا ئىش ئېلىپ بارغان، ئۇسۇل- چارىسى ئەپچىل، دىمەك كىشىلەر ئۇزلىرىنىڭ قاپقانغا قانداق چۈشۈپ قالغانلىغىنىمۇ بىلمەي قالاتتى.

4- ماچىڭفۇ، گۇچۇڭلۇق، خۇيزۇ، 24 ياش. راڭپىزا سېتىپ كۈن كەچۈرەتتى. ئۇ مەن بىلەن 24- نومۇرلۇق كامىرىدا بىللە ياتقان، ئۇنى بېرىم يىلدىن كېيىن سوراققا ئېلىپ چىقىپ، ئىسمىڭ نېمە دەپ سوريغاندا ئۇ، ئىسمىم ماچىڭفۇ دەپ جاۋاپ بەرگەن، سوراقچى ئۇنىڭغا: سېنىڭ ئىسمىڭ مافۇ، نېمە ئۈچۈن ماچىڭفۇ دەيسەن، ھېلىمگەرلىك قىلىپ كوز بويىاپ ئوتۇپ كەتمەكچىمۇ؟ دېگەن. ماچىڭفۇ

ئۇنىڭغا، ھېنىك ئىسمىم ئەسلىدىنلا ماچىڭفۇ، پۇخرالىق گۇۋاھنامەمنى كورۇپ باقسىڭىز بولىدۇ، دەپ گۇۋاھنامىسىنى سۇنۇپ بېرىدۇ. سوراقچى گۇۋاھنامىنى كورگەندىن كېيىن ئۇنداق بولسا سەن مافۇ دىگەن ئادەم بىلەن تونۇشامسەن، شۇنداق بىر ئادەمنىڭ بارلىغىنى بىلەمسەن دەپ سورىغان، ماچىڭفۇ بىلمەيمەن دىگەندە، سوراقچى ئۇنىڭغا، ئۇنداق بولسا سەن قايتىپ تۇرغىن دىگەن. دېمەك بۇ ئەھۋالدىن قارىغاندا ماچىڭفۇ خاتا قولغا ئېلىنىپ قالغان.

5. ئېلىخان، قازاق بولۇپ، نىلقا ناھىيىسىدىكى قازاقلارنىڭ ۋاكىلى ئىدى. ئۇ شىڭشىمسەي چاقىرغان موڭغۇل، قازاق، قىرغىز قۇرۇلتېيى ۋاقتىدا ۋەكىل بولۇپ ئۇرۇمچىگە كەلگەن ئىدى، قۇرۇلتاي ئاخىرلاشقاندا قولغا ئېلىنغان ئىكەن. تۇرمىدە ئۈچ يىل ياتقاندىن كېيىن، سوراقتا ئېلىپ چىقىپ: ساڭا قاراشلىق كوچمەن چارۋىچىلارنىڭ قوللىدىكى قورال-ياراقلار تولۇق تاپشۇرۇلدىمۇ، بۇنىڭغا كاپالەتلىك قىلالامسەن دەپ سورىغاندا، ئۇ، ھەممىنى تاپشۇرۇۋەتكەن، بۇنىڭغا كاپالەتلىك قىلالايمەن دەپ جاۋاپ بەرگەن. سوراقچى ئۇنىڭغا سەن كەلگىلى 4 يىل بولاي دەپ قالدى. يەنە ئىككى ئىشنى ئېنىق تاپشۇرىدىغان بولساڭ قويۇپ بېرىمىز دىگەندە، ئۇ، قېرىپ قالدىم، نەمە ئىش ئىكەنلىگىنى ئېسىمگە ئالالمايۋاتىمەن، سىز گەپنىڭ بېشىنى كورسىتىپ بېرەلەمسىز دىگەندە، سوراقچى ئۇنىڭغا، بولىدۇ سېنىڭ ئېسىڭگە سېلىپ قويايلى، سەن بۇرۇن «تولۇقچى قوڭغۇزلارنىڭ سوقۇشقانلىغى» توغرىسىدا گەپ قىلغانمىدىڭ؟ دىگەن. ئۇ بىردەم ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن جاۋاپ بېرىپ: «مەن مەجـ

لىسكە كېلىشتىن بۇرۇن چارۋىچىلىق رايونلىرىنى ئارىلاپ يايلاقتا يۈرگىنىمدە، تولۇقچى قوڭغۇزلارنىڭ ئوز ئارا سوقۇشۇۋاتقانلىغىنى كورگەن ئىدىم، قۇرۇلتاي جەريانىدا كىنودىن ئادەملەرنىڭ ئوز ئارا سوقۇشۇپ قىرىلىۋاتقانلىغىنى (شۇ چاغدا سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن «كەلگۈسىدىكى ئۇرۇش» دىگەن فىلىم قويۇلغان ئىدى) كورگەندىن كېيىن يىغىنغا قاتناشقان بىر قازاق ئاغىنەمگە: يايلاقتا تولۇقچى قوڭغۇزلار سوقۇشقانلىغىنى كورگەن ئىدىم، ئەمدى ئادەملەرنىڭ سوقۇشۇۋاتقانلىغىنى كورۇۋاتىمەن، بۇ دۇنيا نەمە بولۇپ كېتىۋاتىدىغاندۇ، دىگەن سوزنى قىلغان ئىدىم، دىگەن. سوراقچى ئۇنىڭغا، ئەمدى ئىككىنچى ئىشىنىڭمۇبېشىنى دەپ بېرەي، سەن يىغىنغا كېلىۋېتىپ غۇلجا بازىرىدا قارا بېلىق سېتىلىۋاتقانلىغىنى كورۇپ نىمىلەرنى دىگەن ئىدىڭ؟ دىگەندە، ئۇ، بىر ئازئويلىنىۋېلىپ: مەن يىغىنغا كېلىۋېتىپ غۇلجىدىن ئوتكەندە بازار ئارىلاپ، ئىلىنىڭ مەنزىرىسىنى تاماشا قىلىپ يۇرۇپ، بازاردا قارا بېلىق سېتىلىۋاتقانلىغىنى كوردۇمەدە، يىغىنغا كېلىۋاتقان ھەمراىمغا، بۇرۇن ئىلى دەرياسىدا قارا بېلىق يوق ئىدى، بۇ قارا بېلىقلار نەدىن كەلگەندۇ، سوۋېت تەرەپتىن كەلگەنمىدۇ-يا؟ دىگەندەك گەپلەرنى قىلغان ئىدىم، دىگەن. سوراقچى ئۇنىڭغا، بولدى سەن ھەممىنى ئېنىق سوزلىدىڭ، ئۇزەكمۇ يەتمىش ياشقا كىرىپ قاپسەن، بىز دۇبەنگە مەلۇم قىلىپ، يولبورۇق سورىغاندىن كېيىن سېنى قايتۇرۇۋېتىمىز دىگەن. ئۇ كامىرغا قايتىپ كېلىپ ئىككى ئاي ئوتكەندە، يەنى 1944- يىلنىڭ ياز ئايلىرىدا ئۇنى چاقىرىپ ئېلىپ چىقىپ كەتتى، ئۇنىڭ شىكلى ۋە ياشقا نەرسە-كېرەكـ

لىرىنىمۇ بىللە ئېلىپ كەتتى. ئاكىلىساق ئۇنى تۇرمىدىن قويۇۋەتكەن ئىكەن.

ۋاڭ فامىلىلىك يەنە بىر ئادەم بولۇپ، ئۇ كونا كۇرەلىك ئىدى، موڭغۇلچە بىلەتتى. چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئۇششاق ئېلىپ-ساتارلىق قىلىپ كۈن كەچۈرەتتى. شىڭشىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ ئىككى يىلدىن كېيىن سوراققا ئېلىپ چىققاندا ئۇ، مەن ھوكۇمەت ئىشىغا ئارىلىشىپ باقمىغان، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ئۇششاق ئېلىپ-ساتارلىق قىلىپ تىرىكچىلىك قىلىۋاتقان ئادەم تۇرسام، مەن نېمە گۇنا قىلدىم؟ دەپ سورىغاندا، سوراقچى ئۇنىڭغا، سەن خۇپسەنلىك قىلىۋاتمسەن، ئوچىغىنى ئېيتىپ قويماي، سەن زادى قانداق تەشكىلاتقا قاتناشتىڭ؟ باشلىغۇچىلار كىم؟ قانداق قانۇنسىز ھەرىكەتلەرنى قىلدىڭ؟ سېنى كىم تارتقان؟ سەن كىملەرنى تارتتىڭ؟ ھەممىسىنى تەپسىلى تاپشۇر. ئالدى بىلەن سېنى كىم تەشكىلاتقا تارتىپ قاتناشتۇرغانلىغىنى تاپشۇر، دىگەندە، ئۇ بىر ئاز توختىۋېلىپ، مېنى ۋاڭ غوجام تارتتى، دىگەن. سوراقچى خوشال بولۇپ: توغرا، توغرا، ئۇ زادى قايسى ۋاڭ غوجام؟ ئالتايدىكى ئەلەن ۋاڭمۇ ياكى قارا-شەھەردىكىمەنخەن ۋاڭمۇ؟ دىگەندە، ئۇ يەنە ئۇلارنىڭ ھەچقايسى ئەمەس دىگەن. سوراقچى ئۇنىڭدىن: ئەمسە قايسى ۋاڭ؟ زادى قايسى ۋاڭ غوجام؟ دەپ سورىغان. ئۇ، مېنى دىڭشياڭ ئوزىگە تارتقان دەپ جاۋاپ بەرگەن. سوراقچى ئۇنىڭغا ۋاقىراپ، نەمىلەرنى جويلۇۋاتسەن، دىڭشياڭ دىگەن بۇت تۇرسا، قانداق قىلىپ سېنى ئوزىگە تارتالايدۇ دىگەندە، ئۇ، يەنە دىڭشياڭ غوجام چۇشۇمدە مەن بىلەن كورۇشكەن دىگەن. سوراقچى غەزەپ بىلەن تىكىلىپ، سەن ئىشت نەمىلەرنى دەپ كاپشۇاتسەن، دىگەندە،

ۋاڭ جاۋاپ بېرىپ: «قانچىق سەكرىسە، كۆچۈك قاۋايدۇ، سەكرەپ قويسا، قاۋاپ قويمدۇ» دىگەن. سوراقچى تېخىمۇ غەزەپلىنىپ، ئىككىنچى تېپىۋېتىپ: «سەن نەمە دەپ ئالجۇاتمسەن دىسە، ئۇ: «مەن ئالجۇاتقىنىم يوق، مېنىڭ دىگەنلىرىم باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ دەرسلىك كىتاۋىغا يېزىلغان» دىگەن. سوراقچى تېخىمۇ تېرىكىپ بىر قانچىنى تەپكەندىن كېيىن، ئۇنى كامىرغا قايتۇرۇۋەتكەن، ئاردىدا ئىككى ئاي ئوتكەندىن كېيىن ئۇنى ئېلىپ چىقىپ كەتكەن، شۇندىن كېيىن ئۇنى باشقا تۇرمىگە يوتكەۋەتمۇ ياكى باشقىچە چارە كوردىمۇ، خەۋىرىنى بىلەلمىدۇق.

مېنىڭ تۇرمىدە كورگەن-ئاكىلىغانلىرىم يۇقۇرقىلاردىن ئىبارەت. شىڭشىسەينىڭ كىشىلەرنى قولغا ئېلىش ۋە سوراق قىلىشتىكى بەزى ئەھۋاللارغا قاراپ، ئۇنىڭ ۋەھشىلىكتە ھەقىقەتەن چېكىگە يەتكەنلىگىنى كورۇۋالغىلى بولىدۇ.

شىك شەمسەي ئويدۇرۇپ چىقارغان ئاتالمىش سۇيىقەستلىك توپىلاڭ قوزغاش ئەنزىسىنىڭ ھەقىقىي سىرى

سەي خېڭسىڭ

1

1937 - يىلى 10 - ئايدا ھاۋا بەردەم ئېچىلىپ بەردەم تۇتۇلۇپ كۆز شامىلى سوقۇۋاتقان بىر كۈنى، شىك شەمسەي بېيجىن سەرتىدىكى ھەربىي مەكتەپ مەيدانىدا ئاممىۋى يىغىن ئېچىپ، لۇگۇچياۋ ۋەقەسىنى ئېلان قىلىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش قىلىدىغانلىقىنى، شىنجاڭ بولسا مۇھىم ئارقا سەپ ئىكەنلىگىنى، ھوشيارلىقنى ئۇستۇرۇپ، تېچەلىقنى قوغداش لازىملىغىنى سوزلەپ، يېقىندا ھوكۈمەتنىڭ خوجا نىيازھاجى (ئولكىلىك ھوكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى)، جاك شىك (ماۋارىپ نازىرى)، خۇاڭ خەنجاڭ (يۇقۇرى سوتنىڭ باشلىغى)، پىك لياڭ (دوبەن مەھكىمىسى ھەربى قانۇن باشقارما باشلىغى) قاتارلىقلارنى قولغا ئالغانلىغىنى، ئۇلار ياپون جاھانگىرلىگى بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ، توپىلاڭ قوزغاش سۇيىقەستى پىلانلاپ، ھوكۈمەتنى ئاغدۇرماقچى بولغانلىغىنى ئۇقتۇردى.

شۇنىڭ بىلەن بىرۇاقتتا، ھوكۈمەت سىياسىتىدە پاكىت ۋە ئىسپاتقا ئاساسلىنىپ، بىرمۇ ياخشى ئادەمگە ئۇۋال قىلماي-غان، بىرمۇ يامان ئادەمنى قويۇۋەتمەيدىغانلىغى توغرىسىدىمۇ سوزلىدى. يىغىندا شىك شەمسەي ئىسمىنى ئاتاپ ئېلان قىلغان كىشىلەردىن باشقا، شۇ مەزگىللەردە ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ قولغا ئېلىنغانلاردىن يەنە ماشاۋۇ (خەلق ئىشلار نازىرى)، مەن چۈكجاپ، شىلىكجۇلار (قاراشەھەر موڭغۇل باشلىقلىرى)، بەندى (موڭغۇل ۋاڭى)، يۈنۈسبەك (ئويغۇر، دىخانچىلىق، كانچىلىق نازارىتىنىڭ نازىرى)، خوتىڭۇبي (دوبەن مەھكىمىسىنىڭ باش كاتىۋى)، شى شىچاك (قورۇلۇش ھەيئىتىنىڭ باشلىغى) قاتارلىقلار بار ئىدى.

شۇ كۈنى ئاخشىمى شىك شەمسەي ئوزىنىڭ ئىشخانا مۇدىرى شۇيۇيخۇنى ئېچكى بولۇمگە چاقىرىپ، يۇزدەك ئادەم تىزىملانغان بىر ئىسىملىكنى ئېلىپ چىقىپ كورسۇتۇپ، بۇ كىشىلەرنى ئەتە سائەت 12 دىن بۇرۇن دوبەن مەھكىمىسىنىڭ غەربى زالىغا توپلۇنۇپ، يول - يورۇق كۈتۈشنى بۇيرۇيدۇ. شۇ بويىچە بۇ كىشىلەر ئەتىسى غەربى زالغا توپلۇنۇپ دوبەن كېلىپ ئوزلىرىگە يول - يورۇق بېرىشنى تاكى چۈشتىن كېيىنگىچە كۈتىدۇ، ئەمما دوبەن كەلمەيدۇ. ئادىيۇتانتلار باشقارمىسىدىن چېن يۈجۇ بىلەن خىۋەنرۇك ئىككىسى كېلىپ كوپچىلىكنى رەتكە تىزىپ، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىنىڭ بىناسىغا بېرىشقا بۇيرۇق قىلىدۇ. بۇ چاغدا، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى ۋاقىتلىق تۇرمە قىلىپ ئوزگەرتىلگەن ئىدى. بۇ كىشىلەرنى شۇ يەرگە ئەكىلىپ چوك زالغا توپلاپ نەزەر

بەنت قىلىدۇ. بۇ قېتىم كوللېكتىپ قولغا ئېلىنغانلار ئىچىدە ھەرقايسى ئورۇنلارنىڭ باشلىقلىرى ۋە دوبەن مەھكىمىسى مەمۇرى باشقارمىسىنىڭ باشلىغى شۇي دېگىنىڭ، قاتناش باشقارمىسىنىڭ باشلىغى لى جۇنتاڭ قاتارلىقلاردىن باشقا قالغانلىرى ھەرقايسى ئورۇنلارنىڭ بولۇم باشلىقلىرى، كاتىپلىرى، مۇدىرلىرى، ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ ئوقوتقۇچىلىرى، شۇنداقلا سودا ساھەسىنىڭ رەھبىرى ئەربابلىرىدىن ساۋىيۇسەن، جاۋياڭگۇڭ، ماخېنيەن قاتارلىقلارمۇ بار ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىنكى بىر باسقۇچتا توپلاڭ قوزغاش سۈيىقەستە ئەنزىسىگە قاتناشقان دېگەن نام بىلەن ئۇزلۇكسىز قولغا ئېلىنغانلاردىن ئولكە مەركىزىدە خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى لەنشۇ، مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى خۇشوڭكاڭ، مۇئاۋىن نازىرى ۋاڭ يىڭلۇ، ئابدىراخمان، دىخانچىلىق كانچىلىق نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى ماۋەنلۇ، ترانسپورت باشقارمىسىنىڭ باشلىغى گوشىلياڭ، ئۇرۇمچى شەھەر باشلىغى ۋاڭ لىشى، ئۇرۇمچى يەرلىك سوتىنىڭ باشلىغى چىڭ دوڭ بەي، تيانشان گېئولوگىيە تەتقىقات ئورنىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى خۇشرۇ، جامائەت خەۋپسىزلىگى باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى گەن يۈن، ھەربىي مەكتەپ ئالى تەتقىقات سىنىپىنىڭ مۇدىرى لوكەنفېن، دوبەن مەھكىمىسى ھەربىي قانۇن باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى جوۋفۇ، جەنۇبى باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى چۇي جېچىن، زەھەرلىك چېكىملىكلەرنى مەنئى قىلىش ھەيئىتىنىڭ مۇدىرى لۇشياۋزۇ، مۇئاۋىن مۇدىرى جىياڭجى، مىلىتسىيە قاتارلىقلار بار ئىدى. شۇ چاغلاردا پۈتۈن شەھەرنى سوۋۇر بېسىپ مەمە ئادەم جان قايغۇسىدا قالغان ئىدى.

دوستلار سوزلەشمەيتتى، تۇققانلار بېرىپ - كېلىش قىلالمايتتى، شۇ چاغدىكى باشقارما باشلىغى جاۋجيەنفىڭ بۇنداق بولسا قاملاشمايدىغانلىقىنى ھىس قىلىپ شۇڭا شەيگە سالماقراق بولۇشقا نەسىھەت قىلغان، بۇنىڭ ئۈچۈن شۇڭا شەي 11 - ئايدا جاۋجيەنفىڭنى باشقارما باشلىقلىقىدىن ئېلىپ تاشلاپ، چوكە ۋاللىققا ئەۋەتمەتكەن. بۇ باسقۇچتا ھەرقايسى ناھىيىلەردىن قولغا ئېلىنغانلار ئىچىدە سانجى ھاكىمى لىيۇخۇڭ، قۇتۇبى ھاكىمى جاۋگۇەنمىن، مۇئاۋىن ھاكىمى يۇي خۇيخىن، ماناس ھاكىمى كاڭ بېيلىڭ، شىخو ھاكىمى سۇڭ نيەنسى، قورغاس ھاكىمى لىي گۇاڭبىن، ئىلى ۋالىسى چېن دېلى، بوز يەر ئوزلەشتۇرۇش مەھكىمىسىنىڭ باش كاتىۋى لىيۇيىڭلىن، جىمسار ھاكىمى دوخېنيەن، مورى ھاكىمى دوڭ شۇيجىن، چوچەك ۋالىسى جاۋدېشيۇ قاتارلىقلار بار ئىدى. چەتئەلدىن چاقىرىپ كېلىنگەن چېگرىدا قولغا ئالغانلار ئىچىدە تاشكەنتتە تۇرۇشلۇق باش كونسۇل گۇاڭ لۇ، ئەنجاندا تۇرۇشلۇق كونسۇل سالاچۇن، زەيساندا تۇرۇشلۇق كونسۇل بۇرھانلار بار ئىدى.

مەن 1937 - يىلى 12 - ئاينىڭ 31 - كۈنى يېرىم كېچىدە قولغا ئېلىندىم. ئاڭلىشىمچە، شۇ كېچىسى مەن بىلەن بىر ۋاقىتتا قولغا ئېلىنغانلار 30 - 40 كىشى ئىكەن. بۇلارنىڭ ئىچىدە مەن ۋە يەنە 6 كىشى بىرلىكتە جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىنىڭ چوڭ يىغىن زالىدىكى ۋاقىتلىق تۇرمىغا قامالدۇق. بۇ چاغدا 10 - ئايدا قولغا ئېلىنغان يۈز نەچچە كىشى باشقا تۇرمىلەرگە يوتكەپ كېتىلگەن بولۇپ، بۇ يەردە پەقەت 30 - 40 تەك ئادەم قالغان ئىكەن، مەن قولغا ئېلىنغانلىقىنىڭ ئەتە

تىسى شىكاشسەي مالىيە نازارەتىنىڭ خىزمەتچىلىرىنى دوبەن مەھكىمىسىگە چاقىرتىپ كېلىپ سوز قىلغان، ئۇ سوزىدە سەي-خىڭسىڭ تېخى ياش، خىزمەتتە تەرىشچان بولسىمۇ، ئۇ بۇ قېتىمقى توپىلاڭ قوزغاش سۇيىقەستىنى بىلىپ تۇرۇپ پاش قىلمىغان، پولاتتەك پاكىتلار بولغانلىقتىن قولغا ئېلىنىدى، باشقىلار خاتىرجەم ئىشلەۋىلار دېگەن. ئەڭ ئاخىرىدا: سىلەرنىڭ ئاراڭلارىدا روسچە تىلنى كىم پىششىق بىلىدۇ؟ دەپ سورىغاندا بەزىلەر ئورنىدىن تۇرۇپ ياڭ فىڭچۈن تولۇق بىلىدۇ دەپ جاۋاپ بەرگەن. شىڭ شىسەي شۇ يەردىلا ياڭ فىڭچۈننى مۇۋەققەت مۇئاۋىن نازىرلىققا تەيىنلىگەن.

2

1937 - يىلىنىڭ دەسلەپكى ياز كۈنلىرىدە، ج خ باشقارمىسىدا مىللى ئاخبارات خىزمىتىنى ئىشلەيدىغان جاڭ يۇاۋزۇ (ئۈيغۇرچە، موڭغۇلچە تىلنى پىششىق بىلەتتى) مەخپى مەلۇمات يېزىپ، جاڭ جيۇگاۋ (ماۋاربىپ نازارەتىدە بولۇم باشلىغى)، چىڭ زىڭفەن (خەلق ئىشلار نازارەتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى). موڭغۇل بىرلەشمە باشلىغى شىلىڭ، موڭغۇل ۋاڭ بەندى قاتارلىقلار ئوز ئارا تىل بىرىكتۈرۈپ توپىلاڭ قوزغاشنى پىلانلىدى دەگەندە، ج خ باشقارمىسىنىڭ باشلىغى ماۋجيەنفىڭ بۇ بىر چوڭ ئىش ئىكەنلىگىنى ئېتىۋارغا ئېلىپ، جاڭ يۇاۋزۇدىن پاكىتنى ئېنىق چۈشەندۈرۈشنى تەلەپ قىلغان. جاڭ يۇاۋزۇ پەقەت جاڭ جيۇگاۋ، چىن زىڭفەن بىلەن شىلىڭ، بەندىلەرنىڭ مۇناسىۋىتى قويۇق ئىكەنلىگىنى، دائىم بىرلىكتە يەپ - ئىچىشكەنلىگى ۋە بەزىدە كېچىلىرى بېرىش - كېلىش قىلغانلىغىنىلا ئېيتالىغان.

جاۋجيەنفىڭ داۋاملىق رازۋېتكا قىلىش، ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئىش كورۇشنى تاپىلىغان، جاڭ يۇاۋزۇ داۋاملىق رازۋېتكا قىلدىمۇ يوق، ئۇنىسى نامەلۇم، ئەمما ئۇ يەنە شىڭ شىسەيگە بىۋاستە مەخپى مەلۇمات يېزىپ تاپشۇرغان. شىڭ شىسەي جاۋجيەنفىڭنى چاقىرىپ ئەھۋال سوراپ، بۇ ئادەملەر ھەركەتلىنىۋاتقانغا بىر يىل بوپتۇ، رازۋېتكىنى كۆچەيتىش كېرەك، دېگەن. ئۇزۇن ئوتمەيلا شىڭ شىسەي بويرۇق چۈشۈرۈپ، جاڭ جيوگاۋ، چېن زىڭفەننى قولغا ئالغان. 8 - ئايلاردا شىڭ شىسەي يەنە ماۋاربىپ نازارەتىنىڭ كاتىۋى زۇنەيجۇ، ماۋبيچۈەن ۋە باشقا خىزمەتچىلەردىن خېگۇاڭخەن، لى شىنمىن، خوجېخۇي قاتارلىقلارنىمۇ ئىلگىرى-كېيىن قولغا ئالغان. بۇ كىشىلەرنىڭ ئىچىدە ماۋبيچۈەندىن باشقىلارنىڭ ھەممىسى خوبىيلىق بولۇپ، ماۋاربىپ نازارەتىنىڭ نازىرى جاڭ شىڭنىڭ يۇرتداشلىرى ئىدى.

قولغا ئېلىنغان يۇقۇرىدىكى كىشىلەر ئاربىسىدا يەنە ئاكام سەي جىنسىنمۇ بار ئىدى، ئاكام ئەسلىدە ئولكىلىك ھوكۈمەت بىرىنچى بولۇمىنىڭ باشلىغى ئىدى. 1936 - يىلى شىڭ شىسەي جاڭ شىڭ بىلەن كورۇشكەندە ئۇنى سادىق ۋە قابىلىيەتلىك بىر ئادەم تونۇشتۇرساڭ، ئۇ ئادەمنى قاراشھەر جەنۇبى موڭغۇل قەبىلىسى ۋاڭلىق مەھكىمىسىگە مەسلىھەتچى قىلىپ ئەۋەتمەكچى مەن، ئۇ يەردە موڭغۇل قەبىلىلىرىنىڭ مەدىنى، ماۋاربىپ، سەھىيە خىزمەتلىرىنى قانات يايدۇرۇشقا يارەملىشىدۇ دېگەندە، جاڭ شىڭ ئاكام سەي جىنسىننى كورسەتكەن. شىڭ شىسەي ئاكامنى دەرھال قاراشھەرگە ئەۋەتكەن. 1937-يىلى ئەتىياز جەنۇبىي شىنجاڭدا ماموت، ماخوسەنلەر ۋەقە تۇغدۇرغاندا قاراشھەرنىڭ جەنۇبىدىكى جايلارنىڭ ھەربىي ۋەزىيىتى

جنددىلىشىدۇ، بۇ چاغدا ماۋبىچۇەن جەنۇبىي موڭغۇللار قەبىلىلىرى-
دىن ئەسكەر ژە ئات ئېلىپ ئاتلىق ئەسكەرلەر بىرىنچى پولكىنى
تەشكىل قىلىش، موڭغۇللار ئات مىنىشكە ماھىر بولغاچقا بىر-
ئازلا مەشىق قىلدۇرۇلسا ئىشقا يارايدۇ، بۇ ئارقىلىق قاراشەھەر،
كورلا ئەتراپىنى قوغداپ، ماخوسەننىڭ شىمالغا يۈرۈش قىلىش-
نى توساشقا بولۇدۇ دەپ پىكىر بېرىدۇ. ماۋبىچۇەن، شىڭ شىسەي-
نىڭ كونا تونۇشلىرىدىن بىرى ئىدى. شىڭ شىسەينىڭ خوتۇنى
چيۇيۈيفاڭ قىزلار مەكتىۋىنىڭ مۇدىرى بولۇپ تۇرغان چاغلار-
دا ماۋبىچۇەن بىلەن دائىم ئۇچرۇشۇپ تۇراتتى. كېيىنچە ئۇز -
ئارا بېرىش - كېلىش قىلىشىدىغان بولۇپ قالغان ئىدى. شىڭ-
شىسەي تەخمتكە چىققاندىن كېيىن، ماۋبىچۇەن ئاممىۋى تەشـ
كىلاتلار بىرلەشمىسىنىڭ رەئىسى بولغانلىقتىن مەزكۇر تەشكىلات
نامىدىن نەنجىن گومىنداڭ ھوكۇمىتىگە تىلگىرامما يوللاپ،
شىڭ شىسەينى شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەنلىگىگە رەسمى تە-
يىنلەشنى تەلەپ قىلغان، كىشىلەرگە نىسبەتەن ئاق كوڭۇل ئى-
دى. دەمەك شىڭ شىسەيگە چىن كوڭلىدىن ساداقەتلىك بىلدۇ-
رۇپ، ئۇنى ھىمايە قىلغان ئىدى، موڭغۇل ئاتلىق پولكى قۇرۇش
تەكلىۋىنى ئوتتۇرىغا قويغانلىقىمۇ شىڭ شىسەيگە ساداقەتلىك بىلـ
دۇرۇش ھەمدە ژەزىيەتكەغەمخورلۇق قىلغانلىغىنىڭ ئىپادىسى ئىدى.
ماۋبىچۇەن بىلەن ئاكام ئىككىسى ئۇزۇن يىللىق دوست بولـۇپ،
بىر - بىرىنىڭ يۈرىگىدىكىنى بىلىشەتتى. يۇقۇرىدىكى بر قانچە
كىشى قولغا ئېلىنىشىنىڭ ئالدى - كەينىدە، شىڭ شىسەي ئاكامغا
جىددى تېلېگىراممايوللاپ، ئۇرۇمچىگە تېز يېتىپ كېلىشىنى تاپـ
شۇرىدۇ. ئاكام كېچە - كۇندۇز يول يۈرۈپ ئۇرۇمچىگە كېلىپلا
شىڭ شىسەي بىلەن كورۇشمەكچى بولغاندا شىڭ شىسەي بۇگۇنچە

ئارام ئالسۇن، ئەتىلىككە چاقىرىپ كورۇشمەن دەيدۇ. ئەتىسى
ئاكام چاچ ئالدۇرماقچى بولۇپ كوچىغا چىققاندا ئىشپىيونلار
دۇبەن چاقىرىدۇ دەپ تۇتۇپ كەتكەن، شۇنىڭ بىلەن 7 كۇنگىچە
ئىز-دېرىگى بولمىغان، پۇتۇن ئائىلە ئالاقزادە بولۇپ نەگە كەتـ
كەنلىگىنى بىلەلمىگەن. 8 - كۇنى چ خ باشقارمىسى ئادەم
ئەۋەتىپ ئاكامنىڭ شىڭلىسىنى يەتكۇزۇپ بېرىشنى ئۇختۇرغان-
دىلا ئاندىن ئاكامنىڭ قولغا ئېلىنغانلىقىنى بىلگەن. ئاكام
قولغا ئېلىنغان كېچىسىلا سوراققا تارتىپ جاڭ شىڭ بىلەن بول-
غان مۇناسىۋەت بىلەن شىڭ شىسەيگە قارشى تۇرغان سۇيىقەستلىك
ھەركەتلىرىنى تاپشۇرۇشقا زورلىغان، ئاكام ئۇلارغا "يوق يەر-
دىن پۇتاق چىقىرىش، خالىغانچە ئويدۇرمىچىلىق قىلغانـ
لىق" دەپ جاۋاپ بەرگەن. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇدا ئۈچ
كۇنگىچە ئولتۇرۇشقىمۇ، ئۇخلاشقىمۇ يول قويماي پەقەت ئىچىش-
كە سۇ بېرىپ، سوراقچىلار نوۋەت بىلەن ئالمىشىپ كۇزەت قىل-
غان. توتىنچى كۇنىگە يەتكەندە ئاكام ھوشىدىن كېتىپ يېقىل-
غاندىلا، ئاندىن كامىرغا ئاپىرىپ تاشلاپ قويغان. 7 - 8 كۇن
دەم ئالغاندىن كېيىن يەنە سوراق قىلىپ، ھەر كۇنى ئوخشاش
بولمىغان قىينىاش ئۇسۇللىرىنى قوللانغان. مەسىلەن: كومۇرداش-
قاللىرىغا يۇكۇندۇرۇش، تىرناقىغا بامبۇك شۇخىسى سانچىش، چوغ
بىلەن دۇمبىسىنى كويدۇرۇش قاتارلىق ژەھشى ئۇسۇللار بىلەن
قىينىغان، شۇنداقتىمۇ ئاكام باشتىن ئاياق "بىلمەيمەن" دەپ
جاۋاپ بەرگەن. ئۇلار ئەڭ ئاخىرىدا ماۋبىچۇەننىڭ ئىقرار نا-
مىسىنى كوتۇرۇپ چىقىپ "خەق ئىقرار قىلدى، سەن تېخىچىلا
ئىقرار قىلماي بىكار ئازاپ چېكىۋاتسەن" دىگەن. ماۋبىچۇەن-

ئەك ئىقرارنامىسىدا «جاك شىك بىلەن سەي جىنسىڭىنىڭ كورسەتـ
مىسى بويىچە شىك دۇبەنگە موڭغۇل ئاتلىق پولكى قۇرۇش تەكـ
لىۋىنى بەردىم، ئۇلار موڭغۇل پولكى ئارقىلىق ھەربىي ھوقۇقنى قولغا
ئالماقچى» دېيىلگەن. مانا شۇنىڭدىن كېيىنلا ئاكام ئىشنىڭ
تىگى - تەكتىنى چۈشۈنۈپ يەتكەن.

3

يۇقۇرىدا ئېيتقىنىمىزدەك جاك ياۋزۇ يوللىغان مەخپى مە-
لۇمات بىلەن ماۋېيچۇەننىڭ بەرگەن تەكلىۋى، شىك شىسەيىنىڭ
ئاتالمىش سۇيىقەستلىك توپىلاڭ قوزغاش ئەنزىسىنى ئويدۇرۇپ
چىقىشىنىڭ باناسى بولدى. شىك شىسەيىنىڭ ھەقىقى غەرىزى مۇ-
شۇ بانا بىلەن رەقىبى جاك شىڭنى كوزدىن يوقۇتۇش، ئوزۇنىڭ
دىتىگە ياقمىغان، ئىشەنچىسىز دەپ قارالغان ھوكۈمەت خادىمـ
لىرى ۋە ماۋاردىپ خادىملىرىنى تازىلىۋېتىش ئىدى. «ئوچ پادـ
شالىق ھەققىدە قىسسە»دە ساۋساۋ «ئالەمدىكى كىشىلەرنى بويـ
سۇندۇرۇمەنكى، مەن ئۇلارغا بويسۇنمايمەن» شۇنىڭدەك گومىنداڭ ئەكـ
سىيەتچىلىرىنىڭ كاتتىۋېشى جياك جېيشىمۇ «مىڭنى خاتا ئولتۇرۇـ
ۋەتسەمۇ مەيلى، بىرنى توردىن قاچۇرمايمەن» دىگەن ئىكەن،
شىك شىسەي دەل شۇلارغا ۋاردىسلىق قىلغان. خەن ياۋنەن، ياك
زىڭشىڭنى ئولتۇرۇشى ئارقىلىق قوزغىغان سىياسى ئوزگۈرۈش
مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، جاك شىك خەن ياۋنەن بىلەن بىرلىكـ
تە پىلانلىغۇچى دەپ قارالغان. شۇڭلاشقا جەن شوردىن ۋاقىتىدا
ئۇزۇن مەزگىل نەزەربەنت قىلىنغان ئىدى. چىن جۇك، تاۋمىڭ
يۈي، لى شياۋتيەن، جاۋدېشۇلار ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى

بىلەن بىرلىشىپ جەن شوردىنى ئاغدۇرۇپ "12- ئاپرىل" سىياسى
ئوزگۈرۈشىنى قوزغىغاندا جاك شىك سىياسى ئوزگۈرۈشنىك پەردە
ئارقىسىدىكى پىلانلىغۇچىلىرىدىن بىرسى ئىدى. شۇڭلاشقا شىك
شىسەي تەختكە چىققاندىن كېيىن جاك شىك بىرسەكرەپلا ما-
ئاردىپ نازارەتچىنىك نازىرى بولدى ۋە ماۋاردىپ ئىشلىرىنى يول-
غا قويۇپ ئامما ئاردىسىدا بىرقەدەر ئىناۋەتكە ئىگە بولغان ئى-
دى. شىك شىسەي ھەسەت قىلىپ، كېيىنكى كۈنلەردە ئوزىنىمۇ
ئاغدۇرۇپ تاشلىشىدىن قورقاتتى. مانا بۇ، شىك شىسەيىنىڭ سۇيى-
قەستلىك توپىلاڭ قوزغاش ئەنزىسى دىگەن بىر نىمىنى ئويدۇ-
رۇپ چىقىرىشتىكى ئاساسى سەۋەپلەرنىڭ بىرى. مەسىلىنىڭ
ئارقا كورۇنۇشىنى كۆزەتكەندە شىك شىسەي داغدۇغا قوزغاپ،
چاخماق تېزلىگىدە ھەركەت قىلىپ، 1937 - يىلى 7 -، 8 - ئاي-
لاردىن باشلاپ، 1938 - يىلى 12 - ئاپرىلغىچە بولغان ۋاقىت
ئىچىدە، ئولكە بويىچە مىڭدىن كوپ كىشىنى قولغا ئالدى. ئۇلار-
دىن ئاز ساندىكىلىرىنى قولغا ئالغاندىلا قاتتىق قىيناپ سو-
راق قىلغاندىن تاشقىرى، مۇتلەق كوپ ساندىكىلەرنى باشتىن
ئاياق سوراق قىلمىغان. بەزەن كىشىلەرنى گەرچە بىر ئىككى
قېتىم سوراق قىلغان بولسىمۇ، ئاتالمىش توپىلاڭ ئەنزىسىگە
ئائىت مەسىلىلەر بولماستىن، ئادەتتىكى ئەھۋاللارلا سورالغان.
ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش يېڭى پارتلاپ، پۈتۈن
مەملىكەت خەلقى دۇشمەنگە ئورتاق غەزەپ بىلدۇرىۋاتقان كۈن-
لەردە، شىك شىسەي پۈتۈن مەملىكەتكە سىياسى تەشەببۇس يول-
لاپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنى قەتئى ھمايە قى-
لىدىغانلىغىنى، بەلكى يۈزمىڭ يىگىتنى باشلاپ، ياپون باس-

قۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقا ئاتلىنىشقا تەقمۇ - تەق بولۇپ، بويرۇق كۈتۈپ تۇرۇدىغانلىغىنى بىلدۈرگەن ئىدى. ئۇ مۇشۇنداق پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئاتالمىش توپىلاڭ قوزغاش ئەنزىسىدىكەن بىرنېمىنى ئويدۇرۇپ چىقىرىپ، «ياپون جاھانگىرلىگى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، ياپونغا قارشى يېڭى ھوكۇمەتنى ئاغدۇرۇۋەتمەكچى بولدى» دىگەن ئاتالغۇ ئارقىلىق پۈتۈنمەملىكەت خەلقىنى ئازدۇرۇپ، خەلقنىڭ ھىسداشلىغى ۋە مەدەتكارلىغىنى قولغا كەلتۈرمەكچى بولغان. بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىچە، شىڭشىسەينىڭ ئاتالمىش توپىلاڭ قوزغاش ئەنزىسى دىگەن نەرسىنى ئويدۇرۇپ چىقىشتىكى يەنە بىر مەقسىدى، ئۇزۇنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ 1936 - يىلىنىڭ ئالدى - كەينىدە يۈز گۈزگەن چوڭ تازىلاش ھەرىكىتىدىن ئۇلگە ئالغانلىغىنى ئىپادىلەش ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا ياخشىچاق بولماقچى ئىكەن. بو سوزنىڭ توغرا - خاتالىغىنى ئىسپاتلاشقا ئامالسىز قالغىنىم ئۈچۈن، ئۇزەمچە بىر نەرسە دىيەلمەيمەن.

شىڭ شىسەينىڭ ئاتالمىش «چوڭ سۇيىقەستلىك ئەنزىسى» گە بىر نەزەر

جىن گۇجېن

(1)

1933 - يىلى 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى جىڭ شۇرىن فېۋدال ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇپ تاشلىنىپ شىڭ شىسەي ۋاقىتلىق دۇبەن بولدى. شىڭ تەختكە چىقىۋالىدىن كېيىن، ماجۇڭيىڭ، جاڭ پېيۇەن، مەھمۇت مۇھىتى قاتارلىقلارنىڭ ئۇرۇش پاراكەندىچىلىكىنى باستۇرۇپ، شىنجاڭ ۋەزىيىتىنى ۋاقىتلىق مۇقىملاشتۇردى. ھايات قالغان ھەر مىللەت خەلقى خاتىرجەملىك بىلەن ئىشلەپ چىقىرىشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، خوشاللىق ئىچىدە ھويلا - ئاراملىرىنى قايتىدىن تۈزەشتۈرۈپ، ۋەتەن چېگرىسىنى گۈللەندۈرۈشنى ئارزۇ قىلىشتى. بىراق ئۇزۇن ئوتمەستىن 1937 - يىلىنىڭ كۈز پەسلىدە يەرلىك پادىشا شىڭ شىسەي يوقىلاڭ يەردىن «چوڭ سۇئىقەستلىك توپىلاڭ ئەنزىسى» دىگەن بىر نېمىنى ئويدۇرۇپ چىقىپ، زور تۈركۈمدە ھەرقايسى نازارەت باشقارما باشلىقلىرى بىلەن بولۇم باشلىقلىرىنى مەكتەپ مۇدىرلىرى ۋە بۇرۇن خىزمەت قىلغان ئەمەلدارلار شۇنىڭدەك باي سودىگەر كاپىتالىستلار-

نى قولغا ئېلىپ، ئۇلارنىڭ مال ـ مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىدى ۋە خائىنلارنىڭ مال ـ مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىش ھەيئىتى تەسىس قىلدى ھەمدە قولغا ئېلىنغانلارنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى خائىنلار ئائىلە تاۋابىئاتلىرى دەپ ئىلىكورە شەھرىگە پالاپ ئەركىنلىگى چەكلەندى. تېرورلۇق ھەرىكىتى، پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىنى خاتىرجەمسىزلەندۈرۈپ، كىشىلەر ئوز ـ ئوزىدىن قورقۇدىغان، بىر ـ بىرىدىن ئېھتىيات قىلىدىغان، ئۇرۇق ـ تۇققان، دوست ئاغىنىلەر ئوچراشقاندا سالاملاشمايدىغان، ئوز ـ ئارا بېرىش ـ كېلىش قىلمايدىغان ھالەت شەكىللەنگەن ئىدى. شۇنىڭدەك ئاتالمىش «چوڭ سۇئىقەستلىك توپىلاڭ ئەنزە» ئىشتىراكچىلىرىنىڭ كوپچىلىگى باندىت شېكىلىك تەرىپىدىن ئولتۇرۇلدى. بۇ ھەقىقەتەنمۇ قەدىمدىن بېرى ئاز كورۇلىدىغان ناھەقچىلىقلاردىن ئىدى. ئاتالمىش بىر تۇركۇم ئاسىيلارنىڭ، سۇئىقەست تەشكىلاتى زادى بارمۇ ـ يوق دېگەن مەسىلە پەقەت شېكىلىك شىسەينىڭ ئوزىگە ۋە ئۇنىڭ ئارقا تەرىگىگىلا ئايان بولۇپ، باشقىلار بولسا بۇنىڭ تېگى ـ تەكتىگە يېتەلمەيتتى.

توۋەندە مەن شۇ چاغدا بېشىمدىن ئوتكەن ۋە ئاڭلىغانلىرىمنى بايان قىلىپ ئوتمەكچىمەن، بۇ «چوڭ سۇئىقەستلىك توپىلاڭ ئەنزە» سىنىڭ قىسمەن ئىچكى ئەھۋاللىرىنى ياندىن چۈشەندۈرۈپ بېرەلىشى مۇمكىن.

1. 1937 ـ يىلى مەن ماناس ناھىيىسىدە جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسىنىڭ باشلىغى ئىدىم. بۇ چاغدا بۇ ناھىيىدىكى ئىدارە، ئورگان ۋە ئاممىۋى تەشكىلاتلاردا شېكىلىك شىسەينىڭ «ئالتى بۈيۈك سىياسىتى» گە نارازى بولغان ۋە باشقا قانۇنسىز تەشـ

كىلاتلار توغرىسىدىكى خەۋەرلەر يوق ئىدى. مەسىلەن: ۋەزىپىدىن بوشۇتۇلغان ھاكىم كاكىبەگلىن ياپونىيىدە ئوقۇغان (10 چوڭدوكتۇرلۇق بىرسى) ماناس ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى بولغان ۋە ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلۇپ مەسىلە تاپشۇرۇۋاتقان نەچچەئاي ئىچىدە، ئۇ، ھېچقانداق قانۇنغا خىلاپ ۋە قانۇنسىز ھەرىكەتتە بولمىغان ھەم شېكىلىك شىسەيگە نارازى سوزمۇ قىلمىغان ئىدى. بىراق 8 ـ ئايدا ئۇرۇمچىدىن 20 دىن ئارتۇق ئەسكەر ئولتۇرغان 2 ماشىنا كېلىپ، بىر ماشىنىدىكى ئەسكەرلەر كاڭىنىڭ ئويىنى قورشاپ ئاختۇرۇپ، كاڭىنى باغلاپ ئۇرۇمچىگە ئېلىپ ماڭدى. يەنە بىر ماشىنا شىخۇغا بېرىپ، شىخۇ ھاكىمى سۇڭ نيەنسىنى (ياپونىيىدە ئوقۇغان، 10 چوڭ دوكتورلۇق بىرى) قولغا ئېلىپ ئۇرۇمچىگە كەتتى. شۇ ۋاقىتلاردا ماناس ناھىيىسىدىكى ھەر قايسى ئىدارە ـ ئورگانلاردىكى خىزمەتچى خادىملار بىلەن پۇخرالار ناھايىتى قورقۇنۇچ ئىچىدە قالغان ئىدى (چۈنكى ئىلگىرى بۇنداق ئىش بولۇپ باقمىغان). ھەپتە ئوتكەندىن كېيىن، ئۇرۇمچىدىن كەلگەنلەر ئۇرۇمچىدە «چوڭ سۇئىقەستلىك توپىلاڭ ئەنزىسى» پەيدا بوپتۇ. نۇرغۇنلىغان ھوكۇمەت ۋە مائارىپ خادىملىرى، سودىگەرلەر قولغا ئېلىنىپتۇ، بۇلارنىڭ سانى 1000 دىن ئاشىدىكەن، ھەتتا ج خ باشقارما باشلىغى جاڭ يېۋۇ، مۇئاۋىن باشلىق لىيۇ شىنجىنلارمۇ قولغا ئېلىنىپتۇ، دېگەن پاراڭلار بولۇندى. مەن بۇنى ئاڭلىغاندىن كېيىن تېخىمۇ گۇمانلاندىم. باشقىلارنىڭمۇ سۇئىقەستلىك ھەرىكىتە بولدى دېسە يەنە بىر گەپ، لېكىن جاڭ، لىيۇ ئىككىسى، شېكىلىك شىسەيگە سادىق ھەمدە ئاخبارات توپلاش رەھبەرلىرىدىن تۇرسا، بۇلاردا ئۇ خىل سۇئىقەستلىك ئىشلارنىڭ بولۇشى مۇمكىنمۇ؟

2. مەن شۇيىلى نويابىردا يوتكەلدىم. شۇ چاغدا مەن قور-
قۇنۇچ ۋە تەشۋىش ئىچىدە ج خ باشقارمىسىغا كىرىپ مۇئاۋىن
باشلىق ۋاڭ چىڭيۈن بىلەن كورۇشتۇم. ئۇ ماڭا بىر تەرەپ قى-
لىنىشىنى كۆتكەن ئىدى. ۋەھىمە ئىچىدە بىر ئايدىن ئارتۇق
كۆتتۈم، 1938 - يىلى ئەتىيازدا، مېنى چەرچەن ناھىيىلىك ج خ
ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىغىغا تەيىنلىدى. چەرچەنگە مېڭىشتىن 2
كۈن ئىلگىرى، 2 - بولۇمنىڭ مۇۋەققەت باشلىغى جاڭ گۇاڭچىيەن
(مەخپى سوراق ھەيئىتىنىڭ ئەزاسى، قارانىيەتلىك رەھىمسىز
ئادەم بولۇپ شېڭ شىسەينىڭ يېقىنى ئىدى)، يوخلاپ كېلىپ ما-
ڭا: «بۇ قېتىمقى سۈئىقەستلىك توپىلاڭ ئەنزىسىدە سەن يوق،
شۇڭلاشقا سېنى خىزمەتكە تەيىنلىدۇق، شېڭ شىسەي سەن بىلەن
ئەتە كورۇشمەكچى، يەنە باشقا ۋەزىپە بار» دىدى. ئۇنىڭ سو-
زىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، كوڭلۈم ئارام تاپتى. ئەتىسى مەن
شېڭ شىسەي بىلەن كورۇشتۇم، شېڭ مېنى رىغبەتلەندۈرگەندىن
كېيىن، ماڭا چېگرا ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىغى ۋۇزۇجۇن
بىلەن كورۇشۇشىمنى ئۇنىڭ ماڭا تاپشۇرىدىغان ۋەزىپىسى بارلە-
ھىنى ئېيتتى. مەن چېگرا ئىشلىرى باشقارمىسىدا باشقارما باش-
لىغى ۋۇ بىلەن بىر سوۋېت مەسلىھەتچىسىنى كوردۇم، ئۇلار ماڭا،
چەرچەنىدە ماخۇسەن قىسىملىرى ئۇزۇن تۇرغان ناھىيە، ماناڭ قالدۇق
ئەسكەرلىرىنىڭ بىر قىسمى شۇ يەردىن دۇڭخۇاڭغا قېچىپ كەتە-
كەن بولسىمۇ ئۇ يەردە يەنە يوشۇرۇن دۈشمەنلەر بار. بىز چەر-
چەنگە ھازىر ئادەم ئەۋەتمىدۇق، سەن بۇ قېتىم بېرىپ قوشۇمچە
چېگرا ئىشلىرى باشقارمىسىدا ئىشلىگىن، دائىم ئادەم ئەۋەتىپ،
دۇڭخۇاڭ تەرەپ بىلەن گەنسۇ قىسىملىرىنىڭ ئەھۋالىنى چارلاپ

تۇر. بۇنى ئوز ۋاقتىدا تېلېگراممىلا ئارقىلىق ساڭا بېرىلە-
گەن سېغىرلىق تېلېگراممىلا دەپتىرى بويىچە تەرجىمە قىلىپ بىز-
گە يوللا، بۇ خىزمىتىڭ ئۇچۇن ساڭا ھەر ئايدا ئايىرىم مائاش
بېرىلىدۇ، دىدى. ئارقىدىنلا ماڭا سېغىرلىق تېلېگراممىلا
دەپتىرى بىلەن مائاش بەردى، شۇنىڭ بىلەن مەن چەرچەنگە بار-
دىم. شۇ يىلى قىش پەسلىگە كەلگەندە، شىڭ شىسەي جەنۇبىي
شىنجاڭ خىزمىتىنى تەكشۈرۈش ئومىگى نامى بىلەن لى تىڭ-
چۇينى چەرچەنگە ئەۋەتىپ يوقىلاڭ جىنايەتنى ئويدۇ-
رۇپ، گەنسۇ بىلەن ئالاقىسى بار دىگەن گۇمان بىلەن مېنى
ئۈرۈمچىگە ئېلىپ كېلىپ سولاپ قويدى.

3. مەن 1937- يىلى قىشتامانىستىن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كې-
لىپ بىرھەپتىدىن كېيىن، ئۈرۈمچى ناھىيىلىك ھوكۇمەت دەرۋا-
زىسىنىڭ ئالدىدا جاڭ جىزو بىلەن ئۇچراشتىم (جاڭ ئاتلىق 1-
پولكىنىڭ كوماندىرى) مەن ئۇنى يۇنچىگيۇەن ئاشخانىسىغا تەكـ
لىپ قىلىپ بىرگە تاماق يىدۇق. جاڭ ماڭا: «بۇ قېتىمقى چوڭ
سۇيىقەستلىك توپىلاڭ ئەنزىسى بىلەن بۇرۇنقى ۋە ھازىرقى قەلەم
ۋە ئەلەم ئەمەلدارلىرىنىڭ بارلىغى تۇتقۇن قىلىندى. مۇنداق
ئىشنىڭ بولۇشىنى تەسەۋۋۇر قىلمىش قىيىن، بۇ مېنى ئىنتايىن
تەشۋىشلەندۇرەكتە» دىدى. تاماقتىن كېيىن ھەرقايسىمىز ئوز
ئويلىرىمىزگە قايىتتۇق. ئەتىسى ئەتىگەندە، جاڭنىڭ قېينا تىسى
ئويۇمگە كېلىپ ماڭا: «تونۇگۈن كەچ جاڭ جىزۇنى تۇتۇپ كەتـ
تى .....» دىدى. بۇ مەندىكى تەشۋىش ۋە خاتىرجەمسىزلىكنى
تېخىمۇكۈچەيتتى. چۇنكى جاڭ ئاتلىق1- پولكىنىڭكوماندىرى بولغان
ۋاقىتتا مەن ئۇنىڭ بىلەن ئۇزۇن يىللار ئۇرۇشتا بىللە بولغان،

جاڭنىڭ باشقىلارغا ئوچۇق كوچۇل ۋەقەيسەر، پىداكارلىغىنى ئوبدان بىلەتتىم، ئۇروش نەتىجىسى زور بولۇپ، ھەقىقەتەنمۇ شىمك شىمسەيـ نىمك سادىق ياش ئوفىتسېرى ئىدى. ئادەتتىكى كۈنلەردە جاڭ دائىم شىڭنى ماختاپ يۈرەتتى. شۇڭا شىمك شىمسەينىمك جاڭنى، سۈيـ قەستلىمك ئەنزىگە قاتناشتى دەپ قولغا ئالغىنىغا، ھېنىمك زادىلا ئىشەنگىم كەلمەيتتى. مەن يەنە كېلىپ جاڭنىمك پولكىدا ئىشلىگەن. ئۇ ئاقىلانەيدىكەن ماڭىمۇخەتەرلىمك. شۇڭا مەن ئەتىگەندىن كەچـ كىچە دەككەـدۈككە ئىچىدە يۈردۈم، تاكى چەرچەنگە ماڭغاندىنـ كېيىن ئاندىن كوڭلۈم ئارامىغا چۈشتى. كېيىن جاڭ جەزۇ، شىمك شىمسەي تەرىپىدىن ئولتۇرۇلدى.

4 . 1939- يىلى قىشتا، مەن ج خ باشقارمىسىدىكى رازۋېتـ كا بولۇمىدە رازۋېتچىمك بولۇپ ئىشلىگەندە رازۋېتكا باشلىغى جاڭ گۇاڭچىيەن دائىم «چوڭ سۈيىقەستلىمك توپىلاڭ ئەنزە» ئىچىـ دىكى بىر نەچچە ئىشلارنى سوزلەپ يۈرەتتى (بۇ ۋاقىتتا بۇ ئەنـزە ئاياقلاشقان ئىدى) جاڭنىمك يەنە ھەرقايسى تۈرمىلەرنى باشقۇـ رۇش مەسئۇلىيىتى بولۇپ، ئۇنىڭدا سولانغانلارنىمك تىزىملىـگى ساقلىناتتى. مەسىلەن: پالانچىنى پۈستانچى كامىرغا قاماش، پـا لانچى كىشىنى يوتكەش ياكى پۈستانچىنى جىنايەتچى ئىشچى قـە لىش قاتارلىقلارغا مەسئۇل ئىدى. ھەرقايسى تۈرمە باشلىقلىرى. جاڭدىن يـولـيۇرۇق سورايتتى.

بىر قېتىم جاڭ گۇاڭچىيەن ماڭا: «چوڭ سۈيىقەستلىمك توپـ لاڭ ئەنزىسىنى سوتلاش ھەيئىتىنىمك سوراق ئىشلىرىغا xxx ئەۋەتكەن كىشىلىرىدىن سىمىيونوۋ ئەپەندى بىلەن ياقۇپ ئەپەنـ دى ئىككىسى بىۋاستە رەھبەرلىمك قىلدى. بۇ ئىككى ئەپەندى

ماركسىزىم - لېنىنىزىم نەزىرىيىسىنى تەتقىق قىلىشتا كامالەتكە يەتكەن بولغاچقا، سوراق جەريانىدا جىنايەتچىلەر گەپ تېپىپ بېرەلمەي گاڭگىراپ قالغان. سوراق تۈگىگەندىن كېيىن سوراق خۇلاسىسىنى xxx گە ئېلىپ كەتتى» دىدى. مەن شۇ ۋاقىتتا xxx نىمە ئۈچۈن ۋەكىل ئەۋەتىپ دولىتىمىزدىكى جىنايەتچىلەرنى بىۋاستە سوراق قىلمىدۇ. دولىتىمىز يا ئۇلارغا قاـ راشلىق دولەت بولمىسا، دولىتىمىزنىمك جىنايەتچىلىرى بىلـەن ئۇلارنىمك نىمە مۇناسىۋىتى بار؟ دەپ ھەيران بولدۇم.

يەنە بىر قېتىم جاڭماڭا: «چوڭ سۈيىقەستلىمك توپۇلاڭ ئەنـ زىسىنى، دۇبەن مەھكىمىسىدىكى ھەربى قانۇن باشقارمىسىنىمك باشلىغى فېڭ لياڭ كوتۇرۇپ چىققان. ئۇ يەنە جاڭ فەن، خۇاڭ خەنجاڭ قاتارلىق كىشىلەرنى باشلامچى دەپ كورسەتكەن. شۇڭا نازارەت، باشقارما، بولۇم باشلىقلىرى ۋە مەكتەپ مۇدىرلىـرى قاتارلىق ئاسىلارنىمك ھەممىسى جازاغا تارتىلدى» دىدى.

جاڭ يەنە بىر قېتىم ماڭا مۇنداق دىگەن ئىدى: «سوراق ھەيئىتىنىمك باشلىغىلى بولىنكۇندۇلۇك سوراق ئەھۋالىنى مەخـ سۇس تېلېفون ئارقىلىق شىمك شىمسەيگەدوكلات قىلىپ تۇرىدىكەن. لى بولىن شىڭنىمك ئەڭ ئىشەنچىلىمك ئادىمى، باشقارما باشـ لىغى لى يىڭچى ئۇنىڭدىن پەخەس بولۇپ ھېيىقىپ يۈرىدىكەن، لى بۇلىننىمك ئىچى زەھەر بولۇپ، قولغا ئېلىنىدىغانلارنىمك تەـ زىملىگى يـەزىلـغـان تىزىملـىكنى شىمك شىمسەي تەستىقلاپ چۈشۈرۈپ بەرگەندىن كېيىن باشقارما باشلىغى لى يـىڭچىنـىمك ئىجرا قىلماسلىغى مۇمكىن ئەمەس».

يەنە بىر قېتىم جاڭ مۇنداق دىگەن: «سوراق ھەيئەتلىرى

دىن مەسلەن: لىۋ بىگدې، كۆك چىگرۇي، لى خۇكيۇن، جاۋ جەن-
فىك قاتارلىق كىشىلەر ××× تەرىپىدىن جىنايەتچىلەرنى سوت-
لاشقا ئەۋەتىلگەن سىميونوۋ، ياقۇپ ئەپەندىلەرنىك رەھبەرلىگە-
دە خېلى بىلىملىك بولۇپ قالغان، ھەمدە قاتتىق سوراق قىلىش،
جازالاش ئۇسۇللىرىنى ئۆگىنىۋالغان، ئاسىي ئۇنسۇرلار قاتتىق
سوراق قىلىنمىسا ئىقرار قىلمايدۇ».

جاك گۈاكچىيەن ماڭا يۈقۇرقى سوزلەرنى قىلغاندا، مەن
ئىچكى ئەھۋالدىن بىخەۋەر بولغانلىقىم ئۈچۈن پەقەت تېچ تۇرۇپ
ئاڭلايتتىم، سوراشقىمۇ پېتىنالمايتتىم، ئۇندىن باشقا، جاك
ھەرقېتىم سوزلىگەندە ھاكاۋۇرلۇق ۋە كورەكلەپ كېتەتتى.

5. 1937- يىلى شىك شىسەي «چوك سۇيىقەستلىك تۇپۇ-
لاك ئەنزىسى» تۈپەيلىدىن قولغا ئالغان جاك مىكۇۇ ماڭا مۇن-
داق دىگەن ئىدى: «مەن 1937- يىلى چوك سۇيىقەستلىك تۇپۇ-
لاك ئەنزىسى بىلەن شىك شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ 7 يىل
تۇرمىدە ياتتىم ھەمدە ئائىلەمنى خائىنلار ئائىلىسى دەپ كۆرەگە
ئاپىرىۋەتتى، مەن گومىنداك ۋاقتىغا كەلگەندە ئاندىن قويۇپ
بېرىلدىم، ھەقىقەتەنمۇ خائىن ئۇنسۇر دەپ ئۇۋال قىلىنىدىم! ئەم-
ما مەن بەختكە يارىشا ھايات قالدىم. ھەممىدىن جاك شىن نا-
زىرغا ئۇۋال بولدى. ئۇ بىر قېتىم نازىر ئىشخانىسىدا مەن ۋە
زۇنەيجۇۋ، جاك چيۇگاۋ، جاك چاڭرۇك قاتارلىق تونمىزگە
مۇنداق دىگەن ئىدى: «شىنجاك ئولكىسىنىك رەئىسى جۇرۇي-
چىك ۋاپات بولغاندا، شىك شىسەي بىلەن چۇيۇيباك ئەر-خو-
تۇن، كەچتە ماڭارىپ نازارىتىغا 3 قېتىم كېلىپ مەندىن بىكىر
ئېلىپ ئولكە رەئىسى ۋاپات بولدى. رەئىسلىك ۋەزىپىسىنى سىز
ئۈستىڭىزگە ئالسىڭىز!» دىدى. مەن: قابىلىيىتىم چەكلىك تۇرسا

قانداقمۇ ئولكە رەئىسى بولۇشتەك ئېغىر ۋەزىپىنى ھوددىگە ئالا-
لايمەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىككى كوزۇم قارىغۇتۇرسا، ئەگەر رەئىس
بولسام كىشىلەر قارىغۇ رەئىس دەپ مەسخىرە قىلمامدۇ؟ ھازىر
مەن روخسەت ئېلىپ كوزۇمنى داۋالىتىش ئۈچۈن سوۋېت ئىتتى-
پاقىغا بېرىشنى ئويلاۋاتىمەن، باشقا بىرەر بىلىملىك كىشىنى
تەكلىپ قىلسىڭىز! - دىدىم، بىز بىلدۇقكى، نازىر جاك شىن رە-
ئىس بولۇشنى خالىمىغان. ئەمما كېيىن شىك شىسەي جاڭنى
چوك سۇيىقەستلىك توپۇلاك ئەنزىسىنىك ئاساسى رەھبىرى دەپ
ئولتۇرغۇزەتتى. بۇ ھەقىقەتەنمۇ چېكىگە يەتكەن ئۇۋالچىلىق. يالغۇز
جاك شىن نازىرلا سولانماستىن، بەلكى مەن زۇنەيجۇۋ، جاك-
جىڭدوك، جاك جيۇگاۋ توتىمىز تەڭلا قامالغا ئېلىنىدۇق، خۇددى
شەھەر دەرۋازىسىغا ئوت كەتسە، خەندەكتىكى بېلىققا زىيان كەپ-
تۇ دىگەندەك بىكارىدىن-بىكار بالاغا ئۇچرىدۇق، ياۋۇز نە-
يەتلىك شىك شىسەي قول ئاستىدىكى ئادەملىرىنى ۋە ئەمەل-
دارلىرىنى قىرىپ يوقاتتى. ئۇ فاشىست يالماۋۇز گېپتىلىرىدىنمۇ
ۋەھشى ئىدى، جاك مىكۇۇ يەنە: «مەن شىك شىسەي تەرىپىدىن
يوقۇلاك سۇيىقەستلىك توپۇلاك ئەنزىسى بىلەن قولغا ئېلىنىپ
سوراققا تارتىلدىم، سوراق جەريانىدا كوك چىگرۇي بىلەن جاك
گۈكجيەنلەر بۇرنۇمغا چاي قۇيدى، دەم ئالالماي قالدىم. جاك
جىلياك قولۇمنى بەندىگغا باغلاپ قويۇپ ئۇردى، پۈتۈن ئەزا-
يىم ئىششىپ كەتتى. بىر قېتىم لى يىگچى مەندىن سۇيىقەستچىلەر
تەشكىلاتىنىك قوزغۇلىڭى ھەققىدە سوريغاندا، مەن سوزلىيەلمەي
قالدىم، لى مېنى يۈڭاش بولمۇدۇك ئېيتىپ تاشلايمەن، دىدى،
ئارقىدىن ئىككى كوزۇمنى باغلاپ، ئېلىپ چىقىپ ئاتماقچى بو-
لۇشتى. سەرتقا ئېلىپ چىقىپ بىر قانچە قېتىم ئايلاندۇرۇپ،

يەنە تۇرمىگە ئەكىرىپ قويدى، ئۇ چاغلار ھەقىقەتەنمۇ زۇلۇمەت-لىك كۈن!» دېدى.

يۇقۇرقى تەسىراتلىرىمغا شۇنىڭدەك جاڭ گۇاڭچېيەن، جاڭ-مىڭۇۋۇلارنىڭ سوزلەپ بەرگەن پاكىتلىرىغا ئاساسەن، شىنجاڭ سەيىنىڭ ئاتالمىش «چوڭ سۇيىقەستلىك توپۇلاڭ ئەنزىسى» نىڭ پۈتۈنلەي قۇرۇق توھمەت ئىكەنلىگىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ، بۇ ياۋۇز يەرلىك پادىشا شىڭ شىسەي، دائىم يوقىلاڭ جىنايەت-لەر بىلەن يات ئۇنسۇر دەپ قارىغانلىرىنى جۈسەي ئورىغاندەك قىرىپ تۈگەتتى. ئۇنىڭ نىيىتى ئىنتايىن زەھەرلىك. بۇنداق يا-ۋۇز نىيەتلەر تارىختا ئاز كۆرۈلمىدۇ.

(2)

1937-يىلدىكى شىڭ شىسەينىڭ بۇ ئاتالمىش «چوڭ سۇيى-قەستلىك توپۇلاڭ ئەنزىسى» نىڭ راست-يالغانلىغىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. پەقەت شۇ ۋاقىتتىكى شىڭ شىسەينىڭ سوراق ھەيئە-تىگە قاتناشقانلارلا بۇنىڭ تېگى-تەكتىنى بىلەتتى. بىراق بۇلار-نىڭ تولىسى ئولۇپ كەتتى ياكى قېچىپ كەتتى. شۇڭا بۇ ئەن-زىنىڭ تەپسىلى ئەھۋالىنى بىلمىش تەس، پەقەت ئۇ يەر-بۇ يەر-دىن ئاختۇرۇپ، ئاساسى مەزمۇنىدىنلا ۋاقىپلىنىشقا بولىدۇ، خالاس.

ئەينى ۋاقىتتا، بۇ ئەنزىگە ئارىلىشىپ ئىككى ئايدىن كې-يىن ئايرىلىپ كەتكەن شىڭ شىزاۋ بايان قىلغان شىڭ شىسەي دەۋرىدىكى ئاتالمىش «چوڭ سۇيىقەستلىك توپۇلاڭ ئەنزىسى» نىڭ سەۋەبلىرى ۋە 8 پاكىتى، مەزكۇر ئەنزىنىڭ ئويدۇرما ئەنزە ئىكەنلىگىنى ئىسپاتلاپ بېرەلەيدۇ.

(1) 1937-يىلى ياز ۋە كۈز پەسىللىرىدە جياۋ جەنفېڭ شىنجاڭ ئولكىلىك جامائەت خەۋپسىزلىگىنى باشقۇرۇش باشقار-مىسىنىڭ باشلىغى، شىڭ شىزاۋ 2-بولۇم (ئامانلىق قوغداش بو-لۇمى) نىڭ باشلىغى بولۇپ تۇرۇۋاتقان مەزگىللەردە جاڭ باۋ-زۇ (خەنزۇ. موڭغۇلچە ۋە خەنزۇچە بىلەتتى.) قاراشەھەر ج خ ئىدارىسىدىن ئۇرۇمچىگە يوتكىلىپ كېلىپ ئولكىلىك ج خ باشقار-مىسىدا خىزمەتچى بولۇپ ئىشلەيدۇ. بۇ ئادەم كېلىپلا 2-بولۇمگە نارازى بولۇپ، 2-بولۇم مۇھىم ئەھۋاللارنى رازۋېتكا قىلالماپتۇ دەپ (بۇ ئادەم ئەپيون چېكىدىغان مەككار ئادەم ئىدى) شۇ بو-لۇمدىكى جاڭ گۇاڭجيەنگە: «2-بولۇمنىڭ رازۋېتكا خىزمىتى ياخشى بولماپتۇ، ھېچقانداق ئەھۋالنى رازۋېتكا قىلالمايدىكەن، مەن ئېگ مۇھىم بىر مەخپىيەتلىكنى بىلىمەن» دەيدۇ، جاڭ-گۇاڭجيەن قانداق مۇھىم مەخپىيەتلىك ئىكەنلىگىنى سورىغاندا، جاڭ باۋزۇ: «دۇبەن مەھكىمىسى ھەربى قانۇن باشقارمىسىنىڭ باشلىغى پېڭ لياڭ ۋە مائاردىپ نازىرى جاڭ شىڭلار، شىلىك (موڭغۇل، قارا شەھەردىكى كونا تورغوت قەبىلىسىدە ئايماق باش-لىغى، موڭغۇل ئاتلىق پولكىنىڭ پولكوۋنىگى) بىلەن مەخپىيەتلىك (قارا شەھەر تورغوت قەبىلىسىنىڭ ۋاڭى مەنچۇكجاپ) ئوردىسىدا (ئۇرۇمچى مەنچىڭدىكى مەخپىيەتلىك ئۇيى) مەخپى يىغىن ئېچىپ، 6 بۇيۇك سىياسەتكە نارازى بولۇپ سۇيىقەست پىلانلاپ، شىڭ شىسەينى ئاغدۇرۇپ، يېڭى ھوكۇمەت قۇرماقچى بولغان. ھەربى جەھەتتىكى ئالاقە ئىشلىرىغا چېڭ لياڭ، سىياسى ئىشلار-غا جاڭ شىڭ مەسئۇل بولغان. ئايماق باشلىغى شىلىكنىڭ بىر پولك موڭغۇل ئاتلىق ئەسكىرىنى يوتكەپ كېلىپ، ئۆچى ۋە

سىرتىدىن ھۇجۇم قىلىپ ھاكىمىيەتنى تارتىۋالماقچى بولغان» دەيدۇ، جاڭ گۇاڭچېن ئۇنىڭ سوزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، دەرھال ئىككىسى بىر ماتىرىيال يېزىپ، شۇ شەيگە يوللايدۇ، ئۇنىڭ ئارقىدىن باشقارما باشلىغى جاۋجېنفېڭگە دوكلات قىلىدۇ ھەمدە تەھدىت سېلىپ: شۇ دۇبەنگە دوكلات قىلدۇق دەيدۇ. جاۋ جېنفېڭ ئىشنىڭ مۇھىملىغىنى بىلىپ بۇ ئىككىسىنى باشلاپ شۇ شەي بىلەن كورۇشىدۇ، شۇ شەي شىلىك بىلەن مەنخەنۇاڭنى چاقىرىپ، جاڭ بىلەن يۈزلەشتۈرىدۇ. نەتىجىدە جاڭ باۋزۇنىڭ دوكلاتىدا كورسىتىلگەن مەنخەنۇاڭ مەھكىمىسىدە ئېچىلغان يىغىنىنىڭ ئاي-كۇنى پۈتۈنلەي يالغان بولۇپ، يىغىن ئېچىلدى دېگەن كۈنلەردە شىلىك ئورۇمچىدە بولماستىن، بەلكى قارا شەھەردە ئىدى. لېكىن جاڭ باۋزۇ ئۇزىنىڭ شۇ يىغىندا تەرجىمان بولغانلىغىنى چوقۇملاشتۇرۇپ تۇرىۋالىدۇ، شۇ شەي بۇ دوكلاتنىڭ راست-ئەمەسلىگىنى كورۇپ ئۇلارنى قايتۇرۇۋاتىدۇ، ئەمما بىر ئاز ۋاقتتىن كېيىن شىلىك بىلەن مەنچۇكجاپ ئىككىسىنى قولغا ئالىدۇ. خەنۇاڭنىمۇ شۇ شەي جاۋ جېنفېڭغا: «XXX ئەلچىخانىدىكىلەر بۇرۇنلا بۇ ئەھۋالنى خەۋەر قىلغان» دەيدۇ. جاۋ جېنفېڭ باشقارمىغا قايتقاندىن كېيىن 2-بولۇم باشلىغى شىن شىزاۋنى ئىشخانىغا چاقىرىپ ئۇزىنىڭ كورۇشكەنلىگىنى ئېيتقاندىن كېيىن، 2 - بولۇمدە پىك لياڭ، جاڭ شىڭلار ئۈستىدىن توپلىغان ماتىرىيال بارمۇ دەپ سوريغاندا شېن: «2- بولۇمدە پىك لياڭ، جاڭ شىڭلارنىڭ 6 بۈيۇك سىياسەتكە بولغان نارازىلىق گەپ - سوزلىرى ۋە سۈيىقەستلىك تەشكىلاتى ھەققىدە ھېچقانداق ماتىرىيال يوق» دەيدۇ. جاۋجېنفېڭ يەنە: «2 - بولۇمنىڭ خىزمىتى بەك ناچار، مۇنداق چوڭ ۋەقە توغرىسىدا تېخىچە بىرەر ماتىرىيال بولمىسا»، دەپ غودۇكشىغاندا شېن جاۋاپ بېرىپ: «جاڭ باۋزۇ بولسا، داۋاملىق ساختىپەزلىك ۋە ئالدامچىلىق ئىشلىرىنى قىلىپ كەلگەن بىر ئادەم. ئۇنىڭ بەرگەن ماتىرىيالى راستمۇ ياكى يالغانمۇ ئەلۋەتتە تەكشۈرۈپ كورۈش لازىم ئىدى . ئۇنىڭ ئاساسسىز گېپى بويىچە يۇقۇرىغا مەلۇمات بېرىش ئانچە مۇۋاپىق بولماپتۇ. نەمە ئۈچۈن مەندىن سوراپ باقماي ياكى ماتىرىيالنى تەكشۈرۈپ كورمەيلا ئالدىراپ - تېنەپ يۇقۇرىغا يوللايسىزلەر؟» دەيدۇ. جاۋجېنفېڭ چۈشەنچە بېرىپ: «ئۇلار ماڭا دوكلات قىلىشتىن بۇرۇن دۇبەنگە مەخپى يولاپ بولغان ئىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن كېچىكتۈرمەيلا ئۇلارنى باشلاپ شىك دۇبەن بىلەن كورۈشتۈم» دەيدۇ. بولۇم باشلىغى شېن جاڭگۇاڭچېنىنى ئەيىپلەپ: «سەن جاڭ باۋزۇنىڭ سوزىگە نىمانچە ئىشىنىپ كېتىسەن؟ ئۇنىڭ قانداق ئادەم ئىكەنلىگىنى بىلەمسەن؟ باشقارمىدا پىكلياڭ قاتارلىقلارنىڭ سۈيىقەستلىك تەشكىلاتى توغرىسىدا ھېچقانداق ماتىرىيال يوق تۇرسا، مۇشۇنداق چوڭ ئىش بىلەن ئويىنىشىشقا بولامدۇ؟» دېگەندە جاڭ گۇاڭچېن پۈشايمان قىلىپ لام - جىم دېمىدى. ئاندىن 2 - بولۇم جاڭ شىك، پىكلياڭ قاتارلىق كىشىلەرنىڭ سوز - ھەركىتى ۋە بېرىش - كېلىش مۇناسىۋەتلىرىنى نازارەت قىلىشقا ئادەم ئورۇنلاشتۇرغان بولسىمۇ ھېچقانداق ماتىرىيال تاپالمايدۇ. ئاردىدىن بىر قانچە كۈن ئوتكەندىن كېيىن شىك شەي يولۇرۇق بېرىپ: «پىكلياڭ قاتارلىقلارنىڭ ھەقىقەتەنمۇ سۈيىقەستلىك قوزغىلاڭ كوتىرىش تەشكىلاتى

لاتى بار» دەپ ئەسكەر ئەۋەتىپ، ئالدى بىلەن ماۋارىپ نازارەتىنىڭ كاتىۋات باشلىغى جاڭجيۇگاۋنى قولغا ئېلىپ ئۇنىڭدىن ئۆز ئويىدە دائىم شىلىك ۋە مەنخەنۋاڭلارنى مېھمان قىلىش ئارقىلىق مۇناسىۋەت باغلاپ،مەخپى تەشكىلات ئۈيۈشتۇرغانلىغىنى ئىقرار قىلدۇرىدۇ. ئاندىن خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى چېكزىڭخەننىمۇ تۇتۇپ كېلىپ، شىڭشىسەي ئوزى سوراق قىلىدۇ. بۇنىڭغا ئۇلاشتۇرۇپلا پىكىلياڭنى ۋە ھەرقايسى نازارەت، باشقارما، ئىدارە مەكتەپلەردىكى ئادەملەرنىڭ ئىسمىلىگىنىنى ئېلىپ كېلىپ، تىزىملىكتىكى ئىسىملار بويىچە «بارمۇ - يوق؟» دەپ قىستاپ: «ئۇ بار، بىزنىڭ يولدىشىمىز» دېگەنلەرنى دەرھال خاتىرىگە ئېلىپ شۇ بويىچە كەڭ كولەمدە تۇتقۇن قىلىدۇ. شىڭشىسەي ئالدى بىلەن چېن‌دېبى (مالىيە نازىرى)، شى شىچاڭ (ساقچى ئوكلىك ھوكۇمەتنىڭ باش كاتىۋى)، خۇاڭخەنجاڭ، لەن‌يەنشۇ (خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرلىرى) لارنى نەزەر بەنت قىلىپ ئەڭ ئاخىرىدا جاڭشىڭنى دۇبەن مەھكىمىسىدە تۇتۇپ قالدى. پىكىلياڭ، بۇ كىشى بىزنىڭ يولدىشىمىز دېگەن سوزنى قىلغاندا، لى‌بولىن دەرھال مەخسۇس تېلېفون بىلەن شىڭ شىسەيگە دوكلات قىلىپ تۇراتتى. بىر قېتىم لى شىڭشىسەيگە بەرگەن دوكلاتىدا: «جەمى 200دىن ئارتۇق ئادەم بولدى، يەنە بار، يەنە نۇرغۇن!» دېگەن.

(3) شېن‌نىڭ ئېيتقىنىچە، مەلۇم بىر كۈنى2لى ج خ باشقارمىسىدىكى خادىملارنىڭ ئىسىملىگىنى پىكىلياڭغا كۆرسىتىپ، بۇنىڭ ئىچىدە كىملەر سىلەرنىڭ تەشكىلاتقا قاتناشقان، دەپ سوراغان ۋە ئالدى بىلەن مۇئاۋىن باشقارما باشلىغى ژاڭچىڭ

(2) لى‌بولىن بىلەن لى يىڭچى ئىككىسى (كېيىن بۇلارنى قىسقارتىپ 2لى دەپ ئاتىلىدۇ) شىڭشىسەينىڭ كورسەتمىلىرى‌ۋە مۇدىرلىرىغا ئەمەل قىلىپ، پىكىلياڭغا قاتتىق - يۇمشاق ۋە چارچىتىپ ھالسىزلاندۇرۇش ئۇسۇللىرىنى قوللىنىپ ھەمدە ئەپيۇن چەكتۈرۈش ۋە ئالى يىمەكلىكلەر بىلەن ئالداپ جاڭشىڭ، پىكىلياڭ، خۇاڭخەنجاڭ، ئۇچىنى مەخپى سۆيىقەستلىك تەشكىلاتىمىز بار دەپ ئىقرار قىلدۇرىدۇ. 2 لى يەنە ھەرقايسى نازارەت، باشقارما، ئىدارە مەكتەپلەردىكى ئادەملەرنىڭ ئىسىملىگىنى ئېلىپ كېلىپ، تىزىملىكتىكى ئىسىملار بويىچە «بارمۇ - يوق؟» دەپ قىستاپ: «ئۇ بار، بىزنىڭ يولدىشىمىز» دېگەنلەرنى‌دەرھال خاتىرىگە ئېلىپ شۇ بويىچە كەڭ كولەمدە تۇتقۇن قىلىدۇ. شىڭشىسەي ئالدى بىلەن چېن‌دېبى (مالىيە نازىرى)، شى شىچاڭ (ساقچى ئوكلىك ھوكۇمەتنىڭ باش كاتىۋى)، خۇاڭخەنجاڭ، لەن‌يەنشۇ (خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرلىرى) لارنى نەزەر بەنت قىلىپ ئەڭ ئاخىرىدا جاڭشىڭنى دۇبەن مەھكىمىسىدە تۇتۇپ قالدى. پىكىلياڭ، بۇ كىشى بىزنىڭ يولدىشىمىز دېگەن سوزنى قىلغاندا، لى‌بولىن دەرھال مەخسۇس تېلېفون بىلەن شىڭ شىسەيگە دوكلات قىلىپ تۇراتتى. بىر قېتىم لى شىڭشىسەيگە بەرگەن دوكلاتىدا: «جەمى 200دىن ئارتۇق ئادەم بولدى، يەنە بار، يەنە نۇرغۇن!» دېگەن.

(3) شېن‌نىڭ ئېيتقىنىچە، مەلۇم بىر كۈنى2لى ج خ باشقارمىسىدىكى خادىملارنىڭ ئىسىملىگىنى پىكىلياڭغا كۆرسىتىپ، بۇنىڭ ئىچىدە كىملەر سىلەرنىڭ تەشكىلاتقا قاتناشقان، دەپ سوراغان ۋە ئالدى بىلەن مۇئاۋىن باشقارما باشلىغى ژاڭچىڭ

يۇنىي كورسەتكەندە پىلىلياك: «بۇ كىشىنى بىلمەيمەن» دىگەن. ئاندىن مۇئاۋىن باشقارما باشلىغى گەنيۇننىڭ ئىسمىنى كورسەتكەندە، پىلىلياك: «ھىلىقى ئولكە مەركىزىدە ج خ ئىدارىسىنىڭ باشلىغى بولغان گەنيۇنما؟» دەپ سورىغان. لى: «شۇنداق» دىگەن. پىلىلياك بىر مەھەل ئارسالدى بولىدۇ، 2 لى قىستاپ سورىغاندا پىلىلياك ئىلاجسىز: «بار، ئۇ بىزنىڭ يولداشىمىز» دەيدۇ. 2 لى يەنە مۇدىر كاتىپ جاك رۇشۇنىڭ ئىسمىنى كورسۇتۇپ بارمۇ- يوق دەپ سورىغاندا، پىلىلياك: «ھىلىقى دۇبەن مەھكىمىسىدە كاتىپ بولغانما؟» دىگەندىن كېيىن ئۇزۇنغىچە جاۋاپ بەرمەيدۇ، 2 لى قىستاپ سوراۋەرگەندە پىلىلياك قانداقتۇر بىئارام بولغاندەك قىياپەت بىلەن ئاخىرىدا «بار» دەپ جاۋاپ بىرىدۇ، 2 لى يەنە بىرنېچچى بولۇمىنىڭ باشلىغى جىك خۇافېڭنىڭ ئىسمىنى كورسەتكەندە پىلىلياك ئۇن چىقارماي بېشىنى چايقاپ ۋايسىغان، شىنىڭ شىزاۋ پىلىلياكنىڭ بۇ يەردە پۇتۇنلەي كويدۇرگىلىك قىلمىۋاتقانلىقىنى كورۇپ جوزىغا ئورۇپ: «سەن يۇۋاش بولۇپ، راس گەپ قىل، باربولسا بار، يوق بولسايوق دىگىن! قالايمىقان سوزلىمە!» دەپ ۋاقىرايدۇ، پىلىلياك بىردەم تۇرىۋېلىپ: «مەن راستىنلا ئېلىشپ قالغاندەك تۇرىمەن، ھازىر بېشىم قاتتىق ئايلىنىۋاتىدۇ، ئوبدانراق دەم ئېلىۋېلىپ ئاندىن سوزلىسەم» دەيدۇ. بۇ چاغدا 2 لى، شىنغا كوزلىرىنى ئالايتىپ نارازى بولىدۇ، پىلىلياك كورسەتكەن ئىسىملىكلەرنى لى بولىن ئوز ۋاقتىدا مەخسوس تېلېفون ئارقىلىق شىنىڭ شىسەيگە دوكلات قىلغاندىن تاشقىرى ئوزىمو ئىسىملىكلەرنى توقۇپ يوللايدۇ، شىنىڭ شىسەي شۇ بويىچە قولغا ئېلىپ، 2 تۇرمىگە قامايدۇ.

(4) پىلىلياك ھەر قايسى نازارەت، باشقارما، ئورگان، مەكتەپلەردىكى ئادەملەرنى قالايماقان كورسۇتۇپ بىرىۋەرگەندە شىن شىزاۋ پىكىر قىلىپ: پىلىلياك مەجبۇرىيەت ئاستىدا ئوزىنى سۇيىقەستلىك تەشكىلاتنىڭ كاتتىۋېشى دەپ ئىقرارقىلدى، شۇنىڭدەك ئوزىنىڭ ھايات قېلىشىدىن ئۇمىت ئۇزۇپ ئادەملەرنى قالايماقان سوزەپ چىقىۋاتىدۇ، بۇنداق قىلىشى بىرتەرەپتىن بىللە ئولۇدىغانلارنى كوپەيتىمىش، يەنە بىرتەرەپتىن بۇ ھاكىمىيەتنى پارچىلاپ تاشلاشتىن ئىبارەت، دەپ 2 لىگە تەكلىپ تەرىقىسىدە: «پىلىلياك پاش قىلغان كىشىلەرنىڭ بەزىلىرى راست، بەزىلىرى ئىشەنچلىك ئەمەس» دەيدۇ. 2 لى بۇنىڭغا ئىشەنمەيدۇ، شېن بۇچاغدا: «ئۇنداق بولسا مەن ھازىر يوق يەردىن 10 كىشىنىڭ ئىسمىنى يازاي، سىلەردىن قايسىڭلار مەن بىلەن بىرىپ پىلىلياكىدىن سورايسىلەر، ئۇ بۇ 10 كىشىنىڭ ساختا تەرجىمھالىنى ھازىرلا يېزىپ بېرىدۇ. ھەمدە ھەممىسىنى ئورنىنىڭ يولدىشى دەيدۇ، بۇنىڭغا ئىشىنەسىلەر» دىگەندە 2 لى ئىشەنمىگەندەك قىلىپ: «ئۇنداق بولسا، سەن سۇئال خۇەنجاك، كوك چىكروي ئىككىسى بىلەن بىرىپ سوراپ باق»، دەيدۇ، ئاندىن ئۇچىمىز پىلىلياكنى سولاپ قويغان ئويگە باردۇق. بۇ ئويدە كارۋات ئۇستىگە ئېپيون چىرىغى ئورنۇتۇلغان بولۇپ، لى چۇنجەي دىگەن كىشى پىلىلياكغا ئەپيون چەكتۇرىۋاتقان ئىكەن، جوزىغا ھەر خىل كەمپىت- پەندىكلەر تىزىلغان ھەمدە ھەر قايسى نازارەت، باشقارما، ئورگان، مەكتەپ ئىدارىلارىدىكى تەشكىلات ئەزالىرىنىڭ ئىسىملىگى قويۇلغان ئىكەن. شېن شىزاۋ پىلىلياكنىڭ: «سەن يوۋاشلىق قىلمايۋاتسەن. تەشكىلاتلاردىكى ئادەملەرنى نىمىچۇن يوشۇر-

ردسەن؟» دەيدۇ يىگ لياگ: «يوشۇرمىدىم، ھەممىنى ئېيتتىم» دىدى. شېن شىزاۋ ئوزى يېزىپ كەلگەن 10 كىشىنىڭ ئىسىملىرىنى كورسۈتۈپ «قارا، بۇ 10 كىشىنى سەن يوشۇرغانمۇ يوق؟» دەيدۇ، يىگ لياگ كورۇپ چىققاندىن كېيىن بۇ 10 كىشىگە بىر-بىردىن تەرجىمھال توقۇپ چىقتى ھەمدە ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى يولدىشىمىز دەپ يېزىپ بەردى، شېن شىزاۋ بىرنى 2 لىگە كورسەتكەندە، ئۇلار لام - جىم دېمىدى. پەقەت لى يىگچىلا شېن شىزاۋغا تەنبىھ تەرىقىسىدە: «سىنىڭ مەسىلىگە قارىشىڭ بىر ئاز پاسسىۋراق جۈمۇ» دەيتتى.

(5) مەلۇم بىر كۈنى، كاتىپ يەنلەنشىڭ كىلىپ شېن-شىزاۋغا: «ھازىر 2 لى سۇن يىگنىسى (پەۋقولئادە باتالىيون-نىڭ كۈماندىرى، شىنجاڭ ھەربى مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن) تۇتۇپ كىلىپ، يىگ لياگ بىلەن يۈزلەشتۈرىۋاتىدۇ. سەن بېرىپ كورۇپ باققىن» دىدى. شېن بېرىپ قارىسا، سۇن يىگ بۇ يەردە ژىغلاپ تۇرۇپ: «يىگ لياگ سەن نېمە ئۈچۈن بۇنداق زىيانكەشلىك قىلىسەن؟ ئىككىمىزنىڭ ئادەتتە ھېچقانداق ئوچمەنلىگىمىز يوق تۇرسا، نېمىشقا بۇنداق قالايمىقان سوزلەيسەن؟» دەۋاتقان ئىكەن، يىگ لياگ رەسمى قىياپەتتە: «سون يىگ، گالۋاڭلىق قىلىشنىڭ ئورنى يوق! بىزنىڭ بۇ ئىشىمىز مۇۋەپپىقىيەتلىك چىقىشىغا مەغلۇپ بولىدۇ. ھازىر بىز مەغلۇپ بولدۇق، سەنھەممىنى ئېيتقىن! يوشۇرۇشنىڭ نېمە ھاجىتى! مەن سىنىڭ قېشىڭغا بېرىپ سوھبەتلەشكەندە، سەن ئىقتىسادى جەھەتتە قىينىچىلىق بار، پەقەت ئىقتىساتتا چارە قىلىنسىلا بولىدۇ دېگىنىڭ ئېسىڭدىمۇ؟ شۇنىڭ بىلەن مەن كەچتە مەپىدە بىر خالتا پۇل ئاپىرىپ بەر-

دىم. سەن پۇلنى ئالغاندىن كېيىن، ۋاختى كەلگەندە ئەسكەر تار تىپ قوزغىلاڭ كوتۇرىمەن دىدىڭ، ھازىر راستىنى دىسەڭ كەچىلىكنى قولغا كەلتۇرالايسەن قورقۇپ كەتتىم!» دەيدۇ. سۇن يىگ ئاڭلىغاندىن كېيىن، يىگ لياگنى تىللاپ: «يوق يەردىن پۇتاق چىقىرىپ بوھتان چاپلىما! مەن قاچان سىنىڭ مەپىدە ئەكىلىپ بەرگەن بىر خالتا پۇلۇڭنى كوردۇم! پۈتۈنلەي قۇرۇق گەپ، سەن مۇشۇنداق زىيانكەشلىك قىلساڭ، ئەۋلادىڭ قۇرۇپ كېتىدۇ ....." دەيدۇ. سۇن يىگ سوزلەپ بولغاندىن كېيىن يىغلاپ تۇرۇپ تىللايدۇ. كېيىن سۇن يىگنىڭ زارلىنىۋاتقان ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ. ئىھتىمال 2 لى ئۈنى قىيناپ مەجبۇرى ئىقرار قىلدۇرۇۋاتسا كېرەك.

(6) بىر كۈنى شېڭ شىسەي شېن شىزاۋ، جاڭ گۇاڭچېن، كۇك چىگرۇيلارنى ئىشخانىسىغا چاقىرىپ جاڭ شىگنى سوراق قىلىدىغانلىغىنى ئېيتتى. ئاندىن ئاچقۇچنى ئېلىپ ئىشخانىدىن چىقىپ قىلۇى تەرەپتىكى ئوينىڭ ئىشىگىنى ئېچىپ، جاڭ شىگنى قىچقىرىپ چىقتى. بىز ھەممىمىز نازارەت قىلىپ ئولتۇردۇق. شېڭ شىسەي بىر قەغەزگە خەت يېزىپ جاڭ شىگغا بەردى ۋە سۇئىقەستىلىك تەشكىلاتنىڭ ئەھۋالىنى يېزىشنى تاپىلاپ قەغەز - قەلەم بەردى. جاڭ شىگ بىر نېمىلەرنى يېزىپ سۇنغاندا بىز ئۈنى شېڭ شىسەيگە بەردۇق، شېڭ شىسەي يەنە خەت يېزىپ جاڭغا سۇندى، مۇشۇ تەرىقىدە ئۈدا 3 كېچە - كۈندۈز يازدى. نېمە يازغانلىغىنى بىزمۇ ئۇقمىدۇق. بىز ھەممىمىز مۇگدىگەن پېتى بىر-بىرىمىزگە يولىنىپ ئۇخلاپ قاپتىمىز. شېڭ شىسەيمۇ ئۇخلاش ئۈرۈندۇغىدا ئۇخلاۋېتىپتۇ، ئەڭ ئاخىرىدا، شېڭ شىسەي جاڭ شىگنى ھىلىقى ئويگە ئاپىرىپ، ئوزى سۇلاپ قويدى.

(7) 2 لى شېڭ شىسەينىڭ پىكرى بويىچە، پىڭ لىياڭنى قىستاپ، ھەرقايسى نازارەت، باشقارما، ئورگان، مەكتەپ ئىدارە-لاردىكى ئادەملەرنى قالايمىقان كورسەتتۈرۈش بىلەن قولغا ئې-لىنغانلارنىڭ سانى 100 دىن ئېشىپ كەتتى. شۇ ۋاقىتتا شەھەر-دىكى ھەر مىللەت خەلقى ئىنتايىن ۋەھىمىگە چۈشكەن ئىدى. شېن شىزاۋ باشقارما باشلىغى جاۋ جيەنفېڭغا شېڭ شىسەي بىلەن كورۈشۈپ، قولغا ئېلىشتا ئېھتىياتچان بولۇش ھەمدە ھەر جەھەت-تىن ئىشەنچلىك بولغان ھەقىقى ماتىرىيال ۋە پاكىت توپلاش، بىراۋنىڭ ئېغىزىدىكى ئىقرارى بويىچىلا قولغا ئالماسلىق تۇغ-رىسىدا سوزلۇشۇپ بېقىشنى ئىلتىماس قىلىدۇ. شۇنىڭدەك ھەرمىل-لەت خەلقىنىڭ ھازىرقى بىئارام بولۇۋاتقان ئەھۋالىنى يەتكۈزۈپ قويۇشنى تەكىتلەيدۇ. جاۋ بۇ پىكىرگە قوشۇلۇپ شېن بىلەن بىرگە شېڭ شىسەي بىلەن كورۈشۈپ يۇقۇرقى ئەھۋاللارنى سىلىقراق قىلىپ سوزلىگەندىن كېيىن شېڭ شىسەي شۇ زامات نارازى بولۇپ غە-زەپلەنگەن ھالدا: «سىلەر قايتىپ كېتىڭلار» دېدى. ئۇلار قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، جاۋ شېن شىزاۋنى ئەيىپلەپ: «سەن نېمىشكە سوزلىمەيسەن؟» دەيدۇ. شېن: «مەن دۇبەنىڭ ئاچچىقلانغىنىغا قاراپ بۇ پىكىرگە نارازى بولغانلىغىنى كوردۇم. سەن دېگەن باش-قارماباشلىغى، ئەمىلىكمەندىن چوڭ سوزلىگىنىڭنىڭ ھېچقىسى يوق، مەن دېگەن كىچىك ئادەم، ئەگەر ئەھۋالغا قاراپ ئىش تۇتمىسام، شۇ ھامان قاماقتا ئالىدۇ، شۇڭا سوزلىمىدىم» دەيدۇ. ئۇزۇن ئۇتە-مەستىن شېڭ شىسەي خۇاڭ مىڭفۇ (جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىغا كاتىپ قىلىپ 2 ئايدىن كېيىن ئاقسۇغا ۋالى بول-غان) نى ھەيئەت باشلىغى قىلىپ، تەيىنلەپ، لى بولىننى مالىيە

تەپتىش ھەيئىتىگە يوتكەپ كەتتى، لېكىن ئۇزۇن ئوتمەيلا خۇاڭ-بۇ خىزمەتتىن ئايرىلىپ، لى بولىن يەنە قايتىپ كېلىپ ھەيئەت باشلىغى بولدى. لى يىڭچى ماۋاۋىن ھەيئەت باشلىغى ئىدى. خۇاڭ مىڭفۇ كەلگەندە شېن شىزاۋ 2 لىنىڭ ئوز بېشىمچىلىق بە-لەن كەلسە - كەلمەس ئادەم توتۇپ زورلاش ئارقىلىق قىيىن-قىستاقتا ئالغان ھەرخىل ئەھۋاللارنى تەپسىلى قىلىپ ئېيتقاند-دا، خۇاڭ: «مەن بارلىق ئارخىپلارنى كورۈپ چىققاندىن كېيىن ئاندىن بىرتەرەپ قىلىمەن» دېگەن. ئارىدىن ئۇزۇن ئوتمەي XXX ئەۋەتكەن سوت خىزمەت گۇرۇپپىسى ياقۇپ، سېمىيونوۋ، يەنە ئىسمى نامەلۇم بولغان خەنزۇچە خەتكە پىششىق 2 ئايال كېلىپ سوراق ئىشلىرىغا قاتناشتى. بۇ ۋاقىتتا سوت ھەيئىتى قۇرۇلغان ئىدى. ئۇ-لارنىڭ رەھبەرلىگىدە قولغا ئېلىنغانلارنى قاتتىق قىيىن - قىس-تاققا ئېلىپ ئىقرار قىلدۇراتتى. خۇددى «ئوغرى چىشلىسە، ئۇس-تىخاندىن ئوتەر» دېگەندەكلا بىر ئىش ئىدى. شېن شىزاۋ بۇ ۋاقىتلاردا دائىم خەۋپسىرەپ، بولۇپمۇ 2 لىنىڭ ياۋۇز نىيىتىدىن ئەندىشە قىلىپ جاۋ جيەنفېڭدىن يوتكىلىشىنى تەلەپ قىلىدۇ. شۇ ۋاقىتلاردا ج خ باشقارمىسىنىڭ ماۋاۋىن باشلىغى ۋاڭ چىڭيۈن ۋاڭ خۇڭزاۋ بىلەن بىللە ھەربى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى باشلاپ جەنۇبىي شىنجاڭغا باندىت تازىلىغىلى بېرىپ قايتىپ كەلمىگەن-لىكتىن باشقارمىدىكى 2 - بولۇمدە مەسئۇل ئادەمنىڭ يوقلىغىنى نەزەرگە ئېلىپ شېن شىزاۋنى 2 - بولۇمگە قايتۇرۇپ كېلىشكە ئىل-تىماس قىلىدۇ. شېڭ شىسەي تەستىق سالغاندىن كېيىن شېن شى-زاۋ سوت ھەيئىتىدىن قايتىپ چىقىپ، باشقارمىدا ئىشلەيدۇ. بۇ 1937 - يىل قىش پەسلىدىكى ئىش ئىدى. ئۇزۇن ئوتمەستىن،

شېك شىسەي جاۋ جيەنفېڭنى خىزمەتتە كۈچ چىقارمىدى، دەپ چوچەك ۋىلايەتىنىڭ ۋالى قىلىپ يوتكىۋەتتى (جاۋ جەنفېك ئادەم تۈتۈش كوپ بولۇپ كەتتى. ئازراق تۈتايلى دەپ شېك شىسەيگە تەكلىپ سۇنغان). ئۇنىڭ ئورنىغا لى يىڭچىنى ج خ باشقارمىسىغا باشلىق قىلىپ يوتكىدى. لى باشقارمىغا كېلىپلا شېن شىزاۋنى چوچەك ۋىلايەتلىك ج خ ئىدارىسىغا جۈيجاڭ قىلىپ يوتكىۋەتتى. شېن شىزاۋ: «ئومۇمەن قارىغاندا، شېك شىسەينىڭ «چوڭ سۇئىقەستلىك توپىلاڭ ئەنزىسى» جاڭ باۋزۇ (جاڭ باۋزۇ كېيىن يوقاپ كەتتى، 1944 - يىلى مەن ئۇرۇمچى ناھىيىسىگە ھاكىم بولغاندا، ئۇ ناھىيىلىك ھوكۇمەتكە كېلىپ خىزمەت تەلەپ قىلدى. مەن خىزمەت بەرمىدىم، كېيىن ئۇنىڭ شىخۇدا دوختۇرلۇق قىلىۋاتقانلىغىنى ئاڭلىدىم). جاڭ گۇاڭچېيەن بىلەن مەخپى ھالدا شېك شىسەيگە يەتكۈزگەن يالغان دوكلاتنى ج خ باشقارمىسىدا تەكشۈرۈپ ئېنىقلىمىغانلىغى، شۇنىڭدەك 2- بولۇمدە پېك لياڭ، جاڭ شىڭلارنىڭ قانۇنسىز سوز - ھەرىكەتلىرى ۋە تەشكىلاتى توغرىسىدا ماتېريال بولمىغانلىقتىن شېك شىسەي، ئايماق باشلىغى شىلىك بىلەن جاڭ باۋزۇنى يۈزلەشتۈرۈپ ساختىلىغى ئىسپاتلانغان بولسىمۇ، ئەمما شېك شىسەي يەنە پېك لياڭ بىلەن ھەرقايسى نازارەت، باشقارما باشلىقلىرىنى تۈتۈپ سوراق قىلغاندىن كېيىن 2 - تۈرمىگە ئاپىرىپ سولىغانلىغى، ھەمدە 2 لىگە، ھەرقايسى نازارەت، باشقارما، مەكتەپ، ئورگان، ئىدارىلارنىڭ ئىسمىلىگى بويىچە قىيىن- قىستاقتا ئېلىپ ئىقرار قىلدۇرۇشقا يوليورۇق بېرىپ، نۇرغۇنلىغان بىگۇنا زاتلارنى تارتىپ چىققانلىغى، × × × يەنە سوراق قىلىش خىزمەت گۇرۇپپىسى ئەۋەتىپ، ئۇلارنىڭ رەھبەرلىگىدە قىيىن - قىستاقتا ئېلىپ، ئىقرار قىلدۇرۇش ئىشى پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەرقايسى ناھىيىلەرگىچە كېڭەيگەنلىگى، شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدا تۇنجى قېتىملىق «چوڭ سۇيىقەستلىك توپىلاڭ ئەنزىسى» نى ياساپ چىقىرىپ، ئون مىڭلىغان خەلق ئاممىسىنى بالايى - ئاپەتكە ئۇچرىتىپ، خوتۇن - بالىلىرىدىن ئايرىپ خانۇۋەيران قىلىۋەتكەنلىگى توغرىسىدىكى كەچۈرمىشلىرىنى شۇ تەرىقىدە سوزلەپ بەرگەن ئىدى .....»

شېن شىزاۋنىڭ بۇ ئەنزىگە قاتنىشىپ قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە بەشىدىن ئوتكۈزگەن يۇقۇرقى 8 ئەملىي پاكىتلىرى شۇنى تولۇق ئىسپاتلاپ بەردىكى: شېك شىسەيىنىڭ ئاتالمىش «چوڭ سۇيىقەستلىك توپىلاڭ ئەنزىسى» پۈتۈنلەي ئاساسسىز ساختا دوكلاتتىن ئىبارەت. شېك ئالدى بىلەن جاڭ شىڭنىڭ كاتىپ مۇدىرى جاڭ جيۇگاۋنى قولغا ئېلىپ، ئارقىدىن پېك لياڭ ۋە ھەر قايسى نازارەت، باشقارما باشلىقلىرىنى تۈتقۇن قىلىپ ئۇلارنى ئارقىمۇ - ئارقا 2 - تۈرمىگە ئاپىرىپ قامىدى. ھەمدە 2 لىگە قىيىن - قىستاقتا ئېلىش ۋە ئازدۇرۇپ ئىقرار قىلدۇرۇش توغرىسىدا يوليورۇقلارنى بېرىپ، ھەرقايسى ئىدارە، ئورگانلار ۋە مەكتەپلەردىكى ئىسمىلىكلەر بويىچە قالايمىقان تارتىپ چىقىش بىلەن كەلگەن كولەمدە تۇتقۇن قىلىپ تۈرمىگە تاشلىدى. شىنجاڭدىكى يېڭى - كونا ئەمەلدارلار، زىيالىلار، ئوقۇغۇچى - باي سودىگەرلەر، ھاللىق پۇخرالارنىڭ ھەممىسى خائىنلار دەپ ئەنگە ئېلىندى. ئۇلار ئېچىنىشلىق ھالدا ئولتۇرۇلدى ياكى تۈرمىلەرگە تاشلىنىپ، خوتۇن - بالىلىرىدىن ئايرىلىپ خانۇۋەيران قىلىندى.

مەن يېزىپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، تۇۇەندىكى 2 ۋەقە ئېسىمگە چۈشۈپ قالدى:

1- 1943 - يىلى مەن ئىلىدا ۋىلايەتلىك ج خ ئىدارىسى

ئىنك باشلىغى بولغان ۋاقتىمدا، شىنك شىمسەي تېلېفون ئارقىلىق ۋۇ شۇخې، لى جاۋيۇنلەرنى قولغا ئېلىپ ئولكىگە ئەۋەتىپ بېرىشنى بۈيرىدى. بۇ ئىككىسىنىڭ ئىدارىمىزدا قانۇنسىز سوز - هەركەتلىرى توغرىسىدا بىرەرمۇ ماتېريالى يوق ئىدى. زادىنېمە ئۈچۈن قولغا ئېلىشنى بۈيرۇق قىلىدۇ. ئىدارىمىز بۇ هەقتە هېچ نەرسە بىلمەيتتى. ئەمما يۇقۇرىنىڭ بۈيرۇغى بولغانلىقتىن، ئىجرا قىلماسلىققا بولمايتتى.

2- 1943 - يىلى قىش پەسلىدە، مەن قورچاق مەركىزىي تەلىم - تەربىيە ئومىگى شىنجاڭ شۇبىسىنىڭ 3 - قارار پارتىيە هوكۇمەت خادىملىرىنى تەربىيىلەش كۇرسىغا ئەۋەتىلدىم. بۇ قارارداكى ئوقۇغۇچىلار، هەرقايسى نازارەت، باشقارما باشلىقلىرى، هەرقايسى ناهىيە هاكىملىرى، ج خ ئىدارە باشلىقلىرى، باتالىيون روتا كوماندىرلىرى، مەكتەپ مۇدىرلىرى قاتارلىق 300 دىن ئارتۇق كىشى ئىدى. كۇرس پۈتۈشتىن بىرھەپتە بۇرۇن شىنىڭ شىمسەي كۇرسقا كېلىپ ئوقۇغۇچىلارغا نۇتۇق سوزلىدى. سوزلەش تىن ئىلگىرى، مۇھاپىزەتچى ئەسكەرلەر يىغىن زالىنىڭ 4 ئەترا- پىغا پىلىموت ئورنىتىپ، هەرقايسى ئىشىكلەرگە پوست قويغان، سەھنىگىمۇ نۇرغۇن مۇھاپىزەتچى ئەسكەرلەر قويۇلغان، خۇددى چوڭ دۇشمەن يېتىپ كەلگەندەك جىددى هەم سۇرلۇك ئىدى. شىنىڭ شىمسەي 5 - ئىنىسى شىنىڭ شىچى بىلەن سەھنىگە چىققاندىن كېيىن دوسكىغا بىر چوڭ چەمبەر سىزدى، ئاندىن چەمبەرنىڭ ئاستىنقى بۇرجەكلىرىگە كىچىگىرەك ئىككى كىچىك چەمبەرسىزدى. ئەڭ ئاخىرىدا بۇ ئىككى كىچىك چەمبەرنىڭ ئاستىغا يەنە ئىككى كىچىك چەمبەر سىزدى. شۇنداق قىلىپ شىنىڭ شىمسەي، چوڭ

چەمبەرنى كورسىتىپ تۇرۇپ سوزىنى باشلىدى: «مانا بۇ «چوڭ سۇيىقەستلىك توپىلاڭ ئەنزىسى»نىڭ تەشكىلاتى، ئۇلارنىڭ بۇ تەشكىلاتى هوكۇمەت تەرىپىدىن تەكشۇرۇپ پاش قىلىندى. ئەمما، بەزىبىر هىلىگەر سۇيىقەستچى ئۇنسۇرلار تېخى پۈتۈنلەي تازىلىنىپ بولمىدى. هازىر ئۇلار يوشۇرۇن هالەتتە هەرقايسى باشقارمىلاردا مەخپى هەركەتلىنىپ، بىزنىڭ هوكۇمىتىمىزنى ئاغدۇرماقچى بولۇۋاتىدۇ. ئۇلار ماۋۇ ئىككى كىچىگىرەك چەمبەرەكتىن ئىبارەت. بۇ توردىن چۈشكەن بىر قىسىم سۇيىقەستچىلەر تەشكىلاتلىرىنى ئېنىقلاپ باستۇردۇق. ئەمما يەنىلا پاك - پاكىزە، ئۇزۇل - كېسىل تازىلانغىنى يوق، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى يەنىلا توردىن چۈشۈپ قالدى، بۇلار بولسا مانا ماۋۇ تۇۋەندىكى 4 كىچىك چەمبەرەك. هوكۇمەت يەنىلا قوساقنى كەڭ تۇتۇش پىرىنسىپىنى قوللىنىۋاتىدۇ. بۇ بىر ئۇچۇم توردىن چۈشۈپ قالغانلار ئەگەر سەمىمىيەتلىك بىلەن ئۆزىنى مەلەم قىلسا، پېقىر دۇبەن، قوشۇمچە رەئىس بولۇش سالاهىيىتىم بىلەن ئۇلارنىڭ بېخىتەرلىگىگە، ئۇلارنى قولغا ئالماسلىققا كاپالەتلىك قىلىمەن. ئەگەر خاتالىغىداچىكىتۇرۇپ ئۇيقۇسىنى ئاچماي، جاهىللىق بىلەن قارشىلىشىپ مەسلىنى يوشۇرۇدىكەن، ئۇ هالدا قولغا ئېلىنىپ قاتتىق جازالىنىدۇ، هەرگىز كەچىلىك قىلىنمايدۇ. پېقىر دۇبەن، ئاغزىدىن چىققىنىغا ئەمەل قىلىدۇ. يوشۇرۇنغان خائىنلار تەل تۆكۈس تازىلىنىدۇ. ئۇلارنىڭ قانۇن ئورنىنىڭ سىرتىدا قېلىشىغا هەرگىز يول قويۇلمايدۇ. سىلەر ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىچىدىمۇ توردىن چۈشۈپ قالغان ئۇنسۇرلار بار، سىلەر ۋاقتىدا ئۇيقاڭلارنى ئېچىپ مېنىڭ ئالدىمدا

ئوزه‌ڭله‌رنى مه‌لۇم قىلىمەن! ئەگەر مەلۇم قىلمىدىكەنسىلەر، جازاغا تارتىلمايلا ئەمەس، بەلكى مۇكاپاتلىنىسىلەر، ئەندى پەقەت سىلەرنىڭ قولۇغا كەلتۈرۈشىڭلارغا قارايمىز!» دىدى. شۇ چاغدا پۈتۈن ئوقۇغۇچىلارنىڭ قورقۇنچىدىن رەڭگىدە قان دىدارى قالماي، ئاۋازلىرى ئۆچۈپلا كەتتى. ئۇزۇن ئوتمەي ھېچكىمنىڭ ئوزنى مەلۇم قىلمايۋاتقانلىغنى كورگەن شىڭ شىسەي ناھايىتى سۈرلۈك ئاۋاز بىلەن: «ئېردەنى (موڭغول، جەمىيەت ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى) سەن قاچانغىچە ئوز تەشكىلاتىڭنى پاش قىلمايسەن؟» دەپ ۋاقىرىدى. ئېردەنى قورقۇنچىدىن تۇرغان يېرىدە تىترەپ، بىر ئېغىزمۇ سوز قىلالمىدى. شىڭ شىسەي: «يەنە تەلىم - تەربىيە باشلىغىنىڭ يېنىغا كېلىپ: «مەسىلەڭنى ئوچۇق تاپشۇر، ئۇنداق بولمايدىكەن، قاتتىق جازاغا تارتىلىسەن!» دىدى. شىڭ شىسەي يەنە بارلىق ئوقۇغۇچىلارغا قاراپ: «سىلەر قايتقاندىن كېيىن ئوبدان ئويلىنىپ كورۈڭلار، بۈگۈن كەچ سائەت ۋ دىن بۇرۇن تەلىم - تەربىيە باشلىغىنىڭ ئالدىغا كىرىپ ئوزەڭلەرنى مەلۇم قىلىڭلار، ياكى يېزىپ تاپشۇرۇڭلار، تەلىم - تەربىيە باشلىغىغا بەرسەڭلەرمۇ بولىدۇ. ئەگەر سائەت ۋ دىن ئوتۈپ كەتسە باشقىچە بىرتەرەپ قىلىنىدۇ» دىدى. شىڭ شىسەي دوكلاتنى تۈگىتىپ قايتىپ كەتتى. بىز ھەممىمىز قورقۇنچىمىزدىن كەچكى تاماقنىمۇ يېيەلمىدۇق. كەچقۇرۇن، دېزورنى باشلىغى بىزگە: «دەم ئېلىشتىن كېيىن ئوز مەيلىڭلەرچە سىرتقا چىقىشقا رۇخسەت يوق. كىمنىڭ ئىسمى چاقىرىلسا شۇ كىشى تېزدىن كىيىمىنى كىيىپ چىقسۇن. باشقىلارنىڭ سوروشىغا، جىمجىتلىقنى بۇزۇشىغا يول

قويۇلمايدۇ» دەپ ئۇقتۇرۇش قىلدى. ھەممىمىزنىڭ يۈرەكلىرى پۈكۈلداپ كارۋاتتا يېتىپ قورقۇنچىمىزدىن زادى ئۇخلىيالمىدۇق. پەقەت شوبە ئەترەت باشلىغىنىڭ ئاستا ئاۋاز بىلەن بىردەم ئۇنى، بىردەم بۇنى ئالدىراپ يۇرۇپ چاقىرىۋاتقانلىغىنلا ئاڭلايتتۇق. 2 - كۇنى كوپچىلىكىنىڭ پارىڭىدىن 25 - 26 كىشىنىڭ تۇتۇپ كېتىلگەنلىگىنى بىلدۇق. ئېردەنى بىرىنچى بولۇپ قولۇغا ئېلىنغان ئىكەن. ئىلى ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ۋاڭ دېيۇمۇ قولۇغا ئېلىنغان بولۇپ ھەممىسى ماشىنىدا ئېلىپ كېتىلگەن. قولۇغا ئېلىنغان ئوقۇغۇچىلار راستىنلا توردىن چۈشۈپ قالغان سۇيىقەستچىلەر تەشكىلاتىنىڭ ئادەملىرىمۇ - ئەمەسمۇ؟ بۇنى ھېچكىممۇ بىلمەيتتى.

يۇقۇرقى ئەملىي پاكىتلاردىن، بىرقەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا شۇنى ئىسپاتلاشقا بولىدۇكى، شىڭ شىسەيىنىڭ ئاتالمىش «سۇيىقەستلىك توپىلاڭ ئەنزىسى» دېگەنلىرى پۈتۈنلەي لى بولىن، لى يىڭچىلارنىڭ ياۋۇزلىغى ۋە شىڭ شىسەيىنىڭ گۇمانخور - ۋەھشىلىگىدىن كېلىپ چىققان يالغان ئەنزىلەردىن ئىبارەت. شۇنىڭدەك توردىن چۈشۈپ قالغان ئۇنسۇر دېگەن يوقىلاڭ جىنايەت، بىگۇنا كىشىلەرنى قىيىن - قىستاققا ئېلىپ ئىقرار قىلدۇرۇش ئارقىلىق توقۇپ چىققان قۇرۇق پەتۋا. ئوتمۇشتە قىيىن - قىستاق بىلەن ئىقرار قىلدۇرۇشنى «تاۋلاپ قولۇغا ئېلىش» دەپ ئاتايتتى. بۇ دەل شىڭ شىسەي قاتارلىقلارنىڭ ئەينەن تەسۋىرىدۇر.

باسماخانىدىن

«شىنجاڭ گېزىتى» گەچە

زەن يۈيلىن

مەملىكىتىمىزنىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونىنىڭ قەغەز-چىلىك ۋە مەتبەچىلىك تېخنىكىسى غەربىي رايونلارغا تارقالغاندىن كېيىن، مەملىكىتىمىزنىڭ غەربىي رايونىدىكى‌ھەر قايسى جايلار ناھايىتى تېزلا قەغەز ياساپ كىتاپ باسالايدىغان بولدى، تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئىدىقۇت (ھازىرقى تۇرپان ئاستانا) دا قەغەزچىلىك ۋە مەتبەچىلىك سەنئىتى ناھايىتى تېز تەرەققى قىلدى، دولىتىمىزنىڭ شۇ مەزگىلىدە نەشر قىلىنغان كىلاسسىك ئەدەبىيات-سەنئىتى ۋە ھېندىستانىنىڭ بۇددا نۇمى كىتاۋى غەربىي رايونلاردىكى ھەر قايسى جايلارغا تارقالدى. بۇنىڭ ئىچىدە خەنزۇچىسى، تۇركچىسى ۋە ئۇيغۇرچىسى (قېدىمقى ئۇيغۇرچىسى) مۇ بار ئىدى. يېقىنقى بىر نەچچە يىللاردىن بېرى ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن قېزىۋېلىنغان تاڭ سۇلالىسى دەۋرىگە ئائىت باسما بويۇملىرىنىڭ قەغىزى نەپىس، خېتى روشەن بولۇپ، دولىتىمىزنىڭ قەدىمقى دەۋرىدىكى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك رايونلىرى بىلەن غەربىي رايونلاردىكى ھەر قايسى جايلارنىڭ زىچ مۇناسىۋىتى بولغانلىقىنى كۆچلۈك تارىخىي پاكىتلار بىلەن تەمىنلىدى.

تېيانشاننىڭ شىمالىي يولى بويىدىكى جايلار ئۇزۇن مۇددەت كوچمەچىلىك ئىگىلىگىنى ئاساس قىلغان ئىجتىمائى ھالەتتە تۇرۇپ كەلگەنلىكتىن، مەدەنىيىتى بىر قەدەر ئارقىدا قالغان، شۇڭا مەتبەچىلىك ئىشلىرى چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىلا بىخ يارىدى، مىلادى 1884-يىلى (گۇاڭشۈينىڭ 10-يىلى) شىنجاڭ ئولكە بولۇپ قۇرۇلغاندىن كېيىن، لېۋجىنتاڭ ئۇرۇمچىدە باسما-خانا قوردى، بۇ باسمىخانىدا بېسىلغان ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ ئېلىپبە تەرتىۋىنى ئاساس قىلغان «3 خەتلىك دەستۇر»، «بەي جياشىڭ» (خەنزۇ پەمىلىلەر توپلانمىسى) دېگەن كىتاپلار شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا تارقىتىلىپ، ساۋات چىقىرىش دەرسلىگى قىلىنغان. ئۇزۇن ئوتمەي، ئىچكى ئولكىلەردىن خەت ئۇيۇش ئىشچىلىرى ئەكىلىپ، بىر يۈرۈش ياغاچ ھەرپ تەييارلاپ ھوكۇمەت دائىرىلىرىنىڭ كىتاپلىرىنى نەشر قىلىش ئۇچۇن ئىشلىتىلگەن. 1910-يىلى نەشر قىلىنغان «شىنجاڭ جۇغراپىيىلىك تەزكىرىسى» بىر يۈرۈش چوڭ ھەجىملىك كىتاپ بولۇپ، جەمئى 116 تۇم. بۇ كىتاپ ياخشى ۋە سۈپەتلىك بېسىلىپ، شىنجاڭ مەتبەچىلىك ئىشلىرىنىڭ يېڭى باسقۇچىنى ئاچتى، شىنخەي ئىنقىلاۋى ئەرپسىدە، ئىلى رايونىنىڭ ھاكىمىيىتىنى تۇتقان رادىكاللار گۇرۇھىنىڭ سەركەردىسى يېڭ تېيمىن قاتارلىقلار ئىسلاھات ئىدىيىسىنى تارقىتىش ئۈچۇن، ياغاچ مەتبە ئارقىلىق سۈيدۇك كۆرەدە «بەيخۇاباۋ» گېزىتىنى نەشر قىلدى، ھەپتىدە بىر چىقىرىدىغان بۇ گېزىتنىڭ نەشرى قوپال بولسىمۇ، ئەمما ئۇ شىنجاڭدىكى گېزىتچىلىك ئىشلىرىنىڭ تارىخىدا بىر ئىجادىيەت ئىدى. شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، شىنجاڭنىڭ ھوكۇمرانلىق ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغان ياڭ زېنشىن ئۇزىنىڭ «شىنجاڭنى

ئىداره قىلىش هاكىمىيىتىنى» نى تەشۋىق قىلىش ئۇچۇن، چىك خاندانلىقىدىن قالغان باسمىخانىدىن پايدىلىنىپ، ئوزۇنلۇق «ئىستىخپار هوجىرىسىدا يېزىلغان مەكتۇپلار» (تۇنجى نەشرى) دېگەن كىتابنى نەشر قىلدۇردى. 1914-يىلى ئولكىلىك باشقىدىن 50 مىڭ سەر كۈمۈش ئېلىپ، ئىچكى ئولكىلەردىن بىر يۈرۇش كونا مىق مەتبە ماشىنىسى سېتىۋېلىپ، بىر يىل قۇراشتۇرۇش - تەييارلىق قىلىش ئارقىلىق، 1915-يىلى ئوكتەبىردە «شىنجاڭ ئاخباراتى» نى نەشر قىلدۇردى، ئاخبارات 16 فورماتلىق بولۇپ، 4-نومۇرلۇق قوغۇشۇن هەرپ بىلەن تىزىلىپ، ئىلگىرى-كېيىن 147 سان چىقىرىلدى. ئۇنىڭ مەزمۇنىنىڭ هەممىسى دېگىدەك هوكۈمەت دائىرىلىرىنىڭ خەۋەرلىرى ئىدى، شۇ ۋاقىتتا، ئىلىنىڭ «مىنگو» هاكىمىيىتىنى تۇتۇپ تۇرغان ياڭ زەنشۇي ياڭ زىڭشىن تەرىپىدىن يىراقتا پالىۋېتىلگەن بولسىمۇ، ئەمما شىنخەي قوزغىلىڭىغا هىمداشلىق قىلغانلار بىلەن بىرگە، ياڭ زىڭشىڭغا ئوچمەنلىك ساقلاپ، ئىچكى ئولكىلەردىن مىق مەتبە ماشىنىسى سېتىۋېلىپ، «بەيخۇاباۋ» گېزىتىنى كېڭەيتىپ، ياڭ زىڭشىن بىلەن ئوزەكتىكە سوقۇشتۇردى. ياڭ زىڭشىن ئىلى قوزغىلىڭىنى تېيانچىلىرىدىن بولغان پىك تېپمىن قاتارلىقلارنى تازىلىغاندىن كېيىن، «بەيخۇاباۋ» گېزىتىنى «ئىلى دەريا سى گېزىتى» گە ئوزگەرتىپ، ياڭ هاكىمىيىتىنى مۇستەهكەملەش، جامائەت پىكرى توپلاشتىكى قورالىغا ئايلاندۇرۇۋالدى. 1918- يىلى، ياڭ زىڭشىن ئورۇمچى باسما زاۋۇتىنى هوكۈمەت گېزىتى ئىدارىسىگە ئوزگەرتىتى هەمدە شۇ يىلى ئاۋغۇستتا «تېيانشان گېزىتى» نى نەشر قىلدۇردى. قەرەلسىز چىقىدىغان 4 فورماتلىق بۇ گېزىت ئەمەلىيەتتە «شىنجاڭ ئاخباراتى» نىڭ

ئوزگەرتىلگەن نۇسخىسى ئىدى. 1930- يىلى جىن شورىن تەختكە چىقىپ «تېيانشان كۇندىلىك گېزىتى» گە ئوزگەرتىلىپ، 4 فورماتلىق 2 بەت چىقىرىلىدىغان بولدى. ئۇنىڭ هەربىرسانىغا ئىچكى ئول كىلەرنىڭ گېزىت- ژورناللىرىدىن بىر نەچچە ماقالا تاللاپ بېسىلغاندىن تاشقىرى قالغانلىرى هوكۈمەت ئەمەلدارلىرىنىڭ خەۋەرلىرى ئىدى. 1934- يىلى، شىڭ شىسەي تەختكە چىققاندىن كېيىن «تېيانشان گېزىتى» — «شىنجاڭ گېزىتى» گە ئوزگەرتىلىپ گېزىخانىنىڭ مۇدىرلىغىغا گۇك جىنخەن تەيىنلىنىدۇ، گۇك جىنخەن ئەسلىدە شىنجاڭغا شەرقى شىمال پىدائىلار قوشۇنى بىلەن بىرگە كەلگەن ياش، ئوقۇمۇشلۇق ئادەم بولۇپ، كوپنى كورگەن، چەتئەل تىلىنى بىلەتتى، ئۇنىڭ گېزىتخانىنىڭ مۇدىرى بولغان ۋاختى ئانچە ئوزۇن بولمىسىمۇ، ئەمما بىرمەزگىل تىرىشىش ئارقىلىق، گېزىتنى 4 بەتلىك قىلدى، هەمدە بىر نەچچە خىل چوك ماۋزۇ هەرپلىرىنى پەيدا قىلدى. شۇندىن ئېتىبارەن «شىنجاڭ گېزىتى» رەسمى گېزىت بولۇپ قالدى.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش پارتىلىغاندىن كېيىن، كومۇنىستلاردىن ۋەن شىيەنىيەن (جاڭ يىفەن) «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ مۇدىرى بولدى، ئۇ ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا ماسلىشىش ئۇچۇن، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن بىر تۇركۇم يېڭى قوغۇشۇن هەرپ سىتىۋېلىپ ئىشلەتتى. 1936- يىلى يىل بىشىدىن باشلاپ، «شىنجاڭ گېزىتى» كونا 5- نومۇرلۇق قوغۇشۇن هەرپى بىلەن بېسىلىدىغان بولدى. جوڭگو كومۇنىستلىك پارتىيىسىنىڭ ياپونباسقۇنچىلىرىغا قارشىتۇرۇش بىرلىكسەپ سىياسىتىنىڭ كىشىلەر قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئېلىشىغا ئەگىشىپ پارتىيە مەركىزى كومىتېتى 1937- يىلدىن باشلاپ، ئارقا- ئار-

قىدىن پارتىيىنىڭ مۇنەۋۋەركادىرلىرىنى شىنجاڭغا خىزمەتكە ئە-
ۋەتتى. 1938- يىلى ئەتىيازدىن 1942- يىلى سىنىەبىرگىچە كومۇ-
نىستلار «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ ئاساسلىق خىزمىتىنى ئوزئۈستە-
گە ئېلىپ ئىشلىدى، بۇ مەزگىلدە ئىلگىرى - كېيىن گېزىتخانە-
نىڭ باشلىقلىرى ۋاڭ شياۋچۈن (ۋاڭ شياۋ چۈەن)،
تەھرىر بولۇمىنىڭ باشلىغى لى شۇپىڭ (لى زۇڭلىن)،
خەلقارا خەۋەرلەر بېتىنىڭ تەھرىرى شياۋلى (لى خى)،
ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش خەۋەرلىرى بېتىنىڭ تەھ-
رىرى ۋاڭ بىڭ (ۋاڭ مۇشىڭ)، چىن خاۋرەن (چىن چىڭيۇەن)،
ئەدەبىي سەنئەت بېتىنىڭ تەھرىرى ماجۇ (كۇاڭ زۇڭجۇ)، لىيۇبۇ-
خىڭ (بەي داخاڭ)، گۈزەل - سەنئەت تەھرىرى، قوشۇمچە بەت
ياساش بولۇمىنىڭ باشلىغى ۋاڭ ۋېي (ۋاڭ شيەنتاڭ)، كوررېك-
تورلۇق بولۇمىنىڭ باشلىغى گو چىنشيەن (گوچۈنزې)لار ئىدى.
شۇ ۋاقىتتا گېزىتخانىدا خىزمەت قىلىۋاتقان كومۇنىستلار باشقا
ئورۇنلاردا خىزمەت قىلىۋاتقان كومۇنىستلارغا ئوخشاشلا تەشكە-
لى مۇناسىۋىتىنى ئاشكارىلىماي، شەخسى نامى بىلەن خىزمەت
قىلىدىغان بولسىمۇ، بىراق ئۇلارنىڭ ئىچكى قىسمىدا مەخپى پار-
تىيە گۇرۇپپىسى بولۇپ، يولداش لىيۇ بۇخىڭ شۇ چاغدا گېزىت-
خانىدىكى پارتىيە گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىغى ئىدى. گېزىتخانىدە-
كى كومۇنىستلار ئوزى ئۇلگە بولۇپ، تىرىشىپ خىزمەت ئىشلەپلا
قالماستىن، بەلكى بىر تۈركۈم ياش كادىرلارنى تەربىيىلەپ ۋە
قوبۇل قىلىپ تەھرىر بولۇمىنىڭ خىزمىتىگە قاتناشتۇردى. بۇ-
نىڭ ئىچىدە، ئولكە ئىچىدىكى يېڭى خەۋەرلەر بېتىنىڭ تەھرىر-

لىك خىزمىتىگە مەسئۇل بولغان چۇڭ يىڭ، لوبىڭۈدن، سىياسى
ئوبزور ۋە ئېقىم مەسىلىلىرى تەھرىرلىك خىزمىتىگە مەسئۇل بول-
غان لى تەيىۋ (كون شىڭ)، سەي جىنسىن (جىڭ شىڭ)، ۋۇجۈ-
شياۋ (جى شياۋ) مۇخبىرلىق خىزمىتىگە مەسئۇل بولغان زەن
يۈيلىن (ئېر چاڭ)، لى شۇبچۈەن (شۇبچۈەن)، ماتىرىيال خىز-
مىتىگە مەسئۇل بولغان جاۋ شىنيا، يۇجياڭجى قاتارلىقلار بار
ئىدى. بۇ بىر ئۈركۈم شىنجاڭ ياشلىرى تەھرىر بولۇمىنىڭ خىز-
مىتىنى ئىشلەش جەريانىدا، كومۇنىستىك پارتىيىنىڭ قىزغىن
ياردەمى ئارقىسىدا ناھايىتى تېز ئالغا باستى، كېيىن بەزە-
لىرى تارماق گېزىتخانىلارنىڭ خىزمىتىگە يوتكەلدى، بەزىلىرى
شىڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ ئولتۈرۈلدى. بەزىلىرى
ھازىرغىچە مەدەنىيەت خىزمىتى بىلەن شوغۇللىنىۋاتىدۇ. گېزىتخا-
نىدا كورېكتورلۇق ۋە ماتىرىيال باشقۇرۇش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە
ئالغان ۋاڭ بېيپىن (يۈلى)، لىيۇيىكۇاڭ (ئاۋ يۈشى) ۋەشىنجاڭ
داربلفونۇن ئوقۇغۇچىسى دۇفاڭ (مىڭ تىڭ) قاتارلىق 3 يولداش
1946 - يىلى 6 - ئىيۇندا، ئىنقىلاۋى مۇقەددەس جاي يەنئەنگە
بېرىپ پارتىيە خىزمىتىنى ئىشلىدى.

كومۇنىستلار «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ رەھبەرلىك خىزمە-
تىنى ئۈستىگە ئېلىپ ئىشلىگەندىن كېيىن، گېزىتخانا ئەسلىدىكى
ئورنىدىن ھازىرقى ئورنىغا يوتكەلدى. بۇ ئورۇننىڭ قۇرۇلۇش
كولىمى بۈرۈنقىغا قارىغاندا ئون نەچچە ھەسسە كەڭ ئىدى. ھەم-
دە چوڭ، ئوتتۇرا، كىچىك تىپتىكى باسما ماشىنىسىدىن ئوتتۇزنى
سېتىۋېلىپ قوراشتۇردى. ھەرپ قۇيۇش ماشىنىسى، تۇپلەش - تە-
كىش ماشىنىسى، قەغەزكېسىش ماشىنىسى ۋە فوتوسۈرەت، تېلىگە-

رامما قوبۇل قىلىش كوچۇرۇشتەك يۇرۇشلەشكەن ماشىنىلار ئورۇنلاشتۇرۇلدى. 1938 - يىلى، يولداش ساكۇئىلياۋ سابىق شاڭخەي «لى باۋ گېزىتى» نىڭ قىسمەن مەتبە ماشىنىلىرى ۋە تېخنىك خادىملىرىنى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كېلىپ، «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ كۆچمىنى تولۇقلىدى. 1939 - يىلى مايدىن باشلاپ «شىنجاڭ گېزىتى» ئوزىدە قۇيۇلغان يېڭى 5 - نومۇرلۇق ھەرىپتە بىسىلىشقا باشلىدى. ھەمدە 7 خىل ماۋزۇ ھەرىپى كوپەيتىلدى، شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ گېزىتىنىڭ قىياپىتى يېڭى تۈسكە كىردى. شىنجاڭ رايونىنىڭ ئاھالىسىگە قاراپ، شىنجاڭ گېزىتىنى مەركەز قىلغان ھالدا خوتەن، قەشقەر، ئاقسۇ، ئىلى، چوچەك، ئالتايلاردا شۇبە گېزىتخانىلار قۇرۇلدى. ئۇرۇمچىدە خەنزۇچە گېزىت نەشر قىلىنغاندىن باشقا يەنە ئۇيغۇرچە (ئىككى كۈندە بىر سان)، قازاقچە (ھەپتىدە بىر سان) گېزىت چىقىرىلدى. 1941 - يىلى يانۋاردىن باشلاپ روسچە «يېڭى خەۋەرلەر» گېزىتى (3 كۈندە بىر سان) چىقىرىلدى. شۇبە گېزىتخانىلار ئوزلىرىنىڭ كونكرېت ئەھۋالىغا ئاساسەن، ئايرىم - ئايرىم ھالدا، خەنزۇ، ئۇيغۇر، قازاق، موڭغۇلچە 4 خىل يېزىقتىكى كۈنلۈك، 3 كۈنلۈك ۋە ھەپتىلىك گېزىت نەشر قىلدى.

شۇ مەزگىلدە تەھرىر بولۇمىنىڭ باشلىغى ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان يولداش لى سۇپىنىڭ ئۇزۇن مۇددەت سىڭدۈرگەن ۋە شاڭخەي قاتارلىق جايلاردا پارتىيىنىڭ يەر ئاستى خىزمىتىنى ئىشلەش جەريانىدا دۈشمەنلىنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ، ئېغىر ھالدا نەرۋا كېسىلىگە گىرىپتار بولغان بولسىمۇ، لېكىن گېزىتخانىغا كەلگەندىن كېيىن، گېزىت ئىشلىرىنى ياخشى ئىشلەش ئۈچۈن، كېچە - كۈندۈز باش قاتۇرۇپ، پىداكارلىق بىلەن جەڭ

قىلدى. شىنجاڭنىڭ ئاخبارات-چىلىق ئىشلىرىغا تېخىمۇ كوپرەك كەسپىي ئىختىساسلىق كىشىلەرنى يېتىشتۈرۈپ بېرىش ئۈچۈن، 1939 - 1940 - ۋە 1941 - يىللىرى ئۈدا 3 قارار ئاخبارات-چىلىق تېخنىكا خادىملىرىنى تەربىيىلەش كۇرسى ئېچىپ، ھەربىر قارارلىق كۇرسقا 50 ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلدى. ئالدىنقى ئىككى قارادا ھەرپ تىزىش، بەت ياساش، ۋە مەتبە ئىشچىلىرىنى تەربىيىلەش ئاساس قىلىندى. ئاخىرقى قارادا باشلانغۇچ ۋە ئالى سىنىپ دەپ ئىككىگە ئايرىپ 1 - سىنىپتا تېخنىكا ئىشچىلىرىنى تەربىيىلەش ئاساس قىلىندى. 2 - سىنىپتا مۇخبىرلىق، تەھرىرلىك، فوتوسۈرەت ۋە تېلېگىراممىلا ئالاقە ئىشلىرى خادىملىرى تەربىيىلەندى. ھەرقارارلىق تەربىيىلەش كۇرسىغا يولداش لى سۇ پىك ئوزى بىۋاستە رىياسەتچىلىك قىلدى. گېزىتخانىدا خىزمەت قىلىدىغان كومۇنىستلار ۋە كەسپىي تېخنىكا كادىرلار خالىسانە ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى. ھەر بىر قارارنىڭ ۋاقتى بىرىيل ئىدى. ئالدىنقى يېرىم يىلدا دەرسخانىدىكى ئوگىنىش ئاساس قىلىنسا، كېيىنكى يېرىم يىلدا كەسپىي پىراكتىكا ئاساس قىلىناتتى. دەرسخانىدىكى ھەپتىلىك ئوگىنىش ۋاقتى 48 سائەت بولۇپ بۇنىڭ ئىچىدە، سىياسى دەرس (ئىجتىمائى پەن ساۋاتلىرى، جۈملىدىن ۋە دۇنيانىڭ يېقىنقى زامان تارىخىي ئېقىم مەسىلىلىرى، سىياسەت دەرسىنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ) 22 سائەت؛ تېخنىكا دەرسى 18 سائەت؛ تەبىەت دەرسى (تەبىي پەنلەر ساۋادى، جۈملىدىن ۋە چەتئەللەرنىڭ تەبىي جۇغرافىيەسى، مەتبەچىلىك كەسپى، سەھىيە ساۋاتلىرى قاتارلىقلار) 8 سائەت ئىدى. 3 قارادا 148 نەپەر ئاخباراتچى كەسپى خادىملار تەربىيىلىنىپ،

گېزىتخانىلارنىڭ تېخنىكا كۆچى تولۇقلاندى. شۇ مەزگىلدە تەر-
بىيىلەنگەن كوپلىگەن خادىملار ھازىرغىچە ئاپتونوم رايونىمىز-
نىڭ ئاخباراتچىلىق، مەتبەچىلىك ئورۇنلىرىدا خىزمەت قىلىۋ-
ۋاتىدۇ. مەسىلەن: ئىككىنچى قارارلىق كۇرستا بەت سېلىش
كەسپىنى ئۆگەنگەن يولداش يىن جياۋ ھازىر ئۈرۈمچى شەھەرلىك
باسما زاۋۇدىنىڭ كەسپىي، تېخنىكا خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇپ
ئىشلەۋاتماقتا؛ ئۇچىنچى قارارلىق كۇرستا ھەرپ قۇيۇشنى ئۆ-
گەنگەن يولداش رېن گۇاڭچۇەنمۇ شۇ زاۋۇتتا يېڭى بىر ئەۋلات
ھەرپ قۇيۇش ئىشچىلىرىنى تەربىيىلەۋاتىدۇ؛ ئۇچىنچى قارار-
لىق كۇرسىنىڭ 2 - سىنىپىدا رەسىم تارتىشنى ئۆگەنگەن يولداش
جاۋ باۋچى ھازىر «شىنجاڭ رەسىملىك ژورنىلى»دا رەسسامگە
تارتىش خىزمىتىنى ئىشلەۋاتىدۇ؛ ئۇچىنچى قارارلىق كۇرستا
خەت ئۇيۇشنى ئۆگەنگەن يولداش تېەن جىن ھازىر يەنىلا شىن-
جاڭ گېزىتخانىسىدا ئىشلەۋاتىدۇ.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش دەۋرىدىن تارتىپلا
كوممۇنىستلار ئاساسلىق كۈچ بولۇپ، چىقىرىلغان «شىنجاڭ
گېزىتى» — شەكلىدىن تارتىپ مەزمۇنىغىچە، مەملىكەت بويىچە
ئالدىنقى ئورۇندا تۇراتتى. ئۇ، پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ئىن-
قىلاپ قىلىپ ئىلگىرىلەش سادالىرىنى نامايەن قىلغاچقا مەملىكەت
ئىچىدە يۇقىرى باھاغا ئىگە ئىدى. يولداش لى سۇپىڭ 1942 -
يىلى بىر قېتىملىق تەھرىرلەر يىغىنىدا مۇنداق دېگەن ئىدى:
«گېزىتىمىز ئارقىلىق ئىلغار ئىجتىمائى ئىلىم - پەن ۋە پەلسە-
پىنى تەشۋىق قىلىشقا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سوتسىيالىستىك
قۇرۇلۇشىۋە فاشىستىك ئۇرۇشقا قارشى ئىش - ئىزلىرىنى تو-

نۇشتۇرۇشقا، خەلقارا ۋە مەملىكىتىمىز ھەمدە ئولكە ئىچىدە
بولۇۋاتقان ۋەقەلىكلەردىكى توغرا پىكىرلەرنى بايان قىلىشقا
بولىدۇ». 1942 - يىلى ئاپرېلدا، يولداش لى‌خې ئېلان قىلغان بىر
پارچە ماقالىسىدا: «گېزىت سىياسى ئۇچۇن خىزمەت قىلىدۇ، ئۇنى
قانداق كىشىلەر باشقۇرغان بولسا، شۇ كىشىلەر ئۇچۇن سوزلەي-
دۇ، ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا مۇئەييەن سىياسى گۇ-
رۇھنىڭ گېزىتى — ئوزى ئۇچۇن يەنى ئوزى ۋەكىللىك قىلغان
سىنىپ ئۇچۇن، شۇنداقلا كەڭ خەلق (مۇبادا ئۇ ئىلغار سىياسى
گۇرۇھ بولغان بولسا) ئۇچۇن سوزلەيدۇ» دەپ يازغان ئىدى.
ئۇلار بۇ سوزلەرنى 1942 - يىلى ئېيتقان بولسىمۇ، لېكىن بۇ
نۇقتىنەزەر گېزىتچىلىك ئىشلىرىنىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى بو-
لۇپ كەلمەكتە. ئەينى زامانىدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» — گومىن-
داڭنىڭ مەركىزىي ئاگېنتلىقى ئېلان قىلغان خەۋەرلەرنى تاللاپ
باسقاندىن باشقا، يەنە ئوزىنىڭ تېلېگرامما ئوسكۇنىلىرىدىن
پايدىلىنىپ، يەنئەن شىنخۇا ئاگېنتلىقى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى
تا س س ئېلان قىلغان خەۋەرلەرنى قوبۇل قىلىپ باساتتى. بۇ
گېزىتتە ئېلان قىلىنغان سىياسى ئوبزورلارنىڭ بىر قىسمى —
تەھرىر بولۇمىدىكى خىزمەتچىلەر تەرىپىدىن يېزىلاتتى، بىر قىس-
مى — يەنئەن «ئازاتلىق گېزىتى»، «ئازات» ژورنىلى ۋە «جۇڭ-
گو مەدەنىيىتى»دىن، يەنە بىر قىسمى چۇڭچىڭ «شىنخۇا گېزىتى»
دىن كوچۇرۇپ بېسىلاتتى؛ يەنە بىر قىسمى كوممۇنىستلارنى تەك-
لىپ قىلىپ يېزىلاتتى. بۇ مەزگىلدە دۇشمەننىڭ ئىچكى قىسمىدا
ئاخباراتچىلىق خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان يولداش مو شىن
«شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ جانلىق ئاخباراتچىلىرىدىن بىرى ئىدى.
8 - ئارمىيىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق ئىش بېجىرىش باشقارمە-

سىدىكى نۇرغۇن يولداشلارمۇ شىنجاڭ گېزىتىنىڭ ئوبزورچىلىرى دىن ئىدى. ھەرقايسى ئورۇنلاردا خىزمەت ئىشلەۋاتقان كومۇنىستلارمۇ «شىنجاڭ گېزىتى»گە ماقالە يېزىپ تۇراتتى. يولداش ماۋ زېمىن كوپ قېتىم «ۋەكىللىك نۇقتىسىنەزىرى» شەكلىدە سىياسىي پىكىرلەرنى ئېلان قىلغان، يولداش لىن جىلۇ ئۇزۇنىڭ «چىلەنسەن تاغلىرىدىن 6 قېتىم ئوتۇش» سەرلەۋھىلىك ماقالىسى ئارقىلىق، جياڭ جېيشى، شىڭ شىسەي ئېقىمىدىكىلەرنىڭ ئەكسىلئىنقىلاۋىي سۆيىقەستىنى كۆچلۈك پاش قىلغان ئىدى. 1941 - يىلى يانۋاردا، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى قوزغىغان «جەنۇبىي ئەنھۇي ۋەقەسى» بىلەن، يەنىمۇ شىنخۇا ئاگېنتلىقى 6 - يانۋاردا ئېلان قىلغان مەركىزىي كومىتېت ئىنقىلاۋىي ھەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ يولداش لېۋ شاۋچى، چېن يى قاتارلىقلارنى يېڭى 4 - ئارمىيىگە رەھبەرلىك قىلىشقا بەلگىلەش توغرىسىدىكى بۇيرۇغىنى شىنجاڭ گېزىتىدە ئېلان قىلماقچى بولغاندا سىياسى دەللال شىڭ شىسەي ئېلان قىلىشقا يول قويمىدى. ئىككىنچى كۈنى گومىنداڭ مەركىزىي ئاگېنتلىقى پاكىتنى بۇرمىلاپ، «مەركىزىي ھەربى ئىشلار كومىتېتىنىڭ ئومۇمى بۇيرۇغى» دىگەن بىر نىمىنى ئېلان قىلغاندا بۇنى ئاڭلىغان شىڭ شىسەي شۇ ئانىلا «شىنجاڭ گېزىتى»دە ئېلان قىلغۇزماقچى بولدى. يولداش لى سۆپىگىنىڭ قەتئىي كۆرەش قىلىشى ئارقىسىدا بۇ ئىككى ئاگېنتلىق ئېلان قىلغان خەۋەر 30 - يانۋار گېزىتىنىڭ 1 - بېتىگە تەڭلا بېسىلدى. شۇنداقلا، شۇ سانغا، تاس س ئېلان قىلغان «جەنۇبىي ئەنھۇي ۋەقەسى» خەۋىرى ۋە جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى بايانىاتچىسىنىڭ «جەنۇبىي ئەنھۇي ۋەقەسى» توغرىسىدىكى سوھبىتى بېسىلدى.

بۇ خەۋەر تارقالغاندىن كېيىن، ئۇرۇمچىدە توسقىلى بولمايدىغان غەزەپ دولقۇنى كوتىرىلدى. ياش رەسسام دەي پېكىيىن ئەدەبىيات - سەنئەت بېتى ئۇچۇن «خەۋەر بېتىپ كەلدى» دىگەن تېمىدا ھەجۋى رەسىم ئېلان قىلدى. رەسىمدە غەزەپكە تولغان بىر توپ ياشلارنىڭ «شىنجاڭ گېزىتى»نى قولىدا ئېگىز كوتىرىپ تۇرۇپ «ئەيىپلايمىز! ئەيىپلايمىز! ئەيىپلايمىز!» دەۋاتقان مەنزىرە سىزىلغان ئىدى. 1942- يىلى مارتتا، گېزىت خانىسىنىڭ مۇخبىرى ئېرچاڭ قۇتۇبى ناھىيىسى ھاكىمىنىڭ دېخانلارنى ئۇزۇن مەزگىل بوزەك قىلغانلىقىنى پاش قىلىپ يازغان ئۇزۇن ماقالىسى گېزىتكە بېسىلغاندىن كېيىن، شىڭ شىسەي لى سۆپىگىنا تېلېفون بېرىپ، بۇ ماقالىنىڭ بېسىلغانلىقى ئۇچۇن «قانۇنىي مەسئۇلىيەتكە تارتىلمىسەن» دەپ ئۇقتۇرغان بولسىمۇ، ئەمما يولداش لىسۆپىگ كۆچلۈك تەھدىتكە قارىماي، ماقالىنى تولۇق تېكىستى بىلەن باستۇردى. گېزىت يەنە شۇ ۋاقىتتىكى دولەتنى زىيانغا ئۇچرىتىپ، ئۇزىنى سەرىتكەن مەككار سودىگەرلەرنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ پاش قىلىپ، يۇرەكلىك بىلەن ئەيىپلىدى. بۇنداق ئۇسۇل — شىڭ شىسەي جەمەتىدىكى چېۋرۇكچۇن، شىڭ شىچى، چېۋىيۇشيۇك قاتارلىقلارنىڭ ئوچمەنلىگىنى قوزغىغان بولسىمۇ، ئەمما ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قىزغىن قوللىشىغا ئىگە ئىدى.

بۇ مەزگىلدە «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ يەنىمۇ قىزىل دولقۇن بىلەن مۇناسىۋەتى زىچ بولغانلىقى ئۇچۇن، قىزىل دولقۇن كورسەتكەن يونۇلۇش بويىچە مەرداىنلىق بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەپ، كەڭ مۇشتېرىلارنىڭ قىزغىن ھىمايىسىگە ۋە قوللىشىغا ئېرىشتى. 1942- يىلنىڭ ئالدىنقى يېرىم يىلدىكى ئىستاتىستىكا

ماتىريياللارغا قارىغاندا، 4 خىل يېزىقتىكى «شىنجاڭ گېزىتى» ھەر كۈنىگە 21 مىڭ 561 نۇسخە، خەنزۇچىسى 15 مىڭ 640 نۇسخە، بۇنىڭ ئىچىدە 20 ئولكىگە 571 نۇسخە، چەتئەلدىكى 30 رايونغا 110 نۇسخە تارقىتىلغان. شياڭگاڭلىق مۇشتېرىنىڭ يازغان خېتىدە: «گېزىتلەرنىڭ مەيدانى ئېنىق، پىكىر قىلىشى ئادىل، «شىنخۇا گېزىتى» بىلەن بىر قاتاردا تۇرالايدىكەن»دېگەن ئىدى. مۇشتېرىلارنىڭ تەقدىرلىشى ۋە ئاممىنىڭ قوللىشى — گېزىتخانىدىكى پۇتۇن ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ گېزىتنى تېخىمۇ ياخشى باشقۇرۇشىغا ئىلھام بولدى. تەھرىر بولۇمى شۇ ۋاقىتتىكى ئېھتىياج ۋە كىتابخانىلارنىڭ تەلىۋىگە ئاساسەن، ئەدەبىي - سەنئەت بېتىنى قوشۇمچە بەتكە ئوزگەرتىپ، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، «خەلقارا خەۋەرلەر»، «گېزىت ئوقۇش بىلىملىرى»، «ئاخبارات ۋە خەۋەر»، «مەدەنىي تۇرمۇش» قاتارلىق مەخسۇس بەت ئېچىپ بەردى. شۇنداقلا، 1940- يىلى ئەتىيازدىن باشلاپ، «ئادەتى ساۋات» ستون ئاچرىتىپ، ماركسىزم - لېنىنىزمنىڭ ئاساسىي نەزەرىيە بىلىملىرىنى تونۇشتۇردى.

تەھرىر بولۇمىنىڭ باشلىغى يولداش لىسۈپىڭنىڭ كېسىلى ئېغىر، تېنى ئاجىز بولسىمۇ، لېكىن ئۇ قەيسەرلىك بىلەن تەھرىر بولۇمىنىڭ خىزمىتىنى كۈنساناپ ياخشىلاپلا قالماستىن، بەلكى ئىشلەپچىقىرىش بولۇمى (باسمىخانا) نىڭ خىزمىتىنىمۇ ئاكتىپ تەرتىپكە سالدى. 1941- يىلى مايدا، سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن شياۋجياۋسۇ، لىخۇكەي، مۇنەۋۋەر ئىشچى ۋاڭ دېنى ئىشلەپچىقىرىش بولۇمىنىڭ مۇدىرلىغىغا ۋە مۇئاۋىن مۇدىرلىغىغا بەلگىلىدى. شۇنداقلا، گېزىتخانىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى

ۋەزىپىسىنى ئوتەۋاتقان نىيەفۇلىنى ئارقا سەپ خىزمىتىنى باشقۇرۇشقا تەيىنلەپ، ئىشلەپچىقىرىش بولۇمىنىڭ رەھبەرلىگى كۈچەيتىلگەندىن كېيىن، گېزىتنىڭ سۈپىتى يەنىمۇ ئوستۈرۈلۈپ، ھەر خىل يېزىقتىكى گېزىتلەرنىڭ ئوز ۋاقتىدا بېسىلىپ تارقىتىلىشىغا كاپالەتلىك قىلىنىپلا قالماستىن، بەلكى تۈرلۈك كىتاپ، ژورناللارمۇ نەشر قىلىندى. 1942 - يىلىنىڭ ئالدىنقى يېرىم يىلىدا، يولداش ماۋزېدۇڭنىڭ داڭلىق ئەسەرلىرىدىن «ئۇزۇنغا سوزۇلىدىغان ئۇرۇش توغرىسىدا»، «يېڭى باسقۇچ ھەققىدە»، «يېڭى دېموكراتىزم ھەققىدە» دېگەن ئەسەرلىرى جەمى 60 مىڭ نۇسخە، «ئىجتىمائىي پەن ساۋاتلىرى»، «يېڭى پەلسەپە دەرسلىگى»، «جۇڭگونىڭ يېقىنقى زامان ئىنقىلاۋىي ھەركىتى تارىخى» قاتارلىق 7 پارچە ئىنقىلاۋىي نەزەريە كىتابلىرىدىن 100 مىڭ نۇسخىدىن كوپرەك نەشر قىلىندى؛ ئۇندىن باشقا «جاھانگىرلىككە قارشى بىرلىكسەپ»، «شىنجاڭ ياشلىرى»، «شىنجاڭ ئايالىرى»، «ئەدەبىي - سەنئەت ئايلىق ژورنىلى» قاتارلىق بەش خىل قەرەللىك ژورناللارنى نەشر قىلىشقا مەسئۇل بولدى. بۇ كىتابلار ۋە ژورناللار قىزىل دولقۇن بىلەن مۇناسىۋەتلى بولغان «شىنجاڭ گېزىتى» گە ئوخشاش ئىنقىلاۋىي ئىلغار ئىدىيىنى تارقىتىش، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش كۈچلىرىنى سەپەرۋەر قىلىشتا ئوز رولىنى زور دەرىجىدە جارى قىلدۇردى.

1942- يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىم يىللىرىدا، شىڭ شىسەي ئوزىنىڭ ئەكسىلئىنقىلاۋىي قىياپىتىنى ئوچۇق ئاشكارىلاپ، ئالدى بىلەن قىزىل دولقۇن بىلەن «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ مۇناسىۋىتىنى ئۇزۇپ تاشلاشقا ئۇرۇندى. ئارقىدىنلا كومۇنىستلار ۋە ئۇلار

تەربىيىلەپ يېتىشتۈرگەن پارتىيىسىز ئاخبارات خىزمەتچىلىرىنى قولغا ئالدى.

1943- يىلى يانۋاردىن باشلاپ «شىنجاڭ گېزىتى» گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى تەرىپىدىن تىزگىنلەندى. ئىنقىلاپ ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلىدىغان گېزىت بىراقلا گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ قولچوماقىغا ئايلىنىپ قالدى. «شىنجاڭ گېزىتى» شۇنىدىن ئېتىبارەن 1949- يىلى سىنتەبىرگىچە، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ پارتىيىگە قارشى، خەلققە قارشى تۈرۈش كانىيىغا ئايلىنىپ قالغان بولسىمۇ، ئەمما قىزىل دولقۇن بىلەن شىنجاڭ خەلقىنىڭ مۇناسىۋىتى باشتىن - ئاخىر ئۈزۈلمىدى. ئازات رايونىدىن كەلگەن قىزىل دولقۇن خەۋەرلىرى يەر ئاستى تەشكىلاتلار تەرىپىدىن نەشر قىلىنىدىغان «كۆرەش» ژورنىلىغا ئوز ۋاقتىدا بېسىلىپ، خەلقنىڭ قولىغا تارقىلىپ تۇردى. بۇنداق مۇشەققەتلىك خىزمەتنى ئىشلىگەن يولداشلارنىڭ كوپىنچىسى ئەينى يىللاردا كومۇنىستلار بىلەن «شىنجاڭ گېزىتى» نى چىقىرىشتا مۇرىنى - مۇرىگە تىرەپ كۆرەش قىلغان شىنجاڭ ياشلىرى ئىدى.

ئازاتلىققىتىن كېيىن، «شىنجاڭ گېزىتى» يېڭىۋاشتىن شىنجاڭ خەلقىنىڭ قولىغا قايتىپ كەلدى. يولداش ماۋزېدۇڭ ئىلگىرى - كېيىن 2 قېتىم گېزىت نامىنى ئوز قەلىمى بىلەن يېزىپ بەردى. ھازىرقى «شىنجاڭ گېزىتى» — پىشقەدەم پۈرولېتارىيات ئىنقىلابچىلىرى باشقۇرغان دەۋرگە قارىغاندا دەۋر ئەرت - شارائىت جەھەتتىن تامامەن ئوخشىمايدۇ. گېزىتنىڭ تارقىتىلىش مىقدارىمۇ بىر نەچچە ھەسسە كوپەيدى. بېيجىڭدىن بېرىلگەن قەزىل دولقۇن ئەينى يىللاردىكى يەنئەندىن بېرىلگەن قىزىل دولقۇنغا ئوخشاش يەنىلا «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ۋە ۋاۋاجلىنىشىنىڭ جېنىۋە ھاياتىكۆچى بولۇپ كەلمەكتە.

قۇمۇلدا كورگەن - ئاڭلىغانلىرىم

شۇي جى

سوۋېت ئارمىيىسىنىڭ قۇمۇلدا تۇرغانلىقى توغرىسىدا بەزى ئەسلىمىلەر

1938- يىلى ئەتىيازدا سوۋېتنىڭ بىر كۆچەيتىلگەن ئاتلىق پولكى قۇمۇلغا كېلىپ قۇمۇل شەھرىنىڭ شەرقىدە گەنسۇ - شىنجاڭ تاشيولىنىڭ يېنىغا گازارما قۇرۇپ تۇرۇنلاشتى. ئېيتقىلارغا قارىغاندا ئۇنىڭ ۋەزىپىسى غەربىي شىمالنىڭ قاتناش يولىنى قوغداش ئىدى. ئۇ چاغدا مەملىكىتىمىز ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشنىڭ ئىككىنچى يىلىغا كىرگەن، جۈڭگو - سوۋېت ھوكۇمەتلىرى ئوتتۇرىسىدا ئوزئارا تاجاۋۇز قىلىشماسلىق توختىمى ئىمزالانغان ئىدى. سوۋېت ھوكۇمىتىنىڭ جۈڭگونىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشىغا ياردەم قىلىپ سېتىپ بەرگەن ئايروپىلانلىرى، ئاپتوموبىللىرى، بىنزىنلىرى ۋە باشقا ھەربىي لاۋازىماتلارنىڭ ھەممىسى شىنجاڭ ئارقىلىق ئالدىنقى سەپكە توشۇلاتتى. سوۋېت ئىتتىپاقى قاتناشنىڭ بىخەتەرلىگىنى قوغداش ئۈچۈن كۆچەيتىلگەن بىر پولىك ئەسكىرىنى قۇمۇلغا ئورۇنلاشتۇردى. قۇمۇل بولسا، گەنسۇ - شىنجاڭ تاشيولى ۋە ھاۋا يولىنىڭ مۇھىم تۈگۈنى، شۇنداقلا ئۇرۇش ئايروپىلانلىرىنى قوراشتۇرىدە-

خان ئاۋىتاتسىيە بازىسى ئىدى. مەزكۇر پولكنىڭ قۇمۇلغا كىرىشى گومىنداڭ مەركىزىي ھوكۇمىتىنىڭ ماقۇللىغىنى ئالماستىن سوۋېت دائىرىلىرى بىلەن شىڭشىسەي ھوكۇمىتى مەسلىھەتلىشىپ كېلىشكەن ئىش، شۇڭا گومىنداڭ مەركىزىي ھوكۇمىتى بىلەن خەلقارانىڭ سوئال سوردىغىدىن خالى بولۇش ئۈچۈن، سىرتقا نىسبەتەن شىنجاڭ يەرلىك قىسمىنىڭ يەنى ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ نامىنى قوللۇنۇپ 8- ئاتلىق پولك دەپ ئاتىغان. بۇ ئاق ئورۇسلار سوۋېت ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىدا مەغلۇپ بولۇپ شىنجاڭغا قېچىپ ئوتكەنلەر بولۇپ، جىن شورېن، شىڭ شىسەيلەر ماجۈڭيىڭغا قارشى ئۈرۈش قىلغان مەزگىلدە ئۇلاردىن پايدىلىنىپ پولك تەشكىل قىلغان.

قۇمۇل شەھرىنىڭ شەرقى - شىمال تەرىپىدىكى ئايا دېگەن جايغا ئورۇنلاشقان 8- پولكنىڭ تەمىناتلىرىنى قۇمۇل ناھىيىلىك ھوكۇمەت تەمىنلەيتتى. قۇمۇل شەھرىنىڭ شەرقىدىكى بۇلاقلىق يەرلەردىن 300 مودىن ئارتۇق تېرىلغۇ ۋە بوز يەرنى ئاجرىتىپ گازارما ۋە مەشىق قىلىش مەيدانى ياسالدى.(خەلقنىڭ تېرىلغۇ يەرلىرى ۋە بۇزۇلغان زىرائەتلەر بەدىلىگە قۇمۇل ناھىيىلىك ھوكۇمەت پۇل بەرگەن ياكى ھوكۇمەت يېرىدىن يەر بەرگەن) قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرىنىڭ كېسىمگىنى ئەسكەرلەر قۇيدى، خىش ۋە ياغاچ - تاشلار شۇ جايدىن سېتىپ ئېلىندى. بۇنىڭ پۇلىنى ناھىيىلىك ھوكۇمەت تولىدى، باشقا ماتېرىياللار ئۇرۇمچىدىن، بىر ئازقىسمى سوۋېتتىن كەلتۈرۈلدى. تامچى ئۇستىلارنىڭ كوپچىلىگى ئۇرۇمچىدىن، بىرقىسمى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلتۈرۈلدى. ئىش ھەققىنى پولك ئوزى تولەيتتى. (مەزكور پولكنىڭ قۇمۇلدىكى راسخودىنى دۇبەن مەھكىمىسى بىۋاستە ئاجرىتىپ بېرەتتى. ناھىيىلىك ھوكۇمەت چىقىم قىلغان خىراجەتلەرنى دۇبەن مەھكىمىسىگە مەلۇم قىلىپ ھىساپتىن كوتۇرىۋېتەتتى) شۇنىڭ ئۈچۈن مەزكور پولك 1944- يىلى قۇمۇلدىن قايتىپ كەتكەندە پۈتۈن گازارمىنى 6 مىليون ئولكە پۇلى باھالاپ شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتكە سېتىپ ئوتكۈزۈپ بەردى. مەزكور پولك قارمىغىدا ئاتلىق ئەسكەردىن باشقا يەنە بىر پىيادە قىسىم، بىرتانكا لىيەنى، بىر زەمبىرەك باتالىيونى بار ئىدى. ئەمىلىيەتتە ئۇنىڭ ئەسكىرى كۈچى ۋە شتاتى سىرتقا نىسبەتەن مەخپى ئىدى. مەزكور پولكنىڭ ئالمىدىغان نەپىۋە گازارمىدا يۈيلىمىدىغان كىيىم كېچەكلەرنىڭ مىقدارىغا قارىغاندا 1500 ئەتراپىدا ئادەمى بارلىغى مولچەرلىنەتتى. (ئۇ چاغدا ئولكە ئەسكەرلىرىنىڭ ئاتلىق پولكىدا 700 دەك ئادەم بولاتتى) مەزكور پولك قۇمۇلغا كەلگەندە، دەسلەپكى يىللىرىدىكى باش كىيىم، كاكارى ۋە كىيىم فورمىسى شىنجاڭنىڭ يەرلىك قىسمى بىلەن تامامەن ئوخشاش (شەپكىسىدە كوك ئاسمان ئاق قۇياش بەلگىسى ھەم ياقا بەلگىسى بولۇپ مۇرە بەلگىسى يوق) ئىدى. كېيىن بۇلار ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى. دەسلەپكى يىللىرى قۇمۇلدىكى ئايرۇپىلان سىتانسىسى ئاپتوموبىل بېكىتى ۋە سوۋېت - شىنجاڭ سودا شىركىتىدىكى سوۋېت ئادەملىرى بىلەن بېرىش - كېلىش قىلمايتتى. كېيىنچە بەلكىم گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ باشقىچە گەپ - سوزلىرىنى قوزغىمىغان ھەم شىنجاڭ يەرلىك ھوكۇمىتىگە گەپ كەلتۈرمىگەنلىكتىن بولۇشى مۇمكىن، ئۇلار ئوزلىرىنىڭ سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى ئىكەنلىگىنى ئاشكارا قىلمىشتى. لېكىن سىرتقا خەت - ئالاقە يازغاندا، يەنىلا شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە قىسمىنىڭ ئاق ئورۇس ئاتلىق 8- پولكى دەپ ئاتىلاتتى. كېيىن ئۇلار شۇ جايدىكى سوۋېت ھاۋا

ئارمىيە بازىسى، ئاپتوموبىل بېكىتى سوۋېت سودا ئىشلار بولۇم-
لىرى بىلەن قويۇق ئالاقىلىشىپ تۇرىدىغان بولدى. ھەتتا بىر-
لەشمە كوكۇل ئېچىش، تەبرىكلەش مۇراسىملىرى ئوتكۈزىدىغان
بولدى. يەنە بىر قىسىم ئوفىتسېر ئەسكەر ئاجرىتىپ قۇمۇلدىكى
سوۋېت ئاۋئاتسىيە بازىسىنىڭ مۇداپىئە ۋەزىپىسىنى ئوتىدى.
ئۇلار قۇمۇلدا تۇرغان مەزگىللەردە قۇمۇلنىڭ ھەر قايسى ناھە-
يىلىرىگە بېرىپ، قۇمۇل رايونىنىڭ تەپسىلى ھەربىي خەرىتىسىنى
ئىشلەپ چىقتى. سوۋېت ئارمىيىسى تۇرغان مەزگىللەردە ئۇلارنىڭ
ئەملىيەتتىكى رولى شىمالىي شىنجاڭدىكى مۇستەقىل
ھاكىمىيەتنى قوغداشتىن ئىبارەت بولدى. سوۋېت - گېرمان
ئۇرۇشى جەدىلىشىپ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۇڭگونىڭ ياپون
باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشىغا ياردەم بېرىشكە ماغدىرى قالمە-
غان، گومىنداڭ مەركىزى ھوكۇمىتى ئامېرىكىغا تايىنىشنى ۋە
گۈڭچەڭداڭغا قارشى تۇرۇشنى جەدىلەشتۇرگەن مەزگىللەردە
جىياڭجېيشى شىنجاڭغا كوپلەپ ئەسكەر كىرگۈزۈشنى پىلانلىغان
ئىدى. لېكىن سوۋېت ئارمىيىسى قۇمۇلدا تۇرغان شارائىتتاجىياڭ-
جېيشى قىسىملىرى شىنجاڭغا كوپلەپ كىرەلمەيتتى شۇڭا كېيىن
چۈڭچىڭ ھوكۇمىتى سۈڭمىلىك، جۇشاۋلياڭ قاتارلىقلارنى كەي-
نى - كەينىدىن شىنجاڭغا ئەۋەتىپ شىڭ شىسەي ھەم سوۋېت
ئىتتىپاقىنىڭ باش ئەلچىخانىسى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، 8-
پولكنى يوتكەپ كېتىش قارارىغا كەلدى. 1944- يىلى گومىنداڭ
تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىگىنىڭ شىنجاڭ مەھكىمىسى قۇمۇلغا
مەخسۇس ئادەم ئەۋەتىپ، شۇ جايىنىڭ ۋالىسى، ھاكىمى، 8-
پولكنىڭ گېنېرال پولكوۋنىگى ئوشېنىسكى ۋە ئەمدىلا قۇمۇلغا كەل-
گەن گومىنداڭ 18- ئارمىلاشما بىرىگادىسىنىڭ لۇيجاڭى شۇي

رۇچىڭ قاتارلىقلار بىلەن بىرلىكتە 8- پولكنىڭ قۇمۇلدىن چېقىپ
كېتىشى ھەم 8- پولكنىكى كوماندىر - ئەسكەرلەر
بىلەن 18- لۇيدىكى كوماندىر - ئەسكەرلەر ئوتتۇرىسىدا
توقۇنۇش بولۇپ قېلىشتىن ساقلىنىش مەسىلىلىرى مۇھاكىمە
قىلىندى. 8- پولك يوتكۈلۈپ كەتكەندىن كېيىن گومىنداڭ خۇ-
زۇكنەن قارمىغىدىكى يېڭى 2- ئارمىيە، 29- جىتۇەن جۇن ۋە
باشقا قىسىملار كوپلەپ شىنجاڭغا كىرگۈزۈلدى. شىڭ شىسەينى
شىنجاڭدىن يوتكەپ شىنجاڭ يەرلىك قىسىملىرىنى قايتىدىن
ئۈزگەرتىپ تەشكىللىگەندىن كېيىن، شىنجاڭ تامامەن گومىنداڭ
قىسىملىرى ھوكۇم سوردىغان رايونغا ئايلاندى.

ئەجنەبىلەرنىڭ قۇمۇلدا ھاۋا ئارمىيە بازىسىنى قۇرۇشى ۋە ئوتمۇشى

1937- يىلى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش پارتلە-
دى. جۇڭگو - سوۋېت ئوتتۇرىسىدا ئۈزئارا تاجاۋۇز قىلمىشماسلىق
توختىمى تۈزۈلدى. ئۈزۈن ئوتمەي سوۋېت ئىتتىپاقى جۇڭگو
گومىنداڭ دائىرىلىرىگە ھەربىي ئايرۇپلان، ھەربىي تىرانسپورت
ئاپتوموبىللىرى، بېنزىن ۋە باشقا ھەربىي لاۋازىماتلارنى سېتىپ
بېرىش ۋە ئۇنى شىنجاڭ - گەنسۇ تاشيولى ھەم ھاۋا يولى ئار-
قىلىق ئالدىنقى سەپكە يەتكۈزۈشنى قارار قىلدى. بۇنىڭ
ئىچىدە ئاساسلىغى ھەربىي ئايرۇپلان ئىدى. قۇمۇل شەھرىنىڭ
شىمالى تەرىپىدىكى ئەسلىدىكى ياۋرۇ - ئازىيە ئايرۇدۇرۇمىنى
ئايرۇپلانلارنىڭ قونۇش ۋە ماي قاچىلاش ئورنى قىلدى، ئايرۇ-
دۇرۇم يېڭىدىن قۇرۇلغانلىغى ئۈچۈن ھېچقانداق ئۇسكۇنىلەر

يوق ئىدى. بىر نەچچە ئېغىز ئاشخانا ئورنىدا ئىشلىتىۋاتقان خام كىسەك ئويلەرلا بار ئىدى. ئوتكەن - كەچكەن ئۇچقۇچىلار، خىزمەتچىلەر ۋە ئايرۇدۇرۇمدىكى دائىملىق خىزمەتچىلەرنىڭ ھەممىسى چېدىرلاردا ياتاتتى. دەسلىۋىدە بارلىق قىرغۇچى ئايرۇپلانلار، بومبارداتچىلار ئايرۇپلانلار سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئەترەت بويىچە ئۇچۇپ كېلەتتى. تېيانشاندىن ئوتۇپ، يول بويىدىكى ئايرۇدۇرۇملارغا چۈشۈپ ماي، سۇ قاچىلايتتى، (ئۇ چاغدا بىر قىسىم ئايرۇپلانلار سۇ ئارقىلىق سوۋۇتۇلىدىغان ئايرۇپلانلار ئىدى) ھەم ھاردۇق ئېلىپ، تاماق يەپ، ئاندىن لەنجۇ، شىمەن، چۈڭچىن، ۋۇخەن قاتارلىق جايلارغا ئۇچاتتى، ئۇچاغلاردا ئايرۇپلانلارنىڭ ئۇسكۇنىلىرى ناچار بولغانلىقى ئۈچۈن، ئاساسەن يەر ئۈستى بەلگىلەر بويىچە ئۇچاتتى. پەقەت بىر قىسىم بومبارداتچىلار ئايرۇپلانلاردىلا رادىيو ئۇسكۇنىلىرى بار ئىدى. تېيانشاندىن ئۇچۇپ ئوتۇشتە قىرغۇچى ئايرۇپلانلاردا جەنۇبى چىقىم بولاتتى. 1938- يىلى قىرغۇچى ئايرۇپلانلارنىڭ ھەممىسى قۇمۇلدا قۇراشتۇرۇلىدىغان بولۇپ، 10 دانە چوڭ تىپتىكى يۈك ماشىنىسى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قۇمۇلغا توشۇپ كېلىنىدىغان بولدى. ئۇ چاغلاردا ياپونىيە ھاۋا ئارمىيىسى لەنجۇنى بومبارداتچىلار قىلىشقا باشلىغان، ئايرىم بومبارداتچى ئايرۇپلانلار جاڭيەنمۇ بومبارداتچىلار قىلغان ئىدى. ئايرۇپلانلارنى قۇراشتۇرۇشنىڭ بىخەتەرلىكىنى كاپالەتلەندۈرۈش ئۈچۈن، قۇمۇل ئايرۇدۇرۇمىدا دائىم U—14 ۋە U—16 شەكلىدىكى قىرغۇچى ئايرۇپلانلاردىن 10 نەچچىسى، بىر CB شەكلىدىكى يېنىك بومبارداتچى ئايرۇپلان چوڭ ئەترىتى ۋە ئاز ساندىكى باشقا تۈردىكى ئايرۇپلان

لانلار تۇرىدىغان بولدى. ئايرۇپلانلارنى قۇراشتۇرۇشتا گومىنداڭ ھاۋا ئارمىيىسى نۇرغۇن ھاۋا ۋە يەر ئۇستى خادىملىرىنى يوتكەپ كەلدى. سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپتىن ھاۋا ۋە يەر ئۇستى خادىملىرىدىن باشقا يەنە ئاۋئاتسىيە سانائىتى تارماقلىرىدىن بىرمۇنچە ئىنژېنېر تېخنىك خادىملىرىنى يوتكەپ كەلدى. بۇلار ئايرۇدۇرۇمدا ئەسلىدە بار شىنجاڭ ئەسكەرلىرى (ئاساسەن ئېغىر ئەمگەك بىلەن شۇغۇللىنىدىغان) گە ماسلىشىپ قۇراشتۇراتتى. ھەر بىر ئايرۇپلان قۇراشتۇرۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، 1- قەدەمدە سوۋېت ئۇچقۇچىلىرى سىناپ ئۇچاتتى. ئاندىن گومىنداڭ ئۇچقۇچىلىرى سىناپ بولغاندىن كېيىن گومىنداڭ ھاۋا ئارمىيە مەسئۇللىرى تاپشۇرۇپ ئوتكۈزۈۋېلىپ ئىچكىرىگە ئۇچۇپ كېتەتتى. ئۇچاغدا ئايرۇپلاننى تاپشۇرۇپ بېرىش - ئېلىشقا مەسئۇل ئادەملەر سوۋېت تەرەپتىن گېنېرال ئالىكسەي، گومىنداڭ تەرەپتىن ھاۋا ئارمىيە سىلكىڭ ماۋباگچۇ ئىدى. ئايرۇپلانلارنىڭ بېخەتەرلىگىنى كاپالەتلەندۈرۈش ئۈچۈن قۇراشتۇرۇش مەزگىلىدە ئەتىدىن كەچكىچە توختىماي ئوچۇق دالىدا قۇراشتۇرۇلاتتى. (ئۇ چاغدا ئايرۇدۇرۇمدا يورۇتۇش ئۇسكۇنىلىرى بولمىغانلىقتىن كېچىسى ئىشلىگىلى بولمايتتى). سوۋېت خادىملىرىنىڭ پەرەز قىلىشىچە ياپونلار ئىشغال قىلغان ئىچكى موڭغۇل، سۇيۈەندىن تاشقى موڭغۇل چېگرىسىنى بويلاپ ئۇدۇل قۇمۇلغا ئۇچۇدىغان بولسا ئارىلىق ئانچە ئۇزۇن ئەمەس ئىدى. بۇ ئارىلىقتا ياپون ئىشپىيونلىرى ياپونغا قارشى ئۇرۇش باشلىنىشتىن خېلى بۇرۇنلا ئەرلىزا دەريا‌سى بويىدىكى ئايرۇدۇرۇمغا بېنزىن زاپاس قىلىپ قويغان (ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشتىن ئىلگىرى موڭغۇل چارۋىچىلىرى قىيا‌پەتكە كىرىۋالغان يايون ئىشپىيون-

لىرى ئەشۇ جايلاردا ھەركەت قىلىپ يۈرگەن، يەنە بۇرۇنقى شىنجاڭ سۇيۇەن تاشيولىدىن پايدىلىنىپ ماشىنىمۇ ھەيدەپ كەلگەن. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش باشلىنىپ خېلى ئۇزۇندىن كېيىن ئاندىن گومىنداڭ داۋىرلىرى بىلەپ قېلىپ ھەيدەپ چىقارغان ئىدى)، يېراقتا ئۇچقۇچى بومبارداسمانچى ئايرۇپلانلار قۇمۇلغا تاماما ئۇچۇپ كېلەلەيدىتتى. شۇڭا ياپون ئايرۇپلانلىرىنىڭ تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىشىدىن ئېھتىيات قىلاتتى. ئۇ چاغلاردا جۇڭگونىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن ياپون جاھانگىرلىگى نۇرغۇن ساتقۇن، ئىشپىيونلارنى سېتىۋالغان بولغاچقا، قۇمۇلدا ئايرۇپلان قۇراشتۇرۇلۇۋاتقان ئىشنى ئۇلارنىڭ بىلىپ قېلىشى ئېھتىمالغا ناھايىتى يېقىن ئىدى. 1939- يىللىرىمۇ بۇ يەردە ئايرۇپلان قۇراشتۇرۇلدى. 1938- يىلدىن باشلاپ بىناكارلىق قۇرۇلۇش بىلەن چوڭ تۈتۈش قىلىنىپ، بېنزىن ئىسكىلاتى، ئوق-دورا ئىسكىلاتى، زاپچاسلار ئىسكىلاتى، ئايرۇپلان لاپاسلىرى، ئاپتوموبىل ئىسكىلاتلىرى ھەم رېمونت زاللىرى قۇرۇلدى، يەنە ھەر خىل تۇرمۇش بىنالىرى ۋە بىر كىلوب سېلىندى. بىناكارلىق قۇرۇلۇشقا بىر سوۋېت ئىنژېنېرى، بىر جۇڭگو ئىنژېنېرى مەسئۇل بولۇپ لايىھىلىگەن ۋە يېتەكچىلىك قىلغان، سوۋېت تەرەپ ئاپتوموبىل كەلتۇرۇپ قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرىنى توشۇپ بەردى. قالغان ئۇسىتىلار قۇمۇل ناھىيىسىدىن يالاپ ئىشلىندى. ماتېرىياللارنى ناھىيىلىك ھوكۇمەت جايلاردىن سېتىۋېلىپ تەمىنلىدى. شۇڭا سوۋېت خادىملىرى چىقىپ كەتكەندە قۇرۇلۇش چىقىملىرىنى تەلەپ قېلىش مەسىلىسى ئوتتۇرىغا چۇشمىدى. سوۋېت خادىملىرىنىڭ سانى ئەڭ كوپ بولغان چاغلاردا 500 ئەتراپىغا يەتكەن، ئادەتتە

تە 900 دەك ئىدى، سوۋېت خادىملىرىنىڭ ھەممىسىدە ئوزۇقنى قوغداش قوراللىرى بولۇپ كىيىم-كېچەكلىرى ئادەتتىكىچە ئىدى، ئەمىلىيەتتە ئۇلارنىڭ ھەممىسى سوۋېت ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ ئوفىتسىر جەڭچىلىرى ئىدى. (ئاپتوموبىل شوپۇرلىرىنىڭ كوپچىلىگى جەڭچىلەر ئىدى)، ئۇچقۇچى خادىملار ئىچىدە بىر قىسمى سوۋېت ھاۋا ئارمىيە پىدائىلار قىسمىغا قاتناشقانلار بولۇپ، گومىنداڭ ھاۋا ئارمىيەكىيىمىنى كىيىپ يۈرەتتى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە قۇمۇلدا قۇراشتۇرۇلغان ئايرۇپلانلارنىڭ ھەممىسى U-14 ۋە U-16 شەكلىدىكى قىرغۇچى ئايرۇپلانلار، باشقا شەكلىدىكى بومبارداسمانچى ئايرۇپلانلار (يەنىڭ تېپتىكى C 6 بومبارداسمانچى ئايرۇپلانى، يېراقتا ئۇچقۇچى بومبارداسمانچى ئايرۇپلانى، ئېغىر تېپتىكى بومبارداسمانچى ئايرۇپلانلار) يول بويىدىكى ئايرۇدۇرومىلار ئارقىلىق ئالدىنقى سەپكە باراتتى. 1941-يىلى سوۋېت - گېرمان ئۇرۇشى پارتلىغاندىن كېيىن، ئۇزۇن ئوتمەي سوۋېت ھاۋا ئارمىيە بازىسى ئىشنى توختىتىپ سوۋېت خادىملىرى يوتكىلىپ چىقىپ كەتتى. ئايرۇدۇرۇم ۋە بارلىق قۇرۇلۇش ئۈسكۈنىلەرنىڭ ھەممىسى گومىنداڭ ھاۋا ئارمىيىسى تەرىپىدىن ئوتكۈزۈۋېلىنىدى.

ۋاڭ يۈنچىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا تەسلىم بولۇدى دېگەن جىنايەت بىلەن شىڭشىسەي تەرىپىدىن ناھەق قارىلانغانلىقى

1939-يىلى شىمجاڭنىڭ ئالتاي تەرىپىدە قازاق چارۋىچىلىرى توپىلاڭ كوتۇرۇپ چىقتى، شىڭ شىسەي ئولكە ئەسكەرلىرى

نى ئەۋەتىپ بېسىقتۇرۇش تەدبىرى قوللانغاندىن كېيىن بىر مۇنـ
چە چارۋىچىلار باريكول تەرەپكە قاچتى، بىر قىسمى تىيانشان
رايونىنى بويلاپ گەنسۇ، چىڭخەي قاتارلىق جايلارغا قاچتى.
ئۇ چاغدا شىمالىي ئولكە ئەسكەرلىرىنى ئەۋەتىپ باريكول
تەرەپلەردە بېسىقتۇرۇش ئېلىپ بارغاندىن تاشقىرى دۇبەن گۆـ
شو ئاۋىئاتسىيە ئەتىرىتىدىن بىر نەچچە ئايرۇپلان ئاجىرىتىپ
چارۋىچىلار قاچقان يوللاردا پىلىموت بىلەن ئوققا تۇتۇش ياكى
بومبا تاشلاش ئارقىلىق قاچقان چارۋىچىلارنى توسۇۋالماقچى
بولدى، ئاۋىئاتسىيە ئەترىدىنىڭ ئايرۇپىلانلىرى قومۇلدىكى
سوۋېت ئاۋىاتسىيە بازىسىدا ماي ھەم ئوق- دورا قاچىلايتتى
(بازىدا سوۋېت ھاۋا ئارمىيە خادىملىرىدىن باشقا يەنە بىر قە
سىم ئولكىلىك ئاۋىاتسىيە ئەترىدىنىڭ ئوفېتسىر - جەڭچىلىرى
بار ئىدى. ئۇلار ئوز ئالدىغا بىر سېستىما بولۇپ، ئوز ئارا باغـ
لانمايتتى، ئايرۇدۇرۇمدىن ئورتاق پايدىلىناتتى). ئاۋىئاتسىيە
ئەترىدىگە رەھبەرلىك قىلغۇچىلار ئاۋىاتسىيە ئەترەتتىن جۇڭـ
شاۋ دۆيجاڭ ژاڭ يۈنچى، ئوتتۇرا ئەترەت باشلىغى لى خۇەنجاڭدىن
باشقا سوۋېتلىك ئوقۇتقۇچى زاد بوروۋىسكى بىلەن كاربوشىن
بار ئىدى، بىر قېتىم سوۋېت ئوقۇتقۇچىسى ئىككەيلەن، ژاڭ يۈنچى
يالغۇز بىرىدىن 5— P رازۋېت ھەم ئۇرۇش قىلىش ئايرۇپلانىنى
ھەيدەپ باريكولگە ۋەزىپە ئادا قىلغىلى كېتىپ سوۋېتلىك ئو-
قۇتقۇچىلار ھەيدەپ كەتكەن ئايرۇپلان قۇمۇلغا قايتىپ كېلىپ
ژاڭ يۈنچىنىڭ ئايرۇپلانى قايتىپ كەلمەيدۇ، ئىككىنچى كۈنى
ئولكىلىك ئاتلىق 16- پولكىنىڭ پولكوۋنىگى نيۇجىڭخەن ئايرۇـ

دۇرۇمغا كېلىپ ئولاردىن ژاڭنىڭ ئايرۇپلانى نەمە سەۋەبتىن
قايتىپ كەلمىگەنلىگىنى سورايدۇ، بۇ چاغدا زادپوروۋسكى باريكول
ئايرۇدۇرومىدىن يولغا چىققاندا ژاڭنىڭ ئايرۇپلانىدا بىرلا
ئادەم بولغاچقا بوش ئورۇنغا 4 چىلەك بېنزىن زاپاس ئېلىۋال-
غانلىغىنى، تېيانشاندىن ئوتكەندە ژاڭنىڭ ئايرۇپلانى نەمە ئۈـ
چۈندۈر شەرقە قاراپ ئۇچۇپ كەتكەنلىگىنى ئۇنىڭ پەرىزىچە
ژاڭنىڭ ئايرۇپلانىدا 4 چىلەك زاپاس ماي بولغانلىقتىن ياپونـ
لار ئىشغال قىلىپ تۇرغان ئىچكى موڭغۇلغا يېتىۋېلىش تاماما-ن
مۇمكىن ئىكەنلىگىنى، ئوتتۇرىلىقتا چۈشۈپ ماي قاچىلايدىغان
ئورۇنلارمۇ جىق، ژاڭ جەزمەن ياپونغا تەسلىم بولۇپ ئوتۇپ كەتـ
كەنلىگىنى ئېيتقان. نيۇجىڭخەن مۇشۇ ئەھۋالنى شىمالىي شىمالىيگە
تېلېگىراممىا ئارقىلىق مەلۇم قىلغان. ئۇزۇن ئوتمەي شىمالىي
ژاڭنى ۋەتەنگە ئاسىيلىق قىلىپ ياپونغا تەسلىم بولۇپ كەتتى
دەپ ئېلان قىلدى. ژاڭنىڭ ئۇرۇق- تۇققانلىرىنىڭ بىر قىسمى
قاماقتا ئېلىندى، ئائىلە تەۋەسى ئىلىغا پالاندى. (ژاڭنىڭ
ئائىلە تەۋەسىدە بەزىلەر چوڭ ئەمەلدار ئىدى.) ئۇ چاغدا باش-
قىچە بىر نەمە دەيدىغانغا جۇرئەت قىلغۇچى ئادەمۇ چىقمىدى،
چۈنكى شىمالىي تۇتقان سىياسىتى زومىگەرلىك سىياسەت
ئىدى، 1945- يىلى قۇمۇلنىڭ جەنۇبىي تاغ رايونىدىكى ئۇيغۇر
دېخانلىرى تېيانشان تېغىنىڭ قايسى بىر چوققىسىدا قوش قا-
ناتلىق بىر ئايرۇپلان تاققا ئۇرۇلۇپ چۈشكەنلىگىنى مەلۇم
قىلىدۇ، ناھىيىلىك ھوكۇمەت دەرھال قۇمۇل ھەربى ئايرۇدۇرو-
مىغا مەلۇم قىلىدۇ. ئۇ چاغدا ئايرۇدۇرومدا شىمالىي ئاۋىئاتـ

سىيە ئەترىدىدە تۇرغان ئادەملەر (بۇ چاغدا شىمال شەھرى شىنجاڭدىن ئالىملىقاچان يوتكىلىپ كەتكەن، ئاۋىئاتسىيە ئەترىدى ئوزگەرتىلگەن ئىدى) دىن بەزى ئوفىتسېر - جەڭچىلەر تەكشۈرۈپ كورۈپ ئونمال ۋاك يۇنچىنىڭ جەسىدى ئىكەنلىگىنى تونۇيدۇ. ۋاك يۇنچى ياپونغا ئوتۈپ كەتتى دىگەن ئەنزە شىمال شەھرى بىلەن ھېلىقى سوۋېت ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ ئويدۇرمىسى، ۋابال ئەنزە ئىكەنلىگىنى ئىسپاتلايدۇ. ئۇ چاغدا شىمال شەھرىدىن ئالىملىقاچان يوتكىلىپ كەتكەن سوۋېت ئوقۇتقۇچىسىمۇ ئالىملىقاچان ئوز دولىتىگە قايتىپ كەتكەن. نېۋجىنكىخەن بولسا، شىمال شەھرى تەرىپىدىن قاماققا ئېلىنىپ كەتكەن بىر چاغ ئىدى. بۇ ۋابال ئەنزىمۇ شۇ پېتىچە قالدى. ئۇ چاغدا گومىنداڭ ھوكۈمىتىدىنمۇ ۋاك يۇنچىنى ئاقلاپ دەردىگە يېتىدىغان ئادەممۇ چىقمىدى.

شىنخەي ئىنقىلاۋى دەۋرىدە ئىلىدىكى بىر نەچچە يادىكارلىقتىن

ۋېي جاڭخۇڭ

مۇقەددىمە

20- ئەسىرنىڭ باشلىرىدا، جاھانگىرلىكنىڭ جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىشى يېڭى بىر باسقۇچقا كىرگەن ئىدى، جۇڭگو خەلقىنىڭ قارشىلىق كورسىتىش كۈرىشىدىمۇ ئۇزلۇكسىز ئۇسۇشتىن ئىبارەت يېڭى ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى. چىڭ خانىدانلىغى يىمىرىلىش ئالدىدا تۇرغان ئېغىر ۋەزىيەتنى ئوڭشاش ئۇچۇن ئىلغار ئىنقىلاۋىي كۈچلەرنى بېسىقتۇردى. بۇرۇن «يېڭىلاش»قا قارشى تۇرغان شىتەيخۇ ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسى بىلەن يارلىق چۈشۈرۈپ: «ئانا- بالا بىر نىيەتتە يېڭى سىياسەت يۈرگۈزىمىز» دەپ نەيرەڭ ئۇزارتىلىق قىلدى. يېڭى سىياسەتنىڭ مۇھىم مەزمۇنى ئەسكەر تەربىيىلەش، ئىلىم- پەننى راۋاجلاندۇرۇشتىن ئىبارەت ئىدى. چىڭ خاندانلىغى دولەت قۇرۇشتا بەرپا قىلغان «ۋەتەن»- لۇق لەشكەر ئالىملىقاچان چىرىپ پارازىتلىشىپ ئاتالمىش «يېشىل تۇغلۇقلار»، «خۇنەن قوشۇنى»، «خۇەي قوشۇنى» قاتارلىق كونا شەكىلگە ئايلىنىپ چىڭ خاندانلىغىنىڭ فېودال ھوكۈمرانلىغىنى ساقلاپ قالالمايدىغان دەرىجىگە بېرىپ قالغان ئىدى. شۇڭا چىڭ

خاندانلىغى مەملىكەت بويىچە يېڭى شەكىلدە رىياكسىون دە للالارنىڭ قوراللىق قىسمىنى تەشكىللەپ، ھەر مىللەت خەلقىنى بېسىقتۇرۇدىغان قارا كۈچ قىلماقچى بولدى. ئەپسۇسكى چىڭ ھوكۈمىتىنىڭ ئارزۇسىغاقارشى، ئۇنىڭ قۇرغان يېڭى قوشۇنلىرى ئىچىدە بۇرژۇئا ئىنقىلاۋى كۈچلىرى كۈنسايىن ئوسۈپ چىقىشقا باشلىدى.

چىڭ خاندانلىغىنىڭ پايتەختتىكى ۋە چەتئەردىكى ئەربابلىرى ئوز خوجايىنلىرىنىڭ نېمە ئىلمىرىنى چوڭقۇر چۈشىنىپ، پۈتۈل تەييارلاپ لەشكەرتەربىيىلىدى. 1905 - يىلى جىياڭ گىن 2 - قېتىم ئىلى جياڭجۈنى بولۇپ كېلىشتە يېڭى سىياسەت يۈرگۈزۈپ، يېڭى شەكىلدە قۇرۇقلۇق قىسىملارنى يېتىشتۇرمەكچى بولۇپ جەنۇپ ۋە شىمال ئارمىيىلىرىدىن ئەسكەر ئېلىپ ئىلى ئارىلاشما پولكىنى قۇرۇپ چىقتى. 1908 - يىلى بەرىنچى ئايدا ياڭ زەنشۈينى پولك باشلىغى قىلىپ تەيىنلىدى. جۈڭشى خۇبى قىسىملىرىدىن 400 كىشى تاللاپ ھەمدە خۇاڭپۇ، شاۋگۈەن ناھىيىلىرىدىن 243 نەپەر يېڭى ئەسكەر ئېلىپ ئىلىغا كېلىپ چېگرا مۇداپىە ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدى. شۇ قاتاردا ئىنقىلاۋىي پارتىيىلىكلەردىن فىك تېمىن، لى پۇ خۇاڭ، خې كېچۈەن، پىڭ داشۇ، لى كەگۇڭ، فاڭ شياۋسى، شۇشۈيۈەن، شىن زېخۇن، لى يىڭ، جۇپۇچىڭ، لەن شياۋ گۇا قاتارلىقلارمۇ ئىلىغا كېلىپ ئىنقىلاپ ئۇرۇغىنى چاچتى (شىئەندە بۇلارغا ئىنقىلاۋىي پارتىيىلىكلەردىن لى مۇڭ بياۋ قاتارلىقلار قوشۇلدى. لەنجۇدا دېڭ باۋسەنلەر قوشۇلدى. بۇ ئارمىيە شۇ يىلى 7 - ئايىنىڭ 15 - كۈنى (گۇاڭشۇينىڭ 34 - يىل 6 - ئايىنىڭ 17 - كۈنى) ئىلىدا يېتىپ كەلدى.

ئىنقىلاۋىي پارتىيىلىكلەر ئىلى رايونىدا ئۇزۇن مۇددەت

جاپالىق خىزمەت ئىشلەپ ئېلىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقلىرى بىلەن بىرلىكتە چىڭ خاندانلىغىنىڭ ئىستىبداد ھوكۈمرانلىغىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشتا تېگىشلىك توھپە قوشۇپ، يېقىن زامان جۇڭگو تارىخىغا شانلىق بىرسەھىپە قالدۇردى. ئىگەللىشىمىزچە ئۇلار ۋەتىنىمىزنىڭ غەربىي چېگرا سىدىكى ئىلى شەھىرىدە نۇرغۇن قىممەتلىك تارىخىي يادىكارلىقلارنى قالدۇرغان ئىدى. ئەپسۇسكى كوپ قېتىملىق ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقلىرىدا بۇلاڭ - تالاڭغا ئۇچراپ زايا بولۇپ كەتكەچكە ھازىر قولىمىزغا چىققانلىرى ئانچە كوپ ئەمەس.

مەن شىنجاڭدا خىزمەتتە بولۇپ ئىلى ۋىلايىتىگە نەچچە قېتىم تەكشۈرۈش ۋە زىيارەتكە باردىم. ئىلى ئوبلاستلىق پارتكومى، بىرلىك سەپ بولۇمى ۋە باشقا ئورۇنلارنىڭ قوللاپ قۇۋۋەتلىشى ئارقىسىدا «ئىلى ئاممىباپ گېزىتى»، «يېڭى گېزىت» ۋە «جۇڭخۇا مىڭگو ھەربى ھوكۈمىتى شىنجاڭ ئىلى تۇتۇق مەھكىمىسىنىڭ ئېلانى» قاتارلىق ئازئۇچرايدىغان قىممەتلىك تارىخىي يادىكارلىقلارنى كوچۇرۇۋېلىش ۋە رەسىمگە تارتىشىمغا رۇخسەت ئالدىم. ماڭا قىزغىن ياردەم بەرگەنلەرگە ۋە ئىدارىلارغا تەشەككۈر ئېيتىمەن.

مەملىكەت بويىچە شىنخەي ئىنقىلاۋى تارىخىي ۋە گېزىت - ژورنال تارىخلىرىنى تەتقىق قىلىشىمىزنىڭ مۇكەممەل بولۇشىغا پايدىلىق بولار دەپ پەقەتلا بۇ ئۇچ يادىكارلىقنى قىسقىچە توئۇشتۇرۇپ ئوتمەكچىمەن. «ئىلى ئاممىباپ گېزىتى» ھەممىگە تونۇشلۇق بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدىنمۇ ئۇزۇن ۋاقىت تارقىتىلغان «يېڭى ئىلى» گېزىتى توغرىسىدا ئىچكى ماتېرىياللاردا ۋە

گېزىت - ژورناللاردا تونۇشتۇرۇلغىنى يوق. شۇڭا مەن ئىلى شىنخەي ئىنقىلاۋىدا قۇربان بولغان پىشقەدەملەرنى خاتىرىلەش كىتاپخانىلارنىڭ ۋە تارىخشۇناسلارنىڭ پايدىلىنىدىغان ماتېرىيالى بولسۇن ئۈچۈن بۇ ئۇچ يادىكارلىقنى قىسقىچە تونۇشتۇرماقچىمەن.

«ئىلى ئاممىباپ گېزىتى» ۋە «يېڭى ئىلى»

«ئىلى ئاممىباپ گېزىتى» 1910 - يىل 3 - ئاينىڭ 25 - كۈنى (شۇەنتۇڭنىڭ 2 - يىل 2 - ئاينىڭ 25 - كۈنى) چىقىرىلغان. ئۇ، ئىلى تۇڭمۇڭخۇيىنىڭ تەشۋىقات قورالى ئىدى. گېزىتخانىنىڭ ئورنى كۇرە شەھىرىدە (ھازىرقى قورغاس ناھىيىسى ھوجىمن گۇڭشېسىدا) ئىدى. باش رېداكتورى «خەتتات ۋەئەدىپ» پىك تېيمىن خۇبىي ئولكىسى چاڭشا (بۇگۈنكى ۋۇچاڭ) ناھىيىسىدىن. خۇبىي زىجاڭ مەكتەۋىنى پۈتتۈرۈپ، خۇبەي ئىلمىي جەمىيەت ۋە تۇڭمۇڭخۇي قاتارلىق ئىنقىلاۋىي تەشكىلاتلارنىڭ غوللۇق ئادىمى بولغان ئىدى. ۋۇخەنده «چو گېزىتى»نىڭ رېداكتورى بولدى. ئوچۇق قەلەم ئىسمى بىلەن ماقالا يېزىپ ئوز تەشەببۇسلىرىنى قۇۋۋەتلىدى. 1906 - يىلى ئىلىم جەمىيىتى چىڭ خاندانلىغى تەرىپىدىن پاش قىلىنغاندا پىك قاتارلىقلار شاڭخەيگە قېچىپ باردى. كېيىن ۋۇخەنگە قايتىپ بارغان بولسىمۇ ئوزىنى يوشۇرۇپ تۇرالمىدى. دەل مۇشۇ چاغدا يالڭ زەنشۇي بۇيرۇق بويىچە ئىلغا چىقماقچى بولدى. شۇ پۇرسەتتە ئۇ ئىسمىنى پىك تېيمىن دەپ ئوزگەرتىپ نۇرغۇن ئىنقىلاۋىي يولداشلارنى توپلاپ لەشكەرلەرگە ئېگىشىپ ئىلغا يېتىپ كەلدى. «ئىلى ئاممىباپ گېزىتى» نەشر قىلىنغاندا ئىنقىلاۋىي پارتىيىلىكىلەردىن جىك

فاڭلۇ، لى مۇڭبياۋ تەھرىر بولۇمىگە يارەملەشتى. يەرلىك خەنزۇ زىيالىلىرى ۋە خوىزۇ زىيالىسى خەن يۇشۇلار مۇخبىر بولۇپ يەرلىك خەۋەرلەرنى يەتكۈزۈپ تۇردى. پىك تېيمىن ئىلى خارجى بولۇمىنىڭ باشلىغى لى جۇڭلىڭنىڭ ئويىغا بېرىپ ئىچكى - تاشقى خەۋەرلەرنى كوچۇرۇپ كەلەتتى. گېزىت خىراجەتلىرىنى شەخسىلەر بېرەتتى. ھازىرمەلۇم بولۇشىچە، «ئىلى ئاممىباپ گېزىتى» شىنجاڭدا شەخسىلەر باشقۇرغان تۇنجى گېزىت بولۇپ ناھايىتى ئاتاقلىق ئىدى.

«ئىلى ئاممىباپ گېزىتى» ئاۋال خەنزۇچە چىقىرىلدى، كېيىن مانجۇچە، موڭغۇل، ئۇيغۇر يېزىقلىرىدا نەشر قىلىندى. ھەممىسىلا كۈندىلىك گېزىت ئىدى. بايرام ھېيتلاردا دەم ئېلىناتتى. خەنزۇچىسى مىڭ مەتبەدە، باشقايېزىقتىكىلەر ماي ياسمىدا بېسىلاتتى. «ئىلى ئاممىباپ گېزىتى»نىڭ خەنزۇچىسى ئاق قەغەزنىڭ بىر بېتىگە بېسىلغان بولۇپ، خەتلىرى ئوچۇق چىرايلىق ئىدى. گېزىت ھەجمىنىڭ كەڭلىگى 63،5، ئىگىزلىگى 56،8 سانتىمېتىر بولۇپ 4 قاتلانسا رىسالە بولاتتى. ماۋزۇلار چوڭ خەتتە، مەزمۇنلار كىچىك خەتتە بېسىلاتتى. گېزىت بەشىدا مىلادى، قەمەرىيە، رۇس يىلنامىلىرى بېسىلغاندىن تاشقىرى پارچە سېتىلىش، ئايلىق، يېرىم يىللىق، بىر يىللىق باھالىرى ئېلان قىلىناتتى.

«ئىلى ئاممىباپ گېزىتى» شىنجاڭدا: غۇلجا تۇز ئىدارىسى، سۇيدۇڭ ئوڭخۇڭتەي، شىنجاڭ تېلېگىرام ئىدارىسى، قورغاس ۋە تارباغاتايلاردا سېتىلاتتى. مەملىكەت دائىرىسىدە بېيجىڭ ۋەتەنپەرۋەر گېزىتخانىسى - نەنجىن داگۇڭباۋ گېزىتخانىسى، شاڭخەي

ئېقىم مەسىلە گېزىتخانىسى، خەنكو جۇڭشى گېزىتخانىسى قاتارلىق ئورۇنلار ۋاكالىتەن سېتىپ بېرەتتى.

«ئىلى ئاممىباپ گېزىتى» نىڭ بەت ياسىلىش تەرتىۋى مۇنداق ئىدى: ① كەلگەن خەت-چەكلەر؛ ② ئوردا خاتىرىسى، «يارلىقلار» ۋە ھوكۈمەتنىڭ مەخسۇس ھوججەتلىرى؛ ③ «لېكسىيە» گىراپە - سىدا جەمئىيەت ئىشلىرىغا قارىتىلغان ئوبزور بولۇپ، بۇ كېيىنكى چاغلاردىكى باش ماقالىغا ئوخشايتتى؛ ④ «ۋەتەنپەرۋەرلىك تا - رىخ» بۇنىڭدا يەرلىك ۋە جايلاردىكى زايوم خەۋەرلىرى بېسىلىپ دولەتنىڭ مۇستەقىل ۋە كۈچلۈك بولۇشى تەرغىپ قىلىناتتى؛ ⑤ «ئولكە خەۋەرلىرى» بۇنىڭدا ئاساسەن جايلاردىكى جەمئىيەتكە پاي - دا يەتكۈزگەن ياخشى ئىش، ياخشى ئادەملەر ياكى جەمئىيەتتىكى يامان ئىشلارغا قارىتا بىرىلگەن تەنقىدى ماقالىلار؛ ⑥ «تەرجە - مە خەۋەر» ۋە «ئىچكى خەۋەرلەر»گە ئىچكى تاشقى مۇھىم خەۋەر - لەر تونۇشتۇرۇلاتتى. ⑦ «پارچىلار» ۋە «تەنقىتلەر» بۇنىڭدىكى ئاساسىي مەزمۇن كىشىلەرنى ئىنقىلاپ قىلىشقا رىغبەت - لەندۈرۈش، يېڭى بىلىملەرنى تونۇشتۇرۇش، جاھانگىرلار - نىڭ جىنايەتلىرىنى پاش قىلىشلاردىن ئىبارەت ئىدى. ئىنقى - لاۋىي پارتىيىلىكلەر دەسلەپ ئىلىغا كەلگەندە مۇداپىە كۈرۈش ۋەزىيىتىدە تۇرغانلىقى ئۈچۈن ئىنقىلاپنى ئاشكارا تەشەببۇس قىل - ماي، ماقالىلار ئارقىلىق خەلقنىڭ ئىدىيىسىنى ئوزگەرتىش ۋە خەلقنى بىلىم بېرىشنى قانۇنى مەزمۇن شەكلى بىلەن ئىنقىلاۋىي ئىدىيىدىن بىشارەت بېرىشنى ئېلىپ بارغان ئىدى.

«ئىلى ئاممىباپ گېزىتى» مەزمۇنى باي، تىلى جانلىق، ئاممىباپ بولۇپ، ئاممىنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئىگە بولغانلىقتىن

گېزىتخانىغا ئىنانە قىلغۇچىلار داۋىم كورۇلۇپ تۇراتتى. بەزىلەر كوچىلارغا تاختا ئورۇنلاشتۇرۇپ ئاممىغا كورسۈن ئۈچۈن چاپلاپ قو - ياتتى. خەت-تۇنۇمايدىغان چې سۇكىيۇەن دېگەن بىر بوۋاي گېزىتكە بىر نۇسخە يېزىلىپ غۇلجا بۇتخانا ئالدىدا مەددالىق قىلىپ تۇر - غانلارغا ئوقۇتۇپ ئاممىغا ئاگىلاتقۇزاتتى. شۇ چاغدا خەلق ئاممە - سى «ئىلى ئاممىباپ گېزىتى» گە باھا بېرىپ: دولەت ۋە خەلقنىڭ مەنپەئەتىگە ئالاقىدارلىق سەممى سوزلەرنى قىلىپ، گاسىنىڭ قولە - غىنى نادانىنىڭ ئەقلىنى ئاچىدىغان، يەرلىك مەدەنىيەتنى تەر - غىپ قىلىدىغان يۇقۇرى بىلەن ئالاقە باغلايدىغان، مىللەت چېكىنى ئايرىمايدىغان ھەممىگە مەنپەئەتيەتكۈزىدىغان گېزىت دېيىشتى.

«ئىلى ئاممىباپ گېزىتى» بورۇختۇم ئىچىدە خەۋەرسىز قال - غان ئىلى رايونىغا يېڭى ھايات بېغىشلىدى. شۇ چاغلاردا قاتناش قىيىن بولغانلىقتىن ئىنقىلاۋىي پارتىيىلىكلەر كوپىنچە چاكىجاك ئېقىمى ۋە دېڭىز بويى رايونلىرىدا ھەركەتلىنىپ يۈرەتتى. يىڭ تېيىمىن ئارىلىقنى يىراق كورمەي ئىلىغا كېلىپ ئىنقىلاۋىي ئىشلار بىلەن شۇغۇللاندى. باشقىلارغا ئوخشاش ئوز يېنىدىن پۇل چىقىرىپ، «ئىلى ئاممىباپ گېزىتى» نى نەشر قىلىپ، چېگرا رايوندىكى ئىنقىلاۋىي ئىشلار ئۈچۈن قىممەتلىك توھپىلەر - نى قوشقانلىغى بۇگۈنكى كۈندە كىشىنى ھاياجانلاندۇرىدۇ.

«ئىلى ئاممىباپ گېزىتى» فېودال ھوكۈمرانلىرىنىڭ ئوچمەن - لىگىنى قوزغىشى تەبىئىدى. يېڭىدىن ئىلى چاكجۇڭلىقىغا تەيىن - لەنگەن جۇرۇي 1911- يىلى 11- ئاينىڭ 15- كۈنى ئىشقا چۈشتى. بۇچاغدا ۋۇچاڭداكوتىرىلگەن ئىنقىلاپ دولقۇنى پۈتۈن مەملىكەت - نى قاپلىغان ئىدى. جۇرۇي ئوز ئورنىنى مۇستەھكەملەپ، ئىنقى -

لاۋدي كۆچلەرنى يوقىتىش خام خىيالىدا، جامائەت ئەپكارى بولغان «ئىلى ئاممىباپ گېزىتى» نى چەكلەپ پېچەتلىگەن ئىدى.

«يېڭى گېزىت»

«يېڭى گېزىت» دەسلەپتە يېڭى تۈتۈق مەھكىمىنىڭ ئورگان گېزىتى ئىدى. شەخسلەرنىڭ ئىانە پۇلىنى قوبۇل قىلمايتتى. 1912-يىلى 2-ئاينىڭ 22- كۈنى «ئىلى ئاممىباپ گېزىتى»نىڭ داۋامى دەپ ئاتىلىپ، يەنىلا كۈرە شەھىرىدە نەشر قىلىندى، مۇددىرى يەنە تىگۈاڭ، باش تەھرىرلىككە جىڭ زۇيشى مەسئۇل بولدى، باسما ئىشلىرىغا شۇپېچىڭ مەسئۇل بولدى، «يېڭى گېزىت» قەغىزىنىڭ چوڭ - كىچىكلىگى ۋە ھەجمى «ئىلى ئاممىباپ گېزىتى»گە ئوخشاش ئىدى.

«يېڭى گېزىت»نىڭ 1- بېتىگە «تېلېگىرامما»لار بېسىلاتتى. بۇ ئاساسەن ئىلى ھوكومەت ئىدارىلىرى، ئاممىۋى تەشكىلاتلار ۋە جايلاردىن كەلگەن تېلېگىراممىا خەتلەر، جۈمھۇرىيەتكە قوشۇلغان ئولكىلەر ۋە جايلارنىڭ تېلېگىراممىا خەتلىرى، نەنجىڭ ۋاقتىلىق ھوكۈمەتنىڭ سىياسى پائالىيىتىگە ئائىت خەۋەرلەردىن ئىبارەت، ئاندىن قالسا، باشماقالا بېسىلاتتى، ئاندىن شەخسى نام بىلەن يېزىلغان ماقالىلار بېسىلاتتى. 3-ئورۇندا جۈمھۇرىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ تارىخى بۇنىڭدا ئولكە ۋە جايلاردىكى ئىنقىلاپنىڭ غەلىبىسى، جۈمھۇرىيەتكە قوشۇلغان ئەھۋاللار، يېڭى ئورگانلار، ئەمەلدارلارنىڭ تەيىنلىنىشى ۋە قالدۇرۇلۇشى، چىڭ خاندانلىقىنىڭ يىمىرىلىشى، تۈزۈلگەن يېڭى قانۇن ۋە ھەربى ئىنتىزام، ھوكۈمەت ۋە ھەرساھەددىكى ئەربابلارنىڭ سوزلىرى بېسىلاتتى. 4- تەرجىمە تېلېگراممىلار، ئەنگلىيە، ئامېرىكا، رۇسىيە، گېرمانىيە

ياپونىيە قاتارلىق جاھانگىرلارنىڭ جۇڭگو ئىنقىلاۋىغا ئارىلىشىشى ۋە بۇزغۇنچىلىغى، پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلغان جىنايەتلىرى پاش قىلىناتتى، يۇقۇرىدىكى مەزمۇنلارکوپىنى چە بىرىنچى بەتكە بېسىلاتتى.

«يېڭى گېزىت» نىڭ ئىككىنچى بېتىگە ئاساسەن شىنجاڭنىڭ يەرلىك خەۋەرلىرى بېسىلاتتى. 1- «ئولكە خەۋەرلىرى»، ئىلى ئۇرۇش مەزگىلىدە ئاساسەن خەلق قوشۇنلىرى بىلەن ئولكە لەشكەرلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇش ئەھۋاللىرى، سىياسى پائالىيەتلەر، يېزا ئىگىلىگى، چارۋىچىلىق ۋە سودا - سانائەت ئەھۋاللىرى ئەكس ئەتتۈرىلەتتى، چاررووسىيىگە بولغان خارجى پائالىيەتلەرمۇ شۇ بەتكە ئورۇنلاشتۇرۇلاتتى، كېيىن شىنجاڭدىكى ھەر قايسى ناھىيىلەرنىڭ مۇھىم ۋەقەلىرى بېسىلىدىغان بولدى. 2- «تەرجىمە خەۋەرلەر»، ئىچكى ۋە تاشقى چوڭ گېزىتلەردىن ئېلىنغان مۇھىم خەۋەرلەر. 3- «ئېلان»، بۇنىڭدا يېڭى ئىلى ھوكۈمىتىنىڭ بۇيرۇقلىرى ۋە ھوججەتلىرى بېسىلاتتى، 4- «خاتىرىلەر»، بۇنىڭدا ئىلى ئىنقىلاۋىدا قۇربان بولغانلارنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى سۆز جۇڭسەن، لىيۈەنخۇن قاتارلىق ئىنقىلاپچىلارنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى، 5- قىسقا «ئوبزورلار» دا يېڭى مەسىلىلەر بايان قىلىناتتى، جەمىيەتتىكى يامان ئادەتلەر تەنقىت قىلىناتتى، يۈەن داخۇانىڭ يازغان نامسىز خەتلىرى، ئىزاھاتسى بىلەن پاش قىلىناتتى، فېۋدال مۇتەئەسسىپ ئەمەلدارلارنىڭ جۈمھۇرىيەتكە قارشى تۇرغانلىقلىرى مەسخىرە قىلىناتتى، 6- «كىنايىلەر»، يۇمۇر، ھەجۋى ماقالىلار يېزىلاتتى.

«يېڭى گېزىت»نىڭ يېتەكچى ئىدىيىسى روشەن ئىدى، گېزىت جامائەت پىكرىنىڭ ۋەكىلى، ھوكۈمەتنىڭ نازارەتچىسى بولۇشنى

ئوزىنىڭ مۇقەددەس ۋەزىپىسى دەپ بىلەتتى. شامالغا قاراپ ئىش كورمەيتتى. گۇرۇپپىۋازلىق قىلمايتتى، گېزىت دۇنيا-دىكى ئوتكۇر قورال جەمىيەتكە يېڭى بىلىم، يېڭى ئىدىيە، يېڭى ئەخلاق تەقدىم قىلىدىغان دۇنياغا ئەڭ يېڭى تارىخ يارىتىدۇ دەپ ھىساپلايتتى. گېزىتتە ھەقمقەتەن بۇرژۇئازىيىنىڭ ئاخباراتلىرىنى ئەركىنلىگى پۇرىغى بار ئىدى. مەسىلەن: ئىلى ئۇرۇشىدىن خەۋەر بەرگەندە يۇەن داخۇاغا ئوخشاش مەغلۇبىيەتنى غەلىبەقىلىپ كورسەتمەيتتى. چىڭ خاندانلىغىنىڭ ئاخباراتچىلىرىغا ئوخشاش «دۇشمەن كوپ بولۇپ قالدى، ئازچېكىندى»، «ئاۋال چېكىنىپ تۇر-دى» دېگەنگە ئوخشاش سۆپەتلەش ئارقىلىق مەغلۇبىيەتنى يوشۇرۇپ يۇرمەيتتى. «يېڭى گېزىت» خەلق قوشۇنىنىڭ غەلىبىسىدىن تولۇق مەلۇمات بېرەتتى. گورتۇدە مۇھاسىرىگە چۈشۈپ قىلىپ مەغلۇپ بولغانلىغى، «كوپ زىيان تارتقانلىغى» جىڭ ۋە قوم بۇلاقتا قىلغان غەلىبىسىدە كوپ چىقىم تارتقانلىقلىرىنى ئاشكارە يازغان ئىدى.

دەۋر باشقىچە بولغىنى ئۈچۈن گېزىتتىكى سوزلەر كەسكىن ھەم نىشانىنى چەللەپ يېزىلاتتى. ئىلى قوزغىلىڭى غەلىبە قازان-غاندىن كېيىن، شىنجاڭ ئەمرى يۇەن داخۇاغا جۇمھۇرىيەتكەقوشۇ-لۇشقا كوپ قېتىم دەۋەت قىلغان بولسىمۇ، يۇەن داخۇا ئەكسىنچە قورال كۈچى بىلەن جاۋاپ قىلغاندا «يېڭى گېزىت» كوپ قېتىم ماقالا ئېلان قىلىپ، يۇەن داۋخۇانى ھالاكەتكە يۇزلەنگەن دەۋردە خىزمەت كورسەتمەن دەپ ۋەتەننى مۇنقەرزلىككە ئۇچرە-تىپ ئوزى قۇل بولماقچى، «خەلقنىڭ ئاھ ـ زارىغا باقماي مۇستەبتىلەر بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ ئىش كوردى»، ئۇرۇمچىدە

ئىنقىلاپقا ھىسداشلىق قىلغانلارنى قىردى. ئۇرۇمچى ـ ئىلى ئۇرۇشىنى قوزغاپ، پىلە قۇرۇتىغا ئوخشاش ئوزىنىڭ يېپىگى بىلەن ئوزى باغلاندى. شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئەربابلار مۇنداق قىلسا خائىن بولۇپ تۇگىشىدۇ، دەپ پاش قىلغان، يۇەن شى-كەي ھاكىمىيەتنى تارتىۋالغاندىن كېيىن، «يېڭى گېزىت» ئۇنىڭ خاتالىقلىرىنى ئەيىپلىدى. ياڭ زېڭشىن تەختكە چىققاندىن كې-يىن، «يېڭى گېزىت» ماقالا ئېلان قىلىپ ياڭ زېڭشىن ئەمەلىپە-رەست، ئويۇنچى، ئارقا تىرىگى بولغان بورىگە وقېتىم تازىم قى-لىپ، دورغاپ رولىغا چىقىپ غەزەل توۋلىدى. بىراق ئېيتقان غەزىلى بۇزۇلدى. بۇنىڭغا گېزىت ساھەلىرى تەنقىت بەرگەنگە بەك خاپا بولۇپ: «كېچە مەن جۇگېلياڭدىن ئۇچ قېتىم ئەرزىيەت تارتتىم. بۇگۈن گېزىت يۇزىدە ھوجۇمغا يۇلۇقتۇم، بۇ دۇرغا-لىقنى قىلماق بەك تەس ئىكەن» دەپتۇ دەپ ياڭ زېڭشىنىنىڭ تەختكە چىققاندىن كېيىنكى ساختا ئويۇنلىرىنى ئاھايىتى ئەپچىل مەسخىرە قىلدى. بۇرە دېگىنى يۇەنشىكەي ئىدى. «يېڭى گې-زىت» نىڭ كەسكىن سوزلىرى ئەكسىيەتچى ھوكۇمرانلارنى بىئارام قىلىپ «گېزىتخانىنىڭ سوزىدىن قورقۇش كېرەك» دېگەن يەرگە كەلتۇرگەن ئىدى.

«يېڭى گېزىت» ھوكۇمەتكە ۋاكالىتەن خەلقتىن تەنقىدى پىكىر سوراپ «10 ماددىلىق ۋەدىنامە» تۇزۇپ چىقتى. پىكىر تېيىمن ئىلى خارجى ئىشلار ئىدارىسىنىڭ باشلىغى بولۇش سۆپىتى بىلەن گېزىت يۇزىدە پىكىر سورىدى. ئۇنىڭ مەزمۇنى مۇنداق: «ھەر-ساھەدىكىلەرنىڭ كورسىتىشى بىلەن مەن خارجى ئىشلار ئىدارە-سىغا باشلىق بولدۇم، قابىلىيىتىم ئاز بولغانلىقتىن بۇ ئېغىرۋەزە-

پمنی ئادا قىلىشتا خاتالىق ئوتكۈزۈپ قويۇشتىن غەم‌قىلمۇاتىمەن. ھەممە ئىشلار يېڭىدىن باشلىنىدىغان بولغاچقا كەمچىلىكلەرنىڭ بولۇشى تەبىئى، شۇڭا ھەرساھەدىكى پىشقەدەملەرنىڭ تەربىيە - تەنقىت بىلەن تۈرۈشنى ئۈمىت قىلىمەن. سوزسىز ئۈزەمنى تۈزىتىمەن، مەيلى خەت يۈزىدە مەيلى يۈزمۇ-يۈز بولسۇن، مەيلى تونۇش مەيلى تونۇش بولمىسۇن توغرا بولۇش - بولماسلىغى، ھەتتا غەيۋەت بولۇشىدىن قەتئىنەزەر ھەممىنى سەممى قوبۇل قىلىپ ئوز ۋاقتىدا تۈزىتىپ قېرىنداشلارنىڭ پىكىرلىرىنى ۋاقتىدا ئورۇنلايمەن. پىشقەدەم زىيالىلار ۋەزىيەتكە كوڭۈل بولۇپ قىممەتلىك پىكىرلىرىنى ئايىماي‌دۇ دەپ قەتئى ئىشىنىمەن. خەتنى غۇلجا خارجى ئىشلار ئىدارىسىغا ياكى كۈرەدىكى ئويۇمگە قارىتىپ يازسا قولۇمغا تېگىدۇ. زور ئۈمىت بىلەن: خارجى ئىشلار ئىدارىسىنىڭ باشلىغى پىكىتيەمەن» «يېڭى گېزىت»نى كېيمەن مىڭگو پوچتىخانىسى ئالاھىدە ئەنگە ئېلىپ «خەۋەر گېزىتى» دەپ ئېتىراپ قىلدى.

ياڭزېڭشىن نۇرغۇن پۇل ۋە مەنسەپ بىلەن پىكىتيەمەنىي سېتىۋالماقچى بولۇپ مەقسىدىگە يېتەلمىدى. كېيمەن سىياسى ئۇسۇل قوللىنىپ يۈزسىز، خائىن كۇاڭشىنى قولغا كەلتۈرۈپ، مادىيۇەن، لى‌بېيچۇەن، دىڭ قاتارلىق كىشىلەر بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، 1913 يىلى 12 - ئايدا ئەسكەرلەر بۇزۇلغان، دەپ پىكىتيەمەن، لى‌فۇخۇاڭ ۋە مەسلىھەتچى پىكىر شۇسەن، ياۋيى قاتارلىق 20 نەچچە كىشىنى پاجىەلىك ھالدا ئولتۈردى. دەمەك ئىلى ئىنقىلاۋىدا مۇستەھكەم تۈرغان غوللۇق كىشىلەرنى ياڭزېڭشىن ئول تۈرۈپ تۇگىتىپ ھاكىمىيەتنىمۇستەھكەملىگەندىن كېيىن، بۇ فېۋ-

دال مۇستەبىت، خەلقىنى نادانلاشتۇرۇش سىياسىتىنى يۈرگۈزۈپ، «يېڭى گېزىت»نى توختىتىۋەتتى.

«جۇڭخۇا ھەربى مىڭگو ھوكۇمىتى شىنجاڭ ئىلى دۇدۇسىنىڭ ئىبلانى»

«جۇڭخۇا مىڭگو ھەربى ھوكۇمىتى شىنجاڭ ئىلى دۇدۇسىنىڭ ئىبلانى» شىنجاڭ ئىلى دۇدۇ مەھكىمىسى قۇرۇلغان كۈنى چۈشتىن بۇرۇن (1912 - يىلى 1 - ئاينىڭ 8 - كۈنى يەنى قەمەرىيە شىڭخەي يىلى 11 - ئاينىڭ 20 - كۈنى)، كورە شەھىرى راۋاق بىناسىنىڭ شەرقىي دەرۋازىسى جەنۇبىي تامغا چاپلانغان. ئۇ شىنجاڭ ئىلى دۇدۇسىنىڭ جەمىيەت تەرتىۋىنى ساقلاش توغرىسىدا ئېچىكى ۋە تاشقىرىغا قارىتىلغان تۇنجى ئىنقىلاۋى بەۋەانى بولۇپ، بىزنى بۇرژۇئازىيە يېتەكچىلىگىدىكى ئىلى شىنخەي ئىنقىلاۋى تارىخىنى تەتقىق قىلىشىمىزغا قىممەتلىك ماتېرىيال بىلەن تەمىنلىدى.

ئىلى ئىنقىلاۋىي پارتىيىلىكلەردىن پىكىتيەمەن، ياڭ زەنشۇي قاتارلىقلار ۋۇچياڭ قوزغىلىڭى ۋە ئولكىلەردىكى ئىنقىلاۋىي دولقۇنىنىڭ تۈرتكىسى بىلەن 1912 - يىلى 1 - ئاينىڭ 7 - كۈنى كەچ سائەت 8 دە كۈرە قوزغىلىڭىنى كوتەردى. بىر كېچە قانلىق كۈرەش قىلىش ئارقىسىدا چىڭ خاندانلىغىنىڭ ئىلى جاڭجۈڭ مەھكىمىسى ئورۇنلاشقان كۈرە شەھىرىنى ئىشغال قىلدى. 2 - كۈنى سەھەردە، ئىنقىلاۋىي پارتىيە ھەرمىللەت، ھەرساھەدىكى ۋەكىللەرنى چاقىرىپ سودىگەرلەر ئۈيۇشمىسىدا يىغىن ئوتكۈزدى. ياڭزەنشۇينىڭ كورسىتىشى بىلەن كوپچىلىك، خىزمەتتىن قالدۇرۇلغان ئىلى جاڭجۈنى گۈاڭفۇ (موڭغۇل)نى ئىلى دۇدۇسى قە-

لىپ سايلاپ چىقتى. چىك دەۋردە ئۇرۇمچىنى مەركەز قىلغان شىنجاڭ بىلەن ئىلىنى ئايرىپ ئىدارە قىلاتتى. بۇ قېتىم ھوقۇق دائىرىسى شىنجاڭ ۋە ئىلىنى ئوز ئىچىگە ئالغانلىغىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن «شىمالىي ئىلى دۇدۇسى» دەپ ئاتاشتى. بۇ ئېلان گۇاڭفۇنىڭ نامى بىلەن تارقىتىلغان بولسىمۇ گۇاڭفۇ پەقەتلا شىنجاڭ ئىلى دۇدۇسىدىكەن قۇرۇق ئورۇندا ئىدى. ئەمىلىي ھوقۇق ئىنقىلاۋىي پارتىيىلىكلەردىن پىك تېيمەن، ياك زەنشۇي قاتارلىق كىشىلەرنىڭ قولىدا ئىدى.

شىنجاڭ ئىلى دۇدۇسىنىڭ بىرىنچى نومۇرلۇق ئېلانى ۋە باشقا ھوججەتلەر ئاللىقاچان تەييارلانغان بولۇپ 1- ئاينىڭ 7- كۈنى ئىلى توڭمۇڭخۇي ئەزاسى يېڭى قوشۇن پولىك سېكىرتارى جياك ۋېيجى، ئىلى جاڭجۈن مەھكىمىسىنىڭ كاتىۋى خۇاك شىجىك (خېنەنلىك 1979- يىلى 3- ئايدا ئولگەن، 104 ياشقا كىرگەنىمش) نىڭ ئويىدە يېزىلغان ئىكەن، پوچۇركىسى ئوچۇق چىرايلىق ئىدى. تەكشۈرۈشكە قارىغاندا ئېلاننىڭ ئاستى تەرىپىگە توت چاسا «جۇڭخۇا مىڭگو ھەربى ھوكۈمىتى شىنجاڭ ئىلى دۇدۇسى» دىگەن تامغا بېسىلغان. تامغا قىزىل سىيا ئاق خەتلىك ئىدى، تېكىستە 4 ماددىلىق مۇكاپات بېرىش، 8 ماددىلىق ئولۇم جازاسى بېرىش بەلگىلىمىلىرى يېزىلىپ قىزىل سىيادا چېكىت قويۇلۇپ كورىستىلگەن ئاخىرقى ئاي كۈنىمۇ قىزىل سىيادا يېزىلغان، ئېلان يېزىلغان ئاق قەغەز رۇسىيىدىن كىرگۈزۈلگەن، ئېلاننىڭ ئەسلى نۇسخىسى شامال يامغۇرلاردا بۇزۇلغان، ئىگەللىشىمىزگە قارىغاندا شىنجاڭ ئىلى دۇدۇ مەھكىمىسى قۇرۇلغان كۈنى كۈرە شەھىرىدىكى كوچا - كوچىلارغا شوئارلار،

ئىنقىلاۋىي خەت- چەكلەر چاپلانغان ئىكەن. مەن ئىزلەپ كوردۇم. لېكىن تاپالمىدىم، ساقلاپ قويغانلار ئوزىنى مەلۇم قىلىپ كوپچىلىككە ئېلان قىلسا، شىنجاڭدىكى ئىنقىلاپ تارىخىنى تەتقىق قىلىشىمىزغا چوك توھپە قوشقان بولىدۇ.

ئېلاننىڭ تېكىستى توۋەندىكىچە:

«جۇڭخۇا مىڭگو ھەربى ھوكۈمىتى شىنجاڭ ئىلى دۇدۇسى» شۇل توغرىسىدا ئېلان چىقىرىمىزكى، ئىچكى ئولكىلەردە چىك خاندانلىغىنىڭ سىياسىتى بۇزۇلۇپ چىرىكلىشىپ كەتتى. پۇخرالارغا سەل پايدىلىق ئىشلارنى ھوكۈمەت ئوتكۈزۈۋالدى، خان جامائىتىدىكىلەر بىلىمسىز نادان بولۇپ تۇرۇقلۇق چوك ھوقۇقىنى ئىگەللەپ ئوز ئائىلىسىنىڭ راھەت- پاراغىتىنى دەپ پۇخرالارنىڭ ھايات- ماماتىغا قارىمىدى، ھۇنداق ئەسكى ھوكۈمەتنى ھىمايە قىلىشنىڭ ھاجىتى قالمىدى، دىگەن تونۇشقا كەلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن خۇبىي ئولكىسىنىڭ تەشەببۇس قىلىشى، قالغان ئولكىلەرنىڭ ئاۋاز قوشۇشى بىلەن خەلقنىڭ بەخت- سائادىتى ئۈچۈن جۇمھۇرىيەت تۈزۈمى قۇرۇش يولىدا قوزغىلاك كوتۈرۈلدى.

جۇمھۇرىيەت دىگىنىمىز بۇرۇنقىدەك بىر كىشى ھاكىمىيەت ئوستىگە چىقىۋېلىش ئەمەس، ئىلى چەت بولسىمۇ، بۇ يەردىكىلەر ئوخشاشلا ئادەمغۇ؟ مەدىنىيەتلىك پۇخرا بولۇشنى، ھايۋان كەبى تۇرمۇشتىن قۇتۇلۇشنى كىم خالىمايدۇ؟ بۇ يەردىكى خەنزۇ، خۇيزۇ، چەنتو (ئۇيغۇر) قازاق قاتارلىق ھەر مىللەت خەلقى غەللە- پاراق تولەش ۋە ئالۋاك سېلىق ئوتەشتىن تاشقىرى قانداق ياخشىلىق كوردى؟ جاڭجۇنلەر، دۇدۇلار پۇخرالارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىشتىن تاشقىرى سىزلەرگە نىمە مەنپەئەت

يەتكۈزدى؟ مەن دۈدۇ سىلەرنىڭ ئىستىبداتلىق تۈزۈمى ئاستىدا نامراتلىشىپ ئېغىر كۈنلەرگە قالغانلىقىغا قاراپ چىداپ تۇرالماي ھەقمەتكە ئوتۇش تۈغىنى كوتۈرۈپ مۇستەقىل بولۇشىنى ئېلان قىلدىم، زىيانكەشلەرنى يوقىتىپ ياخشى تۈرمۇش ئوتكۈزۈشۈڭلارنىڭ كويىدا بولىمەن، ھەممىڭلارنىڭ باراۋەر بولۇشۇڭلارنى تەمىنلەيمەن، ئەركىنلىكنى قۇۋۋەتلەيمەن، ئوز كەسپىڭلاردا خاتىرجەم ئوتۈشنى تەمىنلەيمەن، ئەگەر باندىت ئوغرىلار چاتاق چىقارسا، مەن دۈدۇ ئەسكەر ئەۋەتىپ ئۇلارنى تۈتۈپ جىنايىتىگە قاراپ قاتتىق جازالاپ جەمىيەتنىڭ ئامانلىقىنى تەمىنلەيمەن. توۋەندە سىلەرگە مۇنداق ماددىلارنى تۈزەپ جاكالايمەن، رىايە قىلىشىڭلارنى تەۋسىيە قىلىمەن.

1- قوشۇنىمىزغا پۇل بېرىپ ياردەم قىلغانلار مۇكاپاتلىنىدۇ.

1- يەرلىك ئامانلىقنى تەمىنلىگەنلەر مۇكاپاتلىنىدۇ.

1- چەتئەللىكلەر ۋە ئىبادەتخانىلارنى ساقلاپ قالغانلار مۇكاپاتلىنىدۇ.

1- دۈشمەنلەرنىڭ ئەھۋالىدىن مەلۇمات بەرگەنلەر مۇكاپاتلىنىدۇ.

1- قوشۇنىمىزغا قارشىلىق قىلغانلارغا ئولۇم جازاسى بېرىلىدۇ.

1- دۈشمەن بىلەن تىل بىرىكتۈرگەنلەرگە ئولۇم جازاسى بېرىلىدۇ.

1- سودا ئورۇنلىرىنى قالايمىقان قىلغانلارغا ئولۇم جازاسى بېرىلىدۇ.

1- ئايالىلارنىڭ ئىپپەت نومۇسىغا تەككەنلەرگە ئولۇم جازاسى بېرىلىدۇ.

1- ناھەق ئادەم ئولتۈرگەنلەرگە ئولۇم جازاسى بېرىلىدۇ.

1- مال- مۈلۈك بۇلىغانلارغا ئولۇم جازاسى بېرىلىدۇ.

1- ئوي- ئىمارەتلەرگە ئوت قويغانلارغا ئولۇم جازاسى بېرىلىدۇ.

خۇاڭ دى يىل ھىساۋى بىلەن 4609- يىل 11- ئاينىڭ 20- كۈنى

مېنىڭ نەزىرىيە ۋە كەسپىي سەۋىيەم چەكلىك، تارىخىي ماتېرىياللارنى تولۇق ئىگەللىمىگەن ۋە تەپسىلىي تەكشۈرمىگەنلىكىمدىن يازغان ماتېرىيالىمدا خاتالىقلارنىڭ بولۇشى مۇمكىن، پىشقەدەملەر ۋە كىتابخانلارنىڭ يوليورۇق كورسىتىشلىرىنى تۈۋەنچىلىك بىلەن ئۈتۈنىمەن.

新疆文史资料选辑（7）（维吾尔文）

中国人民政治协商会议新疆维吾尔自治区
委员会文史资料研究委员会编

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放路306号）
新疆新华书店发行新疆日报社印刷厂印刷
787×1092毫米 32开本 10张印
1982年10月第一版1983年1月第1次印刷
印数1——8,000
统一书号：M11098·108定价[illegible]

内部发行

83 9月22

号：M 11098.108
定 价：4.00元